

მერაბ ვაჩნაძე
ვასტანო გურული
მიხეილ ბასტაძე

საქართველოს ისტორია

უძველესი დროიდან 1801 წლამდე

საკითხავი ნიგონი

გამომცემლობა ინტელექტი
თბილისი

წიგნი წარმოადგენს 2002-2006 წლებში მოქმედი საქართველოს
ისტორიის X კლასის სახელმძღვანელოს შემცირებულ ვარიანტს.

\

შესავალი

ისტორია არის მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის საზოგადოების განვითარებას. სიტყვა ისტორია ბერძნული წარმოშობისაა და ნიშნავს თხრობას, მოთხრობას. საქართველოში ისტორიის ნაცვლად იხმარებოდა ცხოვრება ან მატთანე. პირველად სიტყვა ისტორია XIII საუკუნეში გვხვდება თამარის ისტორიკოსთან, ავტორთან თხზულებისა „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“.

რას სწავლობს საქართველოს ისტორია, რა დანიშნულება აქვს მას ერის ცხოვრებაში? ამ კითხვას ვერავინ უპასუხებს ილია ჭავჭავაძეზე უკეთ: „როგორც კაცად არ იხსენიება ის მანანწალა ბოგანა, ვისაც აღარ ახსოვს ვინ არის, საიდან მოდის და სად მიდის, ისე ერად სახსენებელი არ არის იგი, რომელსაც ღმერთი გასწყრომია და თავისი ისტორია არ ახსოვს. რა არის ისტორია? იგია მთხრობელი მისი თუ, რანი ვართ და რად შესაძლოა ვიყვნეთ კვლავაც. ისტორია თავის გულის-ფიცარზედ იჭდევს მარტო სულისა და გულის მოძრაობას ერისას და ამ დაჭდევითა, როგორც სარკე, გვიჩვენებს იმ ღონეს და საგზალს, რომელიც მომადლებული აქვს ამა თუ იმ ერსა დღეგრძელობისათვის და გაძლიერებისათვის... ერის პირქვე დამხობა, გათახსირება, განყალბა იქიდან დაიწყება, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს, როცა მას ხსოვნა ეკარგება თავისის წარსულისა, თავისის ყოფილის ცხოვრებისა, დავიწყება ისტორიისა, თავისის წარსულისა და ყოფილის ცხოვრების აღმოფხვრა ხსოვნისაგან – მომასწავებელია ერის სულით და ხორციით მოშლისა, დარღვევისა და მთლად წარწყმედისაცა. წარსული მკვიდრი საძირკველია აწმყოსი, როგორც აწმყო – მომავლისა.. ხალხი... რომელმაც არ იცის ვინ არის, რისთვის არის, საიდან მოდის და სად მიდის...

ბევრად არ გამოირჩევა პირუტყვისაგან... შვილმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაჩერდა მამა, რომ იქიდან დაიწყოს ცხოვრების უღელის წევა. შვილს უნდა გამორკვეული ჰქონდეს, რაში იყო მართალი და კარგი მისი მამა, რაში იყო შემცდარი... რა უმართავდა ხელს, რა აბრკოლებდა, რისთვის ირჯებოდა და მხნეობდა, და რისთვის და რაში უქმობდა".

საქართველოს ისტორიის ცოდნის გარეშე შეუძლებელია ეროვნული ცნობიერების ჩამოყალიბება, მისი შენარჩუნება და გაძლიერება; ეროვნული ცნობიერების გარეშე კი წარმოუდგენელია ეროვნული სახელმწიფოებრიობა.

ქართველ ერს მისი ისტორიის დასაწყისიდანვე მოუხდა ურთიერთობა მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხთან და სახელმწიფოსთან. საქართველო მდებარეობდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის სამყაროთა მიჯნაზე, ამიტომაც მასზე გავლენა იქონია მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებმა. ქართველი ერი სახელმწიფოებრიობას იცავდა კავკასიის გეოპოლიტიკურ რეგიონში დაპირისპირებულ დიდ იმპერიებთან ჭიდილში. ყოველივე ამან განსაზღვრა მისი ისტორიის თავისებურება.

ამ წიგნში მოცემული საქართველოს ისტორია ესაა პერიოდი უძველესი დროიდან 1801 წლამდე – რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობამდე.

ქართულ ტომთა უძველესი გაერთიანებები და პირველი სახელმწიფოები

1. ქართველი ტომები ძველი წელთაღრიცხვის II ათას-წლეულში. უძველესი ცნობები ქართველი ტომებისა და ტომთა კავშირების შესახებ შემონახულია ძველ აღმოსავლურ წყაროებში: ხეთურ, ასურულ, ურარტულ წარწერებში. ძველი აღმოსავლეთი ერთ-ერთი რეგიონთაგანია ეგვიპტის, ინდოეთის, ჩინეთის გვერდით, სადაც ჩამოყალიბდა პირველი სახელმწიფოები და შეიქმნა პირველი ცივილიზაციები. ამ ტერიტორიაზე (მცირე აზია, ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო, შუამდინარეთი) საუკუნეების განმავლობაში ხალხები და სახელმწიფოები ცვლიდნენ ერთმანეთს. ზოგი ძლიერდებოდა, ზოგიც სუსტდებოდა, განიცდიდა ასიმილაციას და ქრებოდა ისტორიის ასპარეზიდან. ამ სამყაროს ჩრდილოეთ პერიფერიაზე ცხოვრობდნენ ქართველები, რომელთაც აქტიური ურთიერთობა ჰქონდათ სამხრეთელ მეზობლებთან.

ძველი მსოფლიოს ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო იყო ხათი – ხეთების სამეფო, რომელთანაც ურთიერთობა ჰქონდათ ქართულ ტომებს. ხათის ტომები მცირე აზიის უძველესი ადგილობრივი მოსახლეობა იყო. ხეთების სამეფო ძველი წელთაღრიცხვის XVIII-XII საუკუნეებში არსებობდა. ხეთებს ბრძოლა უხდებოდათ ძველი სამყაროს მეორე უძლიერეს სახელმწიფოსთან – ეგვიპტესთან.

ხეთების ექსპანსია სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთისკენაც იყო მიმართული. ეს ის რეგიონი იყო, სადაც უძველესი დროიდან ცხოვრობდნენ ქართველი ტომები. ხეთებს დიდი ბრძოლები ჰქონდათ ქასქების (ქაშქების) ტომებთან. ეგვიპტესთან ბრძოლაში ხეთებს ეხმარებოდნენ ვასალური ქვეყნების მეომრე-

ბიც. წყაროები მათ შორის ასახელებენ მეზრძოლებს ქასქას ქვეყნიდან.

ქასქების გვერდით ცხოვრობდნენ მუშქები, რომელიც ასევე ქართული ტომი იყო.

ძველი წელთაღრიცხვის XII საუკუნეში მუშქები სამხრეთისკენ გაიჭრნენ. სწორედ აქ ხდება მათი შეტაკება ასურელებთან. ასურეთის სამეფოს ცენტრი იყო მდინარე ტიგროსზე მდებარე ქ. ასური. ასურეთი ფართო დაპყრობით ომებს აწარმოებდა ტიგლათფილესერ I-ის დროს.

ასურეთის მეფე ტიგლათფილესერ I სიამაყით იუწყება, რომ შეეზრძოლა 20 000 მუშქს, რომლებსაც 5 მეფე ხელმძღვანელობდა, დაამარცხა და გაანადგურა ისინი, ექვსი ათასი კაცი კი ტყვედ ჩაიგდო. საფიქრებელია, რომ აქ საქმე გვაქვს მუშქების (მოსხების) რამდენიმე ტომის გაერთიანებასთან, „მეფეში“, ალბათ, ტომის ბელადი უნდა ვიგულისხმოთ.

ძველი წელთაღრიცხვის 1112 წელს ტიგლათფილესერმა ჩრდილოეთისკენ ილაშქრა. გამარჯვებული მეფე შემდეგნაირად აღწერს მომხდარს: „ყველა მეფე ჩემმა ხელმა ცოცხლად დაატყვევა. ეს მეფეები შევიწყალე. მე მათ სიცოცხლე შევუნარჩუნე, მათი სამეფო ნაშიერნი მძევლებად გამოვართვი. სიენი, მეფე დაიაენის ქვეყნისა, რომელიც არ ემორჩილებოდა ღვთაება ასურს, ჩემს მეუფეს, დატყვევებული და შებოჭილი ჩემს ქალაქ ასურში წავიყვანე და იქ შევიწყალე იგი. ჩემს ქალაქ ასურიდან დიად ღვთაებათა მორჩილი გაეუშვი მე იგი მორჩილებისა და სიცოცხლისათვის“. ეს არის დაიაენის (ურარტულ წარწერებში დიაოხის) პირველი მოხსენიება წყაროებში.

2. დიაოხი და კოლხა. ძველი წელთაღრიცხვის IX საუკუნეში ასურეთი ჩრდილოეთისაკენ ლაშქრობს, სადაც ამ დროისათვის ახალი სახელმწიფო ურარტუ წარმოიშვა. მისი დედაქალაქი ტუშპა ვანის ტბის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარეობდა. ასურეთისა და ურარტუს ბრძოლები ხანგრძლივი გამოდგა.

ურარტუს ყველაზე ძლიერი მოწინააღმდეგე ჩრდილოეთით დიაოხი იყო. ეტყობა, სწორედ ამიტომ მისმა მეფე ასიამ გადაწყვიტა მხარი დაეჭირა ასურეთისათვის, მაგრამ გაძლიერებულმა ურარტუმ არა მარტო შეაჩერა ასურეთის წინსვლა ჩრდილოეთისაკენ, არამედ თავადაც გადავიდა შეტევაზე. დიაოხი მარტო აღმოჩნდა მრისხანე მტრის წინააღმდეგ. ურარტუს მეფეებმა მენუამ და არგიშთი I-მა ძველი ნელთალრიცხვის IX-VIII საუკუნეებში რამდენჯერმე დალაშქრეს დიაოხი. დიაოხის მეფე უტუფურსი ურარტუს წინააღმდეგ გამუდმებით აჯანყებებს აწყობდა.

ძველი ნელთალრიცხვის 750-748 წლებში ურარტუს მეფემ სარდურ II-მ ილაშქრა ჩრდილოეთით. ამჯერად მისი მოწინააღმდეგე კოლხას ქვეყანა იყო. დიაოხის გაქრობა და მის ნაცვლად კოლხას გამოჩენა მხოლოდ ერთი რამის მაჩვენებელი უნდა იყოს – ურარტუსთან ხანგრძლივი ბრძოლებით დასუსტებული დიაოხი VIII საუკუნის 60-იან წლებში განადგურდა და მისი ტერიტორიის ნაწილი გაძლიერებულმა კოლხამ დაიკავა. ამიერიდან კოლხა და ურარტუ გაუმეზობლდნენ ერთმანეთს.

სწორედ კოლხას უკავშირდება ბერძნული მითოლოგიის ერთ-ერთი უმთავრესი ციკლი – თქმულება არგონავტიკებზე. ანტიკურ ლიტერატურაში უამრავ ავტორთან არის ასახული არგონავტიკის მოგზაურობის ამბავი. შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე სრულად ის გადმოცემულია აპოლონიოს როდოსელის (ძვ. წ. III საუკუნე) „არგონავტიკაში“ და ევრიპიდეს (ძვ. წ. V საუკუნე) „მედეაში“. მეცნიერებს სხვადასხვა აზრი აქვთ იმის შესახებ, თუ როდის გაეცვენნ ძველი ბერძნები შავი ზღვისპირეთში მცხოვრებ ქართველ ტომებს. თავად მითის შინაარსის მიხედვით არგონავტიკის მოგზაურობა მოხდა ტროას ომის (ძვ. წ. XIII საუკუნე) წინარე ხანაში. 1984 წელს ინგლისელმა მეცნიერმა და მოგზაურმა ტიმ სევერინმა, ისეთივე გემით, როგორითაც ძველი ბერძნები დაცურავდნენ, მოაწყო ექსპედიცია არგონავტიკის მარშრუტის მიხედვით. მან დაადასტურა, რომ იმ შორეულ ეპოქაში სავსებით შესაძლებელი იყო ასეთი ნაოსნობის მოწყობა. არქეოლოგიურმა

კვლევამ დაადასტურა ძველი წელთაღრიცხვის XIV-XII საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველ ტომთა ძლიერი გაერთიანების არსებობა. თქმულება არგონავტიების შესახებ, რა თქმა უნდა, ლეგენდაა, მაგრამ მასში შესაძლებელია რეალური ისტორიული ფაქტების დანახვა. არსებობა ძლიერი და მდიდარი კოლხას სახელმწიფოსი, რომელმაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ბერძნებზე, სავსებით დასაშვებია. საყურადღებოა, რომ ბერძნები, რომლებიც თითქმის ყველა არაბერძენს „ბარბაროსს“ უწოდებდნენ და ზემოდან დასცქეროდნენ, დიდი პატივისცემით მოიხსენიებენ მეფე აიეტსა და მის სამეფოს. მეფე აიეტი მზის ღმერთის – ჰელიოსის შვილი იყო. ბერძნები აიეტს თავისი გმირების თანასწორ პიროვნებად განიხილავდნენ და, ბუნებრივია, მისი სამეფოც ბერძნული სამყაროს ღირსეულ პარტნიორად აღიქმებოდა. ნიშანდობლივია ისიც, რომ იაზონთან ერთად ბევრი ბერძენი გმირი მონაწილეობდა მოგზაურობაში, მათ შორის უდიდესი და უპოპულარესი – ჰერაკლეც. თუმცა ჰერაკლე უშუალოდ კოლხეთში არგონავტებთან ერთად არ მოსულა. ღმერთების ნების თანახმად, ის გზიდან უკან გაბრუნდა, რათა თავისი თორმეტი გმირობა ჩაედინა. ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით ჰერაკლემ ასევე გაათავისუფლა პრომეთე, რომელიც კავკასიონზე იყო მიჯაჭვული.

რაც შეეხება ბერძნების მიერ კოლხეთიდან მოტაცებულ ოქროს საწმისს, ძნელია ზუსტად თქმა, თუ რას წარმოადგენდა იგი. შესაძლოა, ეს ოქროს მოპოვების ძველი წესია. სტრაბონი წერს: „ბარბაროსები აგროვებენ ოქროს დახვრეტილი ვარცლესითა და ბანჯგვლიანი ტყავებით, აქედან მომდინარეობს მითი ოქროს საწმისიან ვერძზე“.

ურარტუს მეფემ სარდურ II-მ ძველი წელთაღრიცხვის 747-741 წლებში კვლავ ილაშქრა კოლხას წინააღმდეგ. აიღო სამეფო ქალაქი ილდამუსა და გაჟლიტა იქ მყოფი მეფისნაცვლები. საინტერესოა, რომ ამ ბრძოლებში კოლხას მეფე არ მონაწილეობდა. როგორც ჩანს, ურარტუელებმა ვერ შეძლეს კოლხას ცენტრა-

ლური რაიონების დალაშქვრა და ძირითადად არბევდნენ იმ მხარეებს, რომლებიც ადრე დიაოხის შემადგენლობაში შედიოდა. „სამეფო ქალაქი“ არ ნიშნავს მაინცდამაინც დედაქალაქს. შესაძლებელია, ილდამუსაში იყო მეფის ერთ-ერთი რეზიდენცია.

ურარტუსთან ბრძოლა კოლხასთვის მეტად მძიმე იყო, მაგრამ გამანადგურებელი დარტყმა მან სრულიად საპირისპირო მხრიდან განიცადა. ძველი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნის 20-იან წლებში შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გაყოლებით სამხრეთ კავკასიაში კიმერიელები, რამდენიმე ხნის (50-60 წლის) შემდეგ კი – კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპიროს გავლით სკვითები შემოიჭრნენ.

3. კიმერიელებისა და სკვითების შემოსევა. კიმერიელები ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში ცხოვრობდნენ, სკვითების ძირითადი ბირთვი კი ცენტრალური აზიიდან გამოვიდა. ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში მოსულმა სკვითებმა კიმერიელები დაამარცხეს. ეს უკანასკნელნი თავის გადარჩენის მიზნით სამხრეთისაკენ დაიძრნენ. არსებობს მოსაზრება, რომ სკვითები დაედევნენ კიმერიელებს და ამიტომ შემოიჭრნენ სამხრეთ კავკასიასა და მცირე აზიაში. კიმერიელთა ჯარი მთლიანად ცხენოსნებისაგან შედგებოდა, რაც ძველი აღმოსავლეთის სახელმწიფოებისათვის მოულოდნელი რამ იყო. მათ დაამარცხეს ურარტუ და ასურეთი. მალე კიმერიელებმა შეთანხმებას მიაღწიეს ორივე სახელმწიფოსთან და მათი დაქირავებული მეომრები გახდნენ. დიდი ზიანი მოიტანა სკვითების შემოსევამაც.

ჩრდილოეთიდან შემოჭრილი ამ უზარმაზარი სამხედრო ძალის დარტყმა პირველმა კოლხამ მიიღო. გასაკვირი არაა, რომ კოლხამ ამ დარტყმას ვერ გაუძლო და როგორც სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა. სკვითებისა და კიმერიელების ნაკვალები საქართველოში ბევრგან არის აღმოჩენილი. ნაპოვნია სკვითური იარაღი, სამარხები სკვითური ინვენტარით. საქართველოში აღმოჩენილია სკვითი მეომრის ქანდაკება, რომელიც საფლავზე იყო აღმართული.

მცირე აზიის ნახევარკუნძულზე ძველი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნეში ძლიერდება ფრიგიის სამეფო. ფრიგიელები თავის დროზე (II ათასწლეულში) ევროპიდან გადასახლდნენ მცირე აზიაში და გარკვეული როლი შეასრულეს ხეთების სამეფოს დაცემაში. საინტერესოა, რომ ფრიგიის სამეფოს (ასე ეძახდნენ მას ძველი ბერძნები) ასურელები და ურარტუელები მუშქების სამეფოდ მოიხსენიებენ. სავარაუდოა, რომ მუშქები საკმაოდ დიდ როლს თამაშობდნენ ამ სახელმწიფოს ცხოვრებაში.

კიმერიელთა შემოსევამ დიდი საფრთხე შეუქმნა მუშქების სამეფოს. ძველი წელთაღრიცხვის 676 წელს ურარტუმ კიმერიელთა დახმარებით გაანადგურა მუშქების სამეფო. სწორედ ამის შემდეგ დაიძრნენ მუშქები ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ და დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე შემოვიდნენ.

არც ასურეთსა და ურარტუს ეწერა დიდი დღე. ნელ-ნელა ძლიერდებოდა მიდია. მიდიელები ირანის ზეგანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ცხოვრობდნენ. მიდიამ ჯერ ასურეთი გაანადგურა (ბაბილონის სამეფოსთან ერთად), ხოლო შემდეგ, ძველი წელთაღრიცხვის 590 წელს, ურარტუ. 550 წელს სპარსეთის მმართველმა კიროს დიდმა აქემენიდმა დაამარცხა მიდიის მეფე. მიდია ახლად წარმოქმნილი აქემენიდური სპარსეთის იმპერიის ნაწილი გახდა. ამ ბრძოლების შემდეგ შედარებით სიმშვიდის ხანა დადგა.

ძველი წელთაღრიცხვის VI საუკუნიდან საქართველოს ტერიტორიაზე კვლავ იწყება აღმავლობის ხანა. იქმნება ახალი სახელმწიფოები.

თავი II

საქართველო ძველი ნელთაღრიცხვის VI – ახალი ნელთაღრიცხვის III საუკუნეებში

1. კოლხეთის სამეფო VI-IV საუკუნეებში

კიმერიელებისა და სკვითების გამანადგურებელმა შემოსევებმა და მცირე აზიაში განვითარებულმა მოვლენებმა შეაფერხა ქართველი ტომების შემდგომი განვითარება. თუმცა ეს დროებითი მოვლენა იყო. ხელახალი აღმავლობა დაკავშირებულია ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ცნობილი ქართული ტომის – კოლხების სახელთან. კოლხების შესახებ საინტერესო ცნობები მოიპოვება ძველი ბერძენი ისტორიკოსებისა და გეოგრაფების თხზულებებში. პეროდოტე სასპერებსა და კოლხებს მიდიელებისა და სპარსელების გვერდით მოიხსენიებს, რაც ამ ორი ქართული ტომის სიძლიერეზე უნდა მიუთითებდეს.

სასპერები ძველი ქართული ტომი იყო. მათმა გაერთიანებამ თავისი ძლიერების მწვერვალს ძველი ნელთაღრიცხვის VII-VI საუკუნეებში მიაღწია.

კოლხეთი, როგორც ჩანს, ეწოდებოდა ტერიტორიას პიტიუნტიდან (ბიჭვინთა) აფსაროსამდე (ქალაქი მდინარე ჭოროხის შესართავთან) და აღმოსავლეთით სარაპანისამდე (შორაპანი). კოლხების გარდა ამ რეგიონში სხვა ტომებიც სახლობდნენ, მაგრამ გაბატონებული მდგომარეობა კოლხებს ეკავათ. კოლხეთი ამ შემთხვევაში პოლიტიკური მნიშვნელობითაც იხმარება და აღნიშნავს იმ ქვეყანას, რომელიც კოლხებს ემორჩილებოდა.

ძველი ნელთაღრიცხვის VI-IV საუკუნეებში კოლხეთი კარგად განვითარებული ქვეყანაა. ძალიან მაღალ დონეს მიაღწია რკინის მეტალურგიამ. რკინის სახნისების გამოყენებამ კიდევ უფრო განავითარა მიწათმოქმედება. დიდი ადგილი ეჭირა მარცვლეულის მოყვანას. მრავლად აღმოჩენილი ქვევრები მიუთითებს

მევენახეობა-მელვინეობის დანიშნულებაზე. განვითარების უაღრესად მაღალ საფეხურზე იდგა ოქრომჭედლობა.

ამ პერიოდის დასავლეთ საქართველოს ცხოვრება წარმოუდგენელია ბერძნულ სამყაროსთან ურთიერთობის გარეშე. საბერძნეთი თავისებურად განვითარდა. ერთიანი, ძლიერი სახელმწიფო იქ არ შექმნილა, წარმოიშვა მრავალი ქალაქ-სახელმწიფო, ისეთები, როგორიც იყო: ათენი, სპარტა, კორინთო, თებე და სხვა. ქალაქ-სახელმწიფოების სოციალურ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა განვითარებამ გამოიწვია ისტორიაში ცნობილი მოვლენა – ბერძნული კოლონიზაცია. ბერძნული ახალშენების (კოლონიების) დაარსებას თავისი ეკონომიკური და პოლიტიკური საფუძველი ჰქონდა. ეკონომიკურ საფუძველში იგულისხმება ის, რომ აუცილებელი იყო ქალაქ-სახელმწიფოების მზარდი მოსახლეობის მომარაგება პროდუქტებითა და ნედლეულით. საჭირო იყო მონები, რადგან ფართოდ იყენებდნენ მონათა შრომას. ქალაქ-სახელმწიფოებში თავს იყრიდა ხალხი, რომელსაც არანაირი საკუთრება არ გააჩნდა, საჭირო კი იყო მათი დასაქმება. პოლიტიკურ საფუძველში იგულისხმება ის, რომ ქალაქ-სახელმწიფოებში ხშირად მიმდინარეობდა ბრძოლა სხვადასხვა საზოგადოებრივ დაჯგუფებებს შორის (ძირითადად, არისტოკრატია-სა და დემოსს შორის). დამარცხებულები იძულებულები იყვნენ თავშესაფარი სხვაგან ეპოვათ. აღსანიშნავია, რომ კოლონიები ისეთივე დამოუკიდებლები იყვნენ, როგორც მეტროპოლიები (ქალაქ-სახელმწიფოები). მათ ჰქონდათ თავიანთი სახელმწიფო წყობილება (შესაძლოა, განსხვავებული მეტროპოლიისაგან), ჭრიდნენ საკუთარ ფულს. მეტროპოლიასთან კოლონიებს აკავშირებდა რელიგიური კულტი. ურთიერთობა მეტროპოლიასა და კოლონიას შორის მეგობრულ ან მოკავშირეულ ხასიათს ატარებდა, თუმცა მათ შორის ბრძოლებიც ხდებოდა.

შავი ზღვის ბერძნული კოლონიზაცია ძველი წელთაღრიცხვის VII-VI საუკუნეებში იწყება. პირველობა მცირე აზიის ბერძნულ ქალაქებს და, პირველ რიგში, მილეთს ეკუთვნის. დასა-

ვლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული კოლონიებიდან (პიტიუნტი, დიოსკურია, გიენოსი, ფაზისი, ქობულეთ-ფიჭვნარის მიდამოებში არსებული დასახლება), თუ ყველა არა, დიოსკურია და ფაზისი მაინც მიღეთის დაარსებული უნდა იყოს.

ყველაზე მნიშვნელოვანი ბერძნული კოლონია იყო ფაზისი. მის დანიშნულებას ხელს უწყობდა ის დიდი სავაჭრო გზა, რომელიც ინდოეთიდან მოდიოდა. ეს გზა მიუყვებოდა მდინარე ამუდარიას, კასპიის ზღვას და მდინარე მტკვრით ლიხის ქედამდე აღწევდა, შემდეგ მდინარე ფაზისით (რიონით) შავ ზღვამდე და აქედან უკვე ბერძნული სამყაროსკენ მიემართებოდა. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ფაზისს გააჩნდა ვერცხლის მომპოვებელი საბადოები. კოლხეთის სანაპიროზე დაარსებული ახალშენები აღმოცენდა იქ, სადაც უკვე არსებობდა ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ შექმნილი დასახლებები. კოლონიების მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა რომ შერეული იყო, ნათლად მეტყველებს არქეოლოგიური მასალები. აქედან გამომდინარე, დაპირისპირება კოლონისტებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის არ იყო ისეთი მწვავე, როგორც ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, სადაც ძლიერი ანტაგონიზმის გამო კოლონიები იძულებული გახდნენ გაერთიანებულიყვნენ და შეექმნათ ბოსფორის სამეფო. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არსებულმა ბერძნულმა კოლონიებმა ვერ მოიპოვეს პოლიტიკური გავლენა კოლხეთის მოსახლეობაზე.

კოლხეთიდან ბერძნებს გაჰქონდათ მარცვლეული, სელი, ხეცყე, ლითონი, გაჰყავდათ მონები. ბერძნებს კოლხეთში შემოჰქონდათ: კერამიკული ნაწარმი, სამკაული, ზეთი, ღვინო. ღვინო ბერძნებს, ალბათ, თავისთვის ესაჭიროებოდათ, რადგან საქართველო ღვინის უძველესი სამშობლოა და აქ მისი სავაჭროდ შემოტანა ნაკლებად საგარაუდო.

ბერძნული კოლონიები დიდ გავლენას ახდენდნენ კოლხეთის კულტურულსა და სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაზე. მათი მეშვეობით კოლხეთი უკავშირდებოდა ბერძნულ სამყაროს,

რომელიც იმ დროს ყველაზე მაღალგანვითარებული და მოწინავე იყო. კოლხეთს ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილოეთ შავი ზღვის-პირეთანაც (ყირიმში აღმოჩენილია კოლხური მონეტები), შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე არსებულ კოლონიებთან, მცირე აზიის ქალაქებთან. ისეთი შორეული ქვეყნებიდანაც კი, როგორიც იყო ეგვიპტე და სირია, კოლხეთში შემოჰქონდათ სხვადასხვა ნაკეთობები.

კოლხეთში არსებობდა ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ დაარსებული ქალაქებიც. ამას ცხადყოფს არქეოლოგიური გათხრები საირხეში, ვანსა და დაბლაგომში, სადაც ნაპოვნია ძველი ქალაქის ნაშთები. საინტერესოა ძველი წელთაღრიცხვის IV საუკუნის ისტორიკოსის ცნობა, რომ „მდინარე ფასისზე ზევით აყოლებაზე, 180 სტადიონის მანძილზე (დაახლოებით 30 კილომეტრი – ავტ.), არის დიდი ბარბაროსული ქალაქი, საიდანაც იყო მედეა“. მართალია, ეს ქალაქი დღეისათვის მიკვლეული არ არის, მაგრამ მისი მოხსენიება „ბარბაროსულ ქალაქად“ იმის მანიშნებელი უნდა იყოს, რომ იგი მკვიდრ მოსახლეობას ეკუთვნოდა.

კოლხეთის მაღალგანვითარებულობაზე მიუთითებს ადგილობრივი ფულის არსებობა. ძველი წელთაღრიცხვის VI-III საუკუნეებში კოლხეთში იჭრებოდა ვერცხლის ფული, რომელსაც კოლხური თეთრი ეწოდება. კოლხური თეთრი აღმოჩენილია კოლხეთის ფარგლებს გარეთაც (ყირიმში, ტრაპიზონის მახლობლად, შუა აზიაში – ფერგანის ველზე), რაც მიუთითებს მის გამოყენებაზე საერთაშორისო ვაჭრობაშიც.

თავისებური ურთიერთობა ჰქონდათ კოლხებს სპარსელებთან. კიროს დიდის მიერ შექმნილმა აქემენიდების სპარსეთის სახელმწიფომ თავისი ძლიერების ზენიტს ძველი წელთაღრიცხვის VI საუკუნეში დარიოს I-ის დროს მიაღწია. ამ დროისათვის სპარსეთმა დაიპყრო მთელი მცირე აზია. სპარსეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა რამდენიმე ქართული ტომიც. კოლხეთი აქემენიდების სახელმწიფოს შემადგენლობაში არ შედიოდა, მაგრამ

ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ სპარსეთში აგზავნიდა 100 ჭაბუკსა და 100 ქალწულს.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში მცხოვრები ქართველი ტომების შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული ქსენოფონტესთან. ქსენოფონტე იმ ბერძენ მეომართა რაზმის მეთაური იყო, რომელმაც ძველი ნელთალრიცხვის V საუკუნის ბოლოს გაიარა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს ქართული ტომებით: კარდუხებით, ხალიბებით, ტაოხებით და სხვ. დასახლებული ტერიტორია. ქსენოფონტეს აღწერას დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან იგი ყოველივეს თვითმხილველია. ბერძნებს კოლხეთის ტერიტორიაზე არ გაუვლიათ, მაგრამ ქსენოფონტე წერს, რომ „ამ დროს იქ მეფობდა აიეტიის ჩამომავალი“.

ამრიგად, კოლხეთის სამეფო წარმოადგენდა პოლიტიკურად და ეკონომიკურად დანიშნურებულ, განვითარებული კულტურის მქონე სახელმწიფოს, რომელსაც ურთიერთობა ჰქონდა იმდროინდელ ცივილიზებულ სამყაროსთან.

2. ქართლის სამეფოს წარმოქმნა

ძველი ნელთალრიცხვის IV საუკუნის 30-იანი წლებიდან ალექსანდრე მაკედონელის მიერ დაწყებულმა დაპყრობებმა ძირფესვიანად შეცვალა მრავალი ხალხისა და სახელმწიფოს განვითარების გზა. ძველი მსოფლიოს ისტორიის ამ უდიდესმა მოვლენამ გავლენა იქონია საქართველოზეც.

ძველი ნელთალრიცხვის 336 წელს შეთქმულებმა მოკლეს მაკედონიის მეფე ფილიპე II და ტახტი მისმა ოცი წლის ვაჟმა – ალექსანდრემ დაიკავა. გარდაცვალებამდე ფილიპე II-მ მოახერხა მაკედონიისა და საბერძნეთის ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება. 334 წელს ალექსანდრემ დაიწყო ლაშქრობა აქემენიდური სპარსეთის წინააღმდეგ, რომელიც უდიდესი წარმატებით დაასრულა.

შეიქმნა იმპერია, რომელიც გადაჭიმული იყო ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან და ეგვიპტიდან ინდოეთამდე. ალექსანდრეს სურდა, შეექმნა სრულიად ახალი სახელმწიფო, რომელშიც გაერთიანდებოდა და ჰარმონიულად იარსებებდა დასავლური და აღმოსავლური ცივილიზაციები. 323 წელს ალექსანდრე მაკედონელი მის მიერ შექმნილი იმპერიის სატახტო ქალაქ ბაბილონში გარდაიცვალა.

სწორედ ალექსანდრე მაკედონელის სახელს უკავშირებენ ქართული წყაროები აღმოსავლეთ საქართველოში სახელმწიფოს შექმნას. ლეონტი მროველის (XI ს.) მიხედვით, ალექსანდრემ დაიპყრო ქართლი და აქ მმართველად დატოვა თავისი სარდალი აზო. აზომ დაიმორჩილა არა მარტო ქართლი, არამედ კოლხეთიც და 24 წლის განმავლობაში მართავდა მას. მის მმართველობას ბოლო მოუღო ფარნავაზის მიერ მოწყობილმა აჯანყებამ. აზო დაიღუპა, ფარნავაზმა კი თავი მეფედ გამოაცხადა.

საინტერესოა, რომ ალექსანდრე მაკედონელამდე ქართლის უზენაეს მმართველად ითვლებოდა მცხეთის მამასახლისი. ძველი წელთაღრიცხვის VI საუკუნეში სწორედ მცხეთის მამასახლისის სთხოვეს ქართლში დასახლების უფლება იერუსალიმიდან ლტოლვილმა ებრაელებმა, მას შემდეგ, რაც იერუსალიმში აიღო ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორმა. ქართლში ყველა თემს თავისი მამასახლისი ჰყავდა, მცხეთის მამასახლისი კი უზენაესი იყო. მას, ძირითადად, მოსამართლისა და მრჩეველის ფუნქცია ჰქონდა. სწორედ უკანასკნელი მცხეთელი მამასახლისის სამარას ძმისშვილი იყო ფარნავაზი და, აქედან გამომდინარე, კანონიერად ეკუთვნოდა პირველობა.

ცოტა უფრო სხვაგვარად აღწერს ყოველივეს მეორე ქართული წყარო, IX საუკუნის ძეგლი „მოქცევა ქართლისა“. აქაც საუბარია ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ქართლის დაპყრობაზე და აღნიშნულია, რომ „თანაჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოჲ, ძე არიან-ქართლისა მეფისაჲ და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად“. შემდეგ აზო წავიდა არიან-ქართლში. წამოიყვანა

იქიდან თავისი ხალხი და მათთან ერთად დასახლდა მცხეთაში. აზომ თან მოიტანა ორი კერპი – გაც და გაიმ. „და ესე იყო პირველი მეფეა მცხეთას შინა აზოა და მოკუდა და შემდგომად მისა დადგა ფარნავაზ. ამან აღმართა კერპი და დასდგა სახელი მისი არმაზი“. ამ წყაროს მიხედვით, აზო არის არიან-ქართველი და არა მაკედონელი. არსებობს მოსაზრება, რომ არიან-ქართლი უნდა აღნიშნავდეს ირანის ქართლს ანუ იმ ტერიტორიას, რომელიც შედიოდა აქემენიდების იმპერიაში და დასახლებული იყო ქართული ტომებით. აზო სამხრეთ ქართულ ტომთა რომელიღაც გაერთიანების წარმომადგენელი იყო. ორივე ქართული წყარო აღწერს ერთსა და იმავე ამბავს – ბრძოლას პირველობისათვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ ქართულ ტომთა გაერთიანებებს შორის, ოღონდ აღწერს საკუთარი თვალთახედვით.

მართალია, ლეონტი მროველიცა და „მოქცევა ქართლისაჲ“ აზოს მფარველად ალექსანდრე მაკედონელს ასახელებენ, მაგრამ ეს ცნობა მცდარია. ალექსანდრე სამხრეთ კავკასიით არ დაინტერესებულა და აქ არასდროს ულაშქრია. სამაგიეროდ, კავკასიით (უფრო ზუსტად, აქ გამავალი დიდი სავაჭრო გზის ხელში ჩაგდებათ) დაინტერესდნენ მისი იმპერიის დანგრევის შემდეგ წარმოშობილი სახელმწიფოები.

ალექსანდრე მაკედონელის გარდაცვალების შემდეგ დაიწყო სასტიკი ბრძოლა მის სარდლებს შორის, რომელიც ცნობილია როგორც დიადოხოსების (მემკვიდრეების) ბრძოლა. საბოლოოდ ალექსანდრე მაკედონელის იმპერია სამ ნაწილად დაიშალა. ეს იყო: სელევკიდების სამეფო (მოიცავდა სირიას, შუამდინარეთს, მიდიასა და აზიის სხვა პროვინციებს), ეგვიპტე და მაკედონია.

ლეონტი მროველის მიხედვით, ფარნავაზი დაუკავშირდა ეგრისის (დასავლეთ საქართველოს) მმართველს ქუჯის, გამოიყენა ჩრდილოეთ კავკასიელთა სამხედრო ძალა, მხარდაჭერა სთხოვა სელევკიდების სამეფოს. აზომ საბერძნეთიდან მიიღო დახმარება. აზო დამარცხდა და ბრძოლის ველზე დაეცა.

სელეკციების სამეფოს დამაარსებელი იყო ალექსანდრე მაკედონელის სარდალი სელევკოს I (აქედან მომდინარეობს სახელმწიფოს სახელწოდებაც). სელეკციების სამეფო განსაკუთრებით გაძლიერდა ანტიოქოს III-ის მეფობის ჟამს, თუმცა იმავე ანტიოქოსის დროს ივნია გამანადგურებელი მარცხი რომაელებისაგან.

რაც შეეხება საბერძნეთს, საიდანაც მიიღო დახმარება აზომ, მასში უნდა ვიგულისხმოთ პონტოს სამეფო. პონტოს სამეფო მდებარეობდა შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე.

ფარნავაზიცა და აზოც თავიანთ ბრძოლაში პირველობისათვის აქტიურად იყენებდნენ სხვა ქვეყნების სამხედრო ძალას.

გამარჯვებული ფარნავაზი იწყებს სახელმწიფოში რეფორმების გატარებას. ქართლი დაიყო ადმინისტრაციულ ერთეულებად – საერისთავოებად. ერისთავებს ევალებოდათ საერისთავოში ჯარის შეკრება და მისი სარდლობა, ხარკის აკრეფა, სხვადასხვა ადმინისტრაციული საკითხის გადაწყვეტა. სტრატეგიულად ყველაზე მნიშვნელოვანი პროვინცია – შიდა ქართლი – დაექვემდებარა სპასპეტს. სპასპეტი მეფის შემდგომ მეორე პირი იყო სამეფოში და ერისთავებიც პირადად მას ემორჩილებოდნენ. სულ შეიქმნა რვა საერისთავო. მათ რიცხვში შედიოდა ეგრისიც, რომელსაც ქუჯი განაგებდა. ქუჯის, ნიშნად იმ დიდი დამსახურებისა, რომელიც მას მიუძღოდა ფარნავაზის წინაშე და, ალბათ, ეგრისის უფრო მტკიცედ შემოერთების მიზნითაც, ქართლის მეფე ფარნავაზმა ცოლად მისცა თავისი და. მეორე და მეფემ ოვსთა ხელმწიფეს მიათხოვა, თავად კი ცოლად ჩრდილოკავკასიელი (დურძუკი) მოიყვანა.

ფარნავაზმა შემოიღო ახალი კერპი არმაზი. არმაზი საერთო-ქართული უზენაესი ღვთება გახდა. ამასთანავე, ფარნავაზმა შეინარჩუნა აზოს მიერ მოტანილი კერპები – გაც და გაიმ. XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი ლეონტი მროველი ფარნავაზს მიაწერს ქართული ანბანის შექმნას.

ფარნავაზის მეფობის ხანის ზუსტი განსაზღვრა ძნელია. სამეფო ტახტი მას ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნის 90-80-იან წლებში უნდა დაეკავებინა.

3. საქართველო ძველი წელთაღრიცხვის II-I საუკუნეებში

ფარნავაზის გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტი მისმა ძემ **საურმაგმა** დაიკავა. ამ უკანასკნელს სულ მალე ქართლის ერისთავები აუჯანყდნენ და სამეფო ხელისუფლების საერთოდ გაუქმება მოიწადინეს. საურმაგი იძულებული გახდა ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასულიყო, დაექირავებინა ჯარი და ამგვარად დაებრუნებინა ძალაუფლება. მიუხედავად ამისა, სამეფო ხელისუფლება უკვე დასუსტებული იყო.

მკვეთრად შეიცვალა ვითარება საქართველოს სამხრეთ საზღვრებთანაც. ძველი წელთაღრიცხვის 190 წელს მაგნეზიასთან გამართულ ბრძოლაში რომაელებთან დამარცხების შემდეგ სელევკიდების სამეფოს აღარ შეეძლო აქტიური პოლიტიკის წარმოება. სამაგიეროდ გაძლიერდნენ სომხური სახელმწიფოები, დიდი და მცირე არმენია. რომის იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლა კი პონტოს სამეფომ ითავა.

ძველი წელთაღრიცხვის 111 წელს პონტოს მეფე გახდა **მითრიდატე VI ევპატორი**. მან აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება დაიწყო და მალე დიდად გააფართოვა სამეფოს საზღვრები. ძველი წელთაღრიცხვის II საუკუნის ბოლოსა და I საუკუნის დასაწყისში პონტოს მეფემ დაიმორჩილა კოლხეთი. მითრიდატეს პატივმოყვარულ ზრახვებს, შეექმნა დიდი სახელმწიფო, მალე წინ აღუდგა რომი – იმდროინდელი მსოფლიოს უძლიერესი ქვეყანა.

რომაული გადმოცემის თანახმად, ქალაქი რომი დაარსდა ძველი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნეში. რომის პირველი მეფე,

ქალაქის დამაარსებელი, ლეგენდარული რომულუსი იყო. ძველი ნელთალრიცხვის VI საუკუნის ბოლოს რომაელებმა გააძევეს მეფე და რესპუბლიკა დაამყარეს. რომს მართავდა ორი კონსული და სენატი. კონსულებს ერთი წლით ირჩევდნენ. რომმა ნელნელა დაიმორჩილა ჯერ აპენინის ნახევარკუნძული, შემდეგ კი თითქმის მთელი ხმელთაშუაზღვისპირეთი. ძველი ნელთალრიცხვის II საუკუნეში რომი უკვე აზიაში შეიჭრა. რომისა და პონტოს ინტერესები ერთმანეთს აუცილებლად უნდა შესჯახებოდა. მათ შორის რამდენიმე ომი მოხდა.

უკანასკნელი ომის დროს, ძველი ნელთალრიცხვის 69 წელს რომაელთა ჯარი სომხეთში შეიჭრა. მითრიდატე VI და მისი მოკავშირე სომხეთის მეფე ტიგრან II დამარცხდნენ. მალე რომმა აღმოსავლეთში ახალი მთავარსარდალი გამოავაზენა. ეს იყო რომის ერთ-ერთი ყველაზე სახელგანთქმული სარდალი გნეუს პომპეუსი. ძველი ნელთალრიცხვის 66 წელს მითრიდატე სასტიკად დამარცხდა და იძულებული გახდა კოლხეთში გაქცეულიყო. იქ მან სცადა ახალი არმიის შეგროვება და ომის გაგრძელება, მაგრამ ჩანაფიქრი ვერ განახორციელა. ძველი ნელთალრიცხვის 63 წელს მითრიდატე VI ევპატორმა თავი მოიკლა.

მითრიდატეს დამარცხების შემდეგ პომპეუსი ტიგრან II-ის წინააღმდეგ დაიძრა. სომხეთი ამ დროს ერთ-ერთი დიდი და ძლიერი სახელმწიფო იყო, მაგრამ სომხეთის მეფემ დანებება არჩია.

ქართლი, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ რომთან პირველი ომის დროს იყო მითრიდატეს მოკავშირე. მითრიდატე VI-ის დამარცხების შემდეგ რომმა განიზრახა ქართლის დაპყრობა. ძველი ნელთალრიცხვის 65 წელს პომპეუსი ქართლში შემოიჭრა. ქართლის მეფე არტაგი რამდენჯერმე დამარცხდა რომაელებთან ბრძოლაში და იძულებული გახდა ზავი ეთხოვა. ქართლის სამეფო რომის ვასალი გახდა. „ამის შემდეგ, როდესაც პომპეუსმა გაიგო, რომ ფაზისი არ არის შორს და გადანყევიტა მის გაყოლებით კოლხეთში ჩასულიყო“. პომპეუსმა დაიმორჩილა კოლხეთი და აქ

მმართველად ერთ-ერთი ადგილობრივი წარჩინებული არისტარქე დანიშნა.

მალე რომში შეიქმნა პირველი ტრიუმვირატი (მარკუს კრასუსი, გნეუს პომპეუსი და გაიუს იულიუს კეისარი). აღმოსავლეთში, პართიის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოიგზავნა კრასუსი (კრასუსმა სახელი გაითქვა სპარტაკის მეთაურობით მოწყობილი მონათა დიდი აჯანყების დამარცხებით).

პართიის სახელმწიფო, არშაკიდების დინასტიით სათავეში, შეიქმნა ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნის შუა ხანებში. თავდაპირველად მის საზღვრებში შედიოდა კასპიის ზღვის სამხრეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი რაიონები.

პართელებმა დაამარცხეს რომაელები, კრასუსი ბრძოლის ველზე დაეცა. ამის შემდეგ რომში პომპეუსსა და კეისარს შორის დაიწყო ბრძოლა პირველობისათვის, რომელიც ამ უკანასკნელის გამარჯვებით დამთავრდა. სანამ რომაელები ურთიერთშორის ბრძოლით იყვნენ დაკავებული, ისარგებლა მითრიდატე ევპატორის ვაჟმა ფარნაკმა, რომელიც პომპეუსის მიერ იყო ბოსფორის (შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპირო) მმართველად დატოვებული. ფარნაკმა მამისეული სახელმწიფოს აღდგენა სცადა. შეიტყო თუ არა ეს კეისარმა, მაშინვე ფარნაკის წინააღმდეგ დაიძრა. კეისარმა ადვილად გაიმარჯვა. გამარჯვების ამბავი სენატს მან სამი სიტყვით ამცნო: „მიველ, ვნახე, დავამარცხე“.

4. საქართველო I-III საუკუნეებში

ახალი წელთაღრიცხვის დამდეგიდან ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა ქართლის სამეფოს გაძლიერებისათვის. ეს, უპირველეს ყოვლისა, განპირობებული იყო საერთაშორისო ასპარეზზე ძალთა ახალი გადანაწილებით.

ძველი ნელთაღრიცხვის 30 წელს რომის რესპუბლიკამ არსებობა შეწყვიტა. დაიწყო იმპერიის ხანა. სამი წლის შემდეგ პირველმა იმპერატორმა ოქტავიუსმა „ავგუსტუსის“ („ღვთით განდიდებულის“) ტიტული მიიღო. ავგუსტუსმა უარი განაცხადა აზიაში აქტიური პოლიტიკის წარმოებაზე და უკვე მიღწეულის შენარჩუნებას შეეცადა. შემდეგი იმპერატორი ტიბერიუსი აქტიურად ერეოდა აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესებში. 35 წელს პართიაში შაჰის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო. აჯანყებულთა თხოვნით ტიბერიუსმა პართიაში გასამეფებლად რომში მძევლად მყოფი პართიელი უფლისწული გაგზავნა და შემწეობა ქართლის მეფეს სთხოვა. ქართლის მეფემ თავისი ძის, ფარსმანის სარდლობით ჯარი გაგზავნა სომხეთში, რომელიც იმხანად პართიას ემორჩილებოდა. ქართველებმა სომხეთის ტახტზე ქართველი უფლისწული, ფარსმანის ძმა მითრიდატე დასვეს. პართიელებმა სცადეს კვლავ დაუფლებოდნენ სომხეთს, მაგრამ ქართველებმა ფარსმანის მეთაურობით დაამარცხეს ისინი და სომხეთის ტახტი მითრიდატემ შეინარჩუნა.

რომსა და პართიას შორის მიმდინარე ბრძოლაში ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა სომხეთის საკითხს. ასეთ ვითარებაში ქართლისთვის რომის მოკავშირეობა სასარგებლო იყო, რადგან ისახებოდა სამეფოს საზღვრების გაფართოების პერსპექტივა. რომისთვის ქართლს კიდევ ერთი მნიშვნელობა ჰქონდა – კავკასიის გადმოსასვლელების ჩაკეტვა. ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსასვლელებზე კონტროლის საშუალება დიდ უპირატესობას ანიჭებდა ქართლის მეფეებს. მათ, როცა სურდათ, შეეძლოთ გამოეყარებინათ ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები მებრძოლი ტომები და, პირიქით – ჩაეკეტათ გადმოსასვლელები. ამ უპირატესობას ქართლის მეფეები ხშირად და წარმატებით იყენებდნენ.

ამ დროს დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას იწყებს ქართლის მეფე ფარსმანი. მან სომხეთის დაუფლება და თავისი ძმის ტახტიდან ჩამოგდება გადაწყვიტა. ფარსმანმა მიზნის

მისაღწევად კი საკმაოდ რთული და ეშმაკური გეგმა მოიფიქრა და განახორციელა კიდეც. მითრიდატესთან მივიდა და თავშესაფარი ითხოვა, ვითომდა მამასთან ნაჩხუბებულმა ფარსმანის ძემ რადამისტმა. ბიძამ შეიფარა რადამისტი. ეს უკანასკნელი გარკვეულ ხანს დარჩა სომხეთში და დიდებულების ნაწილი თავის მხარეზე გადაიბირა. შემდეგ ქართლში დაბრუნდა მამასთან „შესარიგებლად“. რომელი ისტორიკოსის ტაციტუსის სიტყვებით, რადამისტმა ფარსმანს განუცხადა: „რაც მზაკვრობით შეიძლება გაკეთებულიყო, გაკეთებულია, დანარჩენი იარლით უნდა აღსრულდეს“. სომხეთში ქართლის ჯარით შესულმა რადამისტმა ბიძა დაამარცხა და ტახტი დაიკავა. რადამისტის წინააღმდეგ პართიის მეფე დაიძრა. გამარჯვება პართიელებს დარჩათ. რადამისტი ქართლში გამოიქცა, სადაც მალევე მოკლეს ფარსმანის ბრძანებით. ფარსმანის მოქმედებამ რომს სომხეთი დააკარგვინა. ფარსმანმა, შესაძლოა, რომთან გართულების თავიდან აცილების მიზნით მოაკვლევინა რადამისტი, ვითომდა მე არაფერი ვიცოდიო. არც ისაა გამორიცხული, რომ სომხეთში ტახტის დაკარგვის შემდეგ რადამისტი შეეცადა მამისეულ ტახტს დაუფლებოდა.

63 წელს რომსა და პართიას შორის ზავი დაიდო. ამ ხელშეკრულებით რომმა ფაქტობრივად დაკარგა სომხეთი. მთელ ამ ბრძოლებს ქართლისათვის მაინც არ ჩაუვლია უშედეგოდ. კიდეც უფრო გაიზარდა ქართლის სამეფოს საზღვრები.

63 წელს რომმა გააუქმა პონტოს სამეფო და იგი თავის პროვინციად აქცია. როგორც ჩანს, კოლხეთიც ამავე დროს იქცა უშუალოდ რომის იმპერიის ნაწილად. კოლხეთის ზღვისპირა რაიონებში უკვე რომაული გარნიზონები ჩადგა. სწორედ ამის შემდეგ, 69 წელს, მოხდა კოლხეთში აჯანყება რომაელთა წინააღმდეგ ანიკეტის მეთაურობით.

მიუხედავად იმისა, რომ ანიკეტის აჯანყება დამარცხდა, მას უკვალოდ არ ჩაუვლია. რომის იმპერია იძულებული გახდა დაპყრობილი ქვეყნის მიმართ დათმობაზე წასულიყო, რამაც ხელი შეუწყო დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე II-III საუკუ-

ნეებში ნახევრად დამოუკიდებელი ლაზების, აფშილების, აბაზგებისა და სანიგების სამთავროების შექმნას.

რომსა და პარტიას შორის დადებული ზავის შემდეგ ქართლის სამეფო კვლავ იწყებს დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას. I საუკუნის 70-იან წლებში ქართლის მეფემ გახსნა კავკასიონის გადმოსასვლელი, გადმოიყვანა ალანები და შეუსია ისინი სომხეთსა და პარტიას.

II საუკუნის დასაწყისში რომი კვლავ აქტიურ პოლიტიკას ატარებს აღმოსავლეთში. იმპერატორი ტრაიანე დიდ ომს იწყებს პარტიის წინააღმდეგ. იმპერატორს აქტიურად ეხმარება ქართლის მეფე მითრიდატე. იგი თავისი ძმის მეთაურობით სამხედრო რაზმსაც კი უგზავნის შუამდინარეთში მყოფ ტრაიანეს.

ტრაიანეს მემკვიდრე ადრიანე კვლავ ცვლის პოლიტიკას და პარტიასთან მშვიდობიანი ურთიერთობის დამყარებას არჩევს. ის ჩადის მცირე აზიაში და თავისთან იბარებს მოკავშირე სახელმწიფოთა მეფეებს, მათ შორის ფარსმან ქველსაც. ქართლის მეფე იმპერატორთან არ გამოცხადდება. ამ დროს ქართლი საკმაოდ გაძლიერებულია, მისი საზღვრები გაფართოებულია დასავლეთისაკენ. ქართლის შემადგენლობაში შედის არგვეთი და ასევე მდინარე ჭოროხის სამხრეთით მდებარე ტერიტორია. ფარსმან ქველის დროს ქართლის სამეფომ გასასვლელი მოიპოვა შავ ზღვაზე.

134 წელს ფარსმან ქველმა ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ალანების დახმარებით დიდი თავდასხმა მოაწყო რომისა და პარტიის სამფლობელოებზე.

ქართლსა და რომს შორის ურთიერთობა გაუმჯობესდა იმპერატორ ანტონინე პიუსის დროს. მან რომში მიიწვია ფარსმან ქველი: „როცა ფარასმანე იბერიელი მეუღლესთან ერთად რომში ჩავიდა, ანტონინე პიუსმა გაუდიდა მას სამფლობელო, ნება დართო კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეეწირა. მისი ცხენოსანი ქანდაკება ენიალიონზე (იგულისხმება ომის ღმერთის მარსის ტაძარი – ავტ.) დაადგმევინა და უყურებდა ფარასმანეს, მისი ვაჟის და

სხვა წარჩინებულ იბერთა სამხედრო ვარჯიშობას“. რომაელი ისტორიკოსის ნათქვამი „გაუდიდა მას სამფლობელო“ იმაზე მიუთითებს, რომ იმპერატორმა ცნო ქართლის სამეფოს გაფართოებული საზღვრები. ლეონტი მროველის ცნობით, ქართლში დაბრუნებული ფარსმან ქველი ირანელებმა მონამლეს.

III საუკუნის 20-იან წლებში დიდი ცვლილება მოხდა აზიაში. სასანიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელმა არდაშირმა დაამარცხა პართიის უკანასკნელი მეფე და საფუძველი ჩაეყარა სასანიანთა ირანის სახელმწიფოს. თავისი წინამორბედისაგან განსხვავებით, სასანიანთა სახელმწიფო გაცილებით უფრო ცენტრალიზებული და მტკიცე იყო. ამავე დროს, სულ უფრო ძლიერდება კრიზისი რომის იმპერიაში. შინაბრძოლებს, სახელმწიფო გადატრიალებებს, აჯანყებებს თან ერთვოდა გერმანელი ტომების გამუდმებული თავდასხმები იმპერიის საზღვრებზე.

III საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლის სამეფოს სერიოზული საფრთხე არ დამუქრებია. ირანის პირველი სასანიანი შაჰი ძალაუფლების განმტკიცებით იყო დაკავებული. თუმცა მალევე ირანი იწყებს ბრძოლას რომის წინააღმდეგ და დიდ წარმატებებსაც აღწევს. ირანელებმა დაიკავეს სომხეთი. ქართლის მეფე ამაზასპმა, როგორც ჩანს, ირანელთა შემოსევის თავიდან აცილების მიზნით თავი შაჰის ვასალად აღიარა.

III საუკუნის 80-90-იან წლებში ირანმა ზედიზედ რამდენიმე მარცხი იწვნია რომთან ომში. 298 წელს ნისიბინში დაიდო ზავი, რომლის მიხედვითაც ქართლიცა და სომხეთიც რომის გავლენის ქვეშ მოექცა.

5. სახელმწიფო წყობილება

კოლხეთის სამეფოს სახელმწიფო წყობილების შესახებ ჩვენ, სამწუხაროდ, მცირე რაოდენობით მოგვეპოვება ცნობები. დაბე-

ჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სახელმწიფოს სათავეში იდგა **მეფე** და ქვეყანა დაყოფილი იყო ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად – **სკეპტუხიებად**.

გაცილებით მეტი ცნობებია შემონახული ქართლის სამეფოს შესახებ. ქვეყნის სათავეში იდგა **მეფე**, ფარნავაზიანთა დინასტიის წარმომადგენელი. მეფის ხელისუფლება შეუზღუდავი იყო, ის ერთპიროვნულად მართავდა სამეფოს. ქართლის სამეფოში მეფობა გადადიოდა მამიდან უფროს ძეზე, თუმცა იყო გამონაკლისიც, რაც, ძირითადად, გამოწვეული იყო ქვეყანაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარებით.

ქართლის სამეფოში მეფის შემდეგ ყველაზე დიდ ხელისუფლებას ფლობდა **სპასპეტი**. სპასპეტი განაგებდა შიდა ქართლს, მას ემორჩილებოდნენ **ერისთავები**. ბერძენი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის **სტრაბონის** (ძვ. წ. აღ. I ს. – ახ. წ. აღ. I ს.) მიხედვით, მეფის შემდეგ პირველი პირი იყო **უზენაესი მთავარსარდალი** და **მოსამართლე**. როგორც ჩანს, აქ სწორედ **სპასპეტი** იგულისხმება. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში მონაწილეობდნენ **ქურუმებიც**. სტრაბონისავე ცნობით, ქურუმები ზრუნავდნენ მეზობლებთან ურთიერთობაზე. შესაძლოა ვიგულისხმოთ, რომ საგარეო საკითხების მოგვარება ქურუმების კომპეტენციაში შედიოდა.

არმაზისხევში ნაპოვნ ცნობილ **ბილინგვაში** (II ს.) მოიხსენიება სახელმწიფო ადმინისტრაციის ორი მოხელე: **ეზოსმოძღვარი** და **პიტიახში**.

ქართლის სამეფო დაყოფილი იყო **საერისთავოებად**. ფარნავაზის დროს არსებობდა რვა საერისთავო: **კახეთის, ხუნანის, სამშვილდის, წუნდის, ოძრხის, კლარჯეთის, ეგრისისა და არგვეთის**. საერისთავოებს განაგებდნენ **ერისთავები**, რომლებიც, ამასთან ერთად, სარდლობდნენ საერისთავოში შეკრებილ **ჯარს**. მეფეს უფლება ჰქონდა გადაეყენებინა **ერისთავი**, თუმცა პრაქტიკულად ამის განხორციელება საკმაოდ რთული იყო. **ერისთავებსა** და სამეფო ხელისუფლებას შორის ყოველთვის არსებობდა დაპირისპირება. **ერისთავები** ცდილობდნენ საგამგებლოდ მიცემული ტერიტორიები მემკვიდრეობით სამფლობელოებად ექციათ.

ერისთავებს ჰყავდათ თავიანთი მოხელეები – სპასალარები და ათასისთავები.

ცალკეული მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღებამდე მეფეს შეეძლო გაემართა თათბირი, რომელსაც ესწრებოდნენ სპასპეტი და ერისთავები.

საინტერესოა, რომ ქართლის სამეფოში არსებობდა მხატვართუხუცესის თანამდებობა. ბუნებრივია, იქნებოდა უფრო მნიშვნელოვანი თანამდებობებიც, მაგრამ, სამწუხაროდ, წყაროებში მათ შესახებ არაფერია ნათქვამი.

6. ეკონომიკური განვითარება. სოციალური წყობა.

1. ეკონომიკური განვითარება. კოლხეთისა და ქართლის სამეფოები ეკონომიკურად საკმაოდ კარგად განვითარებული სახელმწიფოები იყვნენ. მეურნეობაში ტრადიციულად წამყვანი ადგილი ეკავა მინათმოქმედებას, მევენახეობას, მებაღეობას, მესაქონლეობას. ძირითადი მარცვლეული კულტურები იყო: ხორბალი, ქერი, ფეტვი. კოლხეთს სახელი გაეთქვა სელით, რომელიც იალქნების დასამზადებლადაც გამოიყენებოდა.

კოლხეთისა და ქართლის ეკონომიკურ წინსვლას ხელს უწყობდა საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სამყაროთა დამაკავშირებელი სავაჭრო გზა. თავად კოლხეთსა და ქართლს აქტიური სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ ბერძნულ, რომაულ და აღმოსავლურ სამყაროსთან. ვაჭრობის განვითარებაზე მიუთითებს ქალაქების სიმრავლე როგორც აღმოსავლეთ (მცხეთა, ურბნისი, წუნდა, უფლისციხე), ისე დასავლეთ (კუტაია, როდოპოლისი, დიოსკურია, ფაზისი) საქართველოში. ქალაქების მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი ვაჭრებისა და ხელოსნებისაგან შედგებოდა. ქალაქებში განვითარებული იყო

ხელოსნობის სხვადასხვა დარგი: მეთუნეობა (ჭურჭლის, აგურის, წყალსადენი მილების წარმოება), ჭიქათმოქმედება (მინის ჭურჭლის დამზადება), ოქრომჭედლობა, ქსოვა, ბეჭვა. საქართველოში დიდი ტრადიცია ჰქონდა რკინის დამუშავებას. სტრაბონის მიხედვით ქალაქ დიოსკურიაში 70 სხვადასხვა ტომის წარმომადგენელი ჩამოდიოდა სავაჭროდ. აღსანიშნავია, რომ მას შემდეგ, რაც დასავლეთ საქართველო რომის იმპერიის ნაწილი გახდა, აქ შედარებით დაეცა საქალაქო ცხოვრება.

მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ცენტრი იყო ქართლის დედაქალაქი მცხეთა. საკუთრივ მცხეთის ირგვლივ შემოკრებილი იყო ცალკეული დასახლებები და გამაგრებული პუნქტები, რომლებიც ერთობლივად ქმნიდნენ კომპლექსს – „დიდი მცხეთა“. „დიდი მცხეთის“ თავდაცვითი სისტემა ძირითადად ორი ციხესიმაგრისაგან შედგებოდა: არმაზციხე, რომელიც კეტავდა კოლხეთიდან, სომხეთიდან და ალბანეთიდან მომავალ სტრატეგიული მნიშვნელობის გზებს და ზადენციხე, რომელიც მცხეთას ჩრდილოეთიდან იცავდა. „დიდი მცხეთის“ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი უბანი იყო არმაზის ხევი. როგორც ჩანს, აქ მდებარეობდა პიტიახშის რეზიდენცია. სამეურნეო თვალსაზრისით „დიდი მცხეთის“ ერთ-ერთი მთავარი უბანი იყო სარკინე. თავად სახელწოდება მიუთითებს, რომ აქ მეტალურგიის ცენტრი მდებარეობდა.

2. სოციალური წყობა. ქართლის სამეფოში არსებული მდგომარეობა საინტერესოდ აქვს აღწერილი სტრაბონს. სტრაბონის მიხედვით: „აღამიანთა ოთხი გვარი მოსახლეობს ამ ქვეყანაში: ერთი და პირველი, რომლისგანაც მეფეებს სხამენ მახლობლობისა და ასაკის მიხედვით უხუცესს, ხოლო მეორე (ამ გვარიდან) მოსამართლეობს და მხედართმთავრობს. მეორე (გვარი) არის ქურუმთა, რომლებიც ზრუნავენ აგრეთვე მეზობლებთან სამართალზე. მესამე (გვარი) არის მხედართა და მინის მოქმედთა, მეოთხე (გვარი) არის ხალხისა, რომლებიც სამეფო მონები არიან და აკეთებენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო“.

ქვეყანაში არსებობდა მსხვილი მიწათმფლობელური მეურნეობები. ისინი ეკუთვნოდნენ მეფესა და მისი ოჯახის წევრებს (სეფენულებს), ერისთავებს, ქურუმებს. მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი წარმოადგენდა თავისუფალ მეთემეებს, რომლებიც თავის კუთვნილ მიწის მცირე ნაკვეთს ამუშავებდნენ. ცხადია, თვით მეთემეებს შორისაც არსებობდა ქონებრივი დიფერენციაცია. იყვნენ მონებიც, მაგრამ მონათმფლობელობას საქართველოში არასოდეს მიუღია ისეთი ხასიათი, როგორიც ჰქონდა საბერძნეთსა ან რომში. ამას განაპირობებდა ის, რომ მეურნეობის განვითარება საქართველოში არ მოითხოვდა აუცილებლად მონათა დიდ რაოდენობას. განსხვავებული ვითარება იყო მთის რეგიონებში, სადაც ფაქტობრივად გვაროვნული საზოგადოება რჩებოდა.

7. რელიგია და კულტურა

1. რელიგია. პირველი რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები უკვე პალეოლითის ხანაში ჩნდება და, საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, სულ უფრო ჩამოყალიბებულ სახეს იძენს. თავისი ღვთაება ჰყავდა ცალკეულ ფუძეს, თემს, გვარს, ტომს. ნელ-ნელა ღვთაებებს შორის მყარდება უფროს-უმცროსობა. ქართველები ყველაზე დიდ პატივს სცემდნენ: მთვარეს, მზეს, ვარსკვლავებს. მთვარე უზენაესი ღვთაება იყო და მამაკაცის სახით აღიქმებოდა. ამაზე ნათლად მეტყველებს თუნდაც ძველი ლექსი, რომელიც მეგრულ ენაშია შემონახული: „მზე, დედაა ჩემი, მთვარე – მამა ჩემი, წვრილ-წვრილი ვარსკვლავები და და ძმაა ჩემი“. მთვარის წმინდა ცხოველად ხარი ითვლებოდა. ხარის კულტს საქართველოში ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს, რაც იმიტად განპირობებული, რომ საქართველო მიწათმოქმედების უძველესი კერაა. ხარის გამოსახულებები ჯერ თიხისაგან, ხოლო შემ-

დეგ ბრინჯაოსაგან მზადდებოდა. ხარის თავი გამოსახული იყო კოლხურ თეთრზე. საქართველოში ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული **მზის კულტიც**. მზე ქალი ანუ დედა ღმერთი იყო.

ძველი წელთაღრიცხვის IV საუკუნის ბოლოსა და III საუკუნის დასაწყისში მცხეთაში დამკვიდრებულმა აზომ ორი კერპი აღმართა: **გაც** და **გაიმ**. იმავე ადგილზე, ამ ორ კერპს შუა ფარნავაზმა აღმართა **არმაზის** კერპი.

არმაზი მთელი ქართლის სამეფოს **უზენაესი ღვთაება** გახდა. სწორედ ეს იყო ფარნავაზის რელიგიური რეფორმის მთავარი მიზანი. ქვეყნის მტკიცედ გაერთიანებას აუცილებლად სჭირდებოდა ერთი, უზენაესი ღვთების არსებობა. არმაზს მსხვერპლად სწირავდნენ ბავშვებს. ეს წესი III საუკუნეში მეფე **რევმა** აკრძალა (სავარაუდოა, რომ ამის გამო რევს ქართული ისტორიული ტრადიცია „მართალს“ უწოდებს). არმაზობის დღესასწაული აგვისტოს დასაწყისში იმართებოდა.

როგორც ჩანს, მესხების შემოტანილი უნდა იყოს ქართლში მეორე ღვთაებაც – **ზადენი**. მისი კერპი დღევანდელ სოფელ წინამურთან უნდა მდგარიყო.

ქალაქ ფაზისის შესასვლელში იდგა ტახტზე მჯდომი **ქალღმერთის** ქანდაკება, მის ფეხებთან კი **ლომები** იწვნენ. ლომის თავები გამოსახულია კოლხურ თეთრზე. შესაძლოა, საქართველოში **ლომის კულტისაც** ჰქონდა დიდი ტრადიცია. ბრინჯაოს ხანის ერთ-ერთ სამარხში ნაპოვნია ლომის ოქროს ქანდაკება.

2. კულტურა. კოლხეთისა და ქართლის სამეფოებს აქტიური კავშირ-ურთიერთობა ჰქონდათ ბერძნულ სამყაროსთან, რომთან, მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან. ყოველივე ეს, ცხადია, ხელს უწყობდა კულტურის განვითარებას. იმდროინდელი ქართული კულტურის შესახებ, ძირითადად, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ.

მაღალ დონეზე იყო განვითარებული **არქიტექტურა**. ამაზე მიგვანიშნებს ქალაქების სიმრავლე. მცხეთა, უფლისციხე, ურბნისი, კუტაია, როდოპოლისი, ფაზისი, დიოსკურია, პიტიუნტი

- ეს იყო ლამაზი ქალაქები ცენტრალური მოედნებით, ქვაფენილით მოკირწყლული ქუჩებით, სახლებითა და სასახლეებით, აბანოებით. აბანო არ იყო მხოლოდ სანიტარიულ-ჰიგიენური დაწესებულება, ეს იყო საზოგადოების თავშეყრის ადგილი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ვანის ნაქალაქარი, სადაც აღმოჩენილია ქუჩები, სხვადასხვა დანიშნულების შენობები, კარგად დაგეგმარებული ტაძრები და სხვა. უნიკალური ძეგლია უფლისციხე - კლდეში ნაკვეთი უძველესი ქალაქი. მისი შექმნა მხოლოდ ეკონომიკურად ძლიერ ქვეყანას და სათანადო ხუროთმოძღვრული ცოდნით აღჭურვილ მშენებლებს შეეძლოთ.

სტრაბონის ცნობის თანახმად, მესხების ქვეყანაში იყო ლევოთეას დიდი ტაძარი. ამ ტაძრის ზუსტი ადგილმდებარეობა საბოლოოდ დადგენილი არ არის. სავარაუდოა, რომ იგი მდებარეობდა აწყურსა ან ვანში.

მაღალ დონეზე იყო განვითარებული ოქრომჭედლობა. ოქროსა და ვერცხლის შესანიშნავი ნაკეთობებია აღმოჩენილი სამთავროს, ბორის, არმაზისხევის სამაროვნებში. ვანში ნაპოვნია გამარჯვების ქალღმერთის - ნიკეს ქანდაკება.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა ბერძნული და არამეული დამწერლობის ძეგლები. მცხეთაში, არმაზის ხევში, აღმოჩენილია II საუკუნის ბილინგვა - ორენოვანი (ბერძნული და არამეული) წარწერა (არამეული ენა სემიტურ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება. დღეს არამეული მკვდარი ენაა, ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე კი იგი მთელს წინა აზიაში იყო გავრცელებული).

ძალზე საინტერესოა აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკაში“ დაცული ცნობა, რომ კოლხებს „შენახული აქვთ მამათაგან ნაწერი კირბები, რომლებზედაც მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყოველი გზა და საზღვარი“. დღემდე საბოლოოდ დადგენილი არ არის, თუ რა იყო ეს კირბები.

1. ქრისტიანობის გავრცელება.

საქართველო IV საუკუნეში

1. ქრისტიანობის გავრცელება. ქრისტიანთა თემები I საუკუნეში შეიქმნა რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში: პალესტინაში, ეგვიპტეში, მცირე აზიაში. თავდაპირველად ახალი რელიგიის მიმდევრები ყოველმხრივ იდევნებოდნენ, მათ ბრალდებოდათ იმპერიაში მომხდარი ნებისმიერი უბედურება. განსაკუთრებით დევნიდა ქრისტიანებს იმპერატორი დიოკლეტიანე (III საუკუნის დასასრული – IV საუკუნის დამდეგი), რომელმაც გამოსცა ბრძანება მთელი იმპერიის ტერიტორიაზე ქრისტიანული ღვთისმსახურების აკრძალვის შესახებ. ეკლესიებს ანგრევდნენ, მღვდლებს აიძულებდნენ საჯაროდ შეენიერათ მსხვერპლი კერპებისთვის (სწორედ დიოკლეტიანეს დროს აწამეს ნმინდა გიორგი). კარდინალურად შეიცვალა ვითარება იმპერატორ კონსტანტინეს დროს. 313 წელს მიღებულ იქნა ე. წ. „მილანის ედიქტი“, რომლის მიხედვითაც ქრისტიანებს უფლება მიეცათ თავისუფლად ჩაეტარებინათ ღვთისმსახურება. 325 წელს ქალაქ ნიკეაში მოიწვიეს პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრება. გაქრისტიანდა თავად იმპერატორიც. IV საუკუნის ბოლოს იმპერატორმა თეოდოსიუსმა ბრძანა დაეხურათ ყველა წარმართული ტაძარი.

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება უკვე I საუკუნიდან დაიწყო. ქრისტიანობა აქ იქადაგეს ქრისტეს მოწაფეებმა: ანდრია პირველწოდებულმა და სვიმონ კანანელმა. I საუკუნეში საქართველოში ქრისტიანობამ ფართო გავრცელება ვერ პოვა.

IV საუკუნეში საქართველოში ნმინდა ნინო კაპადოკიელი მოვიდა. „მოქცევა ქართლისას“ მიხედვით: „მოვიდა მდინარესა ზედა მტკუარსა, და მოჰყვა ნაპირსა მდინარისასა და მოიწია

მცხეთად, ქალაქსა დიდისა, მეფეთა საჯდომელსა. და იყო სამ წელ ეგრეთ, ილოცვიდა ფარულად ღმრთისა მიერ ადგილსა ერთსა მაყულით შებურვილსა. და შექმნა ნასხლევისა ჯუარი და აღმართა იგი მუნ და ილოცვიდა მის წინაშე. და მეოთხესა წელსა იწყო ქადაგება და ხარება ქრისტეს ღმრთისა სჯულისა... და მეექვსესა წელსა არწმუნა ნანა დედოფალსა, ცოლსა მეფისასა, სენსა შინა მისსა. და მეშვიდესა წელსა არწმუნა მირიან მეფესა სასწაულითა ქრისტესმიერიითა. და მსწრაფლ აღაშენა ეკლესია ქუემო სამოთხესა შინა, ძელისა და სუეტი იგი პატიოსანი რომელი თვით აღემართა. და აღაშენეს ეკლესია და წარავლინნა მეფემან მოციქულნი და წიგნი წინოისი საბერძნეთად, მეფისა კოსტანტინესსა, თხოვად მღდელთა". ეკლესიის ასაშენებელი ადგილი შემთხვევით არ აურჩევია წმინდა წინოს. სვეტიცხოვლის ქვეშ ასვენია უფლის კვართი (პერანგი, რომელიც ჯვარცმისას ეცვა ქრისტეს). ქრისტეს ჯვარცმის ჟამს იერუსალიმში იმყოფებოდა ორი ებრაელი საქართველოდან: ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი. სწორედ ელიოზმა ჩამოიტანა მცხეთაში კვართი. მცხეთაში დაბრუნებულ ელიოზს პირველი მისი და, სიდონია, შეეგება, გამოართვა კვართი, მკერდში ჩაიკრა და მყის მიიცვალა. სიდონია დაკრძალეს კვართთან ერთად. მისი საფლავის ადგილზე ნაძვი ამოვიდა. სწორედ იმ ადგილზე ააშენეს პირველი ხის სვეტიცხოველი. სვეტიცხოველი ნიშნავს ცოცხალ სვეტს. ასე ეწოდა სვეტს იმ სასწაულის გამო, რომელიც მოხდა მშენებლობის დროს. სიდონიას საფლავიდან მოჭრილი ხისაგან გააკეთეს ძელი, რომელიც ვერაფრით ვერ აღმართეს. წმინდა წინო მთელი ღამე ლოცულობდა, დილით მოხდა სასწაული: ციდან დაეშვა ნათლით შემოსილი ჭაბუკი, ძელი ცაში აიტაცა, შემდეგ სვეტი თავისით დაეშვა დაბლა და განკუთვნილი ადგილი დაიკავა.

ქართლის ეკლესიის პირველი მამამთავარი გახდა იოანე, რომელიც ორ მღვდელთან და სამ დიაკონთან ერთად გამოაგზავნა ქართლში ბიზანტიის იმპერატორმა კონსტანტინემ.

საქართველოს ეკლესია თვლის, რომ ქართლის სამეფოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება მოხდა 326 წელს. საქართველოს ეკლესიამ მეფე მირიანი და დედოფალი ნანა წმინდანებად შერაცხა და მათი ხსენების დღედ 1(14) ოქტომბერი დაანსა.

რაც შეეხება ეგრისის გაქრისტიანებას, აქ მხოლოდ ერთი რამის თქმა შეგვიძლია: 325 წლისათვის აქ ქრისტიანობა უკვე ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, რადგან ბიჭვინთაში არსებობდა საეპისკოპოსო. ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილე დაესწრო ნიკეის პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებას.

2. პოლიტიკური ვითარება IV საუკუნეში. IV საუკუნის 30-იანი წლების ბოლომდე (338 წლამდე) რომსა და ირანს შორის დადებული ნისიბინის ზავი არ დარღვეულა. რომს აკმაყოფილებდა არსებული ვითარება, რადგან ქართლში ქრისტიანობის გავრცელების მერე რომი ქართლს მოკავშირედ აღიქვამდა. ირანში კი შინააშლილობა იყო და მას აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება არ შეეძლო. ამ პერიოდში ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა რომის იმპერიაში. იმპერატორმა კონსტანტინემ ბრძანება გასცა დედაქალაქის რომიდან აღმოსავლეთით გადატანის შესახებ. გერმანელი ტომების გახშირებული შემოტევების შედეგად ქალაქი რომი და საერთოდ იტალია უკვე აღარ იყო მშვიდი, მყუდრო და „ბარბაროსთათვის“ მიუღწეველი ადგილი. ყოფილი ბერძნული კოლონიის, ბიზანტიონის ადგილზე დაიწყო ახალი დედაქალაქის მშენებლობა, რომელსაც კონსტანტინოპოლი (კონსტანტინეს ქალაქი) ეწოდა. იმპერიის ცენტრის აღმოსავლეთით გადმოტანამ გარკვეულწილად გაააქტიურა რომის აღმოსავლური პოლიტიკა, თუმცა ნასიბინის ზავი ირანის შაჰმა დაარღვია. დაიწყო ოცდახუთწლიანი ომი.

ცნობები იმის შესახებ, რომ ქართლი აქტიურად მონაწილეობდა ამ ომში, ჩვენ არ გავაჩნია. ლეონტი მროველის მიხედვით მირიანმა რამდენიმე წარმატებული ლაშქრობა მოაწყო ჩრდილოეთ კავკასიაში.

რომსა და ირანს შორის ომი ცვალებადი უპირატესობით მიმდინარეობდა. 363 წლის ზავის მიხედვით რომმა ირანს ხუთი პროვინცია დაუბრუნა და ხელი აიღო სომხეთის საქმეებში ჩარევაზე.

ზავის დადების შემდეგ შაჰი სომხეთში შეიჭრა. ირანელების მიერ სომხეთის დაკავება მეტად სახიფათო პერსპექტივას უქადდა ქართლს. ამიტომ ირანელების წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლაში სომხეთს ქართლიც ეხმარებოდა. ირანელებმა შეძლეს გამარჯვების მოპოვება და ქართლშიც შემოვიდნენ. სავარაუდოა, რომ მალე მათ მთელი ქართლი დაიკავეს. ქვეყანას ხარკის გადახდა დაეკისრა.

395 წელს იმპერატორმა თეოდოსიუსმა რომის იმპერია თავის ორ ვაჟს გაუყო. ფაქტობრივად ჩამოყალიბდა ორი სახელმწიფო: დასავლეთ რომისა და აღმოსავლეთ რომის იმპერია (მომავალი ბიზანტია).

დასავლეთ საქართველოში გაძლიერდნენ ლაზები. ამას გარკვეულწილად ხელს უწყობენ რომაელებიც. რომის იმპერიისათვის მისაღები იყო, თუ ამ მხარეში შეიქმნებოდა მისადმი ვასალურად დამორჩილებული სამეფო, რომელიც რეგიონში მისი ფორპოსტი იქნებოდა და, ამავე დროს, ჩაკეტავდა ჩრდილოეთიდან მომავალ გზებს.

IV საუკუნეში ლაზთა მეფეებმა დაიმორჩილეს აფშილები, აბაზგები, სანიგები, წაართვეს არგვეთი ქართლის სამეფოს და ფაქტობრივად მთელი დასავლეთ საქართველო დაიკავეს. ამ სახელმწიფოს ქართველები ეგრისს უწოდებდნენ, ხოლო ბიზანტიელები – ლაზიკას. ეგრისის ანუ ლაზიკის სამეფო ძლიერი სახელმწიფო იყო. ლაზიკა რომისადმი მხოლოდ ფორმალურ მორჩილებას აღიარებდა.

ქართლისა და ლაზიკის სამეფოებს არსებული ვითარება არ აკმაყოფილებდათ და განაგრძობდნენ ბრძოლას სასანიდური ირანისა და რომის იმპერიის წინააღმდეგ.

2. საქართველო V საუკუნეში

1. ქართლი V საუკუნის პირველ ნახევარში. V საუკუნის პირველ ნახევარში ირანმა გაააქტიურა თავისი დამპყრობლური პოლიტიკა კავკასიის ქვეყნების მიმართ. ირანელებმა გააუქმეს მეფობა სომხეთში. აშკარა იყო, რომ ანალოგიური პერსპექტივა ელოდა ქართლსაც. ირანის შაჰმა მეტად აგრესიული რელიგიური პოლიტიკის გატარება დაიწყო. მან განიზრახა ქართლში, ალბანეთსა და სომხეთში მაზდეანობა (ცეცხლთაყვანისმცემლობა) გაეგრძელებინა. შაჰის კარზე დაიბარეს ქართველი, ალბანელი და სომეხი დიდაზნაურები. ქართველთა შორის იყო ქვემო ქართლის პიტიახში არშუშა. სამივე ქვეყნის წარმომადგენელს შაჰმა ქრისტიანობის უარყოფა და მაზდეანობის მიღება მოსთხოვა. დიდაზნაურები იძულებული გახდნენ შაჰის პირობა მიეღოთ და მოჩვენებით უარეყოთ ქრისტიანობა. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ სამშობლოში დაბრუნებისთანავე კელავ მოექცეოდნენ თავიანთ რწმენაზე. შაჰი ამით არ დაკმაყოფილდა. უკან გამობრუნებულ დიდებულებს მან მოგვები (ცეცხლთაყვანისმცემელთა ქურუმები) გამოაყოლა. მოგვებს უნდა დაეწყოთ მაზდეანობის ქადაგება, ეკლესიების დახურვა, ქრისტიანი ღვთისმსახურების განდევნა, ირანული წეს-ჩვეულებების გავრცელება. შაჰმა თავისთან მძევლები დაიტოვა, რომელთა შორისაც იყო არშუშა პიტიახში. მარტო სომხებს შაჰმა შვიდასი მოგვი გამოაყოლა. ქართლს, ალბანეთსა და სომხეთს უდიდესი საფრთხე დაემუქრა. შაჰის განზრახვის შესრულების შემთხვევაში ეს ქვეყნები ირანის პროვინციებად გადაიქცეოდნენ. ჩამოსვლისთანავე მოგვებმა აქტიური საქმიანობა დაიწყეს შაჰის დავალების შესასრულებლად. ყოველივე ამას სომხეთსა და ალბანეთში დიდი აჯანყება მოჰყვა. თავიდან აჯანყება წარმატებით განვითარდა, მაგრამ ირანმა მაინც მოახერხა მისი ჩახშობა. აჯანყების დამარცხების მიუხედავად, შაჰი იძულებული გახდა თავის განზრახვაზე ხელი აეღო.

451 წელს გაიმართა ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრება, რომელმაც დაგმო მონოფიზიტობა. აღმოსავლეთ რომის

იმპერიასა (ბიზანტია) და ქართლში დიოფიზიტობა იყო აღიარებული. ირანი ყოველთვის მხარს უჭერდა იმ რელიგიურ მიმდინარეობას, რომელიც ბიზანტიის იმპერიაში იდევნებოდა. ამ შემთხვევაშიც ირანმა მხარი მონოფიზიტობას დაუჭირა.

2. ვახტანგ გორგასალი. ვახტანგ გორგასლის შესახებ მოგვითხრობს ქართველი ისტორიკოსი **ჯუანშერი**. სწორედ ამ უკანასკნელის თხზულებიდან ვიგებთ, რომ როდესაც V საუკუნის 40-იან წლებში გარდაიცვალა ქართლის მეფე **მირდატი**, მისი ძე **ვახტანგი** შვიდი წლის იყო. ვახტანგის მცირეწლოვნობის დროს ქვეყანას დედამისი განაგებდა. ათი წლის იყო ვახტანგი, როდესაც ჩრდილოეთ კავკასიიდან **ალანები** გადმოვიდნენ, ააოხრეს ქართლი და ტყვედ წაიყვანეს ვახტანგის და.

ალანები, იგივე **ოვსები (ოსები)**, ირანულენოვანი წარმოშობის მომთაბარე ხალხი იყო. IV საუკუნეში **ჰუნებმა** დაამარცხეს ალანები. ალანთა ნაწილმა თავი შეაფარა ჩრდილოეთ კავკასიას.

IV საუკუნეში დაიწყო **ჰუნების** ლაშქრობა დასავლეთით. **ჰუნების** ყველაზე ცნობილი ბელადი იყო **ატილა**. V საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოს **ჰუნებმა** ატილას მეთაურობით ააოხრეს დასავლეთ და აღმოსავლეთ რომის იმპერიის პროვინციები.

თექვსმეტი წლისა იყო **ვახტანგ გორგასალი**, როდესაც ქართველებმა საპასუხო ლაშქრობა მოაწყვეს ჩრდილოეთ კავკასიაში, დაამარცხეს ალანები, გაათავისუფლეს ტყვეები. ბრძოლის დროს მეფემ პირადად განგმირა მონინალმდეგის რამდენიმე საუკეთესო მეომარი. ვახტანგ გორგასალმა ქართველი მეომრები ჩააყენა ციხეებში და საიმედოდ ჩაკეტა ჩრდილოეთიდან მომავალი გზები. **ჯუანშერის** მიხედვით, ამის შემდეგ ვახტანგმა დასავლეთ საქართველოში ილაშქრა, **ციხე-გოჯამდე** მიაღწია და დაამარცხა ბიზანტიელები. მეფემ ბიზანტიელთა ბატონობისაგან გაათავისუფლა **კლარჯეთი**, სადაც ააშენა მნიშვნელოვანი ქალაქი **არტანუჯი**. ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა **ჰერეთიც**.

ირანელებმა V საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლს მეტად მძიმე გადასახადი – **სამხედრო ბეგარა** – დააკისრეს. ქართველებს უნდა გამოეყვანათ ჯარი და ირანელებთან ერთად საომრად

ნასულიყვნენ. ვახტანგ გორგასალიც რამდენიმე წელი ქართველთა ჯართან ერთად შუა აზიასა და ინდოეთში იბრძოდა.

სამშობლოში ვახტანგი დაბრუნდა მტკიცე გადანწყვეტილებით – გაეთავისუფლებინა ქვეყანა ირანელთა ბატონობისაგან. ამისათვის, პირველ რიგში, საჭირო იყო სამეფო ხელისუფლების განმტკიცება, ორგული დიდაზნაურების დასჯა, ირანის წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირეების შეძენა.

ბიზანტია, ირანის ეს დაუძინებელი მოწინააღმდეგე, თავისი პრობლემებით იყო დაკავებული. იმპერია უდიდესი ძალისხმევის შედეგად ახერხებდა საკუთარი ტერიტორიების დაცვას „ბარბაროსებისაგან“. უფრო მძიმე მდგომარეობა იყო დასავლეთ რომის იმპერიაში. 476 წელს „ბარბაროსებმა“ აიღეს რომი და დასავლეთ რომის იმპერიამ არსებობა შეწყვიტა.

ვახტანგ გორგასალმა თავდაპირველად ყურადღება ეკლესიას მიაქცია. მეფის სურვილს, წესრიგი დაემყარებინა ეკლესიაში, წინ აღუდგა მთავარეპისკოპოსი მიქაელი. ეს კონფლიქტი ვახტანგ გორგასალსა და მიქაელს შორის მეფის შუა აზიიდან დაბრუნების შემდეგ მოხდა. მეფე პირადად შეხვდა მთავარეპისკოპოსს. მემადიანე გვაუწყებს: „მივიდა მეფე და გარდახდა სახედარსა, რათამცა შეემთხვია ფერხთა ეპისკოპოსისათა. და განძრა მან ფერხი და მიამთხვია პირსა მეფისასა ფანდაკითა და შემუსრა კბილი მისი“. მეფემ ყოველივე მომხდარი კონსტანტინოპოლის პატრიარქს შეატყობინა, კონსტანტინოპოლშივე გააგზავნა მიქაელი და პატრიარქს შეუთვალა: „რათა კათალიკოსი და თორმეტნი ეპისკოპოსნი სწრაფით წარმოავლინენ, და მათ შორისმცა არს პეტრე კათალიკოსად და სამუელ ეპისკოპოსად“... კათოლიკოსობის დაწესება ნიშნავდა საქართველოს ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მოპოვებას. ეს უდიდესი მოვლენა იყო ქართველი ერის ისტორიაში.

ირანელებს მოკავშირეები ჰყავდათ ქვეყნის შიგნით. ესენი იყვნენ ის დიდაზნაურები, რომლებიც მეფის ხელისუფლების განმტკიცება-გაძლიერებას ეწინააღმდეგებოდნენ. ქვემო ქართლის პიტიახში ვარსქენი ერთ-ერთი მათგანი იყო, მაგრამ ყველაზე ცნობილი და გავლენიანი. 482 წელს მეფის ბრძანებით

ვარსკენი მოკლეს. ეს ირანელთა წინააღმდეგ აჯანყების ნიშანი გახდა. აჯანყებაში მონაწილეობდნენ სომხები ცნობილი სომეხი დიდებულის **ვაჰან მამიკონიანის** სარდლობით. მათ უნდა შეერთებოდა ჰუნების დაქირავებული ჯარი. ჰუნებმა პირობა დაარღვიეს და მხოლოდ სამასკაციანი რაზმი გამოაგზავნეს.

482-484 წლების აჯანყება მარცხით დამთავრდა, რომლის მთავარი მიზეზი ღალატი იყო. ვახტანგი იძულებული გახდა გარკვეული ხნით დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო. ქართლში დაბრუნებული მეფე კვლავ იწყებს ბრძოლას დამპყრობლების წინააღმდეგ. **სამგორის ველზე** გამართულ ბრძოლაში მეფე სასიკვდილოდ დაიჭრა. დაჭრილი მეფე **უჯარმის** ციხეში გარდაიცვალა. ვახტანგი მცხეთაში, სვეტიცხოველში დაკრძალეს. ქართულმა ეკლესიამ ვახტანგ გორგასალი წმინდანად შერაცხა და მისი ხსენების დღედ 30 ნოემბერი (13 დეკემბერი) დაანესა.

სამწუხაროდ, ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის ზუსტი თარიღები ცნობილი არ არის. იგი დაახლოებით V საუკუნის მეორე ნახევარსა და VI საუკუნის დამდეგს მეფობდა. **ჯუანშერის** სიტყვებით, მეფე სამოცი წლის იყო, როცა გარდაიცვალა.

3. დასავლეთ საქართველო V საუკუნის მეორე ნახევარში. საინტერესო მოვლენები განვითარდა V საუკუნის მეორე ნახევარში დასავლეთ საქართველოში. **ეგრისის** ანუ **ლაზიკის** სამეფო შედარებით დასუსტდა. ეს გამოწვეული იყო ვახტანგ გორგასლის დროს ქართლის გაძლიერებით. დასავლეთ საქართველოს გარკვეული ტერიტორია (არგვეთი, თაკვერი, სვანეთი), სავარაუდოა, ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში მოექცა. **ლაზიკის** მეფე **გუბაზ I-მა** მოისურვა ბიზანტიის იმპერიის ფორმალური მორჩილებიდანაც გამოსულიყო და ტახტზე თავის თანამოსაყდრედ შვილი აიყვანა. იმპერატორმა **ლაზების** წინააღმდეგ **ლაშქრობის** დაწყება ბრძანა, თუმცა ბიზანტიელებმა მარცხი იწვნეს. იმპერატორმა ახალი ომისათვის მზადება დაიწყო. დროს არც გუბაზი კარგავდა. მან ელჩები გაგზავნა ირანის შაჰთან და ბიზანტიის იმპერატორთან. ირანის შაჰს ომი ჰქონდა ჰუნებთან და ამიტომ გუბაზს უარი უთხრა დახმარებაზე. იმპერატორმა კი გუბაზს შემოუთვალა: ომი შეწყვიტე და ან თვითონ გადადექი ტახტიდან,

ან შეილი გადააყენეო. გუბაზი თავად გადადგა. ამით გუბაზმა მიაღწია იმას, რაც სურდა – მისმა ძემ მეფობა ბიზანტიის იმპერატორისაგან კი არა, არამედ მამისაგან მიიღო.

3. საქართველო VI საუკუნის პირველ ნახევარში

ბიზანტიის იმპერიისა და სასანიდური ირანის დაპირისპირებაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საქართველოს. ის, ვინც მოახერხებდა საქართველოში გაბატონებას, დიდ უპირატესობას მოიპოვებდა მოწინააღმდეგესთან შედარებით. საქართველოში გაბატონება და კავკასიონის გადმოსასვლელების ხელში ჩაგდება ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ მომთაბარეთა სამხედრო ძალის გამოყენების საშუალებას იძლეოდა.

VI საუკუნე სამხრეთ კავკასიაში ირანის აქტიურობით დაიწყო. ირანმა მეფობა გააუქმა ალბანეთში. ქართლი ერთადერთ ქვეყნად რჩებოდა, სადაც ჯერ კიდევ არსებობდა მეფის ხელისუფლება. ცხადი იყო, რომ ირანი მალე ქართლსაც შეუტევდა. ირანის შაჰმა ქართლის მეფე გურგენს ქრისტიანობის უარყოფა და მაზდეანობის მიღება მოსთხოვა. გურგენის აჯანყება 523 წელს მარცხით დამთავრდა და ქართლის მეფემ თავი ბიზანტიის იმპერიას შეაფარა.

თუ ქართლისთვის ირანი სასტიკი დამპყრობელი იყო, სულ სხვაგვარად უყურებდნენ ამ ქვეყანას დასავლეთ საქართველოში. ლაზებისთვის ირანი, პირველ რიგში, ბიზანტიის მოწინააღმდეგედ და ლაზიკის შესაძლო მოკავშირედაც აღიქმებოდა. როგორც ჩანს, სწორედ ამ მოსაზრებით იყო ნაკარნახევი ის, რომ ლაზიკის მეფის შეილმა წათემ ცეცხლთაყვანისმცემლობა მიიღო. როცა ლაზთა მეფე გარდაიცვალა, წათე მიხვდა, რომ ქრისტიანულ სამეფოში წარმართ მეფეს დიდხანს ვერ აიტანდა მოსახლეობა და კვლავ ქრისტიანობას დაუბრუნდა. წათე I ქრისტიანი ავიდა

სამეფო ტახტზე. ნათეს პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლამ, ბუნებრივია, ირანის შაჰის განრისხება გამოიწვია და ჯარი გაგზავნა ლაზიკაში. ნათემ დახმარებისათვის ბიზანტიის იმპერიას მიმართა. ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტი ამ დროს იუსტინიანე I-ს (527-565) ეკავა. ლაზებმა და ბიზანტიელებმა ერთობლივი ძალით მოახერხეს ირანელთა დამარცხება. იუსტინიანემ შესანიშნავად იცოდა, რა მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდებოდა იმპერია, თუ ირანელები ლაზიკას დაიკავებდნენ. იმპერატორმა გადაწყვიტა დასავლეთ საქართველოს სასაზღვრო ციხეებში – სკანდასა და შორაპანში ბიზანტიური გარნიზონები ჩაეყენებინა.

531 წელს ირანის შაჰი გახდა ხოსრო I ანუშირვანი. იუსტინიანესა და ხოსროს მმართველობის პერიოდში მათმა ქვეყნებმა თავიანთი ძლიერების ზენიტს მიაღწიეს. იუსტინიანე რომის იმპერიის აღდგენაზე ოცნებობდა და აქტიურ სამხედრო მოქმედებებს აწარმოებდა დასავლეთშიც. მან დაამარცხა ოსტგოთების სამეფო და აპენინის ნახევარკუნძულის დაკავებაც კი მოახერხა, თუმცა არც ირანი და არც ბიზანტია ჯერ არ იყვნენ მზად გადამწყვეტი შეჯახებისათვის, რის გამოც მათ 532 წელს ე. წ. „უვადო ზავი“ დადეს. იუსტინიანე ხვდებოდა, რომ ზავი დროებითი იყო და დასავლეთ საქართველოს გამაგრება დაიწყო. ლაზიკაში შეიყვანეს დამატებითი სამხედრო ძალა და ააგეს ძლიერი ციხესიმაგრე პეტრა (ციხისძირი). ლაზების უკმაყოფილებას ინვევდა ის, რომ მათ ბიზანტიელებმა „ჯარი ჩაუყენეს, რასაც წინათ ადგილი არ ჰქონდა. რადგან ამის ატანა აღარ შეეძლოთ, განიზრახეს მიმხრობოდნენ სპარსელებს და ხოსროს მაშინვე რომაელების ჩუმად ელჩები გაუგზავნეს მათთან ამის მოსაგვარებლად“.

სულ სხვა ვითარება იყო ქართლში. „უვადო ზავმა“ ქართლი კვლავ ირანელთა გამგებლობაში დატოვა. საინტერესო ცნობა აქვთ დაცული ბიზანტიელ ისტორიკოსებს: VI საუკუნის 30-იან წლებში „იბერიელთა მეფე ძამანარძე მოვიდა კონსტანტინოპოლში კეთილსათნო იუსტინიანე მეფესთან თავისი მეუღლითა და დარბაისლებითურთ“. სავარაუდოა, რომ ქართლის ნაწილი

გადაურჩა ირანელთა ბატონობას და იქ მეფობდა ვახტანგ გორგასლის შთამომავალთა ერთი შტო. ერთი რამ ცხადია: VI საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში ქართლში მეფობა ნამდვილად გაუქმებულია. ამ დროისათვის ქართლის მმართველი ირანელი მოხელე მარზპანია.

VI საუკუნის 30-იან წლებში სირიიდან ქართლში მოვიდნენ საეკლესიო მოღვაწეები. მათ „ასურელი მამები“ ეწოდათ. ესენი იყვნენ: იოანე ზედაზნელი, დავით გარეჯელი, აბიბოს ნეკრესელი, შიო მღვიმელი, იოსებ ალავერდელი, ანტონ მარტყოფელი, თადეოზ სტეფანწმინდელი, პიროს ბრეთელი, ისე წილკნელი, სტეფანე ხირსელი, ზენონ იყალთოელი, მიქაელ ულუმბოელი, ისიდორე სამთავრელი და ელია დიაკონი (ზოგი მათგანი ცოტა ადრე მოვიდა, ზოგი – ცოტა გვიან). ასურელი მამების მიზანი იყო ქრისტიანობის განმტკიცება და გაძლიერება ქართლში იმ მძიმე ვითარებაში, რომელიც შეიქმნა აღმოსავლეთ საქართველოში ირანელთა აგრესიის შედეგად. სწორედ ასურელმა მამებმა ჩაუყარეს საფუძველი სამონასტრო ცხოვრებას საქართველოში. ამასთანავე, ასურელი მამების მიერ დაარსებული მონასტრები ქართული მნიგნობრობისა და კულტურის მძლავრ კერებად იქცნენ.

4. „დიდი ომიანობა“ ეგრისში

ბიზანტიისა და ირანის დაპირისპირება ეგრისში ანუ ლაზიკაში ხანგრძლივ ომში გადაიზარდა. ომმა ქვეყანას ნგრევა და უბედურება მოუტანა.

ბიზანტიელთა ბატონობით შეწუხებულმა ლაზებმა მათ წინააღმდეგ ომის დაწყება განიზრახეს და დახმარება ირანის შაჰს ხოსრო I-ს სთხოვეს. ირანის შაჰი შესანიშნავად ხვდებოდა, თუ რაოდენ დიდ სარგებელს ნახავდა ლაზიკაში გაბატონებით. ერთი

მხრივ, ის ზურგს მოუშლიდა ქართლს და, მეორე მხრივ, მოიპოვებდა გასასვლელს შავ ზღვაზე. დასავლეთ საქართველოში გაბატონების შემდეგ ირანს შეეძლო უფრო აქტიურად შეეცა ბიზანტიისათვის. სწორედ ამიტომაც შაჰი სიამოვნებით დაეთანხმა ლაზების წინადადებას.

542 წელს **ხოსრო I** დიდი ჯარით ქართლში შემოვიდა. შაჰი ხმას ავრცელებდა, ჰუნების წინააღმდეგ მივდივარ სალაშქროდო. ირანელების ჯარმა სწრაფად გაიარა ქართლი. საზღვარზე ირანელებს ლაზი მეგზურები დახვდნენ და დასავლეთ საქართველოში გადაიყვანეს. ხოსროსთან ლაზიკის მეფე **გუბაზ II** გამოცხადდა. ირანელთა და ლაზთა გაერთიანებული ლაშქარი ციხესიმაგრე **პეტრასკენ** დაიძრა, რომელიც ბიზანტიელთა უმთავრესი დასაყრდენი პუნქტი იყო. ხანმოკლე, მაგრამ სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ პეტრა აიღეს. ამ დროს შაჰმა შეიტყო, რომ ბიზანტიელთა დიდი ჯარი ირანში შეჭრილიყო. ხოსრომ პეტრას ციხეში თავისი გარნიზონი დატოვა და თავად კი ირანში გაბრუნდა.

ბიზანტიის იმპერიას მდგომარეობა გაურთულდა დასავლეთშიც. ოსტგოთებმა რამდენიმე მარცხი აგემეს ბიზანტიელებს იტალიაში. ბიზანტიას შეიძლებოდა იტალია დაეკარგა. ასეთ ვითარებაში იმპერატორმა **იუსტინიანემ** დაზავება შესთავაზა **ხოსროს**. თავის მხრივ, დროებითი შესვენება სჭირდებოდა ირანსაც, რათა უფრო განემტკიცებინა მოპოვებული პოზიციები. 545 წელს ირანსა და ბიზანტიას შორის ხუთწლიანი ზავი დაიდო.

ირანის შაჰმა ეგრისში თავისი საიდუმლო გეგმის განხორციელება დაიწყო. ხოსრო კარგად ხვდებოდა, თუ რატომ მიიწვიეს ის ლაზებმა. შაჰმა შესანიშნავად იცოდა, რომ თავისუფლებისმოყვარე ლაზები ბიზანტიელთა უღელს ირანელთა უღელზე არ გაცვლიდნენ. შაჰს კი დასავლეთ საქართველოში მტკიცედ უნდოდა ფეხის მოკიდება და აქედან წასვლას არ აპირებდა. ხოსრო თვლიდა, რომ არსებობდა ერთადერთი გამოსავალი: დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის აყრა და აქ ირანული ტომების ჩამო-

სახლება. ამ გეგმის განსახორციელებლად პირველი ნაბიჯი მეფე გუბაზის მკვლელობა უნდა ყოფილიყო. უმეფოდ დარჩენილი ლაზების დამარცხება უფრო ადვილი იქნებოდა. სწორედ ამ მისიის შესასრულებლად შეარჩიეს ირანელებმა ლაზი დიდებული ფარსანსი. ქვეყნისთვის ამ გადამწყვეტ წუთებში ფარსანსმა პიროვნული უკმაყოფილება დაივინა და გუბაზს ყოველივე მოახსენა. ირანელთა ბატონობით უკვე მთელი მოსახლეობა იყო შენუხებული. გუბაზი მიხვდა, რომ ირანელები არაფრით სჯობდნენ ბიზანტიელებს, პირიქით, მათი ყოფნა ქვეყანაში ლაზებისათვის კიდევ უფრო სახიფათო იყო. გადანყდა ომის დაწყება ირანელთა განსადევნად. დახმარება ლაზებმა ბიზანტიელებს სთხოვეს.

იუსტინიანემ მოახერხა იტალიაში არსებული პრობლემების მოგვარება და მზად იყო ირანის წინააღმდეგ ომი განეხლებინა. 549 წელს ბიზანტიელთა ჯარი პეტრას ციხეს შემოადგა. ხოსრომ თავისი გარნიზონის დასახმარებლად დიდი ლაშქარი გამოგზავნა. ბიზანტიელთა სარდალმა შეცდომა დაუშვა. მეტად მცირერიცხოვანი რაზმი გაგზავნა ლიხის ქედის გადმოსასვლელების დასაცავად. ირანის ჯარმა ფაქტობრივად ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე მოახერხა ლაზიკაში გადასვლა. ბიზანტიელებმა მიატოვეს პეტრა და უკან დაიხიეს. ირანელებმა კვლავ გაამაგრეს პეტრა და ლაზიკის შიდა რაიონების აოხრება დაიწყეს. ლაზებმა გუბაზის მეთაურობით სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს მტერს. ირანელებმა დატოვეს ლაზიკა და ქართლში დაბრუნდნენ.

550 წელს შაჰმა ახალი ჯარი გაგზავნა დასავლეთ საქართველოში. ლაზებმა მოითხოვეს, რომ პირველად ისინი შეებოდნენ მტერს.

გუბაზ მეფის სიტყვით გამხმნევებული ლაზები მტერს ეკვეთნენ. ბრძოლის დროს სასიკვდილოდ დაიჭრა ირანელთა სარდალი. მტერი აირია, ლაზების შეტევას ვერ გაუძლო და დამარცხდა.

ბიზანტიელები კვლავ პეტრას შემოადგნენ და ამჯერად მოახერხეს ქალაქის აღება. პეტრას დაკავება ბიზანტიელებმა აღარ მოისურვეს და ციხესიმაგრე მიწასთან გაასწორეს. ირა-

ნელთა დამარცხების მიუხედავად, ვითარება დასავლეთ საქართველოში მაინც მძიმე იყო.

ხოსრომ ლაზიკაში ახალი ჯარი გამოგზავნა. ირანელთა სარდალმა პეტრას დანგრევის ამბავი რომ შეიტყო, გადნწყიტა არქეოპოლისი (ციხე-გოჯი) აელო, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია. ამასობაში, როგორც ჩანს, ლაზთა ნაწილი კვლავ პროირანულ ორიენტაციას მიემხრო. ირანელთა სარდალმა გუბაზსაც შესთავაზა მათ მხარეზე გადასვლა. გუბაზი მაინც არ იცვლიდა პოზიციას და ბიზანტიის ერთგული რჩებოდა. ბიზანტიელები კი უნიათოდ იქცეოდნენ. ირანელებთან ბრძოლაში დამარცხებულები, ისინი ლაზთა სოფლებს არბევდნენ და აჩანაგებდნენ. ბიზანტიელთა სასტიკმა და უსამართლო მოქმედებამ ჯერ აბაზგების (550წ.), ხოლო შემდეგ მისიმიელების (555 წ.) აჯანყება გამოიწვია.

გუბაზმა ბიზანტიელთა სამარცხვინო საქციელი იმპერატორს შეატყობინა. ამის საპასუხოდ ბიზანტიელთა სარდლებმა 554 წელს გუბაზი მოკლეს. გუბაზის მკვლელობამ ლაზები სასტიკად აღაშფოთა. ლაზი დიდებულების შეკრებაზე ორი თვალსაზრისი გამოიკვეთა. ნაწილი აიეტის მეთაურობით ირანის მომხრე იყო, ნაწილი კი, ფარტაზის მეთაურობით კვლავ ბიზანტიელთა მხარეზე დარჩენას მიიჩნევდა საჭიროდ. საბოლოოდ მაინც სწორმა აზრმა გაიმარჯვა და ლაზები კვლავ ბიზანტიელთა მხარეზე დარჩნენ, ოღონდ ერთი პირობით – იუსტინიანეს მეფის მკვლელები უნდა დაესაჯა. იმპერატორმა ეს პირობა შეასრულა. მეფე გახდა მოკლული გუბაზის ძმა ნათე II.

საომარი მოქმედებები კვლავ გრძელდებოდა, თუმცა ირანისა და ბიზანტიის უკვე ზავისკენ იხრებოდნენ. 562 წელს ომი დამთავრდა. ირანელებმა დასავლეთ საქართველო ბიზანტიას დაუთმეს.

ოცნლიანი ომი ლაზებისათვის ფაქტობრივად უშედეგოდ დამთავრდა. ლაზიკამ თავი ვერ დააღწია ბიზანტიის ვასალობას.

5. ქართლი VI საუკუნის მეორე ნახევარში

დასავლეთ საქართველოში განცდილმა მარცხმა, ბუნებრივია, შეასუსტა ირანელთა პოზიციები აღმოსავლეთ საქართველოში. თავის დროზე მეფობის გაუქმებას ქართლში დიდად შეუწყო ხელი დიდაზნაურთა მოღალატურმა საქციელმა. მათ თავიანთი კონკრეტული მიზნები ამოძრავებდათ. დიდაზნაურებს სურდათ სამუდამოდ დაუფლებოდნენ იმ მიწებს, რომლებიც მეფისაგან დროებით, სამართავად ჰქონდათ მიცემული. მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში დიდაზნაურებს ბუნებრივ მოკავშირედ ირანელები მოეყვინნენ. ქვეყნის შიგნით არსებულმა ამ წინააღმდეგობამ ირანელებს საკუთარი ზრახვების აღსრულება გაუადვილა. ახლა, როცა ქართლში მეფე აღარ იყო და დიდაზნაურებს მიწების უმეტესი ნაწილი ხელში ჰქონდათ ჩაგდებული, მათთვის მიუღებელი გახდა ირანელთა ბატონობა. ისინი მზად იყვნენ აჯანყებულიყვნენ დამპყრობლების წინააღმდეგ.

VI საუკუნის 70-იან წლებში სომხეთში დიდი ანტიირანული აჯანყება დაიწყო. სომხებს ქართველებიც მიეხმარნენ. აჯანყებულებმა დახმარება ბიზანტიას სთხოვეს. ბიზანტიის იმპერატორი დიდი ხანია ზავის დარღვევას აპირებდა და მხოლოდ საბაბს ეძებდა. შექმნილი ვითარებით ისარგებლეს ქართველებმა და სახელმწიფოებრიობა აღიდგინეს. ერისთავებს მეფე აღარ სურდათ, რადგან მეფეს ისინი უნდა დამორჩილებოდნენ. ხელშეუხებელი უნდა ყოფილიყო ერისთავთა უფლებები დასაკუთრებულ მიწებზე. ასეთ ვითარებაში დიდაზნაურებმა მათთვის მისაღები გამოსავალი მოძებნეს. ქვეყნის ნომინალურ მმართველს ეწოდა არა მეფე, არამედ ერისმთავარი. ერისმთავარი იყო „პირველი თანასწორთა შორის“, მისი ხელისუფლება მხოლოდ სიმბოლურად ითვლებოდა უზენაესად. ერისმთავარს არ შეეძლო ურჩი ერისთავების გადაყენება და დასჯა. მიუხედავად ამისა, ის მაინც ქვეყნის მმართველად ითვლებოდა. პირველ ერისმთავრად გუარამი აირჩიეს.

ბაგრატიონთა საგვარეულოს მემკვიდრის, სუმბატ დავითის ძის მიხედვით, გუარამი ბაგრატიონი იყო. ის პირველია ამ საგვარეულოდან, ვინც დანინაურდა და ქვეყნის სათავეში მოექცა. ბაგრატიონები წარმოშობით ძველი ქართული პროვინციიდან – სპერიდან იყვნენ, თუმცა თავის თავს ისინი ებრაელთა მეფეების – დავითისა და სოლომონის შთამომავლებად მიიჩნევდნენ. ფარნავაზიანთა სამეფო დინასტიის შემდეგ (შენყდა ქართლში მეფობის გაუქმების გამო), ბაგრატიონები მეორე სამეფო გვარი იყო, რომელიც დანინაურდა საქართველოში და ტახტი XIX საუკუნის დასაწყისამდე შეინარჩუნა.

ბიზანტიის იმპერატორმა გუარამს კურაპალატის მაღალი წოდება უბოძა.

ომი ბიზანტიასა და ირანს შორის გრძელდებოდა. ომის პარალელურად დიპლომატიური მოლაპარაკებებიც მიმდინარეობდა. ბიზანტია თანახმა იყო დაეთმო ირანისთვის ქართლი და სომხეთი, მაგრამ უარს ამბობდა აჯანყების მეთაურთა გაცემაზე. თავის მხრივ, ირანი სწორედ აჯანყების ხელმძღვანელების გაცემას ითხოვდა. საბოლოოდ შაჰი დათანხმდა იმპერატორის წინადადებას. ზავის დადებას აღარაფერი უშლიდა ხელს, მაგრამ მოულოდნელად ბიზანტიელებმა სომხეთში სასტიკი მარცხი იწვნის ირანელთაგან. შაჰმა მყისვე დაუმიძიმა პირობები ბიზანტიელებს. 579 წელს ხოსრო I გარდაიცვალა და ტახტზე ახალი შაჰი ავიდა, რომელიც იძულებული გახდა შეჰგუებოდა ქართლში ადგილობრივი მმართველობის აღდგენას. თუმცა ქართლის ერისმთავარი შაჰის ვასალი გახდა.

VI საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს ირანში დიდი აჯანყება დაიწყო შაჰის წინააღმდეგ. შაჰმა ხოსრო II-მ დახმარებისათვის ბიზანტიის იმპერატორს მიმართა. ამ უკანასკნელმა არ გაუშვა ხელიდან შემთხვევა ჩარეულიყო თავისი საუკუნოვანი მოწინააღმდეგის საშინაო საქმეებში და დახმარება აღმოუჩინა ხოსრო II-ს. „მადლიერმა“ შაჰმა ბიზანტიას ზოგიერთი პროვინცია, მათ შორის სომხეთი და ქართლის ნაწილი დაუთმო.

მალე ქართლი მთლიანად გათავისუფლდა ირანელთა ბატონობისაგან. ამ დროს ერისმთავარი იყო სტეფანოზ I. ბიზანტიის იმპერატორმა მას პატრიკიოსის ტიტული უბოძა. ბიზანტიურ ტიტულებს ატარებდნენ სტეფანოზის ძმა, შვილი და შვილიშვილიც კი.

სტეფანოზ I-ის მართელობის დროს აიგო მცხეთის ჯვრის ტაძარი. როდესაც ნინომ ქართლი გააქრისტიანა, მისი მითითებით გაკეთდა სამი ხის ჯვარი. ერთი მათგანი დაიდგა მცხეთის პირდაპირ მთაზე. სწორედ ამ მთაზე დაიწყო ტაძრის მშენებლობა. ტაძარი ისე აშენდა, რომ ნინოს დროს აღმართული ჯვარი შიგნით მოექცა.

VII საუკუნის დასაწყისში ბიზანტიაში დატრიალებულმა მოვლენებმა კვლავ შეცვალა ძალთა თანაფარდობა კავკასიაში.

თავი IV

საქართველო VII-VIII საუკუნეებში

1. საქართველო VII საუკუნის პირველ ნახევარში

602 წელს კონსტანტინოპოლში სამხედრო გადატრიალება მოხდა. იმპერატორის ტახტიდან ჩამოგდებისათვის „შურისძიება“ ირანის შაჰმა ხოსრო II-მ გადაწყვიტა. შაჰი იმიზეზებდა იმას, რომ თავის დროზე მას ბიზანტიის იმპერატორი დაეხმარა აჯანყების ჩახშობაში. სინამდვილეში ეს საბაბი იყო ბიზანტიის იმპერიის საქმეებში ჩარევისათვის. ირანელებმა ბიზანტიის წინააღმდეგ ომი დაიწყეს. ბიზანტიელები მარცხს მარცხზე განიცდიდნენ.

გართულდა ვითარება კავკასიაშიც. ქალკედონის კრების შემდეგ დაირღვა კავკასიის ქვეყნების სარწმუნოებრივი ერთიანობა. სომხეთში მონოფიზიტობამ გაიმარჯვა. განსაკუთრებით გამწვავდა კონფლიქტი VII საუკუნის დასაწყისში.

ყველაფერი იმით დაიწყო, რომ ცურტავის ეპისკოპოსი მოსე (წარმოშობით სომეხი), რომელიც მონოფიზიტობას უჭერდა მხარს, სომხეთში გაიქცა და დახმარება ითხოვა. მოსემ საქმე ისე წარმოაჩინა, რომ თითქოს მას ქართველები დევნიდნენ. მოსეს დაცვა თავს იღო სომხეთის კათალიკოსმა. გაიმართა მიწერ-მოწერა სომხეთის კათალიკოსსა და ქართლის კათოლიკოსს კირიონ I-ს შორის. მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის საკითხი მალე მიივიწყეს კიდეც და წინ წამოიწია უმთავრესმა პრობლემამ. კერძოდ, სომხური ეკლესია ბრალს სდებდა ქართულ ეკლესიას რწმენის დამახინჯებაში. ქართლის კათოლიკოსი ძალიან ჭკვიანურად და ფრთხილად მოქმედებდა. პოლიტიკური სიტუაცია ქართლისათვის საზიანო იყო. მონოფიზიტობის უკან ირანი იდგა. დიოფიზიტური ბიზანტია კი ანგარიშგასაწევ ძალას აღარ წარმოადგენდა და მისი დახმარების იმედი ქართლს არ შეიძლება ჰქონოდა.

კირიონმა შესანიშნავად გაართვა თავი შექმნილ მდგომარეობას: დაიცვა დიოფიზიტობა და საშუალება არ მისცა მოწინააღმდეგეს გამოეყენებინა მისთვის ხელსაყრელი ვითარება. საბოლოოდ ყველაფერი 608 წელს საეკლესიო განხეთქილებით დამთავრდა.

610 წელს ბიზანტიაში ახალი გადატრიალება მოხდა. იმპერატორი გახდა ჰერაკლე. თავდაპირველად ვერც ახალმა იმპერატორმა შეძლო მდგომარეობის გამოსწორება. მოპოვებულმა დიდმა წარმატებამ საშუალება მისცა ირანის შაჰს ხოსრო II-ს აქტიური ანტიბიზანტიური პოლიტიკა გაეტარებინა, რაც დიოფიზიტების დევნაშიც გამოიხატა. მტკივნეულად შეეხო ეს საკითხი ქართლს. VII საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს კათოლიკოსი კირიონ I იძულებული გახდა ერისმთავარ ადარნასესთან ერთად ქართლი დაეტოვებინა.

შექმნილ უმძიმეს ვითარებაში ჰერაკლემ მოახერხა ძალთა სრული მობილიზაცია, შექმნა ახალი არმია და თავად გადავიდა შეტევაზე. იმპერატორი შეიჭრა სომხეთში, ალბანეთში და რამდენიმე მარცხი აგემა ირანს. 627 წელს ჰერაკლემ ახალი შეტევა წამოიწყო. თავდაპირველად ის დასავლეთ საქართველოში შევიდა, დაუკავშირდა ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ხაზარებს და თბილისზე ლაშქრობა შესთავაზა. ხაზარები სიამოვნებით დათანხმდნენ იმპერატორის წინადადებას.

ხაზარები, თურქულენოვანი წარმოშობის ხალხი, ჩრდილოეთ კავკასიაში გამოჩნდნენ ჰუნების შემდეგ. მათი ძირითადი საქმიანობა სტეპებში მომთაბარეობა იყო. 627 წელს ბიზანტიელები და ხაზარები თბილისს შემოადგნენ. ხანგრძლივმა ალყამ შედეგი არ გამოიღო, ქალაქის აღება ბიზანტიელებმა და ხაზარებმა ვერ შეძლეს. ჰერაკლეს დროის დაკარგვა აღარ შეეძლო, მან მიატოვა თბილისი და შუამდინარეთისაკენ დაიძრა. აქ მან სასტიკად დაამარცხა ირანის ლაშქარი.

628 წელს ხაზარები ისევ მოადგნენ თბილისს. აიღეს ქალაქი და საშინლად ააოხრეს იგი. იმავე წელს დაიდო ზავი ბიზანტიასა და ირანს შორის. ჰერაკლემ დაიბრუნა სომხეთი, სირია, მესოპო-

ტამია და ეგვიპტე. მასვე ერგო ქართლიც. საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ თბილისის აღებამდე წყაროები ასახელებენ ბიზანტიელების მხარეზე მებრძოლ იბერიელებს. სავარაუდოა, რომ ეს იყო ქართლიდან დევნილი ადარნასე ერისმთავარი (იგი კახეთში აფარებდა თავს) თავისი სამხედრო რაზმით.

ჰერაკლემ ვერ შეძლო დიდხანს ესარგებლა თავისი გამარჯვების შედეგებით, რადგან მსოფლიოს ახალი დამპყრობლები – არაბები მოველინენ.

2. საქართველო VII საუკუნის მეორე ნახევარში

1. სახალიფოს წარმოქმნა და არაბთა პირველი დაპყრობები. VII საუკუნის 30-იანი წლებიდან იწყება არაბთა დიდი დაპყრობითი ომები, რომლის შედეგადაც მათ უზარმაზარი იმპერია შექმნეს. არაბები უძველესი დროიდან ცხოვრობდნენ არაბეთის ნახევარკუნძულზე. მათი ძირითადი საქმიანობა მომთაბარე მეცხოველეობა იყო (ჩრდილოეთში მომთაბარე არაბებს ბედუინები ეწოდებოდათ). სამხრეთის რაიონები ეკონომიკურად უფრო განვითარებული იყო. აქ გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები. სწორედ სავაჭრო გზაზე მდებარეობამ გამოიწვია ქალაქ მექას დანიშნულება. ამ ქალაქში ვაჭრის ოჯახში დაიბადა 570 წელს მუჰამედი, რომელმაც შექმნა ახალი რელიგია – ისლამი. მის ქადაგებას თავდაპირველად უარყოფითად შეხვდნენ და წინააღმდეგობაც გაუწიეს. მუჰამედი იძულებული გახდა მექა დაეტოვებინა და 622 წელს მედინაში გადასულიყო. ამ მოვლენას ეწოდა ჰიჯრა (გადასახლება). აქედან აითვლიან თავიანთ წელთაღრიცხვას მუსლიმები. წელ-წელა მუჰამედმა მოახერხა გაევრცელებინა თავისი ახალი რელიგია, გააერთიანა არაბები და საფუძველი ჩაუყარა ძლიერ სახელმწიფოს. 632 წელს მუჰამედის

გარდაცვალების შემდეგ სახელმწიფოს სათავეში ხალიფები იდგნენ. პირველი ხალიფების დროს არაბები უკვე სერიოზულ წარმატებებს აღწევნენ. ბიზანტიასთან ომში სასტიკად დამარცხებული და ფაქტობრივად დაშლილი სასანიანთა ირანი წინააღმდეგობას ვერ უწევდა არაბებს. არც გამარჯვებულ ბიზანტიის იმპერიას შეეძლო არაბთა სამხედრო ძალის შეჩერება. არაბების სასარგებლოდ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი მოქმედებდა: დაპყრობილი ხალხები მათ თავდაპირველად თავიანთ განმათავისუფლებლებად მიიჩნევდნენ. არაბებმა VII საუკუნის 30-იან წლებში დაიკავეს დამასკო, იერუსალიმი, ანტიოქია, მთელი შუამდინარეთი და ეგვიპტე.

ამავე პერიოდში არაბები სომხეთში შევიდნენ. არაბებმა განიზრახეს ქართლის დამორჩილება. მათ ელჩი გამოაგზავნეს ქართლში და მოსახლეობას შესთავაზეს ან დამორჩილება, ანდა აყრა და სხვა ქვეყნებში გადასახლება. ქართველებმა მორჩილებაზე უარი განაცხადეს. მაშინ არაბებმა გალაშქრება გადაწყვიტეს, მაგრამ ამას ბუნებრივმა პირობებმა შეუშალა ხელი. ზამთარი იდგა. მოვიდა დიდი თოვლი, რასაც ზედ სასტიკი ყინვები დაერთო. არაბებმა ლაშქრობა შეწყვიტეს და უკან გაბრუნდნენ. არაბთა ეს პირველი გამოჩენა კავკასიაში მიზნად არ ისახავდა ამ ქვეყნების დაპყრობას. ეს იყო ჩვეულებრივი მარბიელი თავდასხმა, რომლის დროსაც არაბებმა მომავალი მოწინააღმდეგეები დაზვერეს.

2. არაბთა მიერ საქართველოს დაპყრობა. VII საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში არაბებმა გაანადგურეს ირანი. მათმა მენინავე რაზმებმა დაიპყრეს შუა აზია და ინდოეთამდე მიაღწიეს. ირანის სახელმწიფოს დაცემამ არაბებს გზა გაუხსნა კავკასიისაკენ. 654 წელს მათ დაამარცხეს ბიზანტიელები სომხეთში და ქართლის საზღვარს მოადგნენ. ქართლის ერისმთავარმა სტეფანოზ II-მ ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება მიიღო: მან არაბთა სარდალს **ჰაბიბ იბნ-მასლამას** დაზავება შესთავაზა. ირანი აღარ არსებობდა, ბიზანტია განცდილი დამარცხებების

შემდეგ სერიოზულ ძალას აღარ წარმოადგენდა. ასეთ ვითარებაში მარტოდ დარჩენილი ქართლის ბრძოლას აზრი არ ჰქონდა. ქართველები ვერ მოახერხებდნენ არაბების შეჩერებას, ბრძოლის წაგების შემთხვევაში კი შედეგები შეიძლება ძალიან მძიმე ყოფილიყო. თავის მხრივ, არაბებიც არ იყვნენ წინააღმდეგნი თუ ქართლი ნებით დაემორჩილებოდა მათ. არაბებს ახლად დაპყრობილ უზარმაზარ ტერიტორიაზე თავისი ბატონობის განმტკიცება ესაჭიროებოდათ, დაპირისპირება იყო თვით არაბებშიც. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ საქართველო არაბებისთვის ძალზე დაშორებული, ყველაზე უფრო ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყანა იყო. ქართველებსა და არაბებს შორის დაიდო „დაცვის სიგელი“, რომლის პირობებიც იმ ეტაპზე ორივე მხარეს აკმაყოფილებდა. ქართველები იხდიდნენ გადასახადს – ერთ კომლზე ერთ დინარს. მათ არ ჰქონდათ უფლება, გადასახადის შემცირების მიზნით კომლები შეეერთებინათ, ხოლო არაბებს კი, პირიქით, კომლი გაეყოთ. თუ ქართველი მიიღებდა ისლამს, ის თავისუფლდებოდა გადასახადისაგან. ქართველები ვალდებული იყვნენ დახმარებოდნენ არაბებს, ჩამორჩენილი მუსლიმი მიეყვანათ არაბთა უახლოეს რაზმამდე. სამაგიეროდ, არაბები დაიცავდნენ ქართველებს სხვათა შემოსევებისაგან. თუ არაბთა არყოფნის დროს ქართველები ვინმეს დაემორჩილებოდნენ, ეს მათ დანაშაულად არ ჩაეთვლებოდათ.

VII საუკუნის 50-იანი წლების ბოლოს სახალიფოში ატყდა შინაომები, რომელიც რამდენიმე წელი გრძელდებოდა. ამით ისარგებლეს ქართველებმა და VII საუკუნის 80-იან წლებში ქართლის ერისმთავარმა ნერსე I-მა არათუ ქართლიდან განდევნა არაბები, არამედ სომხეთიდანაც გააქცია ისინი.

არაბთა დროებითმა დასუსტებამ საშუალება მისცა ბიზანტიის იმპერიას მოეხდინა ძალების მობილიზაცია და ეცადა დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნება. VII საუკუნის მეორე ნახევარში ბიზანტიამ მეფობა გააუქმა ლაზიკაში (ეგრისში) და მის მმართველს პატრიკიოსის ტიტული მიანიჭა. იმპერიის აგრესიულმა

პოლიტიკამ აჯანყება გამოიწვია. პატრიკიოსმა სერგი ბარნუკის ძემ 697 წელს არაბები დასავლეთ საქართველოში გადაიყვანა. ეგრისელებმა უკვე ერთხელ ნაცადი მეთოდი გამოიყენეს და ერთ დამპყრობელს მეორე დამპყრობელი დაუპირისპირეს.

მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდა საქართველოში ხაზართა პერიოდული შემოსევებიც.

3. საქართველო VIII საუკუნეში

VIII საუკუნის დასაწყისში, სახალიფოში შინაომები დამთავრდა თუ არა, არაბებმა განაახლეს დაპყრობები. ჩრდილოეთ აფრიკის დაპყრობის შემდეგ, ისინი გადავიდნენ გიბრალტარის სრუტეზე და სამ წელიწადში დაიკავეს მთელი პირინეის ნახევარკუნძული. ევროპაში არაბების შეჩერება მხოლოდ 732 წელს შეძლეს ფრანკებმა, როდესაც პუატიესთან დაამარცხეს არაბები. ამის პარალელურად სახალიფო ააქტიურებს პოლიტიკას აღმოსავლეთშიც.

VIII საუკუნის დასაწყისში არაბთა ხელისუფლებას დაემორჩილა როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველო. არაბთა გარნიზონები იდგა თბილისსა და ციხე-გოჯში. ბიზანტიის იმპერია ცდილობდა გავლენა აღედგინა დასავლეთ საქართველოში და ჯარიც გამოაგზავნა ეგრისში. ბიზანტიელებმა ალყა შემოარტყეს ციხე-გოჯს. არაბმა მეციხოვნეებმა შეძლეს მათი იერიშების მოგერიება. მალე არაბებმა დამატებითი ძალები გაგზავნეს ციხე-გოჯისაკენ. ბიზანტიელებმა თავი აარიდეს მათთან შეტაკებას და უკან დაიხიეს. თუმცა ბიზანტიის იმპერიამ მაინც შეძლო თავისი პოზიციების ნაწილობრივ აღდგენა – დაიქვემდებარა საქართველოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთში მცხოვრები აბაზგები და აფშილები.

მეტად მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა აღმოსავლეთ საქართველოში. ხაზარები არაბთა შემოსევებისაგან თავის დაცვის მიზნით საპასუხო ლაშქრობებს აწყობდნენ სამხრეთ კავკასიაში. VIII საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში ქართლში მოვიდა არაბი სარდალი ჯარაჰი. მის მთავარ მიზანს ხაზარების დამარცხება წარმოადგენდა. ჯარაჰმა განაახლა „დაცვის სიგელი“, გაზარდა ჯიზია (ერთ სულზე ერთი დანარი) და დაანესა ახალი გადასახადი. არაბებსა და ხაზარებს შორის მიმდინარე ომში საშინლად აოხრდა და გაპარტახდა ქართლი, განყდა მოსახლეობა, დაეცა ეკონომიკა. არაბთა ახალი გადასახადების გადახდა უმძიმეს მდგომარეობაში აგდებდა ქვეყანას. გატანჯულმა მოსახლეობამ რამდენჯერმე სცადა აჯანყების მოწყობა.

კავკასიის საბოლოოდ დასამორჩილებლად და ხაზარების დასამარცხებლად ხალიფამ 120-ათასიანი არმია გამოგზავნა თავისი ბიძაშვილის მურვან იბნ-მუჰამედის (იგივე მურვან ყრუ) სარდლობით. 735 წელს მურვან ყრუ საქართველოში შემოვიდა. ქართლის აოხრების შემდეგ იგი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. შეიპყრო და აწამა არგვეთის მთავრები – დავითი და კონსტანტინე. ძმებმა უარი თქვეს ისლამის მიღებაზე და მონამებრივად აღესრულნენ. ქართულმა ეკლესიამ ისინი წმინდანებად შერაცხა. მურვანმა აიღო ციხე-გოჯი, ცხუმი და მიაღდა ანაკოფიის ციხეს, სადაც ქართლის ერისმთავარი მირი და მისი ძმა არჩილი იმყოფებოდნენ. მათ ეხმარებოდა აფხაზეთის ერისთავი ლეონი. არაბებმა ციხე ვერ აიღეს და უკან გამობრუნდნენ.

არაბთა ამ საზარელი ლაშქრობის შემდეგ აოხრდა მთელი საქართველო. მურვან-ყრუს შემოსევის შემდეგ არაბებმა ქართლში უკვე თავიანთი მოხელე – ამირა (უფროსი) დანიშნეს მმართველად. ქართლის ერისმთავრის თანამდებობა არ გაუქმებულა, უბრალოდ, ერისმთავარი დაექვემდებარა თბილისში მჯდომ ამირას. უმნიშვნელოვანეს ციხეებში არაბთა გარნიზონები ჩააყენეს.

საქართველოს დალაშქვრის შემდეგ მურვანმა ჩრდილოეთ კავკასიაში ხაზარებიც დაამარცხა და უკან გაბრუნდა. მალე იგი ხალიფაც გახდა.

VIII საუკუნის მეორე ნახევარში, არაბების წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში ედგა ერისმთავარი **ნერსე II**. ამის გამო 772-773 წლებში ნერსე ხალიფასთან დაიბარეს, დააპატიმრეს და სამი წელი ტყვედ ჰყავდათ. სწორედ მაშინ დაუახლოვდა ნერსე **აბოს**, რომელიც განთავისუფლების მერე თან წამოჰყვა ერისმთავარს ქართლში. ნერსე არ წყვეტდა თავის ანტიარაბულ საქმიანობას, რის გამოც, იძულებული გახდა თავისი ოჯახით ხაზარებთან გახიზნულიყო. ნერსე ხაზარებისაგან დახმარების მიღებას აპირებდა. თუმცა ეს ცდა ამოო გამოდგა. ხაზარებმა თავი შეიკავეს არაბების წინააღმდეგ ბრძოლის დაწყებისაგან.

იმ დროს, როდესაც ქართველები ირყეოდნენ „**ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა**“ და „**მრავალნი შეაცთუნნეს და გარდადრიკნეს გზისაგან სიმართლისა**“ (იოანე საბანისძე), უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა აბოს საქციელს. მუსლიმმა არაბმა მიიღო ქრისტიანობა. ეს არაბების ისეთი მარცხი იყო, რომელსაც ბრძოლის ველზე მოპოვებული ვერანაირი გამარჯვება ვერ აანაზღაურებდა. აბოს სიკვდილით დასჯით არაბები სასურველ შედეგს ვერ მიაღწევდნენ, ამიტომ იყო რომ ყოველნაირად ეცადნენ, რათა მას უარი ეთქვა ქრისტიანობაზე და თავისი „შეცდომა“ ელიარებინა. აბომ დიდ ტანჯვა-წამებას გაუძლო. 786 წელს აბოს თავი მოჰკვეთეს, ცხედარი დაწვეს და ფერფლი მტკვარში გადაყარეს.

დამსჯელმა ლაშქრობებმა ვერ ააღებინა ხელი ქართველებს დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაზე. VIII საუკუნის ბოლოს არაბთა ბატონობა წელ-წელა შეირყა.

4. კულტურა IV-VIII საუკუნეებში

IV საუკუნეში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ და მთელ საქართველოში გავრცელებამ საფუძველი

ჩაუყარა ახალ ქართულ, ქრისტიანულ კულტურას. ეს უკანას-
კნელი დაეფუძნა იმ ადგილობრივ კულტურულ ტრადიციებსა და
მიღწევებს, რომელიც უკვე არსებობდა საქართველოში. თუმცა,
ცხადია, რომ წარმართული კულტურის გარკვეული მონაპოვარი
მიუღებელი იყო ქრისტიანობისათვის.

შეიცვალა ნელთალრიცხვის სისტემა. ქართული ტრადიციით,
სამყაროს შექმნიდან ქრისტეს შობამდე გავიდა 5604 წელი. ეს
პერიოდი დაიყო 532-წლიან მოქცევებად (532 წელი აღებული იყო
იმიტომ, რომ მზისა და მთვარის კალენდრების დამთხვევა და ხე-
ლახლა განმეორება ხდება 532 წელიწადში ერთხელ). მოქცევის
თითოეულ წელს ეწოდა ქორონიკონი. XII მოქცევა დამთავრდა
ახალი ნელთალრიცხვის 780 წელს.

1. ქართული დამწერლობა. ქრისტიანობა წიგნიერი რელი-
გიაა. ღვთისმსახურების აღსრულება მოითხოვდა ქართულად
ნათარგმნი საეკლესიო ლიტერატურის არსებობას. ეს, ცხადია,
ხელს უწყობდა ქართული ლიტერატურის განვითარებას, რაც,
თავის მხრივ, შეუძლებელი იყო ქართული დამწერლობის ფარ-
თოდ გამოყენების გარეშე. ქართული ანბანი, ლეონტი მროველის
მიხედვით, ფარნავაზმა შექმნა. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი
ქართული დამწერლობის ნიმუში ნაპოვნია პალესტინაში, ქართუ-
ლი მონასტრის ნანგრევებში და თარიღდება V საუკუნის 30-იანი
წლებით. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ წარწერათა
შორის უძველესია ბოლნისის სიონის წარწერა (493-494 წწ.).

ქართული დამწერლობის უძველეს სახეს ეწოდება **მრგვლო-
ვანი ანუ ასომთავრული**. დროთა ვითარებაში სწრაფი წერის
გამო და საწერი მასალის ეკონომიის მიზნითაც შეიცვალა ასო-
თა მოხაზულობის ფორმა და შეიქმნა **ნუსხური დამწერლობა**,
რომლის შემდეგ უკვე **მხედრული დამწერლობა** განვითარდა.

2. მწერლობა. პირველი ქართული ლიტერატურული ძეგლი
არის ჰაგიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოები „შუშანიკის წამება“
(V საუკუნე), რომლის ავტორია **იაკობ ხუცესი (ცურტაველი)**.
VI საუკუნეში **უცნობი ავტორის** მიერ დაიწერა „**ეფესტათი მცხე-**

თელის წამება“. მასში მოთხრობილია წარმოშობით სპარსელის, მცხეთაში საცხოვრებლად მოსული ევსტათის ამბავი. ევსტათიმ დაუტევა ცეცხლთაყვანისმცემლობა და გაქრისტიანდა. ამის გამო ის მარზპანთან დაასმინეს. ევსტათიმ უარი განაცხადა დაბრუნებოდა ცეცხლთაყვანისმცემლობას და სპარსელებმა იგი სიკედილით დასაჯეს.

VIII საუკუნეში იოანე საბანისძემ შექმნა ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთი ბრწყინვალე ძეგლი „წამება წმიდისა და ნეტარისა ქრისტეისისა ჰაბოის“.

3. განათლება და ფილოსოფიური აზროვნება. საქართველოში ყოველთვის დიდი ყურადღება ექცეოდა სწავლა-განათლებას. IV საუკუნეში ფაზისთან არსებობდა ცნობილი საგანმანათლებლო ცენტრი, სადაც სასწავლებლად ჩამოდიოდნენ თვით აღმოსავლეთ რომის იმპერიიდანაც. აქ მიიღეს განათლება ცნობილმა ფილოსოფოსმა თემისტოიოსმა და მისმა მამამ ევგენიოსმა. IV საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწეობდა სწავლული და ფილოსოფოსი, ქართლის სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელი ბაკური. ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო ბაკური სამშობლოდან წასულა და აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში ცხოვრობდა. მან იქ საკმაოდ დიდი სახელი და გავლენა მოიპოვა. იგი იყო იმპერიის ერთ-ერთი ცნობილი მხედართმთავარი. ბაკური განთქმული ყოფილა განათლებით, ფილოსოფიური აზროვნებით, სამართლიანობით, ვაჟკაცობით. V საუკუნეში სახელი გაითქვა ცნობილმა ფილოსოფოსმა და საეკლესიო მოღვაწემ პეტრე იბერმა, ერისკაცობაში მურვანოსმა. ის მცირეწლოვანი იყო, როდესაც მძევლად წაიყვანეს ბიზანტიაში. იმპერატორის სასახლიდან გაპარვის შემდეგ, იგი იერუსალიმში ჩავიდა, სადაც აღიკვეცა კიდეც ბერად. საბოლოოდ პეტრე პალესტინაში დამკვიდრდა და ქალაქ მაიუმის ეპისკოპოსი გახდა. პეტრე იბერი დიდი სახელითა და გავლენით სარგებლობდა ბიზანტიაში. მის სახელს უკავშირდება ქართული მონასტრების დაარსება პალესტინაში. განსაკუთრებით გაიზარდა ინტერესი პეტრე იბერის პიროვნების მიმართ, მას შემდეგ, რაც

ცნობილმა ქართველმა მეცნიერმა შალვა ნუცუბიძემ გამოთქვა თვალსაზრისი პეტრე იბერიისა და ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის იგივეობის შესახებ. არეოპაგიტულმა თხზულებებმა სწრაფად დაიწყო გავრცელება და ითარგმნა სხვადასხვა ენაზე, მათ დიდი გავლენა იქონიეს შუასაუკუნეობრივ აზროვნებაზე.

VI-VII საუკუნეებში პალესტინაში მოღვაწეობდა იოანე მოსხი (მესხი).

4. ხელოვნება. ხუროთმოძღვრებასა და მშენებლობას საქართველოში დიდი ხნის ტრადიცია ჰქონდა. ქრისტიანობა ახალ მოთხოვნებს უყენებდა არქიტექტურას: უნდა აგებულიყო ეკლესიები, რომელთა მშენებლობის გამოცდილებაც ქართველებს არ ჰქონდათ. ნიმუშად აღებულ იქნა ბაზილიკები. ქართველი ხუროთმოძღვრები ცდილობდნენ ეს ფორმა დაეკავშირებინათ ადგილობრივ ტრადიციასთან. ქართული ბაზილიკის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ნიმუშია ძველი შუამთა. აქ არ გვხვდება სვეტების გრძელი მწკრივი, რაც დამახასიათებელია ბაზილიკისათვის. V საუკუნეში აშენდა: ბოლნისის სიონი, ურბნისი, თბილისის ანჩისხატი. საქართველოში შეიქმნა ბაზილიკების თავისებური ტიპი. ე. წ. „სამეკლესიანი“ ბაზილიკები. მათში ნაგები ერთმანეთისაგან გამოყოფილია არა სვეტებით, არამედ კედლებით. ამ ტიპის ეკლესიებია: ნეკრესი, ქვემო ბოლნისი.

VI საუკუნეში იწყება გუმბათოვანი ტაძრების მშენებლობაც. ამ დროს აიგო შიო მღვიმის მონასტრის ძველი ეკლესია, ძველი გავაზი. VI საუკუნის ბოლოსა და VII საუკუნის დასაწყისში კი აშენდა ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ნიმუში – მცხეთის ჯვრის ტაძარი. საქართველოში შეიქმნა ამავე ტიპის კიდევ რამდენიმე ძველი: ატენის სიონი, მარტვილი და ძველი შუამთის დიდი ეკლესია. ყველა მათგანში გუმბათი ემყარება კედლებს, მაგრამ უკვე წრომის ტაძარში (VII საუკუნე) გუმბათი ოთხ სვეტზე დგას. ამავე პერიოდში აიგო იშხანი (ხელახლა აშენდა IX-XI საუკუნეებში) და ბანა.

საერო დანიშნულების შენობა-ნაგებობებიდან აღსანიშნავია უჯარმა, თბილისის ნარიყალა, ციხე-გოჯი.

საქართველოში განვითარებას იწყებს რელიეფური ქანდაკება. ერთ-ერთი პირველი ძეგლი, სადაც შემორჩენილია რელიეფური ქანდაკების ნიმუშები, არის ბოლნისის სიონი. აქ გამოსახულია ხარის თავი რქებს შუა ჯვრით. გაცილებით უფრო რთული კომპოზიციებია მცხეთის ჯვარზე. აღმოსავლეთის ფასადზე მოთავსებულია ერისმთავრების (სტეფანოზ I, ადარნასე, დემეტრე, სტაფანოზ II) გამოსახულებები. შთამბეჭდავია კარიბჭის თავზე მოთავსებული „ჯვრის ამალლების“ სცენა.

აღსანიშნავია მაღალ დონეზე შესრულებული მოზაიკები: ბიჭვინთისა და პალესტინის ქართული მონასტრების იატაკის მოზაიკა (ორივე V-VI საუკუნეებით თარიღდება), წრომის მოზაიკა (VII საუკუნე).

IV-VIII საუკუნეებში საფუძველი ეყრება ქართულ ქრისტიანულ კულტურას, რომელიც შემდგომ საუკუნეებში განვითარების უმაღლეს დონეს აღწევს.

1. სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბება

საქართველოში არაბთა ბატონობის სიმძიმე ყველაზე მეტად ქართლში იგრძნობოდა. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ქართლი წარმოადგენდა ქვეყნის ცენტრს, სტრატეგიულად ძალიან მნიშვნელოვან რეგიონს და ნებისმიერი შემოსევის დროს პირველ დარტყმას არაბებისაგან სწორედ ქართლი იღებდა. არაბებმა ვერ შეძლეს მტკიცედ მოეკიდებინათ ფეხი დასავლეთ საქართველოში, ასევე უჭირდათ მათ კახეთის მთიანეთის შენარჩუნებაც. არაბთა სახელმწიფო უზარმაზარ ტერიტორიაზე იყო გადაჭიმული: ევროპაში, აფრიკასა და აზიაში. უზარმაზარი იმპერიის ერთი ცენტრიდან მტკიცედ მართვა შეუძლებელი გახდა. სახალიფო წარმოადგენდა განვითარების სხვადასხვა დონეზე მდგარი ქვეყნებისა და ხალხების ზედაპირულ გაერთიანებას და მისი სიმტკიცე მხოლოდ სამხედრო ძალაზე იყო დამოკიდებული. VIII საუკუნის ბოლოს დაიწყო სახალიფოს დასუსტება, რაც საქართველოშიც საგრძნობი გახდა. არაბთა წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლების პერიოდში საქართველოში იწყება სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბება.

1. კახეთი. ერთ-ერთი პირველი ჩამოყალიბდა კახეთის სამთავრო. ამ სამთავროს შექმნა დაკავშირებულია წანარებთან. წანარები იყო ქართული ტომი, რომელიც თავდაპირველად დარიალის ხეობაში (დღევანდელი ყაზბეგის რაიონი) სახლობდა. შემდგომში ისინი დღევანდელი თიანეთის ტერიტორიაზე დასახლდნენ. არაბთა უღელს ვერც წანარები გადაურჩნენ. VIII საუკუნის 70-იანი წლებში მათ არაბების წინააღმდეგ დიდი აჯანყება მოაწყვეს. VIII საუკუნის ბოლოს კახეთი უკვე არაბთა ბატონობისაგან განთავისუფლებული ჩანს. ამავე პერიოდში ხდება სამთავროს ცენტრის

გადიგნა თიანეთში. კახეთის მთავრები ატარებდნენ ქორეპისკოპოსის ტიტულს. ჩამოყალიბებისთანავე ეს სამთავრო აქტიური პოლიტიკის გატარებას იწყებს: იბრძვის არაბთა წინააღმდეგ, მონანილებს საქართველოს გაერთიანებისათვის წარმოებულ ბრძოლაში და აფართოებს თავის საზღვრებს.

2. **ჰერეთი.** კახეთის აღმოსავლეთით VIII საუკუნის მეორე ნახევარში ყალიბდება ჰერეთის სამთავრო. ჰერეთი ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასლის დროს წარმოადგენდა ქართლის სამეფოს ერთ-ერთ საერისთავოს. შემდეგ კი იგი შედიოდა ქართლის საერისმთავროს შემადგენლობაში. IX საუკუნის ბოლოს ჰერეთის მთავარი იღებს მეფის ტიტულს – „რანთა მეფე“ („რან შაჰი“). არსებობს თვალსაზრისი, რომ ჰერეთის მეფეები ბაგრატიონთა დინასტიის ერთ-ერთი შტოს წარმომადგენლები იყვნენ.

3. **აფხაზეთი.** განსხვავებულ ვითარებაში ხდება აფხაზთა სამეფოს ჩამოყალიბება. საქართველოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთში არაბთა ბატონობა თითქმის არ დამყარებულა (მურვან ყრუმაც კი ანაკოფიის იქით წასვლა ვერ მოახერხა). აქ ძირითად მოწინააღმდეგედ ბიზანტია ითვლებოდა. VIII საუკუნის დასაწყისში იწყება აფხაზთა საერისთავოს გაძლიერება. თავდაპირველად ამას ხელსაც კი უწყობდნენ ბიზანტიელები, რათა გაძლიერებული საერისთავო არაბების წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოეყენებინათ. აფხაზთა საერისთავო ნელ-ნელა აფართოებს თავის საზღვრებს, იერთებს აფშილეთს. VIII საუკუნის მეორე ნახევარში კი აფხაზთა ერისთავი ლეონ II სარგებლობს ბიზანტიის დასუსტებით, დაიხმარებს ხაზარებს და თავის ხელისუფლებას ავრცელებს მთელ დასავლეთ საქართველოზე. რადგან ლეონ II და მისი წინაპრებიც აფხაზთა ერისთავები იყვნენ, ახლად შექმნილი სამეფოს მმართველმა მიიღო აფხაზთა მეფის ტიტული. სამეფოს დედაქალაქი ქუთაისი იყო. ლეონმა სამეფო დაყო საერისთავოებად. აფხაზთა სამეფო თავიდანვე მკაცრად ცენტრალიზებული სახელმწიფო იყო. მისი მეფეები აქტიურად იბრძოდნენ საქართველოს გაერთიანებისათვის და გარკვეულ წარმატებებსაც აღწევდნენ.

დასავლეთ საქართველოში არსებული ეპარქიები (საეპისკოპოსოები) კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ექვემდებარებოდა. აფხაზთა მეფეების დიდი ძალისხმევა გახდა საჭირო, რომ IX-X საუკუნეების მიჯნაზე მომხდარიყო დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოების მცხეთის კათოლიკოსისადმი დამორჩილება. ეს უდიდესი მოვლენა იყო. ნიშანდობლივია, რომ საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებას წინ უძღოდა ქვეყნის ეკლესიური გაერთიანება, ანუ მთელი საქართველოს დამორჩილება მცხეთის კათოლიკოსისადმი.

4. ტაო-კლარჯეთი. ყველაზე გვიან ჩამოყალიბდა ტაო-კლარჯეთის სამთავრო. არაბებთან წინააღმდეგობის გამო IX საუკუნის დასაწყისში ქართლის ბოლო ერისმთავარმა აშოტ ბაგრატიონმა მიატოვა ქართლი და თავის ოჯახთან და მომხრეებთან ერთად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კლარჯეთს შეაფარა თავი. აშოტმა აღადგინა ვახტანგ გორგასლის მიერ დაარსებული არტანუჯი და თავის რეზიდენციად აქცია იგი. აშოტ ბაგრატიონზე ცოტა ადრე დაიწყო მოღვაწეობა ამ მხარეში უდიდესმა ქართველმა სასულიერო მოღვაწემ გრიგოლ ხანძთელმა. ამ ორი პიროვნების საქმიანობამ ჩაუყარა საფუძველი ტაო-კლარჯეთის სამთავროს გაძლიერებას. უფრო მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ აშოტ ბაგრატიონისა და გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობიდან იწყება ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისა და აღორძინებისათვის.

ბიზანტიის იმპერატორმა აშოტს კურაპალატის ტიტული მიანიჭა. ფორმალურად აშოტს ბიზანტია მფარველობდა, რეალურად კი მას მხოლოდ თავისი ძალებით უხდებოდა ბრძოლა სამთავროს გაძლიერებისათვის. აშოტის დროს სამთავროს შემადგენლობაში შედიოდა: შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, სამცხე, ჯავახეთი, არტაანი. მან შეძლო შემოეერთებინა შიდა ქართლიც. აშოტის პოლიტიკას მოწინააღმდეგეები ჰყავდა სამთავროს შიგნითაც. სუმბატ დავითის ძის მიხედვით, აშოტი ღალატით მოკლეს 826 წელს. მას დარჩა სამი ძე: ადარნასე, ბაგრატი და

გუარამი. კურაპალატობა და ტაო-კლარჯეთის მმართველობა **ბაგრატს** ერგო. აშოტის შთამომავლობა ორ შტოდ გაიყო: **არტანუჯელ** (ადარნასეს მემკვიდრეები) და **ტაოელ ბაგრატიონებად** (ბაგრატის შთამომავლობა, მომავალი ერთიანი საქართველოს მეფეები). გუარამის შთამომავლობა ბაგრატიონთა საგვარეულოს შიგნით ამტყდარი შინაომის დროს ამოწყდა. აშოტის გარდაცვალების შემდეგ სამთავრო დასუსტდა და ტერიტორიების ნაწილი დაკარგა. 888 წელს ბაგრატ კურაპალატის შვილიშვილმა **ადარნასემ** მიიღო **ქართველთა მეფის** ტიტული. ამ დროიდან ტაო-კლარჯეთის სამეფოს **ქართველთა სამეფოც** ეწოდა. ქართველთა სამეფოს ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება ის იყო, რომ იგი ფაქტობრივად რამდენიმე პატარ-პატარა სამთავროსგან შედგებოდა. ყველა ბაგრატიონს თავისი კუთვნილი სამფლობელო ჰქონდა. ნომინალურად მათი უზენაესი ხელისუფალი იყო **ქართველთა მეფე**, მაგრამ თითოეული მათგანი ძირითადად მაინც საკუთარი მოსაზრებებით მოქმედებდა.

5. თბილისი საამირო. ცალკე პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა **თბილისის საამირო**. არაბთა ხელისუფლების დასუსტებასთან ერთად მცირდებოდა საამიროს ტერიტორია. შიდა ქართლის დაკარგვის შემდეგ ამირას ემორჩილებოდა მხოლოდ თბილისი და მისი შემოგარენი. ამირები ცდილობდნენ სახალიფოსაგან დამოუკიდებლობა მოეპოვებინათ და გარკვეულ პერიოდში ახერხებდნენ კიდეც ამას.

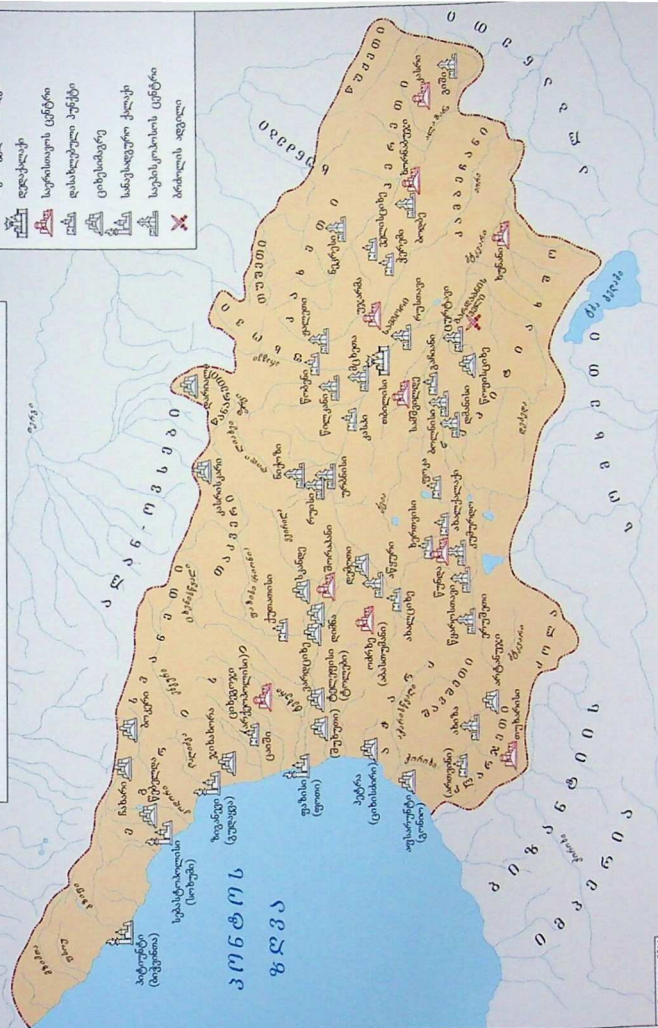
IX-X საუკუნეებში მიმდინარეობდა ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის და მასში მეტ-ნაკლებად ყველა პოლიტიკური ძალა მონაწილეობდა.

ქიმიკაიიი ალნაჰაჰაი

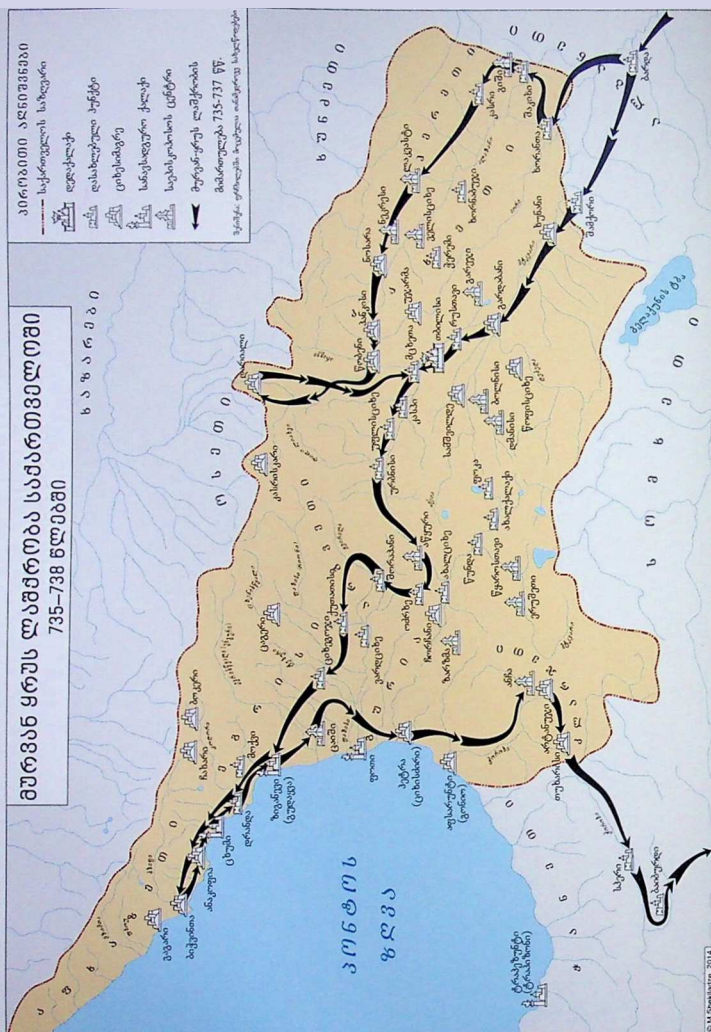
საქართველოს საზღვარი

- ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი
- საქართველოს ცენტრი
- დასავლეთის უბანი
- ცენტრალური
- სადასავლეთი ქალაქი
- საქართველოს ცენტრი
- ბრძოლის ადგილი

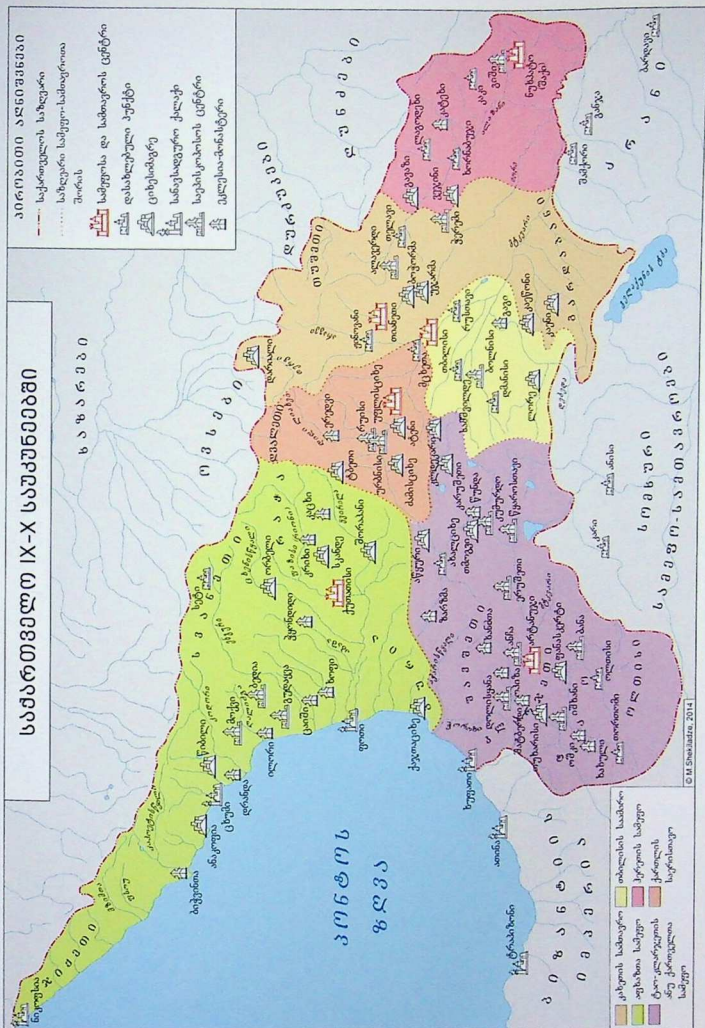
საგარეოგეოგრაფიული V საუკუნეში

© M. Shalashvili, 2014

საქართველო IX-X საუკუნეებში

საქართველო XIII საუკუნის დამდეგს

პირობითი აღნიშვნები

- საზღვარი
- დედაქალაქი
- სამეფო რეზიდენცია
- დასახლებული პუნქტი
- ციხესიმაგრე
- სანავსადგურო ქალაქი
- საეპისკოპოსოს ცენტრი
- ეკლესია-მონასტერი
- განაღებისა და მწიგნობრობის ცენტრი
- ბრძოლის ადგილი

2. ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის IX-X საუკუნეებში

საქართველოს ერთ, ძლიერ სახელმწიფოდ გაერთიანებაზე იყო დამოკიდებული ქართველი ერის მომავალი. გაერთიანების აუცილებლობას რამდენიმე ფაქტორი წარმოშობდა. უპირველესად ეს იყო საგარეო ფაქტორი – მრავალრიცხოვანი მტრებისაგან თავის დაცვა. მართალია, ამ პერიოდში სუსტდებოდა და იშლებოდა სახალიფო, მაგრამ არაბებს ჯერ კიდევ შესწევდათ ძალა მძიმე დარტყმა მიეყენებინათ ქვეყნისთვის. სახალიფოსგან განსხვავებით, ძლიერდებოდა ბიზანტიის იმპერია, რომელიც ცდილობდა დაკარგული გავლენის აღდგენას. ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება ასევე მოითხოვდა ერთიანი მონარქიის არსებობას. რაც მთავარია, საზოგადოების ყველა ფენის ინტერესებში შედიოდა საქართველოს გაერთიანება. ამ პროცესის სერიოზულ ხელისშემშლელ ფაქტორს წარმოადგენდა საგარეო მტრის (არაბები, ბიზანტია, შემდგომში თურქ-სელჩუკები) არსებობა. ბრძოლა ქვეყნის გაერთიანებისათვის საკმაოდ მძიმე იყო და რამდენიმე საუკუნის მანძილზე მიმდინარეობდა.

1. საქართველო IX საუკუნეში. აშოტ ბაგრატიონის გარდაცვალების შემდეგ ტაო-კლარჯეთის სამთავრომ ვერ შეძლო შიდა ქართლის შენარჩუნება და მას კვლავ არაბები დაეუფლენ. ამ პერიოდისთვის სახალიფოს მდგომარეობა საკმაოდ მძიმე იყო. მის ცალკეულ პროვინციებში აჯანყებები მიმდინარეობდა. ხალიფას აღარ ემორჩილებოდნენ ადგილობრივი ამირები. ამ გზას დაადგნენ თბილისის ამირებიც, რომელთაგან ყველაზე ცნობილია **საჰაკი**. იგი 23 წლის მანძილზე მართავდა თბილისის საამიროს.

IX საუკუნის შუა ხანებში არაბთა წინააღმდეგ დიდი აჯანყება დაიწყო სომხეთში. აჯანყების ჩასახშობად, საჰაკის დასამორჩილებლად და საერთოდ, კავკასიაში არაბთა პოზიციების განსამტკიცებლად ხალიფამ გამოაგზავნა **ბულა თურქი**. ბულა სასტიკად გაუსწორდა აჯანყებულ სომხებს და თბილისისკენ დაიძრა.

მან საჰაკს ელჩი გაუგზავნა და დამორჩილება შესთავაზა, რაზეც ამირამ უარი განაცხადა. ბულა საქართველოში შემოვიდა და თბილისს შემოადგა. მის მოკავშირედ გვევლინება ბაგრატ აშოტის ძე. ბაგრატ კურაპალატი ცდილობდა არაბთა დახმარებით განემტკიცებინა თავისი მდგომარეობა. მისი უმცროსი ძმა გუარამ მამფალი კი, პირიქით, არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთ ინიციატორად გამოდიოდა. ბულას წინააღმდეგ მოქმედებდნენ კახეთის ქორეპისკოპოსი და აფხაზთა მეფე. 853 წლის 5 აგვისტოს ბულამ თბილისი აიღო და გადაწვა. საჰაკის მოკვეთილი თავი კი ხალიფას გაუგზავნა. თბილისის ალების შემდეგ ბულამ თავისი სარდალი ზირაქი გაგზავნა აფხაზთა მეფის წინააღმდეგ. ეს უკანასკნელი დამარცხდა და უკან დაიხია. სწორედ ზირაქმა დაატყვევა ქართველი დიდაზნაური კონსტანტი-კახი. კონსტანტი-კახმა უარი განაცხადა ისლამის მიღებაზე, რისთვისაც იგი სიკვდილით დასაჯეს.

914 წელს საქართველოში შემოიჭრა სამხრეთ აზერბაიჯანის არაბი ამირა აბულ-კასიმი. ის ჯერ თბილისს მოადგა, შემდეგ კახეთში გადავიდა, ასევე ააოხრა ქართლი და სამცხე. აბულ-კასიმის ლაშქრობამ, რომელიც არაბთა უკანასკნელი შემოსევა იყო საქართველოში, დიდი ზიანი მოუტანა ქვეყანას, მაგრამ საქართველოში არაბთა ბატონობის აღდგენა უკვე შეუძლებელი იყო.

ქვეყნის გაერთიანებას ხელს უშლიდა ბიზანტიაც. ბიზანტიის იმპერატორები ცდილობდნენ შუილი ჩამოეგდოთ ბაგრატიონთა საგვარეულოს ცალკეულ წარმომადგენელთა შორის და ამ გზით დაესუსტებინათ ქართველთა სამეფო. თუკი ამის საშუალება მიეცემოდა, ბიზანტია აქტიურად ერეოდა აფხაზთა სამეფოს საქმეებშიც.

IX საუკუნის ბოლოს ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტს ბასილი I იკავებს. მან ჩაუყარა საფუძველი მაკედონელთა დინასტიას, რომლის წარმომადგენლებმაც შეძლეს აღედგინათ ბიზანტიის ძლიერება. თუკი აშოტ I-ის დროს ბიზანტია ხელს უწყობდა ტაო-კლარჯეთის გაძლიერებას არაბთა საწინააღმდეგოდ, არაბ-

თა სახალიფოს დასუსტების შემდეგ ბიზანტიისათვის უკვე მიუღებელი გახდა ძლიერი ქართული სამეფო-სამთავროების და, მით უმეტეს, გაერთიანებული საქართველოს არსებობა. ბიზანტია თავად აპირებდა ამ რეგიონში გაბატონებას და, ცხა-დია, ძლიერი საქართველო არ სჭირდებოდა.

2. საქართველო X საუკუნეში. IX საუკუნის 60-იან წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და შიდა ქართლი დაი-კავა აფხაზთა მეფემ გიორგი I-მა. სამეფო-სამთავროებს შო-რის მიმდინარე ბრძოლაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა შიდა ქართლს, რომლის ცენტრი უფლისციხე იყო, ამიტომ მის დაუფ-ლებას ცდილობდნენ აფხაზთა მეფეები, ტაო-კლარჯეთის ბაგრა-ტიონები და კახეთის ქორეპისკოპოსები. ამ ბრძოლაში ნელ-ნელა გამოიკვეთა აფხაზთა სამეფოს უპირატესობა.

აფხაზთა მეფეებმა ვერ შეძლეს დიდხანს შეენარჩუნებინათ შიდა ქართლი. ამის მიზეზი აფხაზთა სამეფოს შიგნით ამტყდარი ბრძოლა იყო. შიდა ქართლის უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნე-ლობის გამო, აფხაზთა მეფეებმა კიდევ ერთხელ სცადეს მისი დაუფლება. X საუკუნის დასაწყისში ქართლში აფხაზთა მეფე კონსტანტინემ ილაშქრა და აქ თავისი ერისთავი დანიშნა. აქე-დან მოყოლებული აფხაზთა მეფეებს შიდა ქართლი აღარ დაუთ-მიათ.

922 წელს აფხაზთა სამეფოს ტახტზე ავიდა გიორგი II. გიორგი II ხელს უწყობდა ჩრდილოეთ კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელებას. კონსტანტინოპოლის პატრიარქი მადლობას უხდი-და მას ამ დამსახურებისათვის.

აფხაზთა მეფემ გიორგიმ II-მ კახეთის ქორეპისკოპოსის ნი-ნალმდეგ გაილაშქრა, დაამარცხა იგი და თითქმის მთელი კახე-თი დაიკავა. კვირიკე ქორეპისკოპოსი ციხეში იყო ალყაშემორ-ტყმული. როგორც კი აფხაზთა მეფე დასავლეთ საქართველოში დაბრუნდა, კვირიკე ქორეპისკოპოსმა ქართლის აზნაურების დახმარებით მოახერხა სამთავროს დაბრუნება. ქართლის აზ-ნაურებს არ სურდათ გიორგის II-ის მტკიცე მმართველობას

დამორჩილებოდნენ და ყველანაირად ცდილობდნენ მის დასუსტებას. გიორგი II არ აპირებდა კახეთზე უარის თქმას და ამჯერად იქ თავისი ძე ლეონი გაგზავნა. ლეონმა დაიწყო ბრძოლა კახეთისათვის, მაგრამ 957 წელს გიორგი II გარდაიცვალა და ლეონი ქუთაისში დაბრუნდა ტახტის დასაკავებლად. ლეონის დროს აფხაზთა მეფეს ემორჩილებოდა ჯავახეთიც.

ლეონის შემდეგ მისი ძმა, დემეტრე გამეფდა. დემეტრეს მალე აუჯანყდა თავისივე ძმა თეოდოსი. დემეტრემ შეიპყრო ძმა და თვალები დასთხარა. დემეტრეს გარდაცვალების შემდეგ 975 წელს თეოდოსი მაინც ავიდა ტახტზე, რადგან სხვა კანონიერი მემკვიდრე აღარ არსებობდა.

თეოდოსის გამეფებისთანავე კახელებმა ქართლში ილაშქრეს და უფლისციხეს შემოადგნენ.

სწორედ ამ დროს გამოიჩინა უდიდესი გონიერება ქართლის ერისთავმა ივანე მარუშის ძემ.

3. საქართველო X-XI საუკუნეების მიჯნაზე (დავით კურაპალატი, ბაგრატ III)

ივანე მარუშის ძე აფხაზთა მეფის ერისთავი იყო. მან კარგად იცოდა, რომ ერთადერთი პიროვნება, ვისაც შეეძლო საქართველოს გაერთიანება, ჰქონდა საამისო ძალაცა და ავტორიტეტიც, იყო დავით III ბაგრატიონი. დავითი ტაოელ ბაგრატიონთა შტოს ეკუთვნოდა. X საუკუნის II ნახევარში მოღვაწე ქართველ მეფეთაგვრებს შორის ის ყველაზე ძლიერი, ენერგიული და ჭკვიანი იყო. „მატიანე ქართლისა“ მოგვითხრობს: ივანე მარუშის ძემ „წარავლინა მოციქული წინაშე დავით კურაპალატისა. აწვია, რათა გამოილაშქროს, ძალითა მისითა აღიღოს ქართლი ანუ უბოძოს ბაგრატს, ძესა გურგენისასა“. ბაგრატი, დავით კურაპალატის შვილობილი, ქართველთა მეფის – ბაგრატ II-ის შვილიშვილი და აფხაზთა მეფის დის შვილი იყო. აქედან გამომდინარე, ბაგრატი

სამი ტახტის მემკვიდრე იყო და ამას, რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. არანაკლები მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო ბაგრატის პიროვნული თვისებებიც. 975 წელს დავით კურაპალატმა ქართლში მმართველად ბაგრატ III დასვა.

დავით კურაპალატმა დატოვა ქართლი და ტაოში გაბრუნდა. ამით ისარგებლეს ქართლის აზნაურებმა, ნააქეხეს კახელები, რომელთაც კვლავ დალაშქრეს ქართლი, ტყვედ ჩაიგდეს ბაგრატ, მისი მამა გურგენი და ბაგრატის დედა გურანდუხტ დედოფალი. დავითმა სასწრაფოდ შეკრიბა ჯარი და კახეთის ქორეპისკოპოსის წინააღმდეგ გაილაშქრა. კახელებმა შებრძოლება ვერ გაბედეს და ბაგრატი დედ-მამასთან ერთად გაათავისუფლეს.

978 წელს ივანე მარუშის ძის ინიციატივითვე ბაგრატი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და ქუთაისში მეფედ ეკურთხა. „მეფე აფხაზთა“ – ეს იყო პირველი ტიტული, რომელიც მან მიიღო. თავისი ბიძა თეოდოსი ბაგრატმა ტაოში გაგზავნა.

ტაო-კლაჯეთის უზენაეს მმართველად ითვლებოდა ქართველთა მეფის ტიტულის მფლობელი ბაგრატ II (ბაგრატ III-ის ბაბუა), მაგრამ რეალურად ყველაზე ძლიერი იყო მისი ბიძაშვილი, ტაოს მფლობელი დავით III, რომელიც კურაპალატის ტიტულს ატარებდა. ამიტომ სწორედ დავით კურაპალატს სთხოვა დახმარება ბიზანტიის იმპერატორმა ბასილი II-მ.

976 წელს აჯანყდა ბიზანტიის იმპერიის ერთ-ერთი სარდალი, მცირე აზიელი დიდებული, კურაპალატი ბარდა სკლიაროსი. მალე მან თითქმის მთელი მცირე აზია დაიკავა. ბასილი II და მისი ძმა კონსტანტინე მცირეწლოვნები იყვნენ. მაკედონელთა დინასტიას დიდი საფრთხე შეექმნა. აჯანყების ჩახშობა ბარდა ფოკას დაევალა, მაგრამ ძალები არ ჰყოფნიდათ. საჭირო იყო დახმარების ძიება ქვეყნის გარეთ. გიორგი მთაწმინდელი (XI საუკუნე) თავის თხზულებაში „ცხოვრება იოანესი და ექვთიმესი“ წერს: „მას ჟამსა იქმნა განდგომილება სკლიაროსისა და ხმელეთი კერძო ყოველი დაიპყრა და მეფენი და დედოფალი შემწყუდეულნ იყვნეს ქალაქსა შინა დიდითა ჭირითა და ინროებითა, და ამას რა შინა იყვნეს, განიზრახეს, ვითარმედ „ჩუენი შემნე დავით

კურაპალატისაგან კიდე არავინ არს". დავითთან საშუამავლოდ კონსტანტინოპოლში დაიბარეს ცნობილი ქართველი სარდალი თორნიკე. თორნიკე ბერად იყო აღკვეცილი ათონის მთაზე და თავიდან უარი განაცხადა: „მე ცოდვათა ჩემთათვის მოსრულ ვარ ამას წმიდასა ადგილსა და შეუძლებელი არს ჩემი მეფეთა წინაშე წარსვლა. რამეთუ მე ვიცი, თუ რომლისა პირისათვის მიხმობენ“. შემდეგ თორნიკემ გადაიფიქრა და ბასილის თხოვნა გადასცა დავითს. დავითმა 979 წელს 12 ათასი ქართველი, თორნიკესა და ჯოჯიკის სარდლობით გააგზავნა ბიზანტიის საიმპერატორო კარის დასახმარებლად. ბარდა სკლიაროსი დამარცხდა. განეული დახმარების სანაცვლოდ ბიზანტიის იმპერატორმა დავით კურაპალატს მიწები უწყალობა. ოღონდ ერთი პირობით, ეს მიწები დავითის მფლობელობაში იქნებოდა მის გარდაცვალებამდე, შემდეგ კი კვლავ ბიზანტიის კუთვნილება გახდებოდა. აღნიშნული პირობა, როგორც ჩანს, არ აკმაყოფილებდა დავითს. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ 987 წელს ბიზანტიის იმპერატორის წინააღმდეგ აჯანყებულ ბარდა ფოკას დავით კურაპალატს მიემხრო. ფოკა, ალბათ, ბიზანტიის იმპერატორისაგან ბოძებული მიწების მემკვიდრეობით გადაცემას შეჰპირდა დავითს. ბასილი II იძულებული გახდა, კიევის მთავარ ვლადიმირისათვის ეთხოვა დახმარება და აღუთქვა, რომ ცოლად მიათხოვებდა თავის დას – ანას. ვლადიმირმა ჯარი გამოუგზავნა ბასილს. იმპერატორმა დახმარება მიიღო, პირობის შესრულებაზე კი უარი განაცხადა. მაშინ კიევის მთავარმა მის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ბასილი II იძულებული გახდა კიევის მთავრისთვის და მიეთხოვებინა, ოღონდ ვლადიმირს გაქრისტიანება მოსთხოვა. 988 წელს ვლადიმირი თავადაც გაქრისტიანდა და ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიადაც გამოაცხადა რუსეთში. ბასილი II-მ დაამარცხა ფოკა. იგი ბრძოლის ველზე დაიღუპა. გამარჯვებული იმპერატორი დავით კურაპალატის სამფლობელოსკენ დაიძრა. დავითს სხვა გამოსავალი არ ჰქონდა და იძულებული გახდა დაენერა ანდერძი, რომლის თანხმადაც გარდაცვალების შემდეგ თავის სამფლობელოს ბიზანტიის იმპერატორს უტოვებდა. დავითი, როგორც ჩანს,

ამ ხერხით დროის მოგებას ცდილობდა და იმედოვნებდა, რომ მომავალში ვითარება შეიცვლებოდა.

ამასობაში ბაგრატ III აქტიურად იმტკიცებდა პოზიციებს დასავლეთ საქართველოსა და ქართლში. ბაგრატმა ასევე დაიმორჩილა და კლდეკარის ერისთავობა ჩამოართვა რატი ბაღვაშს.

1001 წელს დავით კურაპალატი გარდაიცვალა. „მატიანე ქართლისა“ შემდეგნაირად ახასიათებს მას: „იყო პირველად ღმრთის მოყუარე და გლახაკთ მოწყალე, მდაბალი, მშვიდი და ძვირუხსენებელი, ეკლესიათა მაშენებელი, ტკბილი, უხვი, კაცთმოყვარე და ფიქროსანთ-მოყვარე, ყოველთათვის კეთილის მყოფელი და სავსე ყოვლითა კეთილითა“. ბასილი II სასწრაფოდ შემოვიდა ტაოში და დავითის სამფლობელოები დაიკავა. ბიზანტიის იმპერატორთან მივიდნენ ბაგრატ III და მისი მამა გურგენი. ბასილიმ ბაგრატს კურაპალატობა, გურგენს კი უფრო დაბალი ტიტული – მაგისტროსობა უბოძა (იმპერატორი ამით მამა-შვილს შორის შუღლის ჩამოგდებას აპირებდა, მაგრამ შედეგს ვერ მიაღწია). საქართველოს იმ დროს ჯერ კიდევ არ შეეძლო ბიზანტიის იმპერიასთან დაპირისპირება და თანაც ბაგრატ III-ს სხვა ტერიტორიებიც ჰქონდა შემოსაერთებელი. ამიტომ დავით კურაპალატის სამფლობელოს დიდი ნაწილი ბიზანტიის იმპერიას დარჩა. ბაგრატმა დავითისაგან მემკვიდრეობით მხოლოდ „ქართველთა მეფის“ ტიტული მიიღო (თავად დავით კურაპალატს ეს ტიტული 994 წელს, ბაგრატ II-ის გარდაცვალების შემდეგ ერგო).

1008 წელს გარდაიცვალა გურგენი. მისმა ძემ, ბაგრატ III-მ მემკვიდრეობით მიიღო: შავშვეთი, კლარჯეთი, სამცხე, ჯავახეთი, ამიერ ტაო.

ბაგრატ III დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კახეთისა და ჰერეთის შემოერთებას. ორწლიანი ბრძოლის შემდეგ, 1008-1010 წლებში, ბაგრატმა შემოიერთა კახეთი და ჰერეთი და იქ თავისი ერისთავები დანიშნა. ამის შემდეგ ბაგრატ III იწოდებოდა – მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა.

ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბაგრატ III ყოველ ღონეს ხმარობდა, არ ინდობდა საქართველოს ერთიანობის მოწინააღმ-

დეგეებს. მეფე მკაცრად გაუსწორდა ბაგრატიონთა საგვარეულოს იმ წარმომადგენლებს, რომლებიც მის ხელისუფლებას არ ცნობდნენ. მათი ნაწილი შეიპყრო და ციხეში ჩასვა, ნაწილი კი ბიზანტიაში გაიქცა.

კახეთ-ჰერეთის შემოერთების შემდეგ საქართველოს გაერთიანებული მონარქია უშუალოდ დაუმეზობლდა განძის ამირა ფადლონის სამფლობელოს. ამით შეშფოთებულმა ამირა ფადლონმა რამდენჯერმე სცადა შეეცია კახეთ-ჰერეთის ერისთავებისთვის. ბაგრატ III-მ გაილაშქრა ფადლონის წინააღმდეგ და სასტიკად დაამარცხა იგი.

1014 წელს ბაგრატ III გარდაიცვალა. მეფე დაკრძალეს მის მიერვე აგებულ ბედიის ტაძარში.

ბაგრატ III-მ თავის მემკვიდრეებს დაუტოვა გაერთიანებული საქართველო, რომლის შემადგენლობაში ჯერჯერობით არ შედიოდა მხოლოდ თბილისის საამირო და ქვემო ქართლი, სადაც X საუკუნის მეორე ნახევარში სომხური ექსპანსიის შედეგად ჩამოყალიბდა ლორე-ტაშირის სომხური სამეფო, ცენტრით სამშვილდეში.

4. საქართველო XI საუკუნეში (გიორგი I, ბაგრატ IV, გიორგი II)

1. გიორგი I (1014-1027). ბაგრატ III-ის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი თორმეტი წლის ვაჟი გიორგი I. მეფის მცირეწლოვნობით ისარგებლეს კახეთ-ჰერეთის აზნაურებმა და ეს მხარე კვლავ ჩამოაშორეს ერთიან საქართველოს. გიორგი I-ს შეეძლო დაეწყო ბრძოლა კახეთ-ჰერეთის ხელახლა შემოსაერთებლად ან თბილისის ამირას დასამორჩილებლად, მაგრამ მეფემ საქართველოს ერთიანობისათვის ყველაზე საშიშად ბიზანტიის იმპერია მიიჩნია.

X საუკუნეში ბიზანტიის იმპერია დიდ სირთულეებს შეეჯახა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, სადაც მას ბულგარეთის ძლიერი სამეფო დაუპირისპირდა. ბასილ II-ს ოცდაათწლიანი ომი დასჭირდა ბულგარელების დასამარცხებლად. იმპერატორი საშინელ სისასტიკეს იჩენდა. მისი ბრძანებით თვალები დასთხარეს ტყვედ ჩავარდნილ 15 ათას ბულგარელს, მხოლოდ ყოველ მეასეს დაუტოვეს ცალი თვალი და ასე გააბრუნეს უკან. ბასილ II-ს ამის გამო ეწოდა **ბულგართმშუსვრელი**.

ასეთ ძლიერ და სასტიკ მონინალმდევეს შეებრძოლა გიორგი I. გიორგიმ ისარგებლა იმით, რომ ბასილი ბულგარელებს ებრძოდა და დაიკავა იმიერ ტაო – დავით კურაპალატის ყოფილი სამფლობელო. ბულგარელებთან გამარჯვების შემდეგ ბასილი საქართველოსკენ გამოემართა. გიორგი I შეეცადა კოალიცია შეექმნა ბიზანტიის წინააღმდეგ. საქართველოს მეფე დაუკავშირდა ეგვიპტის სულთანს ალ-ჰაქიმს, მაგრამ ალ-ჰაქიმმა მოკლეს. ალ-ჰაქიმის მკვლელობაში ბიზანტიელთა ხელიც ერია.

ბასილმა გიორგის დაკავებული ტერიტორიების დატოვება მოსთხოვა. გიორგიმ უარი განაცხადა და ბიზანტიის იმპერატორი საქართველოსკენ დაიძრა. ქართველებმა რამდენჯერმე მოახერხეს ბიზანტიელთა დამარცხება. გადამწყვეტი შეტაკება 1021 წელს მოხდა **შირიმნთან**. გიორგის კახეთ-ჰერეთის ლაშქარიც ეხმარებოდა, მაგრამ ბრძოლა ბიზანტიელთა გამარჯვებით დამთავრდა. ბრძოლაში პირადად მონაწილეობდა მეფე გიორგიც. მეფის სიმამაცე მემკვიდრის საგანგებოდ აქვს აღნიშნული. „მატიანე ქართლისა“ გვაუწყებს, რომ გიორგი „რამეთუ ახოვან იყო და უშიში ყოვლითურთ, ვითარცა უხორცო“. ბასილმა ააოხრა **თრიალეთი, ჯავახეთი, არტაანი** და უკან გაბრუნებული ტრაპიზონთან დაბანაკდა. დაიწყო საზავო მოლაპარაკება. გიორგი I დროის მოგებას ცდილობდა და მოლაპარაკებას აჭიანურებდა. ამასობაში ბიზანტიაში აჯანყება დაიწყო. აჯანყებულებს ურთიერთობა ჰქონდათ გიორგი I-თან. ბასილმა დაამარცხა მეთაურობები და მათი ერთ-ერთი მეთაურის მოკვეთილი თავი გიორგის გამოუგზავნა. გიორ-

გი I იძულებული გახდა 1023 წელს ბიზანტიასთან ზავი დაედო. ზავის თანახმად იმიერ ტაო კვლავ ბიზანტიას დარჩა. ამასთან ერთად, კონსტანტინოპოლში სამი წლით მძევლად გააგზავნეს უფლისწული ბაგრატ გიორგის ძე.

1027 წელს გარდაიცვალა გიორგი I. მეფე ქუთაისში დაკრძალეს.

2. **ბაგრატ IV (1027-1072).** გიორგის გარდაცვალების შემდეგ გამეფდა მისი ძე **ბაგრატ IV**. 1028 წელს საქართველოში ბიზანტიელთა ჯარი შემოიჭრა. ბიზანტიელებმა იგივე ტერიტორიები დაარბიეს, რაც თავის დროზე ბასილ II-მ. ამის შემდეგ მტერი **კლდეკარის** ციხეს შემოადგა. კლდეკარი მიუდგომელი ციხე იყო და ერისთავმა **ლიპარიტ IV ბაღვაშმა** შეძლო ბიზანტიელთა დამარცხება. ამ შემოსევის დროს აზნაურთა ნაწილი მტერს მიემხრო, თუმცა საქართველოს გმირი დამცველებიც ჰყავდა, თუნდაც **საბა მტბევარი**, რომელმაც ბიზანტიელებს ბრძოლა გაუმართა და შავშეთში შესვლის საშუალება არ მისცა.

ამ შემოსევიდან რამდენიმე წლის შემდეგ კონსტანტინოპოლში ელჩობა ჩავიდა **მარიამ დედოფლის** მეთაურობით და 1031 წელს მოხერხდა ბიზანტიასთან ზავის დადება.

1032 წელს **ლიპარიტ ბაღვაშმა** და ქართლის ერისთავმა **ივანე აბაზასძემ** თბილისიდან ამირა გამოიტყუეს და შეიპყრეს. შეპყრობილი ამირა **ჯაფარი** მეფეს მიჰგვარეს და თბილისის დაკავება შესთავაზეს. **ლიპარიტ ბაღვაში** ერთ-ერთი უდიდესი ფეოდალი იყო. მისი სამფლობელოები უშუალოდ ესაზღვრებოდა საამიროს. თბილისის აღების შემთხვევაში **ლიპარიტი** ახალი ტერიტორიების დასაკუთრებას გეგმავდა. **ლიპარიტის** მოწინააღმდეგეებმა, სავარაუდოა, მცირეწლოვან **ბაგრატს** ამირას გაშვება ურჩიეს და მეფემაც **ჯაფარი** გაათავისუფლა. ხუთი წლის შემდეგ, ისევ **ლიპარიტის** ინიციატივით, **ბაგრატ IV-მ** თბილისს ალყა შემოარტყა. ამირა მზად იყო, რომ თბილისიდან გაქცეულიყო, მაგრამ **ლიპარიტ ბაღვაშისაგან** ფარულად დიდებულების ნაწილმა მეფეს ამირასთან დაზავება ურჩია. **ბაგრატი** ამირას დაუზავდა.

მეფის გადაწყვეტილებაზე, ალბათ, იმანაც მოახდინა გავლენა, რომ გავრცელდა ხმა, თითქოს ამირას დასახმარებლად დიდი ჯარი მოდიოდა. მთავარი მიზეზი, რა თქმა უნდა, ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდებულთა მიერ მეფის გადაბირება იყო.

ლიპარიტი IV, როგორც ჩანს, ძალზედ ენერგიული და ჭკვიანი მოღვაწე იყო. ბაგრატ IV-ის მეფობის დასაწყისში იგი მეფის ერთგულია. თბილისის შემოერთების ორი უშედეგო ცდის შემდეგ მკვეთრად გაფუჭდა ურთიერთობა მეფესა და ლიპარიტის შორის. კლადეკარის ერისთავი მალე აშკარად აუჯანყდა მეფეს.

ლიპარიტს ზურგს უმაგრებდა ბიზანტია, რომელიც ამ გზით ცდილობდა საქართველოს საქმეებში ჩარევას. ერთი პერიოდი ბიზანტია შეეცადა ბაგრატ IV-სთვის დაეპირისპირებინა მისი ნახევარძმა – დემეტრე. ეს უკანასკნელი გიორგი I-ის ვაჟი იყო ოსთა მეფის ასულისაგან. ბაგრატ IV კონსტანტინოპოლში წავიდა, რათა ბიზანტიის იმპერატორის შუამდგომლობით მოეხერხებინა ლიპარიტის შემორიგება. იმპერატორმა „შეარიგა“ ბაგრატი და ერისთავი. ლიპარიტი ცნობდა ბაგრატ IV-ს თავის მეფედ და პატრონად, მაგრამ, ამავე დროს, ის ხდებოდა მთელი სამხრეთ საქართველოს (მესხეთის) მთავარი.

ლიპარიტი ბალვაშის ასეთი გაძლიერება არ მოეწონათ სხვა დიდაზნაურებს. 1058 წელს მესხმა აზნაურმა სულა კალმახელმა შეიპყრო ლიპარიტი და ბაგრატ IV-ს მიჰგვარა. ლიპარიტი ბერად აღკვეცეს და ბიზანტიაში გაგზავნეს. შემდგომში იგი ათონის ივერთა მონასტერში მოღვაწეობდა.

XI საუკუნის 40-იან წლებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა მახლობელ აღმოსავლეთში. გამოჩნდნენ ახალი დამპყრობლები – თურქ-სელჩუკები. მათ სელჩუკები ეწოდათ თავიანთი წინამძღოლის – სელჩუკის სახელის გამო. XI საუკუნის დასაწყისში სელჩუკები შუა აზიიდან დაიძრნენ. 1055 წელს მათ სახალიფოს დედაქალაქი ბაღდადი აიღეს და ხალიფამ სელჩუკის ერთ-ერთი შთამომავალი თოდრულ-ბეგი სულთანად აღიარა. განსაკუთრებით გაძლიერდნენ სელჩუკები ალფ-არსლანისა და

მალიქ-შაჰის დროს. სელჩუკების სახელმწიფოს დედაქალაქი ისპაანი იყო.

1064 წელს საქართველოში სელჩუკები შემოიჭრნენ. მათ თავად სულთანი ალფ-არსლანი სარდლობდა. სამდღიანი ალყის შემდეგ სელჩუკებმა აიღეს ახალქალაქი. მიღწეული წარმატების მიუხედავად, სულთანი საქართველოდან სომხეთში გაბრუნდა.

1068 წელს სელჩუკებმა მეორეჯერ დალაშქრეს საქართველო. ამჯერად მათ აღმოსავლეთ საქართველო ააოხრეს.

1071 წელს მანასკერტთან (სომხეთში) სელჩუკებთან ბრძოლაში ბიზანტიამ სასტიკი მარცხი იწვნია, ტყვედ ჩავარდა თვით იმპერატორი. ბიზანტიამ დაკარგა თითქმის მთელი აღმოსავლეთის პროვინციები. საქართველო მარტოდმარტო დარჩა სელჩუკთა ძლიერი სახელმწიფოს წინააღმდეგ.

1072 წელს ბაგრატ IV გარდაიცვალა. მეფე ჭყონდიდში დაკრძალეს.

3. გიორგი II (1072-1089). ბაგრატ IV-ის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს მეფე გახდა მისი შვილი გიორგი II.

გამეფებიდან ერთი წლის შემდეგ გიორგი II-ს აუჯანყდნენ დიდებულები. მეფემ ამბოხებულების შემორიგება მათი დასაჩუქრებით მოახერხა და თითოეულს ახალი სამფლობელოები უწყალობა. 1073 წელს თურქ-სელჩუკები კვლავ შემოიჭრნენ საქართველოში. ამჯერად გიორგი II-მ მოახერხა მათი დამარცხება ჯავახეთში და მტერი საქართველოდან განდევნა. ქართველებმა აიღეს ქალაქი კარიც. ეს ქალაქი მეფეს საქართველოში ჩამოსულმა ცნობილმა ბიზანტიელმა სარდალმა გრიგოლ ბაკურიანისძემ გადასცა. გრიგოლ ბაკურიანისძე იმ ქართველთა რიცხვს განეკუთვნებოდა, რომლებიც ბიზანტიაში მოღვაწეობდნენ. გრიგოლმა დიდ წარმატებას მიაღწია ბიზანტიის სამხედრო სამსახურში. იგი იყო დასავლეთის დიდი დომესტიკოსი (სარდალი) და ატარებდა სევასტოსის ტიტულს. გრიგოლ ბაკურიანისძემ დიდად შეუწყო ხელი ალექსი კომნენოსის საიმპერატორო ტახტზე ასვლაში. იგი დაიღუპა პაჭანიკებთან ბრძოლის დროს. დიდი გავლენით სარგებლობდა იმპერიაში გიორგი II-ის და –

დედოფალი მარიამი. მარიამი ჯერ იმპერატორ მიხეილ VII-ის, შემდეგ კი იმპერატორ ნიკიფორე III-ის მეუღლე იყო. მარიამ დედოფალი დიდ მფარველობას უწევდა ქართულ მონასტრებს. მან საკმაოდ დიდი მამულები შესწირა ათონის ივერთა მონასტერს. მართალია, გრიგოლ ბაკურიანისძემ კარი გიორგი II-ს გადასცა, მაგრამ ქალაქი ფაქტობრივად ბიზანტიელებს აღარ ეკუთვნოდა და ქართველებმა კარი ბრძოლით წაართვეს სელჩუკებს. კარის აღებას სულთნის ახალი საპასუხო ლაშქრობა მოჰყვა. 1080 წლიდან კი დაიწყო „დიდი თურქობა“. აღმოსავლეთ საქართველოს განსაცდელი დაემუქრა. სელჩუკები მომთაბარე მეცხოველეობას მისდევდნენ. ეს მხარე შეიძლება სელჩუკთა საძოვრებად გადაქცეულიყო. გიორგი II-ს მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად ძალები აღარ ჰყოფნიდა. 1083 წელს მეფე ისპაანში ეახლა მალიქ-შაჰს და ხარკის გადახდის პირობით ზავი ითხოვა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველები ხარკს იხდიდნენ, თურქ-სელჩუკები მაინც განაგრძობდნენ ქვეყნის რბევასა და აოხრებას. ამას ზედ დაერთო დიდი მიწისძვრა.

შექმნილ უმძიმეს მდგომარეობაში 1089 წელს სამეფო კარზე მიიღეს გადაწყვეტილება – ჩამოეშორებინათ გიორგი II ქვეყნის მართვისაგან და ტახტზე აეყვანათ მისი 16 წლის ძე დავით IV. „ბნელსა უკუნსა შინა იწყო აღმოცისკრებად მზემან ყოველთა მეფობათამანა, დიდმან სახელითა და უდიდესმან საქმითა“ – ასე აფასებს დავითის ისტორიკოსი დავით IV-ის ტახტზე ასვლას. გიორგი II-მ ამის შემდეგ კიდევ თითქმის ოცი წელი იცოცხლა.

5. კულტურა IX-XI საუკუნეებში

IX-XI საუკუნეებში საქართველოში პოლიტიკური თვალსაზრისით საკმაოდ რთული მდგომარეობა იყო. არსებობდა რამდენიმე სამეფო-სამთავრო, რომელთა შორისაც მიმდინარეობდა ბრძოლა პირველობისა და ქვეყნის გაერთიანებისათვის. ამას ემატე-

ბოდა არაბთა, ბიზანტიელთა და თურქ-სელჩუკთა ლაშქრობები. მიუხედავად ამისა, ქვეყანა მაინც აღმავლობის გზაზე იდგა, რაც კულტურასაც დაეტყო. ქართული კულტურა თავისი განვითარების კიდევ უფრო მაღალ დონეს აღწევს.

1. სწავლა-განათლებისა და კულტურის ცენტრები. კულტურის განვითარებაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ეკლესია-მონასტრებს. სწორედ ეკლესიებსა და მონასტრებში ხდებოდა ორიგინალური ნაწარმოებების შექმნა; ძველი ხელნაწერების გადაწერა; ბერძნულიდან, არაბულიდან, სირიულიდან თარგმნა; სწავლა-განათლების მიღება. საქართველოში ეკლესია-მონასტრები ყველგან მრავლად იყო, მაგრამ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ტაო-კლარჯეთი. ამაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღოდა გრიგოლ ხანძთელს, რომელიც სათავეში ედგა სამონასტრო ცხოვრებას ამ მხარეში. ტაო-კლარჯეთში მდებარეობდა ისეთი მნიშვნელოვანი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები, როგორიც იყო: ხანძთა, ოპიზა, შატბერდი, იშხანი, ოშკი და სხვა მრავალი.

ამ პერიოდში იქმნება ქართული მონასტრები საქართველოს ფარგლებს გარეთაც. ერთ-ერთი პირველია პალესტინაში მოქმედი საბანძინდის ლავრა. X საუკუნის მეორე ნახევარში დაფუძნდა ქართული სამონასტრო კოლონია სინას მთაზე. სწორედ აქ მოღვაწეობდნენ ცნობილი ჰიმნოგრაფები იოანე-ზოსიმე (თავდაპირველად ის საბანძინდის ლავრაში მოღვაწეობდა) და იოანე მინჩხი. მნიშვნელოვანი სამონასტრო ცენტრი იყო ილარიონ ქართველის მიერ დაარსებული ულუმბოს მონასტერი მცირე აზიაში. X საუკუნის ბოლოს იოანე მთაწმინდელის თაოსნობით ათონის მთაზე დაიწყო ქართული მონასტრის მშენებლობა, რომლის პირველი წინამძღვარი თავადვე იყო. ივერთა მონასტრის დაფუძნებასა და გაძლიერებაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის თორნიკე ერისთავს, ბერობაში იოანეს. იოანე მთაწმინდელის შემდეგ მონასტრის წინამძღვარი გახდა მისი ძე ექვთიმე, ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე და მთარგმნელი. სწორედ ექვთიმემ თარგმნა ქართულიდან ბერძნულად „სიბრძნე ბალაჰვარისა“ (ეს არის ბუდას ცხოვრების შესახებ შექმნილი ძეგლის ქართული

ვერსია, მისი ქართულად მთარგმნელის ვინაობა უცნობია). ექვთიმემ თარგმნა ბერძნულიდან ქართულად: „დავითნი“, „სახარება“ და სხვა. ექვთიმე ათონელი ითვალისწინებდა იმას, რომ საქართველოს ეკლესიისთვის თეოლოგიური ლიტერატურის მრავალი ძეგლი იყო სასწრაფოდ სათარგმნი და ამის გამო ხშირად უპირატესობას შემოკლებულ რედაქციებს ანიჭებდა. მასვე ეკუთვნის რამდენიმე ორიგინალური ნაწარმოები ბერძნულ და ქართულ ენებზე. სამწუხაროდ, დღემდე მოაღწია ექვთიმე ათონელის მიერ ქართულად დაწერილმა მხოლოდ ერთმა ლოცვამ. ექვთიმე წმინდანად შერაცხა არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ ბიზანტიის ეკლესიამაც.

ექვთიმე ათონელის საქმიანობა განაგრძო უდიდესმა ქართველმა საეკლესიო მოღვაწემ გიორგი მთაწმინდელმა (1009-1065). გიორგი მთაწმინდელი თრიალეთში დაიბადა. იგი აღიზარდა ხახულის მონასტერში, საიდანაც კონსტანტინოპოლში წავიდა სასწავლებლად და 12 წელი იმყოფებოდა ბიზანტიაში. სამშობლოში დაბრუნებული ხახულის მონასტერშივე აღიკვეცა ბერად. მოღვაწეობდა შავ მთაზე, მოილოცა იერუსალიმის წმინდა ადგილები და ამის შემდეგ დამკვიდრდა ათონის მთაზე. სწორედ გიორგი მთაწმინდელმა დაიცვა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია 1057 წელს ანტიოქიის პატრიარქის წინაშე, როდესაც ბერძნებმა (ბიზანტიელებმა) დააბეზლეს ქართველები, თითქოსდა საქართველოს ეკლესიას არათუ დამოუკიდებლობა არ ეკუთვნის, არამედ საერთოდ ქართველთა საარწმუნოება გაურკვეველი არისო. მან საქართველოში ყოფნის დროს შეკრიბა 80 ობოლი ბავშვი და ათონის ივერთა მონასტერში წაიყვანა. გიორგი მთაწმინდელის კალამს ეკუთვნის თხზულება „ცხოვრება ნეტარის მამისა ჩვენი-სა იოვანესი და ეფთვიმესი“. მანვე თარგმნა: „დავითნი“, „ახალი აღთქმა“, „დიდი კურთხევანი“, „დიდი სვინაქსარი“, ცალკეული ჰაგიოგრაფიული თხზულებები, ჰიმნოგრაფიული ძეგლები. გიორგი მთაწმინდელმა სულ სამოცზე მეტი ნათარგმნი შრომა დაუტოვა შთამომავლობას. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება აღწერა მისმა მოწაფემ გიორგი მცირემ (ხუცესმონაზონმა).

1083 წელს ბიზანტიაში, პეტრიწონში (დღევანდელ ბულგარეთში, სოფელ ბაჩკოვოს მახლობლად) ქართველებისათვის მონასტერი დააარსა გრიგოლ ბაკურიანისძემ. პეტრიწონის მონასტერი, რომლის წესდებაც (ტიპიკონი) თავად გრიგოლმა დანერა, ქართული კულტურის მძლავრ კერად იქცა. გარკვეული პერიოდის მანძილზე აქ მოღვაწეობდა იოანე პეტრიწი. ტიპიკონში თავიდანვე იყო განსაზღვრული, რომ პეტრიწონი მხოლოდ ქართველთა მონასტერი უნდა ყოფილიყო.

ქართული მონასტერი არსებობდა მცირე აზიაში, ანტიოქიის მახლობლად, შავ მთაზე. აქ მოღვაწეობდა ცნობილი მწიგნობარი და მთარგმნელი ეფრემ მცირე. მან თარგმნის თავისი, განსაკუთრებული სტილი შექმნა. ეფრემ მცირემ სხვადასხვა სახის 70-მდე თხზულება თარგმნა. მათ შორის აღსანიშნავია: ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის თხზულებანი, გრიგოლ ღვთისმეტყველისა და ბასილი დიდის ნაშრომები, ცალკეული ჰაგიოგრაფიული ძეგლი და სხვა მრავალი. ეფრემ მცირეს მიერ დანერგილი თხზულებებიდან აღსანიშნავია „უწყება მიზეზისა ქართველთა მოქცევისა თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენიების“.

საყოველთაოდ ცნობილი იყო იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი, რომლის მშენებლობაც XI საუკუნის 20-იან წლებში ექვთიმე მთაწმინდელის მითითებით დაიწყო პროხოვრე ქართველმა. მონასტრის მშენებლობას ხელს უწყობდნენ ბაგრატ IV და მისი დედა მარიაში.

XI საუკუნის შუა ხანებში ბიზანტიაში დააარსდა მანგანის აკადემია. მალე ეს აკადემია მოწინავე სასწავლო ცენტრად იქცა. მანგანის აკადემიაში ქართველებიც სწავლობდნენ. იქ მიიღეს განათლება ეფერემ მცირემ, იოანე პეტრიწმა, არსენ იყალთოელმა.

2. ისტორიოგრაფია. IX-XI საუკუნეებში რამდენიმე მნიშვნელოვანი საისტორიო თხზულება შეიქმნა. IX საუკუნეში დაიწერა „მოქცევა ქართლისა“. მართალია, თხრობა იწყება აზოთი და

მოდის VIII საუკუნის ბოლომდე, მაგრამ თხზულების ძირითადი ნაწილი ეხება ნინოს მიერ ქართლის გაქრისტიანებას.

XI საუკუნე მეტად ნაყოფიერი აღმოჩნდა ისტორიული მწერლობისათვის. ამ დროს დაინერა ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრება“, რომელიც აღწერს საქართველოს ისტორიას დასაბამიდან V საუკუნის დასაწყისამდე; ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ – V საუკუნის შუა ხანებიდან VIII საუკუნის ბოლომდე; უცნობი ისტორიკოსის „მატიანე ქართლისა“ – IX-XI საუკუნეების ისტორია და სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა“. ეს თხზულებები XII საუკუნეში „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შევიდნენ. თითოეული მემატიათა თვისი თხზულების წერისას იყენებდა ძველ, თავისი წინამორბედი ავტორების ნაშრომებს, რომლებსაც, სამწუხაროდ, დღემდე არ მოუღწევიათ.

3. ლიტერატურა. IX საუკუნეში ნუსხურ დამწერლობას სრულად ჩამოყალიბებული სახე ჰქონდა. ეს ნიშნავს, რომ მისი ჩასახვა უფრო ადრე უნდა დაწყებულიყო, სავარაუდოდ VII-VIII საუკუნეებში. X საუკუნეში უკვე ჩნდება ნუსხურიდან მხედრულზე გადასვლის ტენდენცია. IX-XI საუკუნეებში შეიქმნა ქართული მწერლობის მნიშვნელოვანი ძეგლები: უცნობი ავტორის „კოსტანტი-კახის მარტილობა“ (IX საუკუნე), „კოლაელ ყრმათა წამება“ (IX საუკუნე), სტეფანე მტბევარის „მიქელგობრონის წამება“, გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, ბასილი ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“. ამავე პერიოდში მოღვაწეობდნენ ჰიმნოგრაფები: იოანე-ზოსიმე, იოანე მინჩხი, მიქაელ მოდრეკილი, ფილიპე, სტეფანე ჭყონდიდელი და სხვ.

4. ხელოვნება. IX-XI საუკუნეები მეტად საინტერესო პერიოდია ხუროთმოძღვრების ისტორიაში. ეს არის ძიებისა და ახალი ფორმების შექმნის ხანა. ამ დროს შეიქმნა რამდენიმე უნიკალური და განუმეორებელი ძეგლი.

VIII-IX საუკუნეების მიჯნაზე აიგო გურჯაანის ყველანაშინა, საქართველოში ერთადერთი ორგუმბათიანი ტაძარი (რო-

გორც ჩანს, შემდგომში ამ მიმართულებამ განვითარება არ პოვა). ამავე პერიოდში აშენდა წირქოლისა და არმაზის ეკლესიები ქსნის ხეობაში. ისინი აღსანიშნავია იმით, რომ გუმბათები გარედან არ ჩანს. ამ ეკლესიებს ჩვეულებრივი ორფერდა გადახურვა აქვთ, გუმბათი კი მხოლოდ შიგნიდან შეიძლება დაინახო. ასეთი არქიტექტურული ფორმა სხვაგან არ გვხვდება.

X საუკუნეში აიგო ოპიზა, კუმურდო, ოშკი, ხახული, ბეღია, კვეტერას კომპლექსი. X-XI საუკუნეებში აშენდა ისეთი მნიშვნელოვანი ციხესიმაგრეები, როგორიცაა აწყური და ხერთვისი.

XI საუკუნეში აშენდა საქართველოში სამი ყველაზე დიდი ტაძარი. ქუთაისში ააგეს ბაგრატის ტაძარი. მის იატაკზე მოთავსებულია წარწერა: „ოდეს განმტკიცნა იატაკი, ქორონიკონი იყო 223“ (ეს არის პირველი შემთხვევა, როდესაც საქართველოში ჩნდება არაბული ციფრები). როგორც წარწერიდან ირკვევა, მშენებლობა დამთავრებულია 1003 წელს.

1010-1029 წლებში ხუროთმოძღვარმა არსუკისძემ კათოლიკოს-პატრიარქის მელქისედეკ I-ის ლოცვა-კურთხევით ააგო დიდებული სვეტიცხოვლის ტაძარი (ტაძარი აშენდა იმ ადგილას, სადაც ჯერ მირიანმა ააშენა ხის ეკლესია, ხოლო შემდეგ ვახტანგ გორგასალმა – ბაზილიკა). სვეტიცხოვლის დიდებულ ტაძარს ყველაზე დიდი შიდა სივრცე აქვს საქართველოში.

XI საუკუნეში კახეთში აშენდა საქართველოში ყველაზე მაღალი ალავერდის ტაძარი. მისი გუმბათი მოგვიანო ხანაში ხელახლაა აგებული და რესტავრირებული, დასავლეთისა და ჩრდილოეთის კედლებთან ერთად.

XI საუკუნეში აშენდა სამთავისი, ნიკორწმინდა, მანგლისი, ხცისი, სავანე და სხვა მრავალი.

განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია ოქრომჭედლობამ. აღსანიშნავია ატენის სიონის (XI საუკუნე) მოხატულობა, ადიშისა და ჯრუჭის სახარების მინიატურები, ქართული ოქრომჭედლობის ბრწყინვალე ნიმუშია ბედიის ბარძიმი.

თავი VI

საქართველო XII საუკუნესა და XIII საუკუნის დასაწყისში

1. დავით IV აღმაშენებელი (1089-1125)

1. დავითის გამეფება. ცვლილებები საერთაშორისო ვითარებაში. დავით IV-ის გამეფების ჟამს საქართველოში უმძიმესი მდგომარეობა იყო შექმნილი. სამეფო ხელისუფლება ფაქტობრივად მხოლოდ დასავლეთ საქართველოზე ვრცელდებოდა. კახეთ-ჰერეთი კვლავ დამოუკიდებლობას იჩემებდა, თბილისი მაჰმადიან ამირას ეპყრა, ქართლი და სამხრეთ საქართველო კი თურქ-სელჩუკთაგან იყო მრავალგზის აოხრებული და გაპარტახებული. მოსახლეობა იძულებით ტოვებდა თავის საცხოვრებელ ადგილებს და მთაში იხიზნებოდა ან ციხესიმაგრეებს აფარებდა თავს.

დავითმა აზნაურთაგან შექმნა სამხედრო რაზმები, რომლებიც თავს ესხმოდნენ თურქებს და ანადგურებდნენ მათ. მეფემ აღადგინა დისციპლინა და წესრიგი ჯარში. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გვაუწყებს: „საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი და გინება ღმრთისა საძულელი და ყოველი უნესობა მოსპობილ იყო ლაშქართა შინა მისთა“.

დავით აღმაშენებელმა შესანიშნავად იცოდა, რომ თურქ-სელჩუკთა განდევნა და ქვეყნის გაერთიანება შეუძლებელი იქნებოდა სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებისა და ურჩი დიდებულების დასჯის გარეშე. სამეფოს ხელისუფლების მოწინააღმდეგე დიდებულთა შორის კვლავ გამოირჩეოდა ბაღვაშთა საგვარეულოს წარმომადგენელი ლიპარიტ V. მემკვიდრე გვაუწყებს: „ლიპარიტ ამირამან იწყო მათვე მამულ-პაპურთა კუალთა სლვა“. დავითმა დაატყვევა კლდეკარის ერისთავი. ლიპარიტმა მოინანი და ნაშაული და მეფემაც გაათავისუფლა იგი. მეფე მალე დარწმუნდა, რომ ლიპარიტი ისევე არ გამოსწორდებოდა როგორც

„კუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს“. დავითმა შეიპყრო ლიპარიტი და ორწლიანი პატიმრობის შემდეგ ბიზანტიაში გააძევა, კლდეკარი კი თავის ერთგულ მოხელეს ჩააბარა. ცოტა ხნის შემდეგ მეფემ მეორე ფეოდალიც, ზედაზნის ციხის პატრონი **ძაგანი** დასაჯა ურჩობისათვის. დიდებულებმა დაინახეს, რომ გიორგი II-გან განსხვავებით, დავით IV არ მოითმენდა ორგულობას.

თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლას ხელს უწყობდა მახლობელ აღმოსავლეთში შექმნილი ვითარებაც. 1092 წელს გარდაიცვალა სულთანი **მალიქ-შაჰი** და მის მემკვიდრეებს შორის ტახტისათვის სასტიკი ბრძოლა დაიწყო. სელჩუკთა სახელმწიფო არც მანამდე იყო ერთიანი. XI საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს მას გამოეყო **რუმის სასულთნო**. მალიქ-შაჰის გარდაცვალების შემდეგ დაშლის პროცესი კიდევ უფრო დაჩქარდა. უმთავრესი მაინც ის იყო, რომ თურქ-სელჩუკთა ყურადღება ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაზე იქნა გადატანილი.

1095 წელს საფრანგეთის ქალაქ **კლერმონში** რომის პაპმა **ურბან II-მ** მოუწოდა ხალხს გაელაშქრათ აღმოსავლეთისაკენ, გაეთავისუფლებინათ ურჯულოთაგან იერუსალიმში ქრისტეს საფლავი. პაპის სიტყვებით, ევროპის ქვეყნებზე თავს დამტყდარი ყველა უბედურების (მოუსავლიანობა, შავი ჭირის ეპიდემია, ომები) ერთადერთი მიზეზი ის იყო, რომ უფლის საფლავს მუსლიმები დაჰპატრონებოდნენ. ამ დროს ევროპაში საკმაოდ დიდი სამხედრო პოტენციალი არსებობდა, ძალზე გაზრდილიყო რაინდთა რიცხვი.

1096 წელს ევროპის სხვადასხვა კუთხიდან რაინდები აღმოსავლეთისაკენ დაიძრნენ. დაიწყო ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოვლენა მსოფლიოს ისტორიაში – **ჯვაროსნული ლაშქრობები**. რაინდებზე ადრე იერუსალიმისაკენ დაიძრნენ ლატაკთა და უსახლკაროთა ბრბოები. ცხადია, მათ სელჩუკებთან ბრძოლა არ შეეძლოთ და პირველსავე შეტაკებაში სასტიკი მარცხი იწვნიეს. ევროპიდან დაძრული რაინდები ერთმანეთს **კონსტანტინო-**

პოლთან შეხედნენ. ბიზანტიის იმპერატორი ამ დროს ალექსი I კომნენოსი იყო. მან მოახერხა დროებით შეეჩერებინა იმპერიის დაცემა. ალექსი კომნენოსი სელჩუკთა წინააღმდეგ ჯვაროსანთა გამოყენებას ფიქრობდა. უზარმაზარი სამხედრო ძალის (დაახლოებით ასი ათასამდე რაინდი) თავმოყრა კონსტანტინოპოლში სახიფათო იყო და ბიზანტიელებმა რაინდები სასწრაფოდ გადაიყვანეს მცირე აზიაში. პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა დიდი წარმატებით დაგვირგვინდა. ჯვაროსნებმა 1098 წელს აიღეს ანტიოქია, 1099 წელს კი სასტიკი ბრძოლის შემდეგ გაათავისუფლეს იერუსალიმი. ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ჯვაროსნებმა თავიანთი სამეფო-სამთავროები დააარსეს (იერუსალიმის სამეფო, ანტიოქიის სამთავრო, ტრიპოლისა და ედესის საგრაფოები).

დავით IV-მ ისარგებლა იმით, რომ თურქ-სელჩუკებს მთელი ყურადღება ჯვაროსნებისკენ ჰქონდათ გადატანილი და 1099 წელს ხარკი შეუწყვიტა მათ.

2. დავით აღმაშენებლის რეფორმები. საერთაშორისო ვითარების შეცვლა საქართველოს სასარგებლოდ, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. მიუხედავად ამისა, ჯვაროსანთა ვერანაირი წარმატება ვერ იხსნიდა საქართველოს უმძიმესი მდგომარეობიდან. საჭირო იყო საკუთარი ძალისხმევა.

თურქ-სელჩუკთა შემოსევებისა და სამეფო ხელისუფლების დასუსტების შედეგად თითქმის მთლიანად მოშლილი იყო სახელმწიფო მმართველობის სისტემა. საჭირო იყო რეფორმების გატარება. ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი იყო საეკლესიო რეფორმა. ქვეყანაში შექმნილმა მძიმე ვითარებამ თავისი დიდი დაასვა საქართველოს ეკლესიასაც. სასულიერო პირთაგან ნაწილი უღირსი იყო, ნაწილი მეფის მოწინააღმდეგეებს უჭერდა მხარს. საეკლესიო რეფორმის გატარება ჯერ კიდევ ბაგრატ IV-მ სცადა XI საუკუნის 60-იან წლებში, როდესაც საქართველოში ჩამოვიდა დიდი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე გიორგი მთაწმინდელი. მაშინ მეფის განზრახვა ვერ განხორციელდა, რადგან

შესაბამისი პოლიტიკური ვითარება არ არსებობდა. დავით IV-მ გადაწყვიტა წესრიგი დაემყარებინა ეკლესიაში და 1104 წელს „ამისთვის შემოკრიბა კრება ღმრთის-მოყვარეთა ეპისკოპოსთა, პატროსანთა მღვდელთა და ღირსთა დიაკონთა, ქრისტეს მოყვარულთა მონაზონთა, დაყუდებულთა და მეუღაბნოეთა, სანახებთა ქართლისათა მახლობლად ორთა საეპისკოპოსოთა რუისსა და ურბნისისა... და პირველად ეპისკოპოსნი ვინმე ვერ-ღირსებით შემოსრულნი პატივსა მღვდელთ-მთავრობისასა და უღირსნი ქრისტეს, პირველსა მის მწყემსთ-მთავრისანი, განვკუთენით და უცხო-ვყვენით მღვდელობისაგან“. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებაზე, გარდა ზემოთ ხსენებულისა, მიიღეს გადაწყვეტილებები, რომელიც საეკლესიო ცხოვრების სხვადასხვა საკითხს შეეხებოდა (სამღვდელოების ხელდასმას, საეკლესიო სამკაულების ხმარებას, გვირგვინის კურთხევას და სხვ.).

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებიდან მცირეოდენი ხნის შემდეგ დავითმა უმნიშვნელოვანესი გადაწყვეტილება მიიღო. მან შექმნა მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის ახალი თანამდებობა. მნიგნობართუხუცესი იყო მეფის კანცელარიის უფროსი, **ჭყონდიდელი კი** – ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი ეპისკოპოსი. ამ ორი თანამდებობის გაერთიანების შემდეგ შეიქმნა სწორედ მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის თანამდებობა. მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს შეეძლო ჩარეულიყო როგორც საერო, ასევე სასულიერო საქმეებში. „ხელმწიფის კარის გარეგებაში“ მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის შესახებ ნათქვამია: „**ვითა მამა არს მეფისა აგრე ყველა საურავი უმისოდ არ იქნების**“. მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის გავლენას და ავტორიტეტს კიდევ უფრო ზრდიდა ის, რომ მეფემ მას დაუქვემდებარა უმაღლესი სასამართლო – „**სააჯო კარი**“. პირველ მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელად მეფემ დანიშნა თავისი აღმზრდელი გიორგი მნიგნობართუხუცესი, რომელიც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვებით იყო: „**კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა სულისა და ხორცთათა, სავსე სიბრძნითა და**

გონიერებითა, განმზრახი, სვიანი და ფრთხილი, თანააღზრდილი პატრონისა, და თანაგამკაფელი ყოველთა გზათა, საქმეთა და ღვანლთა მისთა“.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მსტოვართა ინსტიტუტის შექმნას, რაც საშუალებას აძლევდა მეფეს სცოდნოდა ყველაფერი, რაც ხდებოდა ქვეყნის შიგნით და გარეთ.

თურქ-საელჩუთა წინააღმდეგ ბრძოლა შეუძლებელი იყო ძლიერი ჯარის გარეშე. დავითმა თავიდანვე დაიწყო სამხედრო რეფორმის განხორციელება. მან შექმნა მეფის პირადი გვარდია – მონასპა. დავითის დროს ქართული ლაშქარი სამ ნაწილად იყოფოდა. ეს იყო მონასპა, ქალაქებსა და ციხეებში მდგომი გარნიზონები და ლაშქრის ძირითადი ნაწილი. ცხადია, მთელი სიმძიმე ლაშქრის ძირითად ნაწილზე გადადიოდა, რომელიც „დაუცხრომლად მიმოსლვასა ლაშქრობასა მისსა ზამთარ და ზაფხულ“ იყო. სამხედრო რეფორმა დამთავრდა 1118 წელს, როდესაც მეფემ ჩრდილოეთ კავკასიიდან ყივჩაყები გადმოასახლა. სავარაუდოა, რომ დავითმა პოლიტიკური მოსაზრებით შეირთო ცოლად ყივჩაყთა ერთ-ერთი მთავრის ათრაქა შარალანის ძის ასული გურანდუხტი.

ყივჩაყები თურქული წარმოშობის ხალხი იყო. X საუკუნის შუა ხანებში ისინი დაიძრნენ დასავლეთისაკენ და დაიკავეს უზარმაზარი ტერიტორია მდინარე დუნაიმდე, თუმცა ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა ვერ მოახერხეს. ყივჩაყების საქართველოში გადმოსახლებას ის აბრკოლებდა, რომ მათ ბრძოლა ჰქონდათ ოსებთან. დავითი გადავიდა ჩრდილოეთ კავკასიაში და ოსები ყმადნაფიცობის პირობით დაიმორჩილა. დავით აღმაშენებელის დროს კიდევ უფრო ძლიერდება საქართველოს გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიაზე. იქ ვრცელდება ქართული დამწერლობა, ქართული ენა, კულტურა, ქრისტიანობა. ყოველივე ეს კი, კიდევ უფრო აკავშირებდა ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებს საქართველოსთან. დავითმა მშვიდობიანად გადმოიყვანა ყივჩაყები. ოსეთში მეფეს თან ახლდა გიორგი მნივნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი,

რომელიც სწორედ იქ ყოფნის დროს გარდაიცვალა. ყივჩაყთა 40 000 ოჯახის გადმოსახლებით, რომლებიც მეფეს თითო ოჯახზე თითო მეომარს აძლევდნენ, მეფე რამდენიმე საკითხს წყვეტდა ერთდროულად: იზრდებოდა ქვეყნის სამხედრო პოტენციალი, ყივჩაყთა ჯარის გამოყენება შეიძლებოდა როგორც საგარეო მტრის, ასევე ცალკეული ურჩი ფეოდალების წინააღმდეგაც. გარდა ამისა, სამხედრო ვალდებულებისაგან გათავისუფლდებოდა მოსახლეობის დიდი ნაწილი და ისინი აღარ მოსწყდებოდნენ სამეურნეო საქმიანობას, რაც, თავის მხრივ, ეკონომიკის წინსვლას შეუწყობდა ხელს. სამხედრო თვალსაზრისით ძლიერი საქართველო საიმედოდ იქნებოდა დაცული შემოსევებისაგან, ეს კი ქვეყნის აღმავლობის ერთ-ერთ მთავარ პირობას წარმოადგენდა.

3. ბრძოლა თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ. ქვეყნის გაერთიანება. 1104 წელს მეფის მომხრე კახელმა დიდებულებმა შეიპყრეს კახეთ-ჰერეთის მეფე **ალსართანი** და დავითს მიჰგვარეს. ამის შემდეგ მეფე კახეთ-ჰერეთში გადავიდა და ეს მხარე შემოიერთა. განძის ათაბაგმა იგრძნო ის საფრთხე, რომელიც საქართველოს გაერთიანებით ემუქრებოდა და დიდი ჯარი გამოგზავნა ქართველების წინააღმდეგ. 1104 წელს დავითმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა **ერწუხთან** ბრძოლაში.

1110 წელს ქართველებმა აიღეს **სამშვილდე**. შეშინებულმა თურქებმა სასწრაფოდ დატოვეს მახლობელი ციხეებიც. 1115 წელს განთავისუფლდა რუსთავი. 1117 წელს დავით IV-მ საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთით მდებარე ციხე-ქალაქი **გიში** დაიკავა. 1118 წელს მეფემ სელჩუკებს წაართვა **ლორე**. ყველასათვის ცხადი იყო, რომ მალე დადგებოდა **თბილისის** ჯერი.

საქართველოს გაძლიერებამ სერიოზულად შეაშფოთა სელჩუკები. მათ გადაწყვიტეს ერთხელ და სამუდამოდ წელში გაეტეხათ საქართველო. მით უმეტეს, რომ თურქებმა რამდენჯერმე მოახერხეს ჯვაროსანთა დამარცხება. სელჩუკთა სარდალმა **ილ-ლაზმა** დაამარცხა ანტიოქიის მთავარი **როჟერი**. თავად როჟერი და სხვა მრავალი ჯვაროსანი რაინდიც ბრძოლის

ველზე დაიღუპა. სავარაუდოა, რომ ამ ბრძოლის შემდეგ მოხდა საიდუმლო შეხვედრა დავით აღმაშენებელსა და იერუსალიმის მეფე ბოლდუინ II-ს (1119-1131) შორის. „ესე ბალდვიონ მოვიდა იდუმალ ქართლსა შინა მოთხრობისაებრ სხვათა ისტორიებთა“ – წერს იოანე ბატონიშვილი. საინტერესოა, რომ პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარში ინახებოდა დავით აღმაშენებლის ჯვარი, რომელიც ძელი ცხოველისაგან იყო დამზადებული.

სულთან მაჰმუდ მოჰამედის ძის ბრძანებით შეიკრიბა უზარმაზარი, 300-ათასიანი ლაშქარი, რომელიც ილ-ლაზის მეთაურობით დაიძრა საქართველოსკენ. ამ უზარმაზარ სამხედრო ძალას დავით აღმაშენებელმა დაუპირისპირა 40 ათასი ქართველი, 15 ათასი ყივჩაყი, 500 ალანი (ოსი) და 100 ჯვაროსანი. ბრძოლა გაიმართა დიდგორში. ანტიოქიის კანცლერის გოტიეს მიხედვით, მეფემ ბრძოლის წინ შემდეგი სიტყვებით მიმართა ჯარს: „ეჰა, მეომარნო ქრისტესანო! თუ ღვთის სჯულის დასაცავად წესიერად ვიბრძოლებთ, არამცთუ ეშმაკის ურიცხვ მიმდევართა, არამედ თვით ეშმაკებსაც ადვილად დავამარცხებთ, და ერთს რამეს გირჩევთ, რაც ჩვენი პატიოსნებისათვის და სარგებლობისათვის კარგი იქნება, ესაა, რომ ჩვენ ყველამ, ხელთა ცისადმი აღჰყრობით ძლიერ ღმერთს ალთქმა მივცეთ, რომ მისი სიყვარულისათვის ამ ბრძოლის ველზე უფრო მოვკვდებით, ვიდრე გავიქცევით და რომ არ შეგვეძლოს გაქცევა, რომც მოვინდომოთ, ამ ხეობის შესავალი, რომლითაც შემოვსულვართ, ხეთა ხშირ ხორგებით შევკრათ, და მტკიცე გულით მტერს, როცა მოგვიახლოვდება ჩვენზე იერიშის მისატანად, სასტიკად შეუტით“.

1121 წლის 12 აგვისტოს დავით აღმაშენებლის წინამძღოლობით ქართველებმა დიდგორის ველზე უდიდესი გამარჯვება მოიპოვეს. დავით აღმაშენებელმა მტერი აიძულა ბრძოლა გაემართა ვიწრო ხეობაში, სადაც ის ვერ გამოიყენებდა თავის რიცხობრივ უპირატესობას. უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ორასი მეომრის გმირობას, რომლებმაც თავი გასწირეს, მაგრამ მეფის ჩანაფიქრი შეასრულეს. მათ მოახერხეს არეულობა და პანიკა შეეტანათ თურქთა უზარმაზარი ლაშქრის შუაგულში.

სწორედ ამ დროს ქართველებმა დავითისა და დემეტრეს სარდლობით შეუტყეს სელჩუკებს. მტერმა ვერ გაუძლო ქართველთა თავგანწირულ იერიშს და უკუიქცა. ქართველები სამი დღის მანძილზე მისდევდნენ გაქცეულ მტერს და დიდი ალაფი ჩაიგდეს ხელში.

დიდგორში მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ გადაწყდა თბილისის ბედიც – 1122 წელს დავითმა თბილისი გაათავისუფლა. თბილისის ალების შემდეგ მეფემ დედაქალაქი ქუთაისიდან თბილისში გადმოიტანა, წესრიგი და სიმშვიდე აღადგინა ქალაქში. დავით აღმაშენებელმა მფარველობა აღუთქვა თბილისის ყველა მცხოვრებს, ეროვნებისა და რელიგიური აღმსარებლობის მიუხედავად. მუსლიმებს დავითმა დაუწესა ყველაზე დაბალი გადასახადი – 3 დინარი, ებრაელები იხდიდნენ 4 დინარს, ხოლო ქართველები – 5 დინარს. დემეტრე I-ის დროს, 1153-1154 წლებში, თბილისში მყოფი არაბი ისტორიკოსი ალ-ფარიკი წერს, რომ თავად ბაღდადშიც ვერ იხილავთ მუსლიმებისადმი ისეთ კარგ მოპყრობას, როგორც ეს თბილისში არისო.

1123 წელს დავით აღმაშენებელმა გაათავისუფლა დმანისი. 1123 წელს შარვანში შეიჭრა სულთანი მაჰმუდი და დავითს შემოუთვალა: „შენ ტყეთა მეფე ხარ და ვეროდეს გამოხვალ ველთა... თუ გენებოს, ძღვენი ჯეროვანი გამოგზავნე. და თუ გინდა, სამალავთათ გამოვედ და მნახე“. მეფე სასწრაფოდ დაიძრა მტრის წინააღმდეგ 50-ათასიანი მხედრობით. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს: „ეუნყა რა სულტანსა ზედამისვლა და ძალი და სიმრავლე სპათა მისთა, და განკრთა, აიყარა ველთა, სადა დგა“ და უკან დაიხია.

1124 წელს დავითმა დაიკავა შარვანი. იმავე წელს მეფეს დახმარებისათვის მიმართეს ანისელებმა და ქალაქის გაათავისუფლება სთხოვეს. ანისი სამოცი წლის განმავლობაში, მუსლიმთა ხელში იყო. 1124 წელს დავით აღმაშენებელმა გაათავისუფლა ანისი და ჩრდილოეთ სომხეთის ტერიტორიები საქართველოს შემოუერთა.

საქართველოს უდიდესი მეფე დავით IV აღმაშენებელი გარდაიცვალა 1125 წლის 24 იანვარს. მან თავის მემკვიდრეებს დაუტოვა ქვეყანა – „ნიკოფსითგან დარუბანდისა საზღურადმდე და ოვსეთიდგან... არეგანადმდე“. მეფე დაკრძალეს გელათის მონასტერში. საქართველოს ეკლესიამ დავით აღმაშენებელი წმინდანად შერაცხა და მისი ხსენების დღედ 26 იანვარი (8 თებერვალი) დაანესა.

2. საქართველო დემეტრე I-ისა და გიორგი III-ს დროს

1. დემეტრე I (1125-1156). დავით აღმაშენებლის გარდაცვალების შემდეგ 1125 წელს სამეფო ტახტი დაიკავა მისმა უფროსმა ძემ **დემეტრე I-მა**. დემეტრეს მემკვიდრეობით ერგო მახლობელ აღმოსავლეთში უძლიერესი, შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გადაჭიმული სახელმწიფო. მართალია, ერთიანი სელჩუკთა სახელმწიფო აღარ არსებობდა, მაგრამ საქართველოს სამხრეთის საზღვრებთან წარმოიშვა რამდენიმე მაჰმადიანური სამფლობელო.

დემეტრე I-ის მეფობის დროს საქართველო თავს იკავებდა აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოებისაგან და ძირითადად დავითის მიერ დატოვებული საზღვრების დაცვას ცდილობდა. თუმცა დემეტრე იძულებული გახდა მაინც წასულიყო გარკვეულ დათმობებზე და ანისი და შარვანის აღმოსავლეთი რაიონები ყმადნაფიცობის პირობით დაებრუნებინა თავისი ძველი მფლობელებისთვის.

საკმაოდ დაიძაბა ვითარება ქვეყნის შიგნით. 1130 წელს დემეტრეს წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყო მისმა უმცროსმა ძმამ ვახტანგმა. დემეტრემ ძმა სასტიკად დასაჯა.

საქართველოს გაძლიერებას ვერ ურიგდებოდნენ მაჰმადიანი მფლობელები. ურჩობის გზას დაადგა საქართველოს ყმადნაფიცი

განძის ამირა. 1138 წელს ქართველებმა განძა აიღეს. დემეტრემ გამარჯვების ნიშნად ქალაქის კარები ჩამოახსნევინა და გელათის მონასტერს შესწირა.

დემეტრე I-ს ორი ვაჟი ჰყავდა: უფროსი დავითი და უმცროსი გიორგი. არსებული წესისა და კანონის მიხედვით, ტახტი ეკუთვნოდა დავითს, მაგრამ თავად მეფე იყო „მარჩეველი ძისა უმცროსისა“. რა იყო ამის მიზეზი უცნობია. დავითს, როგორც ჩანს, სერიოზულად ეშინოდა, რომ მამის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი მას არ ერგებოდა და რამდენჯერმე სცადა დემეტრეს ტახტიდან გადაყენება. 1155 წელს მან სანადელს მიაღწია. დემეტრე ტახტიდან გადადგა და მონასტერში ბერად აღიკვეცა. სამეფო ტახტი დავით V-მ დაიკავა, რომელმაც ენერგიულად დაიწყო მეფობა. მან თანამდებობებზე დანიშნა თავისი მომხრეები, მაგრამ მეტის გაკეთება ვერ მოასწრო. დავით V გამეფებიდან ექვსი თვის შემდეგ გარდაიცვალა.

დავით V-ის გარდაცვალების შემდეგ კვლავ დემეტრე I გამეფდა. 1156 წელს დემეტრე I გარდაიცვალა. მეფე გელათის მონასტერში დაკრძალეს.

2. გიორგი III (1156-1184). დემეტრე I-ის გარდაცვალების შემდეგ გამეფდა მისი უმცროსი ძე გიორგი III. ამ დროისათვის დემეტრე I-ის უფროსი შვილის დავით V-ის ძე უფლისწული დემეტრე მცირეწლოვანი იყო.

გიორგი III-ის დროს სასტიკი ბრძოლები მიმდინარეობდა სომხეთის დაუფლებისათვის. გიორგიმ რამდენჯერმე დაიკავა ანისი და სომხეთის ძველი დედაქალაქი დვინი, თუმცა საბოლოოდ მათი შემოერთება მხოლოდ თამარის დროს მოხდა.

1177 წელს გიორგი III-ის წინააღმდეგ დიდი აჯანყება დაიწყო. დავით V-ის ძე დემეტრე (დემნა) უფლისწული გამეფებას შეეცადა. ამ განზრახვის შესრულებაში დემნას მხარს უჭერდა მისი სიმამრი, საქართველოს ამირსპასალარი ივანე ორბელი. აჯანყებას მიემხრო დიდებულითა ნაწილიც, რომლებიც უკმაყოფილონი იყვნენ მეფის მტკიცე ხელისუფლებით. აჯანყებულებმა ქალაქგარეთ

მყოფი მეფის დატყვევება გადანყვიტეს, მაგრამ განზრახვა ვერ განახორციელეს. გიორგიმ მოახერხა თბილისში დაბრუნება და თავისი მომხრეების შეკრება დაიწყო. მეფესთან ერთ-ერთი პირველი გამოცხადდა ყიფიანთა ჯარის სარდალი ყუბასარი 500 მეომრით. მიუხედავად იმისა, რომ აჯანყებულებს საკმაოდ დიდი სამხედრო ძალა გააჩნდათ (დაახლოებით 30 ათასი კაცი), მათ მერყეობა დაეტყოთ. ისინი შეეცადნენ დახმარება მიეღოთ ქვეყნის გარედან და ელჩებიც კი გააგზავნეს მაჰმადიან მმართველებთან. ამასობაში ინიციატივა თავის ხელში აიღო გიორგი III-მ და აჯანყებულებს შეუტია. პირველივე მარცხის შემდეგ ამბოხებულთა შორის განხეთქილება დაიწყო, მათი ნაწილი მეფის მხარეზე გადავიდა (მათ შორის იყო სარგის მხარგრძელიც). დემნა უფლინული და ივანე ორბელი ლორეს ციხეში ჩაიკეტნენ. მეფემ ალყა შემოარტყა ციხეს. აჯანყებულები მეფეს დანებდნენ. დემნა უფლისწულს თვალები დასთხარეს და დაასაჭურისეს. უფლისწული სასჯელს გადაჰყვა. დემნა მცხეთაში დაკრძალეს. სასტიკად გაუსწორდა მეფე ორბელებს. ივანე ორბელი სიკვდილით დასაჯეს. ამ საგვარეულოდან გადარჩა მხოლოდ ის, ვინც საქართველოს ფარგლებს გარეთ იმყოფებოდა ან გაქცევა მოახერხა.

აჯანყების ჩახშობის შემდეგ მეფემ დაანინაურა თავისი ერთგული მომხრეები, რომელთაგან ზოგიერთი დაბალი სოციალური წარმოშობის იყო. ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცესი გახდა ყუბასარი, ხოლო მსახურთუხუცესი – აფრიდონი.

გიორგი III-ს ეაჟი არ ჰყავდა. მეფის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე უნდა ასულიყო მისი ასული თამარი. ქალის გამეფება იმ დროს არათუ საქართველოში, მსოფლიოშიც იშვიათი მოვლენა იყო. გიორგიმ გადანყვიტა თავის სიცოცხლეშივე გამეფებიანა თამარი, რათა შემდგომში მას სირთულეები არ შექმნოდა. 1179 წელს გიორგიმ თანამოსაყდრედ აკურთხა თამარი. ამის შემდეგ მამა-შვილი ერთად მართავდა სამეფოს. იმავე წელს გიორგი III-ისა და თამარის ინიციატივით მოიწვიეს კრება, რომელზეც გადანყდა, რომ სასტიკად დაესაჯათ ქვეყანაში მომრავლებული

ქურდები და ავაზაკები. კრების გადანყვეტილებით, დამნაშავეები სიკვდილით უნდა დასჯილიყვნენ. შეიქმნა „მპარავთმძებნელთა“ საგანგებო სამსახური. გატარებულმა მკაცრმა ღონისძიებებმა სათანადო შედეგი გამოიღო – ქურდობა და ყაჩაღობა საგრძნობლად შემცირდა.

1184 წელს გიორგი III გარდაიცვალა. მეფე გელათში დაკრძალეს.

3. საქართველო თამარის მეფობის დროს (1184-1210)

1. საშინაო ვითარება თამარის მეფობის დასაწყისში. 1184 წლიდან, გიორგი III-ის გარდაცვალების შემდეგ, თამარმა ერთპიროვნულად დაიწყო ქვეყნის მართვა. საქართველოს ისტორიაში სამეფო ტახტზე ქალი პირველად ავიდა. დავით აღმაშენებლისა და გიორგი III-ის მეფობის დროს გავლენადაკარგულმა დიდებულებმა გადანყვიტეს, ამ მდგომარეობით ესარგებლათ და ძველი მდგომარეობა დაებრუნებინათ. დიდებულებმა ხელმეორედ აკურთხეს თამარი მეფედ, რათა ამით ხაზი გაესვათ თავიანთი გავლენისათვის. მათ თამარს გიორგი III-ის დროს დანიშნულებული დაბალი სოციალური წარმოშობის მოხელეების გადაყენება მოსთხოვეს. თამარმა დიდებულებს დაუთმო და ორი ვაზირი – ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცესი ყუბასარი და მსახურთუხუცესი აფრიდონი – გადააყენა.

ამ მოვლენიდან სულ მცირე დრო იყო გასული, როცა მეჭურჭლეთუხუცესმა ყუთლუ-არსლანმა სამეფო ხელისუფლების შეზღუდვისა და სახელმწიფო მმართველობის რეფორმის გეგმა წამოაყენა. ისანში, სამეფო სასახლის გვერდით, უნდა დაეარსებინათ ე. წ. „კარავი“. „კარავში“ შეკრებილი დიდებულები გადანყვეტდნენ სახელმწიფო ცხოვრების ყველა მნიშვნე-

ლოვან საკითხს და ამის შესახებ აცნობებდნენ მეფეს. მეფეს მხოლოდ გადანყვეტილების აღსრულება ევალეობდა. ამ გეგმის განხორციელების შემთხვევაში ძალზე იზღუდებოდა მეფის ხელისუფლება. ბუნებრივია, თამარს არ შეეძლო ყუთლუ-არსლანის წინადადების მიღება. მეფის ბრძანებით ყუთლუ დააპატიმრეს. მეჭურჭლეთუხუცესს მრავალი მომხრე ჰყავდა. მათ თავიანთი მეთაურის გათავისუფლება მოითხოვეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი შეიარაღებული გამოსვლით იმუქრებოდნენ. თამარმა გაათავისუფლა ყუთლუ-არსლანი და მის „თანაშეფიცულებთან“ მოსალაპარაკებლად გაგზავნა ორი მანდილოსანი: კრავაი ჯაყელი და ხვაშაქ ცოქალი. მოლაპარაკებამ შედეგი გამოიღო: „ქარვის“ დაარსების იდეა ჩაიშალა, სამაგიეროდ, შედარებით გაუფართოვდა უფლებები სამეფო დარბაზს. ამიერიდან მეფე ყველა მნიშვნელოვან გადანყვეტილებას იღებდა დარბაზის „ერთიანობითა და თანადგომითა“. ამგვარად, სამეფოში მოხერხდა სიმშვიდის აღდგენა.

უალრესად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა თამარის გათხოვების საკითხი, რადგან მისი მეუღლე მეფის შემდეგ ყველაზე გავლენიანი პირი იქნებოდა. მემამულიანის ცნობით, ერთ-ერთ თათბირზე, ადგა „ამირა ქართლისა და ტფილისისა, სახელით აბულასან, და მეტყველმან თქვა: მე ვიცი შეილი ხელმწიფისა ანდრია დიდისა რუსთ მთავრისა“. XII საუკუნის ბოლოს რუსეთში რამდენიმე სამთავრო არსებობდა. მათ შორის ერთ-ერთი იყო ვლადიმირ-სუზდალის სამთავრო, რომელიც განსაკუთრებით გაძლიერდა მთავარ ანდრია ბოგოლიუბსკის დროს. სწორედ ანდრიას ვაჟზე, იურიზე შეჩერდა დიდებულთა არჩევანი. ანდრია შეთქმულებმა მოკლეს, რის შემდეგაც მთავრის ტახტი ხელში ჩაიგდო იურის ბიძამ ვსევოლოდმა. ბიძისაგან დევნილი იური ყივჩაყებთან იყო თავშეფარებული. იურის ჩამოსაყვანად გაიგზავნა თბილისელი დიდვაჭარი ზანქან ზორაბაბელი. 1185 წელს იური, რომელსაც ქართველებმა გიორგი რუსი უწოდეს, საქართველოში ჩამოიყვანეს და თამარზე დააქორწინეს. თამარი წინააღმდეგი იყო ასეთი

სწრაფი ქორწინების და თვლიდა, რომ ჯერ გიორგი რუსის პიროვნება უნდა გამოეცადათ. თამარი ბოლოს მაინც დაჰყვა დარბაზის გადაწყვეტილებას. იური ანდრეას ძის ჩამოყვანის წინააღმდეგი იყო დიდებულთა ერთი ნაწილი. მათ თავიანთი კანდიდატი ჰყავდათ. ეს იყო ბიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკე I კომნენოსის ძე ალექსი. მალე გიორგიმ თავისი უარყოფითი პიროვნული თვისებები გამომჟღავნა და მისი სამეფო კარზე გაჩერება უკვე შეუძლებელი გახდა. 1187 წელს გიორგი რუსი საქართველოდან გააძევეს. ერთი წლის შემდეგ, 1188 წელს, თამარმა ხელმეორედ იქორწინა დავით სოსლანზე. დავითი თამარის მამიდის – რუსუდანის აღზრდილი იყო. გიორგი რუსისაგან განსხვავებით, ქართველები დავით სოსლანს კარგად იცნობდნენ. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, დავითი იყო გიორგი I-ის ძის, დემეტრეს შთამომავალი მამრობითი ხაზით, ე. ი. ბაგრატიონი.

ბიზანტიაში გაძევებული გიორგი რუსი არ აპირებდა მშვიდად შეჰგუებოდა თავის ბედს და 1191 წელს საქართველოში დაბრუნება სცადა. მას, როგორც ჩანს, საკმაოდ ჰყავდა მომხრეები, განსაკუთრებით, დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში. დიდებულების ნაწილმა მხარი დაუჭირა გიორგი რუსს და თამარის წინააღმდეგ აჯანყდა. აჯანყებულებმა გიორგი გეგუთში მეფედ აკურთხეს და შემდეგ თამარის წინააღმდეგ დაიძრნენ. ამ მეტად მძიმე ვითარებაში თამარმა მოახერხა თავისი მომხრეების შემოკრება და აჯანყებულები დაამარცხა. გიორგი რუსის თანამზრახველები თანამდებობებიდან გადააყენეს და მამულები ჩამოართვეს.

1193 წელს გიორგი რუსმა კიდევ ერთხელ სცადა საქართველოში შემოჭრა. ამჯერად ის ჰერეთის მხრიდან გამოჩნდა. გიორგი რუსს მხარი აღარავინ დაუჭირა და იგი ადვილად დაამარცხეს.

2. საგარეო პოლიტიკა. ქვეყნის შიგნით მდგომარეობის განმტკიცების შემდეგ თამარი აქტიური საგარეო პოლიტიკის გატარებას შეუდგა. ამ დროისათვის საკმაოდ გაძლიერდა აზერბაიჯანის მმართველი ათაბაგი აზუ-ბექრი. 1195 წელს შამქო-

რის ბრძოლაში ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს აბუ-ბექრი. ბრძოლაში განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი ძმებმა შალვა და ივანე ახალციხელებმა. შალვამ ხალიფას გამოგზავნილი დროშა იგდო ხელთ, რომელიც შემდეგ გელათის მონასტერს შესწირეს. ამ გამარჯვებამ კიდევ ერთხელ დაანახა ყველას საქართველოს ძლიერება.

ქართველებმა შემოიერთეს სომხეთის მნიშვნელოვანი ქალაქები – დვინი და ანისი.

საქართველოს ძლიერება მოსვენებას უკარგავდა მაჰმადიანური სახელმწიფოების მმართველებს. მათ შორის იყო რუმის სულთანი რუქნ ად-დინი. ეს უკანასკნელი ხანგრძლივად ემზადებოდა საქართველოს წინააღმდეგ საომრად. საომარი სამზადისის დამთავრების შემდეგ რუქნ ად-დინმა წერილი გამოუგზავნა თამარ მეფეს. მემატთანე ამ წერილის შინაარსს ასე გადმოგვცემს: „ყოველი დიაცი რეგვენია. და შენ გიბრძანებია ქართველთათვის აღებად ხრმალი მუსულმანთა ზოცად... ან წარმომივლენია ყოველი მხედრობა ჩემი, რათა აღეზოცო ყოველი მამაკაცი მაგ ქვეყნისა. და ცოცხალი იგი ოდენ დარჩეს, რომელი წინამომეგებოს, თაყვანი სცეს ჩათრსა ჩემსა, სასოება იგი თქვენი ჯვარი წინაშე ჩემსა დალენოს და მოჰამედი აღიაროს“. კიდევ უფრო თავხედური იყო ელჩის გადმოცემული ზეპირი დანაბარები: „უკეთუ მეფემან თქუენმან დაუტეოს სჯული, იპყრას სულტანმან ცოლად. და უკეთუ არა დაუტეოს სჯული, იყოს ხარჭად სულტნის“. ამ სიტყვებით აღშფოთებულმა ამირსპასალარმა ზაქარია მხარგრძელმა სილა გააწნა ელჩს. ეს უკანასკნელი უგონოდ დაეცა და ძლივს მოასულიერეს. თამარმა საპასუხო წერილი გაუგზავნა რუქნ ად-დინს: „წარვიკითხე ღმრთისა განმარისხებელი წიგნი შენი, ნუქრადინო, და ვცან სიცრუენი შენნი, რომელთა ბჭე ღმერთი იყოს! შენ ოქროსა მევირეთა სიმრავლისად მინდობილ ხარ, ხოლო მე – არცა სიმდიდრესა და არცა სპათა ჩემთასა, არამედ ძალსა ღმრთისა ყოვლისა მპყრობელისასა და ჯვარისა წმიდისა,

რომელი შენ ჰგმე. ან წარმომივლენია ყოველი მხედრობა ჩემი წინამოგებებად შენდა. იყავნ ნება ღმრთისა".

ქართველთა ჯარი დავით სოსლანის მეთაურობით დაიძრა მტრის წინააღმდეგ. მეფემ ჯარი პირადად გააცილა ვარძიამდე.

1202 წელს ბასიანის ბრძოლაში ქართველებმა სასტიკი მარცხი აგემეს მტერს. თავი ისახელეს შალვა ახალციხელმა, ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა. ქართველებმა ხელთ იგდეს მრავალი ტყვე და დიდი ნადავლი. ტყვედ ჩავარდნილი რუქნ ად-დინის ძმა ჯორის ერთ ნალში გაცვალეს. რუქნ ად-დინის დამარცხებამ საშუალება მისცა თამარს უფრო აქტიური პოლიტიკა განეხორციელებინა სამხრეთ-დასავლეთით. 1204 წელს ქართველთა ლაშქარმა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ციხე-ქალაქი – კარი აიღო.

პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის შემდეგ ევროპელი რაინდების მიერ შექმნილ სახელმწიფოებს საკმაოდ მძიმე ბრძოლების გადახდა უწევდათ მაჰმადიანთა წინააღმდეგ. 1187 წელს ეგვიპტის სულთანმა სალაჰ-ად-დინმა (სალადინმა) იერუსალიმი დაიკავა. დაკარგული პოზიციების დასაბრუნებლად მოწყობილმა ჯვაროსნულმა ლაშქრობებმა შედეგები ვერ გამოიღო. XII საუკუნის ბოლოს გართულდა ვითარება ბიზანტიის იმპერიაშიც, სადაც მიმდინარეობდა ბრძოლა ტახტისათვის. ამ დროს ვენეციაში იკრიბებოდნენ მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილეები. ვენეცია კონსტანტინოპოლის უპირველესი სავაჭრო მეტოქე იყო. ვენეციელებმა გადაწყვიტეს ეს რაინდები ბიზანტიის წინააღმდეგ გამოეყენებინათ. 1204 წელს ჯვაროსნებმა იერიშით აიღეს კონსტანტინოპოლი. მათ გაძარცვეს და დაარბიეს ქალაქი. ბიზანტიის იმპერია რამდენიმე ნაწილად დაიშალა.

ბიზანტიაში მიმდინარე პროცესებით ისარგებლეს ქართველებმა და 1204 წელს დალაშქრეს შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ტერიტორია, რომელიც, ძირითადად, ქართული წარმომად-

ვლობის ტომებით იყო დასახლებული. საქართველოს ლაშქარმა აიღო ქალაქები: ტრაპიზონი, ლიმნია, სამსუნი, სინოპი და სხვ. ამ ტერიტორიაზე შეიქმნა ტრაპიზონის იმპერია, რომელსაც სათავეში საქართველოში აღზრდილი, ბიზანტიის იმპერიაში დამხობილი კომნენოსთა კანონიერი დინასტიის წარმომადგენელი – ალექსი ჩაუდგა. ტრაპიზონის იმპერია საქართველოს გავლენის სფეროში მოექცა.

1206 წელს გარდაიცვალა დავით სოსლანი. თამარმა იმავე წელს თანამოსაყდრედ დასვა ლაშა-გიორგი.

1210 წელს ზაქარია მხარგრძელმა თამარს ირანში ლაშქრობის მოწყობა შესთავაზა. ლაშქრობა წარმატებული გამოდგა. ქართველებმა აიღეს: თავრიზი, ყაზვინი და სხვა ქალაქები და ირანის შუაგულამდე მიაღწიეს. ალაფითა და ნადავლით დამძიმებულმა ჯარმა წინსვლა ვეღარ შეძლო და უკან დაბრუნდა. ეს ლაშქრობა, ცხადია, მიზნად არ ისახავდა ირანის დაპყრობას. ეს იყო ფეოდალურ სამყაროში მიღებული ჩვეულებრივი მარბიელი ლაშქრობა. ლაშქრობის მიზანი იყო საქართველოს სამხედრო ძლიერების კიდევ ერთხელ დემონსტრირება და ალაფის მოპოვება.

1210 წელს თამარი გარდაიცვალა (არსებობს მოსაზრება, რომ თამარი უნდა გარდაცვლილიყო 1207 ან 1213 წელს). მეფის მემკვიდრის მიხედვით, თამარი გელათში დაკრძალეს. არსებობს ცნობა, რომ შემდგომში შესაძლოა მეფე იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში გადაასვენეს.

ქართულმა ეკლესიამ თამარ მეფე წმინდანად შერაცხა და მისი ხსენების დღედ 1(14) მაისი დააწესა.

4. სახელმწიფო მმართველობა

საქართველოს სახელმწიფოს სათავეში იდგა მეფე ბაგრატონთა საგვარეულოდან. გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფე ბაგრატ III იწოდებოდა: „მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა“. სამეფოს ტერიტორიული ზრდა აისახებოდა ტიტულატურაშიც. დავით IV აღმაშენებელი ასე მოიხსენიებოდა – „მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა, სომეხთა, შარვან-შა და შაჰან-შა“. აფხაზთა ნიშნავდა დასავლეთ საქართველოს მეფეს; ქართველთა – ტაო-კლარჯეთის; რანთა – ჰერეთის; კახთა – კახეთის; სომეხთა – ლორე-ტაშირის (დავითმა ეს ტიტული მიიღო 1118 წელს); შარვან-შა – შარვანის და შაჰან-შა – ანისის სამეფოს მეფეს (ეს ორი უკანასკნელი ტიტული 1124 წლიდან შევიდა დავითის ტიტულატურაში). ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურაში პირველ ადგილზე იყო „მეფე აფხაზთა“, რადგან ბაგრატ III-მ სწორედ ეს ტიტული მიიღო პირველად. ზოგჯერ წყაროებში, სიმოკლისა და სიმარტივის გამო, ერთიანი საქართველოს მეფეები მოიხსენიებიან არა შეიდივე ტიტულით, არამედ მხოლოდ პირველით – მეფე აფხაზთა, დანარჩენი უკვე თავისთავად იგულისხმება.

ქართველი მეფეები გარკვეული პერიოდის მანძილზე ატარებდნენ ბიზანტიურ ტიტულებს. დავით IV-მ გამეფებისთანავე უარი განაცხადა ყოველგვარ ბიზანტიურ ტიტულზე.

საქართველოს მეფის ხელისუფლება შეუზღუდავი იყო. მეფე ერთპიროვნულად მართავდა ქვეყანას.

სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანესი საკითხების გადასაწყვეტად იკრიბებოდა დარბაზი. დარბაზის წევრთა შორის მკაცრი იერარქია სუფევდა. ყველაზე საპატიო წევრები (ვაზირები, კათოლიკოს-პატრიარქი, მოძღვართ-მოძღვარი) ოქროთი მოჭედოილ სელებზე ისხდნენ, სხვები – ჩვეულებრივ დასაჯდომებზე. მოხელეთა ნაწილი, საერთოდ, ფეხზე იდგა. დარბაზის სხდომებს მეფე თავმჯდომარეობდა. დარბაზობა ორი სახის იყო: „დიდი ნესით“

და „უმცროსი წესით“. დიდი წესით დარბაზობა, ეს იყო დარბაზის საზეიმო სხდომა. ძირითადი საჭირობოროტო საკითხები, რა თქმა უნდა, საქმიან სხდომაზე, ე. ი. „უმცროსი წესით“ დარბაზობის დროს განიხილებოდა. დარბაზის ფუნქციებში შედიოდა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ყველა მნიშვნელოვანი საკითხი: კანონმდებლობა და მართლმსაჯულება, ომისა და ზავის საკითხი, მოხელეთა დანიშვნა და გადაყენება, უცხო ქვეყნების მეფეებისა თუ ელჩების მიღება და სხვა მრავალი.

ქვეყნის ყოველდღიური მართვა სავაზიროს მეშვეობით ხორციელდებოდა. თამარის მეფობის პერიოდში მასში ექვსი ვაზირი შედიოდა (ვაზირი – არაბული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს მრჩეველს, თანაშემწეს).

ვაზირთა შორის უპირველესი მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი იყო. მას უდიდესი უფლებები ჰქონდა და სახელმწიფო ცხოვრების ყველა სფეროში შეეძლო ჩარეულიყო. მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი ლაშქრობაშიც იღებდა მონაწილეობას (სამშვილდე და რუსთავი ქართველებმა გიორგი მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის პირადი ხელმძღვანელობით გაათავისუფლეს). მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს ემორჩილებოდა ოცდაექვსი მნიგნობარი.

ამირსპასალარის მთავარი მოვალეობა ჯარის სარდლობა და სამხედრო უწყების ხელმძღვანელობა იყო. მას ერთადერთს ჰქონდა უფლება მეფესთან თათბირის დროს ხმალი არ მოეხსნა. ამირსპასალარის უპირველესი თანაშემწე ამირახორი იყო.

მანდატურთუხუცესი დაახლოებით იმავე ფუნქციებს ასრულებდა, რასაც დღეს შინაგან საქმეთა და ფოსტის მინისტრები. მისი ხელისუფლების ნიშანს ოქროს კეერთხი წარმოადგენდა. მანდატურთუხუცესის თანაშემწე იყო ამირეჯიბი.

მეჭურჭლეთუხუცესი განაგებდა სახელწიფო ხაზინასა (საჭურჭლეს) და ფინანსებს. მის თანაშემწეს ნაცვალი ერქვა.

მსახურთუხუცესი მეფისა და მისი ოჯახის წევრების ქონებასა და მეურნეობას განაგებდა.

ათაბაგი ტახტის მემკვიდრის აღმზრდელი იყო. ათაბაგობა საქართველოში თამარის დროს, XIII საუკუნეში, გაჩნდა. ის გარკვეულწილად დაუპირისპირდა მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს. ათაბაგი მომავალი მეფის აღმზრდელი იყო და ყველაფერზე მიუწვდებოდა ხელი.

სავაზიროს ყველა წევრს თავისი ადგილი ჰქონდა განკუთვნილი მეფისაგან ხელმარჯვნივ და ხელმარცხნივ.

ადგილობრივ მმართველობას ერისთავები ახორციელებდნენ (ზოგიერთ მათგანს ერისთავთერისთავის საპატიო ტიტული ჰქონდა). ერისთავსაც ჰყავდა თავისი ხელქვეითი მოხელეები.

არსებობდა მონაპირეთა სპეციალური თანამდებობა. მათ ევალებოდათ სახელმწიფოს საზღვრის დაცვა და მოსაზღვრე ტერიტორიისათვის თვალყურის დევნება.

დამორჩილებული ტერიტორიები ან უშუალოდ შედიოდა სამეფოს შემადგენლობაში, როგორც, მაგალითად, ჩრდილოეთ სომხეთი და დასავლეთ შარვანი (ამის მიზეზი, ალბათ, ის იყო, რომ ამ ტერიტორიაზე მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს ქრისტიანები შეადგენდნენ), ან ყმადნაფიცობის პირობით ემორჩილებოდნენ საქართველოს მეფეს. ყმადნაფიც ქვეყნებს ევალებოდათ ხარკის გადახდა და საჭიროების შემთხვევაში, სამხედრო ძალის გამოყვანა. სამაგიეროდ, ქართველები იცავდნენ მათ სხვათა შემოსევებისაგან.

სახელმწიფო მმართველობის სისტემა, რომლის რეფორმაც დაიწყო დავით IV აღმაშენებელმა, საბოლოო სახით ჩამოყალიბდა თამარის მეფობის დროს. ეს იყო კარგად გააზრებული სისტემა, რომელიც წარმატებით ასრულებდა თავის ფუნქციას – ქვეყნის მართვას.

5. საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარება XI-XIII საუკუნეებში

ქვეყნის გაერთიანება, სამეფო ხელისუფლების გაძლიერება და თურქ-სელჩუკთა განდევნა, ბუნებრივია, ხელს უწყობდა საქართველოს ეკონომიკურ განვითარებასა და წინსვლას. სოფლის მეურნეობის განვითარებასთან ერთად, მაღალ დონეს აღწევდა ხელოსნობა, საშინაო და საგარეო ვაჭრობა. ეს კი, თავის მხრივ, იწვევდა ახალი ქალაქების დაარსებას და უკვე არსებულის განვითარებას.

საქართველოს მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი სოფლად ცხოვრობდა. სოფლები ეკუთვნოდა მეფესა და მისი ოჯახის წევრებს, ცალკეულ ფეოდალებსა და ეკლესიას. შესაძლოა ერთ კონკრეტულ სოფელში გლეხთა ერთი ნაწილს ერთი მეპატრონე ჰყოლოდა (მაგალითად, ფეოდალი), ხოლო მეორე ნაწილს სხვა (მაგალითად, ეკლესია). გლეხს ჰქონდა თავისი „საგლეხო ფუძე“ ანუ მიწა, რომელიც, ძირითადად, შედგებოდა სახნავ-სათესისა და ბალ-ვენახისაგან. ზოგ შემთხვევაში ერთ ფუძეზე ორი ან მეტი ოჯახი ცხოვრობდა.

სოფლის მეურნეობის განვითარებას ხელი შეუწყო ახალი სახვნელი იარაღის – „დიდი ქართული გუთნის“ გამოყენებამ. ასეთ გუთანში 8-10 უღელი ხარი იყო შებმული და გაცილებით უკეთ ხნავდა მიწას, ვიდრე მისი წინამორბედი ერქვანი. დიდი ყურადღება ექცეოდა სარწყავი არხების მშენებლობას. არხები გაყვანილი იყო კახეთში (ალაზნის, 119 კმ. სიგრძის), მუხრანში, სამგორში.

საქართველოში უდიდესი ტრადიცია ჰქონდა მევენახეობას, რომელიც გავრცელებული იყო თითქმის მთელ ქვეყანაში (გარდა მაღალმთიანი ზოლისა). არსებობდა ვაზის 500-მდე ჯიში. არანაკლებ განვითარებული იყო მარცვლეული კულტურების მოყვანა. თესავდნენ ხორბლის სხვადასხვა ჯიშს, ქერს, ფეტვს. დიდი ადგილი ეჭირა სოფლის მეურნეობაში მებაღეობა-მეზოსტნეობას.

ფართოდ იყო გავრცელებული მესაქონლეობა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მისდევდნენ მებაბრეშუმეობას.

XI-XIII საუკუნეებში ქვეყნის ცხოვრებაში სულ უფრო იზრდება ქალაქების როლი. მნიშვნელოვანი ქალაქები იყო: თბილისი, ქუთაისი, ახალციხე, ახალქალაქი, თმოგვი, ხუნანი, არტანუჯი, ჟინვანი, გორი, თელავი, სამშვილდე, ოძრხე, დმანისი და სხვ. ქალაქის მცხოვრებთა დიდ ნაწილს შეადგენდნენ ვაჭრები და ხელოსნები. სავარაუდოა, რომ ამ დროს უკვე არსებობდა ცალკეული სპეციალობის მქონე ხელოსანთა გაერთიანებები, რომელთაც ჰყავდათ თავიანთი უფროსები და ჰქონდათ საკუთარი წესები (დასავლეთ ევროპაში არსებული ამქრების მსგავსად). საქართველოში გავრცელებული იყო ხელოსნობის ბევრი დარგი: ოქრომჭედლობა, დურგლობა, კალატოზობა, მეჭურჭლეობა, მჭედლობა, მეთუნეობა, მეპურეობა, წიგნის გადანერა და აკინძვა, მეხამლეობა და სხვა.

საქართველოში უძველესი დროიდან იყო განვითარებული მეთუნეობა. თიხისაგან ამზადებდნენ აგურს, მილებს წყალსადენებისათვის, ქვევრებს, თონეებს, ათასგვარ ჭურჭელს. ჭურჭელი მზადდებოდა მინისა და ბროლისაგანაც. მაღალ დონეს მიაღწია ჭურჭლის დამზადებამ ოქრო-ვერცხლისაგან. ხელოსნობის ძველი დარგები იყო ასევე ქსოვა და კერვა. განსაკუთრებულად განვითარდა ოქრომჭედლობა და ჩვეულებრივი რკინის მჭედლობა. მჭედლები ამზადებდნენ საომარ და სამეურნეო იარაღს (სახნისი, ნამგალი, ცული, აბჯარი, ხმალი და სხვა).

სოფლის მეურნეობისა და ხელოსნობის განვითარება, თავის მხრივ, ვაჭრობის დანიშნულებას უწყობდა ხელს. საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდა ბიზანტიასთან, არაბეთთან, რუსეთთან, ეგვიპტესთან, სომხეთთან და სხვა ქვეყნებთან. ამას ადასტურებს საქართველოში ნაპოვნი სხვადასხვა ქვეყნის მონეტები და ასევე ჩვენი ქვეყნის ფარგლებს გარეთ აღმოჩენილი ქართული მონეტები. სამეფო ხელისუფლება ხელს უწყობდა ვაჭრობის განვითარებას. გაჰყავდათ გზები, აშენებდნენ ხიდებს,

ქარვასლებს. სახელმწიფო ზრუნავდა ვაჭართა უსაფრთხოებაზე. ხელოსნებსა და ვაჭართა დიდ ნაწილს, გლეხების მსგავსად, პირადი თავისუფლება დაკარგული ჰქონდათ და თავიანთი პატრონი ჰყავდათ. განსხვავებული მდგომარეობა ეჭირათ დიდვაჭრებს, რომლებიც პიროვნულად თავისუფლები იყვნენ და ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაშიც მონაწილეობდნენ (მაგალითად, ზანქან ზორაბაბელი).

მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს შეადგენდნენ გლეხები და მსახურები. გლეხის მთავარი საქმიანობა მიწის დამუშავება იყო. გლეხი ამუშავებდა როგორც თავის საგლეხო ფუძეს, საიდანაც მოწეული მოსავლის ნაწილს თავის ბატონს აძლევდა, ასევე ფეოდალის მიწასაც. გლეხისაგან განსხვავებით, მსახურის ძირითადი მოვალეობა იყო ბატონის ხლება და მისთვის სხვადასხვა დავალებისა და სამსახურის შესრულება.

საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო აზნაურთა ფენაც. საქართველოში მარტო მესანოლე აზნაურის შვიდასამდე ოჯახი არსებობდა. აზნაურს ჰყავდა თავისი ყმები, ჰქონდა თავისი მიწა. თავის მხრივ, აზნაურსაც ჰყავდა პატრონი. ის შეიძლება ყოფილიყო მეფე, ეკლესია ან დიდი ფეოდალი.

გაბატონებული მდგომარეობა საზოგადოებაში ეკავათ დიდებულებს (დიდაზნაურებს). მათ ეკუთვნოდათ დიდი მიწები, ეკავათ მაღალი სახელმწიფო თანამდებობები.

ფეოდალს მიწა შეიძლება სხვადასხვა გზით მიეღო: მემკვიდრეობით, მეფისაგან გარკვეული სამსახურის საფასურად ან სულაც ეყიდა. მიწის ყიდვა შეეძლო ეკლესიასაც, მაგრამ მას ყმამამულს ძირითადად სწირავდნენ.

XI-XIII საუკუნეებში საქართველო არა მარტო პოლიტიკურად, არამედ ეკონომიკურადაც ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი და დაწინაურებული ქვეყანა იყო.

6. ქართული კულტურა XII საუკუნესა და XIII საუკუნის დასაწყისში

ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანება და გაძლიერება, ეკონომიკური წინსვლა და აღმავლობა ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა კულტურის შემდგომი განვითარებისათვის.

1. **სწავლა-განათლება.** საქართველოში ყოველთვის დიდი ყურადღება ექცეოდა სწავლა-განათლებას. ამ პერიოდში კი შეიქმნა ორი დიდი სასწავლო-საგანმანათლებლო და კულტურის ცენტრი: გელათისა და იყალთოს აკადემიები.

1106 წელს დავით აღმაშენებლის ბრძანებით დაიწყო გელათის მშენებლობა. მეფეს თავიდანვე განზრახული ჰქონდა, რომ იქ სასწავლო ცენტრი დაფუძნებულიყო. გელათის აკადემიის ხელმძღვანელს მოძღვართ-მოძღვარი ეწოდებოდა და ის უდიდესი გავლენითა და ავტორიტეტით სარგებლობდა. აღსანიშნავია, რომ მოძღვართ-მოძღვარი ყოველთვის კათოლიკოსისა და **ჭყონდიდელის** გვერდით მოიხსენიებოდა. დარბაზობაზე მისულ მოძღვართ-მოძღვარს თავად მეფე ეგებობებოდა ნოხის პირთან. გელათში სამოღვაწეოდ დავით აღმაშენებელმა პეტრიწონიდან მოიწვია ცნობილი ფილოსოფოსი და სწავლული იოანე პეტრიწი, რომელიც გელათის აკადემიის ხელმძღვანელად დანიშნა. იოანემ თავდაპირველი განათლება ტაო-კლარჯეთში მიიღო. შემდეგ კი ბიზანტიაში, მანგანის აკადემიაში სწავლობდა. პეტრიწონის მონასტრის დაარსების შემდეგ იქვე განაგრძო მოღვაწეობა. იოანე პეტრიწს ეკუთვნის როგორც ორიგინალური ნაწარმოებები (იამბიკოები,) ასევე მრავალრიცხოვანი თარგმანები (არისტოტელესა და პროკლე დიადოხოსის თხზულებები და სხვ.).

გელათის აკადემიაში გარკვეული პერიოდი მოღვაწეობდა მეორე ცნობილი ქართველი სწავლული **არსენ იყალთოელი**. განათლება მანაც მანგანის აკადემიაში მიიღო. იგი შემდეგ შავ მთაზე მოღვაწეობდა **ეფრემ მცირის** ხელმძღვანელობით. გელათიდან არსენი კახეთში, იყალთოში, გადავიდა და დააარსა აკადე-

მია. ცხოვრების ბოლო პერიოდი არსენ იყალთოელმა შიომღვიმის მონასტერში გაატარა. არსენ იყალთოელის მიერ თარგმნილ ნაშრომთა შორის აღსანიშნავია „დიდი სჯულისკანონი“. მასვე ეკუთვნის დავით აღმაშენებლის ეპიტაფია:

„ვის ნაჭარმაგევს მეფენი თორმეტნი პურად დამესხნეს, თურქნი, სპარსნი და არაბნი საზღვრათა გარე გამესხნეს, თევზნი ამერთა წყალთაგან, იმერთა წყალთა შთამესხნეს, ანე ამათსა მოქმედსა ხელნი გულზედან დამესხნეს“.

მნიშვნელოვან საგანმანათლებლო ცენტრად იქცა შიომღვიმის მონასტერიც. დიდი კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა მიმდინარეობდა საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებულ ცენტრებში: ათონის ივერთა, იერუსალიმის ჯვრის, პეტრიწონის, სინას მთის, შავი მთის მონასტრებში. ქართველები სასწავლებლად ბიზანტიაშიც მიდიოდნენ. დავით აღმაშენებელმა განათლების მისაღებად ბიზანტიაში 40 ახალგაზრდა გაგზავნა.

სამეფო ხელისუფლება ზრუნვასა და მოვლა-პატრონობას არ აკლებდა ეკლესია-მონასტრებს როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე საზღვარგარეთ.

2. ისტორიოგრაფია. დავითისა და თამარის დროს საქართველომ თავისი ძლიერების ზენიტს მიაღწია. შეუძლებელია ასეთი დიდი მეფეების ცხოვრება და მოღვაწეობა აღუწერელი დარჩენილიყო.

უცნობმა ავტორმა, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილმა პირობითად დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი უწოდა, დანერა თხზულება: „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“. მასში აღწერილია გიორგი II-ისა და დავით IV აღმაშენებლის მეფობა. ისტორიკოსი არა მარტო მეფის მომხრე და მისი დასის წევრი, არამედ მეფესთან დაახლოებული პირიცაა. იგი არა მხოლოდ აღწერს დავითის მოღვაწეობას, არამედ ხსნის და მკითხველს განუმარტავს მეფის თითოეული ნაბიჯის მნიშვნელობას. მემკვიდრე განიხილავს დავითის მრავალმხრივი საქმიანობის თითქმის ყველა სფეროს.

ჩვენამდე მოაღწია ორმა თხზულებამ, რომლებშიც აღწერილია თამარის მეფობა. პირველის – „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ – დამწერი უცნობია. თხზულების ავტორი სამეფო კართან დაახლოებული პირი უნდა ყოფილიყო. თამარის მეორე ისტორია – „ცხოვრება მეფეთ-მეფის თამარისი“, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ბასილი ეზოსმოძღვარს უნდა დაენერა. ორივე ისტორიკოსი ხოტბას ასხამს თამარს და მის დროინდელ საქართველოს.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება უკვე XII საუკუნეში შეიტანეს „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში, რომელიც იმავე საუკუნეში ითარგმნა სომხურად.

3. **ლიტერატურა.** საინტერესო და მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლები შეიქმნა XII-XIII საუკუნეებში. აღსანიშნავია დავით IV აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“. ეს არის ჰიმნოგრაფიის შესანიშნავი ნიმუში, რომელიც გამოირჩევა თავისი შინაარსითა და მაღალმხატვრული დონით. მასში არა მხოლოდ ავტორის პიროვნულ ცოდებზეა საუბარი, არამედ უფრო მეტად – ზოგადსაქაოებრიო სინანულზე.

ჩვენამდე მოაღწია დემეტრე I-ის (ბერად აღკვეცის შემდეგ დამიანეს) რამდენიმე იამბიკომ, რომელთაგან საყოველთაოდ ცნობილია ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი „შენ ხარ ვენახი“:

„შენ ხარ ვენახი, ახლად აყვავებული,
მორჩი კეთილი, ედემში დანერგული
აღვა სულნელი, სამოთხით გამოსრული,
ღმერთმან შეგამკო, ვერავინ გჯობს ქებული,
და თავით თვისით მზე ხარ გაბრწყინებული“.

საერო ლიტერატურის შესანიშნავი ძეგლია მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანი“. მასში აღწერილია ამირანისა და მისი მეგობრების გმირული თავგადასავლები. ეს არის პროზად დაწერილი საფალავნო-სათავგადასავლო ნაწარმოები. მასში შერწყმულია მითოსური და ზღაპრული მოტივები, მაგრამ ამასთან ერთად ასახულია იმდროინდელი ქართული საზოგადოების მისწრაფებები, ზნეობრივი იდეალები, არსებული წესები და ტრადიციები.

„ამირანდარეჯანიანი“ უაღრესად პოპულარული ნაწარმოები იყო. ამაზე თუნდაც ის ერთი ფაქტი მიუთითებს, რომ სვანეთში ერთ-ერთი ტაძრის კედლის ნაწილი მოხატულია (მართალია, მოგვიანებით, XIV-XV საუკუნეებში) სცენებით „ამირანდარეჯანიანიდან“.

მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლებია ჩახრუხადის „თამარიანი“ და იოანე შავთელის „აბდულმესია“ („აბდულ მასიპ“ არაბულად ნიშნავს ქრისტეს მონას). ამ ნაწარმოებებში ავტორები ხოტბას ასხამენ თამარსა და დავით სოსლანს.

XII საუკუნეში პროზად ითარგმნა „ვისრამიანი“ (მას საფუძვლად უდევს XI საუკუნის სპარსული პოემა „ვის ო რამინი“, ვისისა და რამინის სიყვარულის შესახებ).

არა მხოლოდ ამ ეპოქის, არამედ საერთოდ ქართული მწერლობის უბრწყინვალესი ნიმუშია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. შოთა რუსთაველი წარმოშობით მესხეთის რუსთავიდან იყო (შესაძლოა, თორელთა საგვარეულოდან). თამარის დროს გარკვეული პერიოდი ეკავა მეჭურჭლეთუხუცესის თანამდებობა. სიცოცხლის ბოლო წლები შოთა რუსთაველმა იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში გაატარა, შეაკეთებინა მონასტერი და მოახატვინა სვეტები. იქვეა მისი ფრესკული გამოსახულებაც.

4. ხელოვნება. აღნიშნულ პერიოდში აშენდა ქართული ხუროთმოძღვრების ბრწყინვალე ნიმუშები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია გელათის მონასტრის ღვთისმშობლის სახელობის დიდი ტაძარი. მას მალევე მიემატა წმინდა გიორგისა და წმინდა ნიკოლოზის ეკლესიები, სამრეკლო, აკადემიის შენობა. დიდი ტაძრის საკურთხეველშია მოთავსებული ღვთისმშობლის უბრწყინვალესი მოზაიკური ფრესკა.

ქართლში აიგო იკორთის, ბეთანიის, ქვათახევის ეკლესიები. თბილისში აშენდა ლურჯი მონასტერი. დღეს მხოლოდ ნანგრევების სახითღა არის შემორჩენილი ერთ დროს შესანიშნავი გეგმის სასახლე.

XII საუკუნეში შეიქმნა ისეთი უნიკალური ძეგლი, როგორიცაა ვარძია. ეს არის კლდეში გამოკვეთილი ქალაქ-მონასტერი,

რომელიც შედგება რამდენიმე ასეული გამოქვაბულისაგან. ვარძიის მახლობლადაა ვაჰანის ქვაბები – ასევე კლდეში ნაკვეთი მონასტერი.

საინჟინრო ხელოვნების მაღალ დონეზე მიუთითებს ბესლეთის, რკონისა და დანდალოს ხიდები.

მაღალ დონეს მიაღწია ქართულმა ოქრომჭედლობამ, რომლის უბრწყინვალესი ნიმუშია ხახულის ხატი. ამ დროს მოღვაწეობდნენ ცნობილი ოქრომჭედები ბექა და ბეშქენ ოპიზარები. ბექას შეუსრულებია წყაროსთავის სახარების ყდა და ანჩისხატის მოჭედილობა. ბეშქენს ეკუთვნის ბერთის სახარების ყდა.

შესანიშნავი ფრესკული მხატვრობაა ვარძიაში, ბეთანიაში, ყინწვისში.

7. საქართველოს ეკლესია IV-XII საუკუნეებში

IV საუკუნიდან, მას შემდეგ რაც ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა, ქართველი ერისა და ქართული სახელმწიფოს ცხოვრებაში უდიდესი როლი დაეკისრა საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელ ეკლესიას. ქვეყანაში მიმდინარე პროცესები აისახებოდა ეკლესიაზე და, თავის მხრივ, ეკლესიაც დიდ გავლენას ახდენდა საქართველოში მომხდარ მოვლენებზე.

ქართლის ეკლესიის პირველი მამამთავარი იყო ქართლის ეპისკოპოსი იოანე, რომელიც კონსტანტინოპოლიდან გამოგზავნეს. იოანემ ჩამოიტანა ძელიცხოველის ნაწილი და სამსჭვალი. იოანე წმინდა ნინოსთან ერთად გაემართა მთიულეთში ქრისტიანობის საქადაგებლად. მანვე აზიარა წმინდა ნინო ბოდბეში გარდაცვალების წინ.

საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში უდიდესი მოვლენა მოხდა V საუკუნის მეორე ნახევარში, ვახტანგ გორგასლის მეფობის დროს. ეკლესია გახდა ავტოკეფალური ანუ დამოუკიდებე-

ლი. ამ უმნიშვნელოვანეს ფაქტს წინ უძღოდა კონფლიქტი მეფესა და მთავარეპისკოპოს მიქაელს შორის. შუა აზიასა და ინდოეთში ლაშქრობიდან დაბრუნებულ ვახტანგს მიქაელმა ქრისტიანობის უარყოფა დასწამა. მეფემ უარყო ეს აბსურდული ბრალდება და, თავის მხრივ, მთავარეპისკოპოსი „ვერცხლისმოყვარეობაში“ დაადანაშაულა. ვახტანგი, რომელიც ირანელთა წინააღმდეგ აჯანყებას გეგმავდა, პირველ რიგში სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებასა და ქვეყნის შიგნით წესრიგის აღდგენას აპირებდა. ქართლში შექმნილი მძიმე მდგომარეობა (ირანის პოლიტიკური ექსპანსია, შაჰის მიერ ცეცხლთაყვანისმცემლობის გავრცელების ცდა, დიდაზნაურთა ბრძოლა მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ) აისახებოდა ეკლესიაზეც. სწორედ ამიტომ მეფემ გადაწყვიტა წესრიგის დამყარება, უღირსი და მეფის მოწინააღმდეგე სასულიერო პირების გადაყენება. მიქაელი ამის წინააღმდეგ გამოვიდა და კონფლიქტის მთავარი მიზეზიც, ალბათ, ეს იყო. მთავარეპისკოპოსმა ისიც შეიტყო, რომ მეფეს ქართლის ეკლესიის ახალ მეთაურად პეტრე უნდოდა. ვახტანგი პირადად მივიდა მთავარეპისკოპოსთან კონფლიქტის მოსაგვარებლად, მაგრამ მიქაელმა მას ფიზიკური შეურაცხყოფა მიაყენა. მეფემ მთავარეპისკოპოსი კონსტანტინოპოლში გაგზავნა, ქართლის ეკლესიის მეთაურად კი პეტრე ითხოვა. მიქაელი, სასულიერო პირისათვის უღირსი საქციელის გამო, გადააყენეს. პეტრე კი კათოლიკოსად აკურთხეს. პეტრესთან ერთად ქართლში გამოაგზავნეს ცამეტი ეპისკოპოსი. ამდენი ეპისკოპოსის ერთდროული კურთხევა იმის მანიშნებელი უნდა იყოს, რომ ვახტანგმა რამდენიმე ახალი საეპისკოპოსო დააარსა, ზოგიერთი უღირსი ეპისკოპოსი გადააყენა და ახლები დანიშნა. კათოლიკოსობის დანესება მიჩნეულია საქართველოს ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიის მოპოვების დამადასტურებელ ფაქტად. ზუსტად როდის განახორციელა ვახტანგ გორგასალმა საეკლესიო რეფორმა, უცნობია. პირველი კათოლიკოსის პეტრეს მოღვაწეობის ხანა პირობითად შეიძლება განისაზღვროს V საუკუნის 60-70-იანი წლებით.

პირველი, ეროვნებით ქართველი კათოლიკოსი იყო საბა I (VI საუკუნის 20-30-იან წლები). VI საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს, კათოლიკოს ევლალეს დროს მოვიდნენ საქართველოში ასურელი მამები. ასურელი მამების ქართლში გამოჩენა ერთ მიზანს ემსახურებოდა – განემტკიცებინათ და გაეძლიერებინათ დიოფიზიტობა. მათვე ჩაუყარეს საფუძველი სამონასტრო ცხოვრებას.

იმ დროს, როდესაც ქართლში და ბიზანტიაში დიოფიზიტობამ გაიმარჯვა, სომხურმა ეკლესიამ მხარი მონოფიზიტობას დაუჭირა. განსაკუთრებით გამწვავდა ურთიერთობა ქართლისა და სომხეთის ეკლესიებს შორის VII საუკუნის დასაწყისში. სომხეთის ეკლესია ბრალს სდებდა ქართლის ეკლესიას იმაში, რომ მან უღალატა „ჭეშმარიტ რწმენას“ და დაივიწყა „მამათა“ მიერ აღიარებული მრწამსი. ქართლის კათოლიკოსი კირიონ I ძალიან ფრთხილად, მაგრამ ჭკვიანურად და დამაჯერებლად პასუხობდა სომხებს. ქართლისათვის პოლიტიკურად მეტად მძიმე და რთულ პერიოდში კირიონმა შეძლო დაეცვა აგრესიისაგან არა მხოლოდ ქართლის ეკლესია, არამედ ფაქტობრივად მთლიანად ქართველობა. 608 წელს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმა გამოსცა „საყოველთაო ეპისტოლე“, რომლითაც საბოლოოდ განყდა კავშირი ქართლისა და სომხეთის ეკლესიებს შორის. ცოტა ხანში ირანმა დიდ უპირატესობას მიაღწია ბიზანტიასთან ომში და დიოფიზიტობის აქტიურ დევნაზეც გადავიდა. კირიონი და ადარნასე ერისმთავარი იძულებული გახდნენ ქართლი დაეტოვებინათ. კირიონმა მოღვაწეობა ფაზისის მიტროპოლიტად განაგრძო.

მართალია, კათოლიკოსობის დაწესების შემდეგ ქართლის ეკლესია ავტოკეფალური გახდა, მაგრამ კიდევ გარკვეული ხნის მანძილზე ანტიოქიის პატრიარქი ადასტურებდა ქართლის საეკლესიო კრების მიერ არჩეული პირის კათოლიკოსობას. პირველი კათოლიკოსი, რომელსაც არჩევის შემდეგ აღარ დასჭირდა ანტიოქიის დასტური, იყო VIII საუკუნის 60-იან წლებში მოღვაწე გრიგოლ II.

IX საუკუნის 60-80-იან წლებში ეკლესიის მესაჭე იყო არსენ I დიდი (საფარელი). არსენი გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეების

მიერ იყო აღზრდილი. მის კათოლიკოსობას მხარი თვითონ გრიგოლმა დაუჭირა. არსენს ეკუთვნის თხზულება ქართველ-სომეხთა საეკლესიო განხეთქილების შესახებ – „განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“.

IX-X საუკუნეები ის პერიოდია, როდესაც მიმდინარეობს ბრძოლა ქვეყნის გაერთიანებისათვის. ნელ-ნელა ამ ბრძოლაში აფხაზთა სამეფო წინაურდება. ერთ-ერთი ხელის შემშლელი ფაქტორი, საქართველოს გაერთიანების საქმეში იყო დასავლეთ საქართველოს ეკლესიური დაქვემდებარება კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი. ბიზანტიის იმპერიის გავლენა დასავლეთ საქართველოში, რომელსაც ისედაც მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია ჰქონდა, მანამ არ აღმოიფხვრებოდა, სანამ ეს მხარე კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ემორჩილებოდა. აფხაზთა მეფეების ხანგრძლივმა ბრძოლამ შედეგი გამოიღო X საუკუნის პირველ ნახევარში. თავდაპირველად, დასავლეთ საქართველოში არსებული ეპარქიები გამოვიდნენ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის დაქვემდებარებიდან და გაერთიანდნენ აფხაზეთის საკათალიკოსოდ, რომლის სათავეშიც აფხაზთა (ანუ დასავლეთ საქართველოს) კათოლიკოსი იდგა. შემდგომ ეტაპზე კი, იგი მცხეთის კათოლიკოსს დაექვემდებარა და საქართველო ეკლესიურად გაერთიანდა.

საქართველოს ეკლესიის პირველი მამამთავარი, რომელიც მოიხსენიება უკვე პატრიარქის ტიტულით, იყო მელქისედეკ I. მას ეწოდა „უნმინდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი“. კათოლიკოს-პატრიარქის მელქისედეკ I-ის აქტიური მონაწილეობით აიგო მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძარი. მელქისედეკი ხშირად ჩადიოდა კონსტანტინოპოლში და გარკვეულ დიპლომატიურ მისიასაც ასრულებდა.

XI საუკუნის 60-იან წლებში ბაგრატ IV-ის მოწვევით საქართველოში ჩამოვიდა გიორგი მთაწმინდელი. გიორგი მთაწმინდელმა „პირველად ყოვლისა, აღლესა მახვილი მხილებისა მეფეთა მიმართ მრავალთა უწესობათათვის უშიშად და თვალუხვავად, სიბრძნით და გონიერად, რათა არა ჰყიდდეს საეპისკოპოსოთა

კაცთა მიმართ უნესოთა და უსწავლელთა და ყოვლითურთ სოფლისა შემსჭვალულთა და უნესოებათა და მიმოსლვათა შინა აღზრდილთა, არამედ გამოარჩევდეს კაცთა ღირსთა და ნმიდათა... მერმე ინყო მღდელთმძღვართა მიმართ, რათა თვალთლებით ხელთდასხმასა არა ჰყოფდენ და უღირსთა მღდელთა არა აკურთხევდნენ და რათა ამცნებდენ მათ მიერ კურთხეულთა მღდელთა უღირსთა არა ზიარებად და რათა არა შეჰკრებდენ ოქროსა და ვერცხლსა, არამედ, უმეტეს ყოვლისა, სწყალობდენ გლახაკთა და უღონოთა... ინყო მღდელთა მიმართ და დიაკონთა სწავლად... ეგრეთვე მონაზონთა და მოწესეთა და ყოველსა ერსა შემსგავსებულთა სწავლითა განანათლებდა". ამავე დროს, გიორგი მთაწმინდელმა „მრავალი საეკლესიო წესნი განჰმართნა". ქვეყანაში შექმნილმა მძიმე პოლიტიკურმა ვითარებამ საშუალება არ მისცა გიორგი მთაწმინდელსა და ბაგრატ IV-ს ბოლომდე მიეყვანათ საეკლესიო რეფორმა.

საეკლესიო რეფორმის გატარება დავით აღმაშენებელს ზედა წილად. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებაზე, უღირსთა გადაყენების გარდა, კიდევ ათამდე მნიშვნელოვანი დადგენილება მიიღეს. ამ დროს კათოლიკოს-პატრიარქი იყო იოანე VI.

უდიდესი ავტორიტეტითა და გავლენით სარგებლობდა კათოლიკოს-პატრიარქი ნიკოლოზ გულაბერისძე. იგი კათოლიკოსი გახდა XII საუკუნის 50-იან წლებში. 1178 წელს ნიკოლოზი იერუსალიმში გაემგზავრა. მანამდე კათოლიკოს-პატრიარქმა ათონის ივერთა მონასტერი ინახულა და იქ არსებული პრობლემები მოაგვარა. იერუსალიმში ნიკოლოზ გულაბერისძემ ბევრი რამ გააკეთა ჯვრის მონატრის გასაძლიერებლად (დაუბრუნა მიწები). 1178 წელს გიორგი III-მ ეკლესიას შეუვალობა მიანიჭა და გადასახადებისაგან გაათავისუფლა. ნიკოლოზ გულაბერისძე დაბრუნდა მას შემდეგ, რაც ახლად გამეფებულმა თამარმა იხმო საეკლესიო კრებაზე დასასწრებად. კრებაზე რამდენიმე უღირსი ეპისკოპოსი გადააყენეს, ასევე „განმართეს" ზოგიერთი საეკლესიო წესი.

1. გიორგი IV (1210-1223).

მონღოლთა პირველი გამოჩენა

1210 წელს (ზოგიერთი ცნობით, 1207 ან 1213 წელს) საქართველოს სამეფო ტახტზე თამარის ძე – გიორგი IV ავიდა. გიორგის მეორე სახელიც ჰქონდა – ლაშა და ისტორიაშიც მეფე ორი სახელით შევიდა – ლაშა-გიორგი. თამარის გარდაცვალებამ და სახელმწიფოს სათავეში ახალგაზრდა მეფის მოსვლამ საქართველოს ყმადნაფიც ქვეყნებს განდგომის სურვილი გაუჩინა. პირველმა განძამ გაბედა და ხარკის გადახდაზე უარი განაცხადა. საჭირო გახდა განძის კვლავ დამორჩილება. ეს რაც შეიძლება სწრაფად უნდა მომხდარიყო, რათა სხვა ყმადნაფიცებს განდგომილისთვის არ მიეხადათ. ქართველთა ლაშქარი განძისაკენ დაიძრა. ამირსპასალარ ივანე მხარგრძელის გადანყევით განძას ალყა შემოარტყეს. ალყა გაჭიანურდა. ლაშა-გიორგის, როგორც ჩანს, ქალაქის სწრაფად აღება უნდოდა და აქტიური სამხედრო ოპერაციების მომხრე იყო. მეფემ 4 ათას კაცთან ერთად ქალაქის გარშემოვლა გადანყვითა. განძელებმა, როგორც კი შენიშნეს, რომ გიორგი IV მცირერიცხოვანი ჯარით მოსწყდა ქართველთა ძირითად ლაშქარს, გააღეს ქალაქის კარები და თავს დაესხნენ ქართველებს. მეფემ თავის რაზმთან ერთად უკან არ დაიხია, რიცხვმრავალ მტერს არ შეუშინდა. გაიმართა სასტიკი ბრძოლა. მალე ბრძოლაში ქართველთა მხედრობის ძირითადი ნაწილიც ჩაება. განძელები უკუიქცნენ და ქალაქში ჩაიკეტნენ. ბრძოლის შემდეგ დიდებულებმა საყვედურით მიმართეს მეფეს. მეფემ „უმეტრად ქმნულისათვის შენდობა ითხოვა“. ქალაქის ალყა გაგრძელდა. განძის ათაბაგი იძულებული გახდა კვლავ დამორჩილებოდა საქართველოს მეფეს და ხარკის გადახდა იკისრა.

განძასთან მომხდარი ინციდენტი პირველი დაპირისპირება იყო მეფესა და დიდებულებს შორის. დაპირისპირება შემდგომში უფრო გამწვავდა. ლაშა-გიორგი, როგორც ჩანს, საკმაოდ თავისუფალი პიროვნება გახლდათ. მეფის აზრები, შეხედულებები და მისწრაფებები გარკვეულწილად მიუღებელი იყო იმდროინდელი საზოგადოებისათვის. ამას ისიც ემატებოდა, რომ ლაშა-გიორგი ერთპიროვნულად, თავისი დიდი წინაპრის დავით აღმაშენებლის მსგავსად, აპირებდა ქვეყნის მართვას და დიდებულების ინტერესებს ნაკლებად ითვალისწინებდა. ჟამთააღმწერლის სიტყვებით: „განიშორნა ვაზირნი სანატრელისა დედოფლისა და დედისა, წესთა მასწავლებლნი, შეიყვარნა თანამოჰასაკენი“. ამ უკანასკნელებს მემატიაწე რინდებს უწოდებს. მეცნიერთა შორის არ არის ერთიანი აზრი, იმასთან დაკავშირებით თუ ვინ იყვნენ ეს რინდები და რა საქმიანობას ეწეოდნენ. თავად სიტყვა რინდი სპარსულად ნიშნავს ლოთსა და შფოთისთავს. ჟამთააღმწერელთან მოხსენიებული რინდები, სავარაუდოა, რომ იყვნენ აღმოსავლეთში გავრცელებული ერთ-ერთი რელიგიურ-ფილოსოფიური მიმდინარეობის წევრები. დიდებულები მეფის პირად ცხოვრებაშიც ჩაერვივნენ, როდესაც ლაშა-გიორგიმ „მისრულმან კახეთს სოფელსა ერთსა, ველისციხესა, იხილა ქალი ფრიად ქმნულკეთილი და მყის აღტაცებულ იქმნა გულისთქმათა მიერ... მსწრაფლ თვისად მიიყვანა და შეიყვარა ფრიად“. გიორგი IV-მ საუკუნოვანი ტრადიცია დაარღვია. ერთიანი საქართველოს მეფეებს მანამდე ცოლად მოჰყავდათ მეზობელი სახელმწიფოების სამეფო საგვარეულოთა წარმომადგენლები. რაც მთავარია, ველისციხელი ქალი გათხოვილი იყო. ლაშა-გიორგის იგი ძალიან უყვარდა და მის გაშვებას არ აპირებდა. მალე მას ვაჟიც შეეძინა, რომელსაც დავითი დაარქვეს. დავითი უკანონო შვილად ითვლებოდა და ქართული სამართლის მიხედვით ის ვერასოდეს დაიკავებდა სამეფო ტახტს. რამდენიმე წლის შემდეგ დიდებულებმა და სასულიერო პირებმა ლაშა-გიორგის „წარგვარეს ქალი იგი, დედა დავითისი, და ქმარსავე მისსა მისცეს“. მეფე ერთგული დარჩა თავისი სიყვარულისა და ცოლი აღარ შეურთავს.

სამეფო კარზე არსებული დაპირისპირება, რა თქმა უნდა, ქვეყანაში შექმნილ ვითარებაზეც ახდენდა გავლენას. მიუხედავად ამისა, საქართველო მაინც ახლო აღმოსავლეთის უძლიერესი სახელმწიფო იყო. ჯვაროსნები დახმარებას სთხოვდნენ გიორგი IV-ს და იმედის თვალით შესცქეროდნენ საქართველოს.

1217 წელს დაიწყო მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა. ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად სერიოზულად ემზადებოდნენ საქართველოში. ყველაფერი მონღოლთა უეცარმა გამოჩენამ ჩაშალა.

მონღოლები ცენტრალურ აზიაში ცხოვრობდნენ. 1206 წელს მონღოლთა ყაენად აირჩიეს თემუჩინი და მას ჩინგიზი უწოდეს. ჩინგიზ-ყაენმა დიდი სამხედრო-ადმინისტრაციული რეფორმა განახორციელა. მონღოლები მან ათასეულებად დაყო (თითოეულ ასეთ ერთეულს 1000 მხედრის გამოყვანა ევალებოდა). პირადად ჩინგიზ-ყაენს ათიათასიანი გვარდია ჰყავდა. ჯარში სასტიკი დისციპლინა სუფევდა. მონღოლთა სამხედრო ტაქტიკის ძირითადი ელემენტები იყო: მონინაალმდეგის წინასწარი დაზვერვა, მისი შეტყუება ხელსაყრელ ადგილას, სწრაფი მანევრირება და მონინაალმდეგის სამხედრო ძალის ცალ-ცალკე განადგურება. ჩინგიზ-ყაენის მეთაურობით მონღოლებმა ძალიან მალე დაიპყრეს ციმბირი, ჩინეთი და შუა აზიაში გამოჩნდნენ. აქ მათ ხორეზმის სამეფოსთან მოუხდათ შეტაკება.

ხორეზმი განსაკუთრებით გაძლიერდა მუჰამედის დროს. მუჰამედის მეფობის პერიოდში ხორეზმის სახელმწიფო მოიცავდა შუა აზიას, ჩრდილოეთ ირანს, ავღანეთის ნაწილს. ხორეზმის შაჰის ვასალი იყო აზერბაიჯანის ათაბაგი. მიუხედავად იმისა, რომ მუჰამედს უზარმაზარი სამხედრო ძალა ემორჩილებოდა, მან ვერ მოახერხა სათანადო წინააღმდეგობა გაენია მონღოლთათვის. ჩინგიზ-ყაენის ლაშქარმა გაანადგურა ხორეზმის სამეფო. მუჰამედი კასპიის ზღვის ერთ-ერთ კუნძულზე დაემალა მონღოლებს, სადაც გარდაიცვალა კიდევც. მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა მუჰამედის ვაჟი ჯალალ

ად-დინი. ჩინგიზ-ყაენმა თავის საუკეთესო სარდლებს – ჯებესა და სუბუდაის – დაავალა მოეძებნათ გაქცეული მუჰამედი. მათ, ამავე დროს, უნდა დაეზერათ ის ქვეყნები, რომელთა დაპყრობასაც მონღოლები მომავალში აპირებდნენ. სწორედ ჯებე და სუბუდაი მოადგნენ საქართველოს.

1220 წლის ზამთარში მონღოლები აზერბაიჯანში შევიდნენ. ათაბაგმა მათ დიდძალი საჩუქრები მიართვა, ხარკი გადაუხადა და დაუზავდა. მონღოლები საქართველოს სამეფოს ფარგლებში შემოიჭრნენ. პირველივე ბრძოლა მათი გამარჯვებით დამთავრდა, თუმცა მათ საქართველოს სიღრმეში შესვლა არ უცდიათ. მეორე ბრძოლისათვის ქართველები უკეთ მოემზადნენ. ლაშა-გიორგიმ 90-ათასიანი ჯარი შეკრიბა და მტერს შეებრძოლა. მონღოლებმა ჩვეული ხერხი იხმარეს – ჯარი ორად გაყვეს. ერთი ნაწილი ქართველებს შეებრძოლა და მალე უკუიქცა. ქართველები გაქცეულ მონღოლებს დაედევნენ. სწორედ ამ დროს ბრძოლაში ჩაება მონღოლთა ჩასაფრებული ჯარი. მემატიანე მწუხარებით გვაუწყებს: „მაშინ მოინია რისხვა ზეგარდმო უსჯულოებათა და ცოდვათა ჩვენთათვის და ივლტოდეს ქართველნი და სპანი და თვით მეფე ლაშა“. მონღოლთა გამარჯვებით დამთავრდა მესამე ბრძოლაც. ამის შემდეგ მათ დატოვეს საქართველო, რადგან ნახეს, რომ „ქართველები ფლობდნენ დიდ ძალებსა და საშინელი ხევებით დასერილ ქვეყანას, რომლის დასაპყრობად აუცილებელია ხანგრძლივი ბრძოლა და სისხლისღვრა“. ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასულმა მონღოლებმა დაამარცხეს რუსთა და ყივჩაყთა გაერთიანებული ლაშქარი, შემდეგ ჩრდილოეთიდან შემოუარეს კასპიის ზღვას და უკან დაბრუნდნენ ჩინგიზ-ყაენთან.

მონღოლებთან ბრძოლაში განცდილი რამდენიმე მარცხი სერიოზული დარტყმა იყო საქართველოსთვის. უკვე ძალიან დიდი ხანია ქართველებს დამარცხების სიმწარე არ განეცადათ. როგორც ჩანს, ქართველმა სახელმწიფო მოღვაწეებმა ყოველივე მომხდარიდან სათანადო დასკვნები არ გამოიტანეს. შემდგომ-

ში განვითარებულმა მოვლენებმა ცხადყო, რომ საქართველოს ძლიერების ხანა წარსულს ჩაბარდა.

მონღოლებთან ბრძოლაში დაიჭრა თავად ლაშა-გიორგიც. ვარაუდობენ, რომ სწორედ ბრძოლაში მიღებული ჭრილობისაგან გარდაიცვალა მეფე 1223 წელს.

გიორგი IV-ის გარდაცვალების შემდეგ ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე მისი და რუსუდანი იყო. უკვე მეორედ საქართველოს სამეფო ტახტი ქალმა დაიკავა.

2. ჯალალ ად-დინის ლაშქრობები.

საქართველოს დაპყრობა მონღოლების მიერ

1. რუსუდანის გამეფება. ბრძოლა ჯალალ ად-დინის წინააღმდეგ. 1223 წელს რუსუდანი საქართველოს მეფე გახდა. თამარის შემდეგ ქალის გამეფება აღარ იყო საქართველოსათვის უცხო მოვლენა, მაგრამ თამარსა და რუსუდანს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაც არსებობდა. თამარს ამზადებდნენ მეფობისათვის. იგი ექვსი წელი გიორგი III-ის თანამოსაყდრე იყო და ქვეყნის მართვის ცოდნასა და გამოცდილებას ეუფლებოდა. რუსუდანი კი მეფობისთვის მზად არ იყო, რადგან, ალბათ, ვერავინ წარმოიდგენდა, რომ იგი ოდესმე ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე გახდებოდა. სამწუხაროდ, რუსუდანს არც პიროვნული თვისებები აღმოაჩნდა მეფობის შესაფერისი.

რუსუდანის მეფობის პირველი წლები თითქოს ცუდს არაფერს უქადდა ქვეყანას. ქართველები კვლავ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად ემზადებოდნენ. ქართველებს არც ამჯერად დასცალდათ. საქართველოს საზღვრებს ჯალალ ად-დინი მოადგა. მონღოლთაგან ლტოლვილმა ხორეზმის შაჰის მუჰამედის ძემ ჯალალ ად-დინმა მოახერხა ირანში გამაგრებულიყო. მას სასტიკი ბრძოლები ჰქონდა მონღოლებთან.

ჯალალ ად-დინი კარგი სარდალი, მაგრამ ცუდი დიპლომატი და პოლიტიკოსი აღმოჩნდა. მან ერთიანი ანტიმონღოლური კოალიციის შექმნის მაგივრად თავისი შესაძლო მოკავშირეების რბევა და აოხრება დაიწყო (თუმცა ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ჯალალ ად-დინს არ ენდობოდნენ, ეშინოდათ და მისი გულწრფელი მოკავშირეობა ეეჭვებოდათ).

1225 წელს გარნისის ბრძოლაში ქართველთა ლაშქარი ჯალალ ად-დინის ლაშქარს შეება. ბრძოლის დასაწყისშივე ჯალალ ად-დინს ქართველთა ჯარის მენინავე ნაწილები ეკვეთნენ შალვა და ივანე ახალციხელების მეთაურობით. ბრძოლის ბედი ამირსპასალარ ივანე მხარგრძელის შეცდომამ გადაწყვიტა. მან დახმარება დროზე არ გაუგზავნა ახალციხელებს, როდესაც ეს უკანასკნელები ომში ჩაებნენ და ძირითადი ძალებისაგან დახმარება ითხოვეს. ქართველთა მენინავე ჯარი განადგურდა, ივანე ახალციხელი დაიღუპა, შალვა კი ტყვედ ჩავარდა. ამის შემდეგ ამირსპასალარმა მთავარი ლაშქრის ომში ჩაბმა უაზროდ ჩათვალა. ივანე მხარგრძელი ამ დროს უკვე ხანდაზმული იყო და, შესაძლოა, ამიტომაც ვერ განსაზღვრა სწორად ბრძოლის მიმდინარეობა. ჟამთააღმწერელი კი წერს: „იტყვიან, ვითარმედ შურიტა ყო ახალციხელთა შალვა და ივანესითა. ჰო შური, ყოველთა ბოროტთა დასაბამი და ძვირად მომწყვედელი ნათესავისა კაცთასა და ყოველთა ნათესავთა მწყლველი!“.

ჯალალ ად-დინმა დვინი აიღო და თბილისისაკენ დაიძრა. ამ დროს მას თან ჰყავდა დატყვევებული შალვა ახალციხელი. ეს უკანასკნელი მტრის ბანაკიდან წერილებს აგზავნიდა და ქართველებს მტრის გეგმებს ატყობინებდა. ამას ისიც დაემატა, რომ შალვამ უარი თქვა ისლამის მიღებაზე. ჯალალ ად-დინის ბრძანებით შალვა ახალციხელი სიკვდილით დასაჯეს. გადმოცემის თანახმად, სწორედ შალვა ახალციხელს ეძღვნება სიმღერა „შავლეგო“. რუსუდანმა დედაქალაქი მიატოვა და ქუთაისში გადავიდა, ქალაქის დაცვა კი ბოცო და მემნა ბოცოსძეებს დაავალა. 1226 წელს შინაგამცემლობის შედეგად ჯალალ ად-დინმა თბი-

ლისი აიღო. გამარჯვებულმა ხვარაზმელებმა სასტიკად ააოხრეს ქალაქი, გაუღიტეს 100 ათასი კაცი.

თბილისის აღების შემდეგ ჯალალ ად-დინი სხვა ქვეყნების დასამორჩილებლად გაემართა. ამით ისარგებლეს ქართველებმა და მცირე ხნით თბილისი გაათავისუფლეს. ჯალალ ად-დინი კვლავ თბილისისკენ გამოეშურა. ქართველებმა ქალაქი დატოვეს.

ჯალალ ად-დინის წინააღმდეგ ქართველებმა ჩრდილო კავკასიიდან გადმოყვანილი ყივჩაყების გამოყენება სცადეს. ბრძოლის წინ ჯალალ ად-დინმა მოახერხა ყივჩაყებთან მოლაპარაკება. მათ ბრძოლაში მონაწილეობა აღარ მიიღეს. ბოლნისთან ბრძოლაში ქართველები დამარცხდნენ. ამ გამარჯვების მიუხედავად, ჯალალ ად-დინის მდგომარეობა არ იყო სანუგეშო.

მონღოლებმა კვლავ განაახლეს დაპყრობითი ომები. XIII საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში ისინი უკვე აზერბაიჯანში გამოჩნდნენ. ჯალალ ად-დინმა მონღოლებთან ბრძოლაში მარცხი იწვნია და დევნილობაში დაიღუპა.

2. მონღოლთა მიერ საქართველოს დაპყრობა. ჯალალ ად-დინის შემოსევებმა საქართველო მნიშვნელოვნად დაასუსტა, რამაც საქმე გაუადვილა მონღოლებს. როდესაც მონღოლები საქართველოს მოადგნენ, მათ დაუპირისპირდა არა ძლიერი სახელმწიფო, არამედ ქვეყანა, რომლის მმართველებმაც მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლის რეალური გეგმაც კი ვერ შეიმუშავეს.

რუსუდანი თბილისში ახალი დაბრუნებული იყო, როდესაც 1235 წელს მონღოლების შემოსევა შეიტყო. მეფემ ნაცად ხერხს მიმართა: თავად ქუთაისში გაიხიზნა, ქალაქის დაცვა კი ციხისთავს დაავალა. ციხისთავმა ზუსტად შეასრულა მეფის ბრძანება: მტრის მოახლოებისთანავე ქალაქი გადანვა და მიატოვა. მონღოლების წინააღმდეგ გენერალური ბრძოლის გამართვა ვერ მოხერხდა, რადგან ყველა დიდებული თავის ციხესიმაგრეში ჩაიკეტა. ამ ტაქტიკით ბრძოლას აზრი ჰქონდა იმ შემთხვევაში, თუ მონღოლები სადმე დამარცხდებოდნენ და ქართველები მანამდე დროს მოიგებდნენ. სამწუხაროდ, მონღოლების დამმარცხებელი

იმ დროს არავინ გამოჩნდა და ამ ტაქტიკიდანაც არაფერი გამოვიდა. დიდებულთა ნაწილმა კარს მოდგარ მონღოლებს ბრძოლის ნაცვლად მოლაპარაკებები გაუმართა. ნიშანდობლივია, რომ პირველი მონღოლებს ამირსპასალარი ავაგ მხარგრძელი დაუზავდა. მის მაგალითს სხვებმაც მიბაძეს. ერთადერთი, ვინც წინააღმდეგობა გაუწია მტერს, ყვარყვარე ჯაყელი იყო. მის ბრძოლას, სხვათა უმოქმედების გამო, აზრი არ ჰქონდა. ყვარყვარემ მეფეს დაზავების ნებართვა სთხოვა და დასტურის მიღების შემდეგ ბრძოლა შეწყვიტა.

მონღოლებთან დაზავება გადანყვიტა თვით რუსუდანმაც, მით უმეტეს, რომ დახმარების იმედი არსაიდან ჩანდა. ასეთ მძიმე ვითარებაში საქართველოს ელჩობა არსენ მნიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის მეთაურობით ბათო-ყაენთან გაემგზავრა. ბათო ჩინგიზ-ყაენის შვილიშვილი იყო. სწორედ ბათო სარდლობდა მონღოლებს 1236-1242 წლებში იმ დიდი დაპყრობითი ლაშქრობისას, რომლის დროსაც მათ დაიმორჩილეს მთელი რუსეთი, შეიჭრნენ პოლონეთსა და უნგრეთში. ბათო უდიდესი გავლენით სარგებლობდა მონღოლთა უმაღლეს ხელისუფალთა შორის. სწორედ მან შექმნა „ოქროს ურდო“, რომელიც მოიცავდა: დასავლეთ ციმბირს, რუსეთის მთელ ევროპულ ნაწილს, ყირიმს.

1243 წელს საქართველომ ზავი დადო მონღოლებთან. საქართველო ოქროს ურდოს მფლობელობაში მოექცა. ზავის დასადავად ყარაყორუმში წასვლა ქართველ ელჩს აღარ დასჭირდა, მით უმეტეს, რომ უკვე დიდი ყაენი გარდაცვლილიყო, ახალი კი ჯერ არ შესდგომოდა რეალურ მართველობას. ზავის თანახმად, სამეფო ხელისუფლება საქართველოში ხელუხლებლად რჩებოდა, მეფობის პრეტენდენტს ტახტზე დიდი ყაენი ამტკიცებდა; ქართველებს უნდა გადაეხადათ ხარკი 50 ათასი პერპერა; საჭიროების შემთხვევაში ქართველებს სამხედრო ძალა უნდა გამოეყვანათ მონღოლთა მხარეზე საბრძოლველად.

მონღოლებთან ზავის დადება შექმნილი ვითარებიდან ერთადერთი სწორი გამოსავალი იყო. სამეფო კარმა ამ ნაბიჯით

შეინარჩუნა ქვეყნის ერთიანობა, თავიდან აიცილა ის სისხლის-
ღერა, რაც შეიძლება მოჰყოლოდა ბრძოლებს დასავლეთ სა-
ქართველოსთვის. ზავის დადების შემდეგ რუსუდანი თბილისში
დაბრუნდა და თავისი ძე დავითი, რომელიც მანამდე თანამოსაყ-
დრედ დასვა, მონღოლთა ყაენთან გააგზავნა მეფედ დასამტკი-
ცებლად.

1245 წელს რუსუდანი გარდაიცვალა.

3. უმეფობის ხანა. შეთქმულება კოხტასთავს. რუსუდანის
გარდაცვალების შემდეგ საქართველოში უმეფობის ხანა დადგა.
ტახტის მემკვიდრე დავითი ჯერ კიდევ არ იყო ურდოდან და-
ბრუნებული. მონღოლებმა ისარგებლეს შექმნილი ვითარებით
და საქართველო, მონღოლური წესის მიხედვით, დუმნებად დაყ-
ვეს. დუმნისთავობა დამპყრობლებმა ცნობილ ქართველ დიდე-
ბულებს (ეგარსლან ბაკურციხელს, შანშე მხარგრძელს, ყვარყ-
ვარე ჯაყელს, გრიგოლ სურამელს, ცოტნე დადიანს და სხვებს)
უბოძეს.

მონღოლთა ბატონობა სულ უფრო და უფრო მძიმდებოდა.
ქართველები არ აპირებდნენ ასე ადვილად შეჰყუებოდნენ თავი-
სუფლების დაკარგვას. ჯავახეთში, კოხტასთავზე, შეიკრიბნენ:
ეგარსლან ბაკურციხელი, ცოტნე დადიანი, ყვარყვარე ჯაყე-
ლი, სარგის თმოგველი და სხვები. მათი მიზანი დიდი აჯანყების
მომზადება იყო. მონღოლებმა შეთქმულების შესახებ შეიტყვეს
და მისი მონაწილეები დააპატიმრეს. გადარჩნენ მხოლოდ ცოტნე
დადიანი და რაჭის ერისთავი კახაბერისძე, რომლებმაც ადრე
დატოვეს შეკრება. დაპატიმრებულები ანისში წაიყვანეს, ხელ-
ფები შეუკრეს, გააშიშვლეს, ტანზე თაფლი წაუსვეს და მზეზე
დაყარეს. ცოტნე დადიანმა გაიგო ქართველი დიდებულების შეპყ-
რობის ამბავი. მან ორი მსახური იახლა და ანისში წავიდა. ჟამ-
თააღმწერელი გვაუწყებს, რომ „ცოტნე დადიანი მოვიდა ორითა
კაცითა და განიძარცვა სამოსელი თავისი და შეკრული დაჯდა
ქართველთა თანა“ – მოახსენეს მონღოლებმა ნოინს. კითხვაზე,
თუ რატომ მოიქცა ასე, ცოტნემ უპასუხა, რომ მისი მეგობრები

უდანაშაულონი იყვნენ და თუ მათი დასჯა იყო საჭირო, ისიც მათთან ერთად იმყოფებოდა შეკრებაზე და ისიც დასასჯელი ყოფილა. მემკვიდრე მოგვითხრობს, რომ ცოტნეს პასუხის მოსმენის შემდეგ ნოინმა ბრძანა: „ვინაითგან ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან და არა განცრუვდებიან, რომელ აფხაზეთით მოვიდა კაცი, რათა დადვას სული თვისი მოყვარეთათვის და არ განცრუვნეს, ესრეთ განწირნა თავი თვისი სიკვდილად, არა არს სიცრუე მათ შინა და ამის ძლით უბრალოდ ვპოვებთ. ამისათვის განუტოთ ყოველნი“. შემდეგ ნოინმა ცოტნეს მიმართა: „განდგომილება ვგონეთ თქვენ ქართველთა და ან ვინათგან ჰყავს სათნოება კეთილი, ყოველთა ქართველთა შენ მოგანიჭებთ და შენდა მინდობილ ვართ“. ცოტნეს თავდადებას ქართველი ტყვეები სიკვდილისაგან იხსნა.

ტახტის მემკვიდრის მონღოლთა ყაენთან გამგზავრების შემდეგ დიდი დრო გავიდა, მაგრამ დავით რუსუდანის ძის შესახებ კვლავ არანაირი ცნობა არ ჰქონდათ ქართველებს. უმეფობის გაგრძელება აღარ შეიძლებოდა, დიდებულები უკვე ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ და ზოგიერთი მათგანი (ეგარსლან ბაკურ-ციხელი) გამეფებასაც კი აპირებდა. ბაგრატიონთა საგვარეულოს ერთადერთი მემკვიდრე იყო ლაშა-გიორგის ვაჟი დავითი, რომელიც რუმის სასულთნოში იმყოფებოდა (რუმის სულთანზე იყო გათხოვილი რუსუდანის ასული თამარი). მართალია, ის უკანონო შვილად ითვლებოდა, მაგრამ სხვა გამოსავალი არ ჩანდა. ქართველმა დიდებულებმა დავით გიორგის ძე რუმიდან ჩამოიყვანეს და ისიც ყაენთან გაგზავნეს მეფედ დასამტკიცებლად.

3. საქართველო XIII საუკუნის მეორე ნახევარი

1. ორმეფობა. მონღოლური გადასახადების დაწესება. მონღოლთა ყაენთან ჩასულ დავით გიორგის ძეს იქ დახვდა თავისი

მამიდაშვილი დავით რუსუდანის ძე, რომელიც უკვე დიდი ხანია მეფედ დამტკიცებას ელოდა. ამრიგად, ყაენის კარზე ერთდროულად საქართველოს სამეფო ტახტის ორი პრეტენდენტი აღმოჩნდა. ორივეს თავისი არგუმენტები ჰქონდა და მეფედ დამტკიცებას ითხოვდა. ლაშა-გიორგის ძის მომხრეები ამბობდნენ, რომ მეფობა არ ეკუთვნოდა ქალის (რუსუდანის) შვილს და ტახტზე გიორგი IV-ის მემკვიდრე უნდა ასულიყო. დავით რუსუდანის ძის მომხრეები კი ხაზს უსვამდნენ იმას, რომ რუსუდანი, მართალია, ქალი იყო, მაგრამ კანონიერ მეფედ ითვლებოდა და მის შვილსაც ტახტი კანონიერად უნდა რგებოდა. დავით ლაშა-გიორგის ძე უკანონო შვილი იყო და რადგან, ქართული სამართლის მიხედვით, დავითს მეფობა არ ეკუთვნოდა, მისმა მომხრეებმა დავის მონღოლური წესით გადაწყვეტა მოითხოვეს. მონღოლებს რომ მოენდომებინათ საკითხში გარკვევა, რა თქმა უნდა, ამას შეძლებდნენ, მაგრამ მათთვის ხელსაყრელი იყო საქართველოში ორი მეფის მმართველობა. ერთმანეთთან დაპირისპირებული პრეტენდენტები, ცხადია, მშვიდობიანად ვერ იმეფებდნენ, ექნებოდათ მუდმივი კონფლიქტი. ეს კი დაასუსტებდა საქართველოს, დაქსაქსავდა მის ძალებს. ამიტომ მონღოლებმა ორივე დავითი მეფედ დაამტკიცეს. ლაშა-გიორგის ძეს „ულუ“ ანუ უფროსი უწოდეს, რუსუდანის ძეს – „ნარინი“ ანუ უმცროსი.

1247 წელს ორივე მეფე თბილისში ჩამოვიდა. მონღოლთა იმედები არ გამართლდა, მეფეებს შორის დაპირისპირება და კონფლიქტი არ მომხდარა. დავით ულუ (1247-1270) და დავით ნარინი (1247-1293) ერთად მართავდნენ საქართველოს, ერთად გამოსცემდნენ ბრძანებებს. ცხადია, ორივე დავითი კარგად აცნობიერებდა შექმნილ ვითარებას, მათ პიროვნული უთანხმოებანი დაივიწყეს.

სანამ მონღოლები დიდ დაპყრობით ომებს აწარმოებდნენ, მათი შემოსავლის ძირითად წყაროს სამხედრო ნადავლი და ალაფი წარმოადგენდა. XIII საუკუნის 50-იანი წლებისათვის დიდი დაპყრობითი ომების ეპოქა დამთავრდა, შესაბამისად შემცირდა

შემოსავალიც. მონღოლებმა გადაწყვიტეს მოენესრიგებინათ საგადასახადო სისტემა. ამ მიზნით მათ ჩაატარეს აღწერა. 1254-1256 წლებში მონღოლებმა აღწერეს ყველაფერი, რასაც კი შემოსავლის მოცემა შეეძლო: ადამიანები, პირუტყვი, ხეები, ვენახები და სხვა. ყველაფერზე დაწესდა გადასახადი – სულ 40-მდე სახის (ზოგი ნატურით, ზოგიც შრომით). ძირითადი გადასახადები იყო: მალი, ყაფჩერი, დამლა, საიამე ბეგარა, ულუფა და სხვა.

ძალიან მძიმე იყო ის სამხედრო ბეგარა, რომელიც მონღოლებმა დააწესეს საქართველოში. ყოველ ცხრა სრულფუძიან კომლს უნდა გამოეყვანა ერთი მეომარი. ასეთი წესით საქართველოდან გადიოდა 90 ათასი მეომარი. ამ მონაცემების მიხედვით, საქართველოს მოსახლეობა დაახლოებით ხუთი მილიონი უნდა ყოფილიყო. მონღოლები თითქმის სულ ომობდნენ და ქართველებსაც მონაწილეობის მიღება უხდებოდათ ამ ომებში. ეს, ბუნებრივია, დიდ მსხვერპლს ითხოვდა. მონღოლთა ჯარში ხშირი იყო ეპიდემიები, რომლებიც საქართველოშიც ვრცელდებოდა (ერთ-ერთი ასეთი ეპიდემიის დროს გარდაიცვალა დავით ულუს უფროსი ძე გიორგი). ხშირად ქართველებს ძალიან ხანგრძლივად უხდებოდათ სამშობლოს დატოვება. ირანში, ალამუთის ციხისთვის წარმოებული ბრძოლების დროს ქართველთა ლაშქარი შვიდი წლის მანძილზე იყო სამშობლოს მონყვეტილი.

2. აჯანყებები მონღოლთა წინააღმდეგ. საქართველო ოქროს ურდოსა და ილხანებს შორის მიმდინარე ბრძოლის დროს. მონღოლთა ბატონობა ძალიან მძიმე იყო. დამპყრობთა წინააღმდეგ პირველი დავით VI ნარინი აჯანყდა. მან 1259 წელს დაამარცხა საქართველოში მყოფი მონღოლთა ჯარი, მაგრამ მიხვდა, რომ მონღოლების წინააღმდეგ ბრძოლას დიდხანს ვერ შეძლებდა და დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. მეფემ ქუთაისს შეაფარა თავი. ამ დროიდან სამეფო რეალურად ორად გაიყო.

1260 წელს აჯანყდა დავით VII ულუ. დიდებულთაგან მეფეს მხარი მხოლოდ სარგის ჯაყელმა დაუჭირა. ასეთ ვითარება-

ში აჯანყების დანყება უაზრობად ჩანდა, მაგრამ დავით ულუმ თავისი განზრახვა არ შეცვალა. გადამწყვეტი ბრძოლის დროს მონღოლების მხარეზე ბევრი ქართველი დიდებული იბრძოდა და ბრძოლის ბედი სწორედ ამან გადანყვიტა. დამარცხებული მეფე და სარგის ჯაყელი შეეცადნენ სამცხეში გამაგრებულიყვნენ, მაგრამ ბოლოს მათაც დასავლეთ საქართველოს შეაფარეს თავი. ქუთაისში ორი მეფე აღმოჩნდა ერთდროულად. დასავლეთ საქართველოს დიდებულთა ნაწილმა დავით ულუმ გამოყენება სცადა დავით ნარინის წინააღმდეგ. ამან უმძიმესი მდგომარეობა შექმნა. დავით ულუმ მონღოლებთან შერიგება გადანყვიტა და სარგის ჯაყელთან ერთად ჰულაგუს ეახლა. ყაენის წინაშე მთელი დანაშაული თავის თავზე სარგის ჯაყელმა აიღო. მონღოლები, ალბათ, სასტიკად დასჯიდნენ განდგომილებს, რომ არა იმ დროს არსებული ვითარება.

XIII საუკუნის 50-იან წლებში ჩინგიზ-ყაენის შვილიშვილმა ჰულაგუმ თავი დამოუკიდებელ მმართველად გამოაცხადა. ჰულაგუს ილხანის (ტომის ხანის) ტიტული მიანიჭეს. ასე ჩამოყალიბდა ილხანთა სახელმწიფო, რომელიც მოიცავდა: ავღანეთს, თურქმენეთს, ირანს, სამხრეთ კავკასიას, ერაყს, მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილს. ილხანებს თავიდანვე სასტიკი ბრძოლა ჰქონდათ ოქროს ურდოსთან, რომელიც მოიცავდა დასავლეთ ციმბირს, რუსეთის ევროპული ნაწილსა და ყირიმს. ამ ბრძოლაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა საქართველოს. ილხანებს სჭირდებოდათ ქართველთა სამხედრო ძალა, რათა ჩაეეკათ ჩრდილოეთიდან სამხრეთ კავკასიაში გადმოსასვლელები. მონღოლებს ასევე სჭირდებოდათ პიროვნება, ვინც ქართველთა ლაშქარს სათავეში ჩაუდგებოდა. ასეთი კი დავით ულუ შეიძლებოდა ყოფილიყო. ამიტომ შეინყალა ჰულაგუმ იგი. ქართველებს კიდევ ერთი მძიმე მოვალეობა დაეკისრათ – სიბაზე დგომა (სიბა გამაგრებულ თავდაცვით ზღუდეს ერქვა). სიბაზე მდგომ ქართველთა ლაშქარს ოქროს ურდოს ჯარი უნდა შეეჩერებინა. ოქროს ურდოს ყაენმა ბერქამ ორჯერ დაამარცხა ჰულაგუ და 1265 წელს

საქართველოში შემოიჭრა. საშინლად აოხრდა კახეთი და ჰერეთი, განადგურდა ისეთი მნიშვნელოვანი ქალაქები, როგორიც იყო ხორნაბუჯი და რუსთავი.

არც ქვეყნის შიგნით ჰქონდა დავით ულუს თანხმობა. ბასილი ჭყონდიდელ-უჯარმელის აგრარულმა პოლიტიკამ, რაც გულისხმობდა ეკლესიისათვის შეწირული მიწების უკან „გამოწირვას“, მეფეს ურთიერთობა გაუმწვავა ეკლესიასთან. განხეთქილება მოხდა მეფესა და სარგის ჯაყელს შორისაც (დიდებულთა ნაწილმა მეფე დაარწმუნა, რომ ყენი სარგისის გამეფებას აპირებდა). დავითმა სარგისი დაატყვევა. ამ უკანასკნელმა დახმარება ყენს სთხოვა. ყენის მოთხოვნით მეფე იძულებული გახდა სარგისი გაეთავისუფლებინა. მეფისაგან თავის დაცვის მიზნით სამცხის მთავარმა მონღოლთა მფარველობა ითხოვა. ყენმა სარგის ჯაყელი შეიწყალა და სამცხე „ხასინჯუდ“ აქცია. „ხასინჯუს“ მიწები პირდაპირ ყენს ემორჩილებოდა და მასში ვერც ერთი სახელმწიფო მოხელე და გადასახადის ამკრეფი ვერ შევიდოდა. 1266 წელს სამცხე ცალკე ერთეულად ჩამოყალიბდა და საქართველოც ფაქტობრივად სამ ნაწილად გაიყო.

1270 წელს დავით VII ულუს სიბაზე დგომისას ეპიდემია შეეყარა და გარდაიცვალა.

3. დემეტრე II თავდადებული. დავით ულუს გარდაცვალების შემდეგ ყენმა მეფედ მისი თერთმეტი წლის ძე დემეტრე II დაამტკიცა (1270-1289). ყენმა დემეტრეს მეურვედ სადუნ მანკაბერდელი დაუნიშნა. დემეტრეს მცირეწლოვნობის დროს სამეფოს ფაქტობრივად ათაბაგ-ამირსპასალარი სადუნი განაგებდა. მისი გარდაცვალების შემდეგ მეფემ სადუნის ძეს ხუტლუ-ბუღას ათაბაგობა ჩამოართვა და მხოლოდ ამირსპასალარობა უბოძა, რითაც ეს უკანასკნელი გადაიმტერა.

დემეტრე II მეტად მძიმე პერიოდში აღმოჩნდა სამეფო ტახტზე. ქვეყანა პოლიტიკურად დაშლილი, ეკონომიკურად კი გაჩანაგებული იყო. მეფე შეეცადა გარკვეული ღონისძიებები გაეთარებინა. დაიწყო გაუჟაცრიელებული ადგილების ხელახლა

დასახლება, დანგრეულის აღდგენა, ააგო მეტეხის ღვთისმშობლის ტაძარი თბილისში.

ილხანებს სასტიკი ბრძოლები ჰქონდათ ეგვიპტის მამლუქებთან და ქართველებსაც მონაწილეობის მიღება უზდებოდათ ამ ლაშქრობებში. დემეტრე II-ს რამდენჯერმე მოუწია ეგვიპტეში წასვლა. ერთ-ერთ ბრძოლაში იგი ძლივს გადაურჩა სიკვდილს.

ილხანთა სახელმწიფოში ხშირი იყო შინაომები და მათში დემეტრე II-ც აღმოჩნდა ჩართული. დემეტრე, სავარაუდოა, იმ შეთქმულებაში მონაწილეობდა, რომელსაც პირველი ემირი ბულა ამზადებდა არლუნ-ყაენის წინააღმდეგ. ბულას გაუგეს და სიკვდილით დასაჯეს. ყაენთან დაიბარეს დემეტრეც. ჟამთააღმწერელი გვამცნობს, რომ მეფემ დარბაზი შეკრიბა და მიმართა: „განრისხებულ არს ყაენი... და ან მე მიწოდეს წინაშე მისსა... უკეთუ წარვიდე ყაენის წინაშე, დასტურობით უწყი – მომკლავს... რა სარგებელ არს ცხოვრება ჩემი, უკეთუ ჩემთვის მრავალი სული მოკვდეს და მე ტვირთმძიმე ცოდვითა განვიდე სოფლისა ამისაგან... უკეთუ მე მომკლან, ვგონებ, რომე ქვეყანა უვნებელ დარჩეს“. დემეტრემ უარყო დარბაზის რჩევა: მთიულეთში გახიზნულიყო ან დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო. დემეტრე II ყაენთან წავიდა.

არლუნ-ყაენი დაახლოებით ისეთსავე მდგომარეობაში იყო, როგორშიც თავის დროზე – ჰულაგუ. ყაენი თავს იკავებდა დემეტრეს დასჯისაგან, რადგან მონღოლთათვის სასურველი მეფობის კანდიდატი არავინ ჩანდა. სწორედ ამ დროს გამოჩნდა სადუნის ძე ხუტლუ-ბულა და არლუნს მეფედ დავით ნარინის ძის ვახტანგის კანდიდატურა შესთავაზა. დემეტრეს ბედი გადაწყდა და 1289 წლის 12 მარტს მეფეს თავი მოჰკვეთეს. დემეტრე თავდადებული ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა და მისი ხსენების დღედ 12 (25) მარტი დააწესა.

დემეტრე II-ის ნაცვლად ყაენმა მეფედ დავით ნარინის ძე ვახტანგი (1289-1292) დაამტკიცა. აჯანყებისა და დასავლეთ საქართველოში გადასვლის შემდეგ დავით ნარინს არავითა-

რი ურთიერთობა ილხანებთან აღარ ჰქონია. თავად ილხანებმა რამდენჯერმე სცადეს მის წინააღმდეგ ქართველი დიდებულები (ძირითადად რაჭის ერისთავი კახაბერ კახაბერისძე) გამოეყენებინათ, მაგრამ არაფერი გამოუვიდათ. დავით ნარინს, თავის მხრივ, დიპლომატიური ურთიერთობა ჰქონდა ილხანთა დაუძინებელ მტრებთან ოქროს ურდოსა და ეგვიპტის მამლუქებთან. დავით ნარინი ცდილობდა აღედგინა საქართველოს გავლენა ტრაპიზონის იმპერიაზე და სამხედრო დახმარებასაც კი უწევდა პროქართულ დაჯგუფებას. თავისი ძის გამეფება თბილისში დავით ნარინისათვისაც მისაღები იყო. ვახტანგ II-მ ცოტა ხანს იმეფა და 1292 წელს გარდაიცვალა. ერთი წლის შემდეგ, 1293 წელს, გარდაიცვალა დავით VI ნარინიც და დასავლეთ საქართველოში ხანგრძლივი დაპირისპირება დაიწყო მის შვილებს შორის.

ვახტანგ II-ის გარდაცვალების შემდეგ თბილისში ყაენმა მეფედ დემეტრე II-ის უფროსი ძე დავით VIII (1293-1311) დაამტკიცა. 1295 წელს ილხანთა სახელმწიფოს სათავეში დიდი ბრძოლის შემდეგ ყაზან-ყაენი მოექცა. მან თავისთან დაიბარა დავით VIII, რადგან იგი ყაენის მოწინააღმდეგეს ემხრობოდა. მემკვიდრე გვაუწყებს, რომ მეფემ რჩევა ვაზირებს ჰკითხა: „უკეთუ წარვიდე ურდოსა, გინა არა? დაუმტკიცეს ვაზირთა წარსვლა, ხოლო მეფემ არა ისმინა მათი... და მოვიდა მთიულეთს, უკუდგა ჟინვანს, შეკრა სიბა და მცველნი დაუდგინა“. ყაენმა ჯარი გამოაგზავნა, მაგრამ დავითი ვერ შეიპყრეს. მაშინ მონღოლებმა 1299 წელს თბილისში მეფედ დავით VIII-ის უმცროსი ძმა გიორგი V დასვეს. გიორგი მამის სიკვდილით დასჯის შემდეგ ბაბუასთან, ბექა ჯაყელთან, იზრდებოდა სამცხეში. ბექა ჯაყელი ენერგიული მმართველი და ჭკვიანი პოლიტიკოსი იყო. ცხადია, მასაც უხდებოდა ბრძოლა მონღოლთა მხარეზე. ბექა ჯაყელს ეგვიპტეშიც მოუწია ლაშქრობამ. მის დროს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებთან გაძლიერდნენ თურქები, რომლებიც რამდენჯერმე დაამარცხა ბექამ. ბექა ჯაყელს აქტიური ურთიერთობა ჰქონდა ტრაპიზონის იმპერიასთან. მან თავისი ერთ-ერთი ასული მია-

თხოვა ტრაპიზონის იმპერატორს. ბექა ჯაყელის დროს შედგა სამართლის წიგნი – „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოვლისავე“, რომელმაც საბოლოო სახე ბექას შვილიშვილის ალბულას დროს მიიღო (ბექა-ალბულას სამართალი). ამ პერიოდშივე აშენდა ტაძრები საფარასა და ზარზმაში.

გიორგი V ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო და ქვეყნის მართვა რეალურად არ შეეძლო. ამიტომ მონღოლებმა დავით VIII-ს მისი მეორე ძმა ვახტანგ III (1302-1308) დაუპირისპირეს.

4. გიორგი V ბრწყინვალე

1. მონღოლთა ბატონობის შედეგები. მონღოლთა ბატონობამ უმძიმესი შედეგები მოუტანა საქართველოს. დაირღვა ქვეყნის პოლიტიკური ერთიანობა. XIV საუკუნის დასაწყისი „მრავალმეფიანობის“ პერიოდია. აღმოსავლეთ საქართველოში მონღოლებმა ერთმანეთს დაუპირისპირეს დემეტრე II-ის შვილები: დავით VIII, გიორგი V, ვახტანგ III. დასავლეთ საქართველოში დავით ნარინის გარდაცვალების შემდეგ მისი ძე კონსტანტინე გამეფდა, მაგრამ რაჭა-ლეჩხუმსა და არგვეთს კონსტანტინეს ძმა მიქელი დაეუფლა. დამოუკიდებელი მმართველი იყო ბექა ჯაყელი, რომელსაც ემორჩილებოდა ქვეყანა ტაშისკარიდან ბასიანამდე.

აჯანყებებმა დამპყრობელთა წინააღმდეგ, მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობამ, საქართველოში გავრცელებულმა ეპიდემიებმა მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი შეინირა. მონღოლთა მრავალრიცხოვანმა დამსჯელმა ექსპედიციებმა, საქართველოს გადაქცევამ ოქროს ურდოსა და ილხანთა შორის მიმდინარე ბრძოლის ასპარეზად ქვეყნის საშინელი აოხრება და ნგრევა გამოიწვია. განადგურდა სოფლები და ქალაქები, დაეცა სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა და ხელოსნობა. ოქროს ურდოს შიშით ილხანებმა საქართველოს სამხრეთ საზღვრებთან გამავა-

ლი აღმოსავლეთ-დასავლეთის დამაკავშირებელი დიდი სავაჭრო გზა კიდევ უფრო სამხრეთით გადაიტანეს, რამაც უარყოფითად იმოქმედა საქართველოს ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. ქვეყნის ძირითად მწარმოებელ ფენას – გლეხობას – მეურნეობის გაჩანაგების გამო გადასახადების გადახდის საშუალება აღარ ჰქონდა. გახშირდა ხიზნობა – გლეხობის აყრა და სხვა ადგილებში გაქცევა. მიწის დიდი ნაწილი დაუმუშავებელი რჩებოდა. შედარებით უკეთესი მდგომარეობა იყო სამცხეში. მოიშალა ნეს-რიგი ქვეყნის შიგნით, რაც განსაკუთრებით იგრძნობოდა მთიან რეგიონებში. შექმნილი სიტუაციით ისარგებლეს ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებმა ოსებმა და ქართლში შემოსევები დაიწყეს. მათ ქალაქ გორის დაკავებაც კი მოახერხეს.

ასეთ მძიმე ვითარებაში 1318 წელს სამეფო ტახტი უკვე მეორედ და საბოლოოდ დემეტრე II-ის უმცროსმა ძემ გიორგი V-მ დაიკავა.

2. გიორგი V ბრწყინვალე (1318-1346). გიორგი V-ის ტახტზე ასვლის უამს ქვეყანაში კატასტროფული მდგომარეობა იყო. ფაქტობრივად, საქართველოს ყოფნა-არყოფნის საკითხი იდგა. გიორგიმ აქტიური მოქმედება ჯერ კიდევ გამეფებამდე დაიწყო. მის სახელს უკავშირდება 1316-1317 წლებში ელჩობა ეგვიპტის სულთანთან. მოლაპარაკებების შედეგად ქართველებს დაუბრუნდათ ჯვრის მონასტერი და გადაეცათ „კლიტენი იერუსალემისანი“ (წმინდა საფლავის ტაძრის გასაღები). მეჩეთად ქცეული ჯვრის მონასტრის „გამოხსნა“ ჯერ კიდევ დავით VIII-მ მოახერხა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ის შემდგომში კვლავ მიიტაცეს მუსლიმებმა და საჭირო გახდა მისი ხელახალი „გამოხსნა“. ქართველებს უფლება მიეცათ ცხენზე ამხედრებული, გაშლილი დროშებით შესულიყვნენ იერუსალიმში. ჯვრის მონასტერი ხელახლა „გამოიხსნა“ გიორგი V-მ. „და იწყო მთიებმან აღმოჭვირება“ – ასე აფასებს უამთააღმწერელი გიორგი V-ის გამეფებას. გიორგი კარგად ხედავდა, რომ მონღოლთა ძლიერება წარსულს ჩაბარდა და ადრე თუ გვიან მათი სახელმწიფო დაინგრეოდა. საჭირო იყო

ფრთხილი და გონიერი მოქმედება, რათა საქართველო ამ ნანგრევებში არ აღმოჩენილიყო. მეფემ შეცვალა დამოკიდებულება ილხანებთან: უარი თქვა აჯანყებებზე და ილხანთა ყაენებთან დაპირისპირებაზე. გიორგი V-მ კარგი ურთიერთობა დაამყარა ილხანთა საყაენოს პირველ ემირთან ჩობანთან. ეს უკანასკნელი ყაენ აბუ-საიდის მცირეწლოვნების გამო ფაქტობრივად თვითონ მართავდა ქვეყანას. გიორგიმ ჩობანისაგან უფლება მიიღო თავად აეკრიფა ხარკი. ეს მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. გადასახადის ამკრეფი მოხელეები ყოველთვის თვითნებობდნენ, იმაზე მეტ გადასახადს ითხოვდნენ, ვიდრე დანესებული იყო, ზოგჯერ კი ერთსა და იმავე გადასახადს რამდენჯერმე კრეფდნენ.

თავის მხრივ, ჩობანიც დაინტერესებული იყო გიორგი V-თან კარგი ურთიერთობით. ეს საშუალებას აძლევდა მას ქართველთა სამხედრო ძალის იმედი ჰქონოდა.

ქართველი დიდებულები მეფის მტკიცე ხელისუფლებას დიდი ხანია გადაჩვეულები იყვნენ. გიორგის რადიკალური ღონისძიებების გატარება მოუხდა. მეფის ბრძანებით კახეთში, ცივის მთაზე, სადარბაზოდ მოიწვიეს ურჩი ერისთავები, შეიპყრეს ისინი და სიკედილით დასაჯეს. მეფემ აღკვეთა ოსთა თავდასხმები და ქალაქი გორიც გაათავისუფლა.

1329 წელს გარდაიცვალა მიქელ დავით ნარინის ძე. გიორგი V დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, ქუთაისი დაიკავა და დიდებულები დაიმორჩილა. 1334 წელს მეფემ სამხრეთ საქართველოს შემოერთებაც მოახერხა და ქვეყნის ერთიანობა აღადგინა.

XIV საუკუნის 30-იან წლებში გიორგი V-ის ინიციატივით მოიწვიეს საეკლესიო კრება. ცხადია, რომ მონღოლთა ბატონობის შემდეგ წესრიგის აღდგენა ეკლესიაშიც იყო საჭირო.

გიორგი V-ის ბრძანებითა და აქტიური მონაწილეობით შეიქმნა სამართლის წიგნი – „ძეგლის დადება“. „ძეგლის დადება“ განკუთვნილი იყო ქართლის მთიანეთისათვის. სამართლის ძეგლის შექმნა განაპირობა მთაში არსებულმა მძიმე ვითარებამ.

ამავე პერიოდში შეიქმნა სახელმწიფო სამართლის მნიშვნელოვანი ძეგლი – „ხელმწიფის კარის გარიგება“. მასში განსაზღვრული იყო სამეფო კარის ეტიკეტი, სხვადასხვა მოხელეთა უფლებები და მოვალეობები.

გიორგი V-მ აღადგინა ქვეყნის მართვა-გამგეობის ტრადიციული წესები. გატარდა საფინანსო რეფორმა. მოიჭრა ვერცხლის ფული, რომელსაც გიორგაული თეთრი ეწოდა.

1327 წელს ყაენ აბუ-საიდის ბრძანებით მოკლეს ემირი ჩობანი, რის შემდეგაც საილხანოში შინააშლილობა დაიწყო. ამით ისარგებლა გიორგი V-მ და მონღოლთა ჯარი საქართველოდან გააძევა. ასე დასრულდა მონღოლთა თითქმის ასწლოვანი ბატონობა.

ქვეყნის შიგნით მოპოვებულმა წარმატებებმა, სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებამ, ურჩ დიდებულთა დათრგუნვამ, ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებამ გიორგი V-ს აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოების საშუალება მისცა. საქართველო აქტიურად ჩაერთა ტრაპიზონის იმპერიის საქმეებში. საქართველოს მეფეს მიმონერა და დიპლომატიური ურთიერთობა ჰქონდა რომის პაპ იოანე XXII-თან. პაპის ბრძანებით კათოლიკური საეპისკოპოსო ცენტრი სმირნიდან, რომელიც მცირე აზიის ნახევარკუნძულის დასავლეთ სანაპიროზე მდებარეობდა, თბილისში გადმოიტანეს. ეს საქართველოს საერთაშორისო ავტორიტეტის ზრდაზე მიუთითებდა. ამასვე ადასტურებს კიდევ ერთი ფაქტი – ეგვიპტის სულთანმა ქართველებს უფლება მისცა აეშენებინათ ახალი ტაძარი იერუსალიმში.

გიორგი V-ს ურთიერთობა ჰქონდა საფრანგეთის მეფე ფილიპე VI ვალუასთან, რომელსაც „წმინდა მიწის“ გამოსახსენლად 30 ათასი მოლაშქრით დახმარებას ჰპირდებოდა.

ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებასა და წინსვლას ხელს უწყობდა სავაჭრო კავშირ-ურთიერთობები გენუასა და ვენეციასთან.

გიორგი V-მ აღადგინა ქვეყნის ერთიანობა, განამტკიცა სამეფო ხელისუფლება, იხსნა ქვეყანა სრული განადგურები-

საგან, ააღორძინა მონღოლთა მიერ დაქცეული საქართველო. მადლიერმა შთამომავლობამ მას „ბრწყინვალე“ უწოდა. ვახუშტი ბატონიშვილი შემდეგნაირად აფასებს გიორგი V-ის საქმიანობას: „ხოლო ამისთვის უწოდა ამას გიორგი ბრწყინვალე, რამეთუ იყო ჰაეროვნებითა, შუენიერებითა და ახოვნებითა უებრო, მონყალე, უხვი, ობოლთა და ქურივთა და დავრდომილთა შემწყნარებელი. მეორედ, ვინაითგან იყო ივერია დაფანტული, სამთავროდ და სამეფოდ დაყოფილი, ამან სიბრძნე გონიერებითა თვისითა კუალად შემოიკრიბნა და იგონა, ვითარცა აღმაშენებელმან განავსნა და აღაშენნა ქუეყანანი, რჯული და სამოქალაქო წესნი. განაბრწყინვა, ეკლესიანი დარღუეულნი და მოოხრებულნი აღაშენნა, განაახლნა და განანათლა. ხოლო რანი, შარვანში და მოვაკანი მოხარკედ ჰყვნა თავისად. სძლო ყოველთა, სადა ჯერ იყო ბრძოლითა და ძლიერებითა და სადა ხამდა სიბრძნე-გონიერებითა და მეცნიერებითა თვისითა დაამშვიდნა“.

გიორგი ბრწყინვალე 1346 წელს გარდაიცვალა. სამეფო ტახტზე ავიდა მისი ძე დავით IX (1346-1360).

5. საქართველო XIV საუკუნის მეორე ნახევარში

1. **ბაგრატ V (1360-1393).** 1360 წელს საქართველოს სამეფო ტახტზე დავით IX-ის ძე ბაგრატ V ავიდა. ბაგრატ V-ის მეფობის პირველ პერიოდში, ისევე როგორც მამამისის მმართველობის უამს, საქართველოს სერიოზული სირთულეები არ შექმნია არც ქვეყნის შიგნით და არც საგარეო პოლიტიკაში. მაგრამ მშვიდობიანი ხანა დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1386 წელს საქართველოში თემურ-ლენგი შემოიჭრა.

XIV საუკუნის 60-იან წლებში თემურ-ლენგმა შესძლო შუა აზიაში სახელმწიფოს შექმნა და ჩინგიზ-ყაენის იმპერიის აღდგენა დაისახა მიზნად (თავის სამფლობელოებს იგი ჩინგიზ-ყაე-

ნის შთამომავლების სახელით მართავდა). დასახული მიზნის აღსრულებაში თემურ-ლენგის მთავარი მოწინააღმდეგე ოქროს ურდო იყო. ამდენად, ამ ორი დიდი სამხედრო ძალის შეტაკება გარდაუვალი იყო. ფაქტობრივად ოქროს ურდოსა და ილხანთა სახელმწიფოს შორის არსებული დაპირისპირება გრძელდებოდა. XIV საუკუნის 80-90-იან წლებში ოქროს ურდოს ყაენი **თოხთამიშია**. ომი თოხთამიშსა და თემურ-ლენგს შორის თითქმის 15 წელი მიმდინარეობდა.

ბაგრატ V-მ თოხთამიშსა და თემურ-ლენგს შორის არჩევანი ოქროს ურდოს ყაენზე შეაჩერა და მისი მოკავშირე გახდა. სხვა გამოსავალი არც არსებობდა. თემურ-ლენგთან მარტო ბრძოლა უაზრობა იყო, ხოლო მასთან მოლაპარაკება – ძალიან საეჭვო. თოხთამიშიც დაინტერესებული იყო საქართველოს მოკავშირეობით. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას კავკასიონის გადმოლახვა ძალიან გაუჭირდებოდა.

თემურ-ლენგის საქართველოში პირველი შემოსევის მიზეზიც სწორედ ბაგრატისა და თოხთამიშის მოკავშირეობა იყო. თემური საქართველოში 1386 წლის გვიან შემოდგომაზე შემოიჭრა. ამ დროს კავკასიონზე უკვე თოვლი იდო და თოხთამიშს ბაგრატის დახმარება გაუჭირდებოდა. თემურის ურდოებმა ალყა შემოარტყეს **თბილისს** და **სასტიკი**, **სისხლისმღვრელი ბრძოლის** შემდეგ ქალაქი აიღეს. ტყვედ ჩავარდა მეფე **ბაგრატი**, დედოფალი **ანაც** დაატყვევეს. თემურის ურდოებმა ქალაქი გადაწვეს და გაძარცვეს, წაიღეს აურაცხელი სიმდიდრე და მათ შორის საყოველთაოდ ცნობილი **ქართველი მეფეების ბიბლიოთეკა**. თბილისის აღების შემდეგ თემურმა თავისი რაზმები ქვეყნის ასაოხრებლად სხვადასხვა მიმართულებით გაგზავნა.

გამოსაზამთრებლად თემური **ყარაბაღში** დაბანაკდა. მას აქვე ჰყავდა დატყვევებული ბაგრატ V. ბაგრატმა მოჩვენებით მიიღო მაჰმადიანობა და ამ გზით თავი გაითავისუფლა. საქართველოში წამოსულ ბაგრატ V-ს თემურ-ლენგმა თან თავისი 12 ათასი მეომარი გამოატანა. ბაგრატი დაუკავშირდა თავის ვაჟს

გიორგის და შეატყობინა, თუ სად უნდა ჩასაფრებოდნენ ქართველები მტერს. გიორგიმ ზუსტად შეასრულა ჩანაფიქრი. ქართველებმა მტრის ლაშქარი მთლიანად გაანადგურეს. ცხადი იყო, რომ თემური შურს იძიებდა და ბაგრატ V-მ მზადება დაიწყო. მოსახლეობა მთებში გახიზნა, ჯარი კი საომრად მოამზადა. 1387 წელს თემურ-ლენგი მეორედ შემოიჭრა საქართველოში, დაამარცხა ქართველები, თუმცა ქვეყნის სიღრმეში აღარ შემოსულა, რადგან დასაპყრობი ჰქონდა ირანის დიდი ნაწილი. გარდა ამისა, აზერბაიჯანში თოხთამიში იყო შეჭრილი.

ამ ლაშქრობის შემდეგ თემურმა დატოვა საქართველო და შვიდი წელი აღარ გამოჩენილა. 1394 წელს თემურ-ლენგი კვლავ მოადგა საქართველოს. ამ დროს საქართველოს მეფე გიორგი VII იყო.

2. გიორგი VII (1393-1407). 1393 წელს გარდაიცვალა ბაგრატ V და ტახტი გიორგი VII-მ დაიკავა. სწორედ მას მოუხდა სასტიკი ბრძოლები თემურ-ლენგთან. 1394 წლის ზაფხულში თემურ-ლენგის სარდლებმა სამცხე დალაშქრეს და ახალციხე აიღეს. იმავე წლის შემოდგომაზე კი თავად თემურმა არაგვის ხეობაში ილაშქრა. ქართველებმა ძლიერი წინააღმდეგობა გაუწიეს მტერს, მაგრამ თავადაც დიდი ზარალი ნახეს.

1395 წელს თემური ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდა. მდინარე თერგის პირას ბრძოლა გაიმართა თემურსა და თოხთამიშს შორის. ოქროს ურდოს ყაენმა სასტიკი მარცხი იწვნია, მისი ჯარი ბრძოლის ველიდან გაიქცა. თემურ-ლენგმა საგანგებოდ დალაშქრა კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე მცხოვრები ხალხები. დაანგრია იქ ქრისტიანული ტაძრები და მოსახლეობაში ძალით დაიწყო ისლამის გავრცელება. აქამდე ქრისტიანული ჩრდილოეთ კავკასია საქართველოსთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ამის შემდეგ კი ვითარება მკვეთრად შეიცვალა. გამარჯვებული თემურ-ლენგი შუა აზიაში დაბრუნდა, საიდანაც ინდოეთის დასაპყრობად გაემართა.

თემურის ინდოეთში ლაშქრობით ისარგებლა გიორგი VII-მ და აზერბაიჯანში ილაშქრა. უკვე რამდენიმე წელი იყო, რაც თემურ-ლენგის ჯარებს ალყა ჰქონდათ შემორტყმული ალინჯის ციხისთვის. ქართველებმა დაამარცხეს მოალყეები, მეციხოვნეებს სურსათი და იარაღი დაუტოვეს, გარნიზონი გააძლიერეს და ციხის დაცვა ქართველ აზნაურებს მიანდეს (ქართველებმა ალინჯის ციხიდან თან წამოიყვანეს იქ თავშეფარებული უფლისწული თაჰერი. თაჰერი თემურ-ლენგის მიერ ერაყის ტერიტორიაზე განადგურებული სახელმწიფოს უფლისწული იყო). ქართველთა ლაშქარმა მოარბია ახლო მდებარე სანახები და დიდი ალაფი იგდო ხელთ.

ინდოეთის დამორჩილების შემდეგ თემურ-ლენგი საქართველოსაკენ გამოემართა. 1399 წელს იგი კახეთ-ჰერეთში შეიჭრა და ერთი თვე არბევდა და აოხრებდა ამ მხარეს. 1400 წელს თემურ-ლენგი კვლავ დაიძრა საქართველოსაკენ. მან გიორგი VII-ს უფლისწულ თაჰერის გაცემა მოსთხოვა. გიორგის თემურისთვის მკვახე პასუხი გაუცია: „არ არის ჩვენი ნათესავთ წესიო, რომ შეხვენილი კაცი ვისმე მივსცეთ“. თემურის ელჩს კი მეფემ მიუგო: „მე მეფისა შენისა უმცირესი არა ვარ, და არცა ძალუც მოოხრება ქუეყანისა ჩემისა და ვინაითგან უთქვამს, უკუეთუ არა აღასრულოს საქმე ეგე, იყოსმცა დიაცი და არა კაცი“. თემურ-ლენგმა გოგჩის ტბასთან, მედგარი წინააღმდეგობისა და თავდადებული ბრძოლის მიუხედავად, დაამარცხა ქართველები. თემურის ურდოები შეესივნენ ქვემო ქართლს, შემდეგ აიღეს თბილისი, დალაშქრეს ქსნის ხეობა, არაგვის ხეობა, სამცხე.

1401 წელს თემურ-ლენგი კვლავ მოადგა საქართველოს საზღვრებს. მან გიორგის მორჩილება და ხარკის გადახდა მოსთხოვა. ამ დროისათვის თემურს, თერთმეტწლიანი ალყის შემდეგ ალინჯის ციხე უკვე აღებული ჰქონდა. გიორგიმ თემურ-ლენგთან ელჩად თავისი ძმა კონსტანტინე გაგზავნა. დაიდო ზავი, რომლის პირობითაც საქართველო იხდიდა ხარკს, საჭიროების შემთხვევაში უნდა გამოეყვანა ჯარი. ქართველები ვალდებული

იყვნენ დაეცვათ მუსლიმები და ქრისტიანული რიტუალები აშკარად არ უნდა შეესრულებინათ მუსლიმანურ ქვეყნებში. თემურ-ლენგი სანაცვლოდ ქართველებს ქრისტიანობის შენარჩუნებას ჰპირდებოდა.

ამ დროისათვის ვითარება შეიცვალა მცირე აზიაში. დიდ წარმატებას მიაღწიეს ოსმალებმა. თურქ-ოსმალთა სახელმწიფოს XIII საუკუნის ბოლოს საფუძველი ჩაუყარა ოსმან-ბეიმ. მანვე დაუდო სათავე ოსმანთა დინასტიას და ამ სახელმწიფოსაც ოსმალეთი (იგივე თურქეთი) ეწოდა. XIV საუკუნეში ოსმალებმა ნელ-ნელა დაიკავეს მცირე აზია, გადავიდნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე.

1402 წელს თემური ოსმალთა წინააღმდეგ დაიძრა. გზად მას შეატყობინეს, რომ თორთუმის ციხეში 200 ქართველი იყო გამაგრებული, ისინი არც ხარკს იხდიდნენ და მუსლიმებსაც ავიწროებდნენ. ციხის წინააღმდეგ 25-ათასიანი ჯარი გაიგზავნა. ციხის აღება მხოლოდ მეექვსე დღეს მოახერხეს მოალყეებმა. ცოცხლად გადარჩენილი მეციხოვნეები აკუნეს, ციხე კი დაანგრიეს. იმავე წელს თემურმა დაამარცხა და ტყვედ ჩაიგდო ოსმალთა სულთანი ბაიაზეთი.

1403 წელს თემურ-ლენგი მერვედ შემოიჭრა საქართველოში. გიორგი VII-მ სცადა მოლაპარაკება, მაგრამ უშედეგოდ. ორი წლის წინ თემურ-ლენგს თავად სურდა საქართველოსთან ზავის დადება, რადგან მას ოსმალები ჰყავდა დასამარცხებელი.

თემურ-ლენგი პირველად ბირთვისის ციხეს მიადგა, რომელიც დიდი ბრძოლის შემდეგ აიღო. ბირთვისის ციხის აღების შემდეგ თემურ-ლენგი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. აოხრდა და განადგურდა საქართველოს ეს მხარეც. ქართველები მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს. თემურ-ლენგის ლაშქარს უჭირდა წინსვლა. დამპყრობლები იმერეთსაც კი ვერ გასცდნენ. ამასობაში კი ზამთარი მოახლოვდა. თოვლი თემურ-ლენგის ჯარს დასავლეთ საქართველოში ჩაკეტავდა, ეს კი ძალზე სახიფათო იყო. ასეთ პირობებში თემური დათანხმდა ზავს. ახალი

ზავის პირობებით საქართველო ხდებოდა ვასალური ქვეყანა. ქართველები იხდიდნენ გადასახადს. საქართველოს, თემურ-ლენგის მოთხოვნით, უნდა გამოეყვანა დამხმარე ჯარი. სამაგიეროდ თემურმა საქართველო ცნო ქრისტიანულ სახელმწიფოდ. ეს ქართველი ერის მნიშვნელოვანი მონაპოვარი იყო.

ამის შემდეგ თემურს საქართველოში აღარ ულაშქრია. 1405 წელს თემურ-ლენგი გარდაიცვალა. მის მიერ შექმნილი სახელმწიფო მალევე დაიშალა.

თემურ-ლენგის ლაშქრობებმა უმძიმესი დარტყმა მიაყენა საქართველოს. აოხრდა და განადგურდა თითქმის მთელი ქვეყანა. თემურ-ლენგის ურდოები კაფავდნენ და ცეცხლს უკიდებდნენ ბალ-ვენახებს, ჭრიდნენ ხეებს, ანგრევდნენ ეკლესია-მონასტრებს, სოფლებს, ქალაქებს, სასტიკად უსწორდებოდნენ მოსახლეობას. განადგურდა მეურნეობა, მოიშალა ქვეყნის მართვა-გამგეობა, უაღრესად დასუსტდა სამეფო ხელისუფლება. იმის აშენებასა და აღდგენას, რაც თემურ-ლენგმა დაანგრია, ხანგრძლივი დრო და მშვიდობა სჭირდებოდა. ყველაფერი კი პირიქით მოხდა. საქართველოს საზღვრებთან ერთ დამპყრობელს მეორე ცვლიდა და მშვიდობიანი აღმშენებლობის პერიოდი აღარ დადგა. თემურ-ლენგის შემოსევებმა წელში გატეხა საქართველო. ამის შემდეგ ქვეყანამ ფეხზე დადგომა ვეღარ შეძლო.

1. საქართველო XV საუკუნის პირველ ნახევარში

თემურ-ლენგის გარდაცვალების შემდეგ გიორგი VII-ს საშუალება მიეცა აქტიურად ემოქმედა. მეფემ საქართველოს საზღვრებთან მყოფ თურქმანებს შეუტია (თურქმანები ამ დროს სამხრეთ აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიაზე მომთაბარეობდნენ). გიორგიმ კავშირი დაამყარა შირვანშაჰთან და მათ თურქმანების წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა გადანწყიტეს. გიორგი VII თურქმანებთან ბრძოლაში დაიღუპა 1407 წელს.

სამეფო ტახტი გიორგი VII-ის ძმამ კონსტანტინე I-მა (1407-1411) დაიკავა. ამ დროისათვის ძლიერდება შავბატკნიან თურქმანთა მბრძანებელი ყარა-იუსუფი (შავი იუსუფი). შავბატკნიან თურქმანთა აგრესიული ზრახვები სამხრეთ კავკასიისკენაც იყო მიმართული. მათგან თავის დასაცავად საქართველოს მეფე კონსტანტინე I-მა, შირვანშაჰმა და შაჰის მმართველმა კოალიცია შექმნეს. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 1412 წელს. ყარა-იუსუფმა გაიმარჯვა, კონსტანტინე ტყვედ ჩავარდა. მეფესთან ერთად ტყვედ ჩავარდა კიდევ სამასი აზნაური. კონსტანტინეს ტყვეობაში მეტად ამაყად ეჭირა თავი. ამან ძალიან აღაშფოთა და გააღიზიანა ყარა-იუსუფი. მისი ბრძანებით საქართველოს მეფეს თავი მოჰკვეთეს.

1412 წელს გამეფდა კონსტანტინე I-ის შვილი ალექსანდრე I (1412-1442). ალექსანდრეს ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავი იყო სამეფო ხელისუფლების გაძლიერება და სეპარატისტულად განწყობილ ფეოდალთა დამორჩილება. განსაკუთრებით აქტიურობდა ივანე ათაბაგი, რომელიც საქართველოდან სამცხე-საათაბაგოს გამოყოფას აპირებდა. ივანე მხოლოდ პოლიტიკური

დამოუკიდებლობისათვის არ იბრძოდა. იგი ცდილობდა სამცხე-საათაბაგო ეკლესიურადაც მოეწყვიტა ერთიანი საქართველოსაგან. ალექსანდრე I-მა შეიპყრო განმდგარი ათაბაგი და სამცხე დაიმორჩილა. ალექსანდრე დასავლეთ საქართველოშიც გადავიდა და იქაური მთავრებიც (დადიანი, შარვაშიძე) დაიმორჩილა.

XV საუკუნის ოცდაათიანი წლების დასაწყისში ალექსანდრე I-მა ლორე გაათავისუფლა თურქმანთაგან.

ალექსანდრე I ცდილობდა აღედგინა თემურ-ლენგის დროს დანგრეული ქალაქები, სოფლები, ციხესიმაგრეები და ეკლესია-მონასტრები. ამ მიზნით 1425-1440 წლებში საქართველოში დაწესებული იყო სპეციალური გადასახადი (კომლზე 40 თეთრი). შემოსული თანხები ქვეყნის აღდგენას ხმარდებოდა.

ალექსანდრე I ცდილობდა მოკავშირეები მოეძებნა. ერთ-ერთი ასეთი მოკავშირე იყო ეგვიპტე. საქართველოსა და ეგვიპტეს საკმაოდ აქტიური დიპლომატიური ურთიერთობები ჰქონდათ ერთმანეთთან. ეგვიპტის სულთანი ხაზს უსვამდა იმას, რომ საქართველოში არ ჩაგრავენ და არ ავინროვებდნენ მუსლიმებს. თავის მხრივ, საქართველოს მეფე ანალოგიურ დამოკიდებულებას მოითხოვდა ქრისტიანებისადმი. ორ სახელმწიფოს შორის არსებული კარგი ურთიერთობები ხელს უწყობდა იერუსალიმში არსებული ქართული მონასტრებისა და იქ მყოფი ქართველი ბერების მშვიდობიან საქმიანობას.

ალექსანდრე I-ის დროს მოეწყო ქართველთა პირველი ელჩობა დასავლეთ ევროპაში. 1438 წელს იტალიის ქალაქ ფერარაში გაიხსნა საეკლესიო კრება. კრების სხდომების ნაწილი ქალაქ ფლორენციაში გაიმართა, ამიტომ იგი ფერარა-ფლორენციის საეკლესიო კრების სახელითაა ცნობილი. საეკლესიო კრებას ესწრებოდნენ დასავლეთისა (კათოლიკური) და აღმოსავლეთის (მართლმადიდებლური) ქრისტიანული ეკლესიის წარმომადგენლები. კრების მიზანი იყო ეკლესიათა გაერთიანება რომის პაპის მეთაურობით. მასში მონაწილეობდნენ საქართველოდან წარგზავ-

ვნილი ელჩებიც. დელეგაციათა დიდი ნაწილი, მათ შორის ბიზანტიის წარმომადგენლებიც, იძულებული გახდნენ ხელი მოეწერათ ეკლესიათა გაერთიანებისათვის. ბიზანტიიდან წარგზავნილებმა იმიტომ მოაწერეს ხელი ეკლესიათა გაერთიანების უნიას, რომ ევროპისაგან დახმარების მიღებას ელოდნენ ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. მოლოდინმა არ გაამართლა. უნიის ხელმოწერამ იმპერიაში უფრო დაძაბა ვითარება. ქართველმა დესპანებმა ხელი არ მოაწერეს გაერთიანების აქტს. ისინი კრების მიმდინარეობისასაც გამოდიოდნენ ეკლესიათა გაერთიანების წინააღმდეგ. ქართველი ელჩების ყოფნას ფერარა-ფლორენციის საეკლესიო კრებაზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ჯერ ერთი, ქართველმა ელჩებმა დაიცვეს მართლმადიდებლური ეკლესიის ინტერესები, და მეორეც, ქართველები უშუალოდ გაეცნენ ევროპაში არსებულ ვითარებას და კარგად შეეძლოთ დაენახათ, თუ რა დახმარების განევა ძალუძდა ევროპას.

ვითარება საქართველოს სამხრეთ საზღვრებთან კი უფრო და უფრო იძაბებოდა. 1440 წელს საქართველოში თურქმანები შემოიჭრნენ. მათ აიღეს და ააოხრეს თბილისი. მძიმე მდგომარეობა იყო ქვეყნის შიგნითაც. სამეფო ხელისუფლებას სულ უფრო უჭირდა სეპარატისტულად განწყობილ ფეოდალთა დამორჩილება. შექმნილ ვითარებაში სამეფო კარმა გადაწყვეტილება მიიღო – ურჩ ერისთავთა ნაცვლად ქვეყნის ცალკეულ მხარეთა მმართველობა სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლებისთვის გადაეცა. ნათესაობა უნდა გამხდარიყო ქვეყნის მტკიცე ერთიანობის შენარჩუნების გარანტი. რეალურად ამ ღონისძიებამ სანააღმდეგო შედეგი გამოიღო. უთანხმოება იყო მეფის ოჯახშიც. 1442 წელს ალექსანდრე I ტახტიდან გადადგა და ბერად აღიკვეცა. საქართველოს მეფე გახდა მისი ძე ვახტანგ IV (1442-1446). თავისი ხანმოკლე მეფობა ვახტანგმა თურქმანთა წინააღმდეგ ბრძოლაში გაატარა.

1446 წელს საქართველოს სამეფო ტახტი დაიკავა ვახტანგ IV-ის ძმამ გიორგი VIII-მ.

2. საქართველო XV საუკუნის მეორე ნახევარში

1. ცვლილებები საერთაშორისო ვითარებაში. გიორგი VIII-ის მეფობის პერიოდში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა საერთაშორისო ვითარებაში. ამ ცვლილებებმა მძიმე შედეგები მოიტანა არა მარტო საქართველოსთვის, არამედ გარკვეულწილად გავლენა იქონია მთელს მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებზე. 1453 წლის 29 მაისს 53-დღიანი ალყის შემდეგ ოსმალებმა სულთან მეჰმედ II-ის წინამძღოლობით აიღეს კონსტანტინოპოლი. ბიზანტიის იმპერიამ არსებობა შეწყვიტა. ბიზანტიის იმპერატორები ცდილობდნენ გამოსავალი მოეძებნათ, მოკავშირეები ეპოვათ, მაგრამ უშედეგოდ. XV საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოს საქართველოში მოვიდა ბიზანტიის უკანასკნელი იმპერატორის კონსტანტინე XI-ის ელჩი, რომელსაც იმპერატორისათვის საცოლე უნდა შეერჩია. გადანყდა, რომ კონსტანტინეს ცოლად შეერთო გიორგი VIII-ის ასული. მოსალოდნელი ქორწინება იმპერიის დაცემამ ჩაშალა. იმპერატორი კონსტანტინოპოლის დაცვისას დაიღუპა.

ბიზანტიის დაცემამ და თურქეთის გაბატონებამ ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებზე საქართველო მოსწყვიტა ევროპას. ჩაიკეტა საქართველოს სამხრეთით გამავალი სავაჭრო გზაც. 1461 წელს ოსმალებმა ტრაპიზონი აიღეს. ვითარება კატასტროფული გახდა მას შემდეგ, რაც 1475 წელს ოსმალებმა ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთიც დაიკავეს. შავი ზღვა „ოსმალეთის ტბად“ იქცა და ევროპასთან ყოველგვარი კონტაქტები შეწყდა. კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ ევროპელები იწყებენ აღმოსავლეთისაკენ (ინდოეთისაკენ) მიმავალი ახალი გზების ძიებას. ამან ბიძგი მისცა დიდ გეოგრაფიულ აღმოჩენებს. 1498 წელს პორტუგალიელი ზღვაოსანი ვასკო და გამა აფრიკის შემოვლით მივიდა ინდოეთში. ამის შემდეგ აღმოსავლეთ-დასავლეთს შორის ძირითადი ვაჭრობა ამ საზღვაო გზით წარიმართა. სახმელეთო გზამ კი საქართველოდან კიდევ უფრო სამხრეთით გადაინია. საქართველო მონყვეტილი აღმოჩნდა ამ გზასაც.

ოსმალეთის გაბატონებამ შეცვალა საგარეო-პოლიტიკური ორიენტირებიც. ოსმალები ევროპისთვის უდიდეს მტრად იქცნენ. ყველა, ვინც კი მათი რეალური მეტოქე იქნებოდა, მომავალში შეიძლება ევროპის მოკავშირე გამხდარიყო. ეს ადგილი ირანმა დაიკავა.

ბიზანტიის დაცემის შემდეგ მართლმადიდებლურ სამყაროში პირველობის პრეტენზია მოსკოვის სამთავრომ წამოაყენა. შემუშავდა „მესამე რომის“ თეორია („მეორე რომი“ კონსტანტინოპოლი იყო). „მესამე რომი“, ანუ მოსკოვი თავს ყველა მართლმადიდებლის მფარველად აცხადებდა და ამ უკანასკნელთა იმედებიც გარკვეულწილად მოსკოვს დაუკავშირდა. მონღოლთა ბატონობისაგან გათავისუფლების შემდეგ რუსეთი იწყებს ბრძოლას ტერიტორიის გაფართოებისათვის და სულ უფრო აქტიურად მოიწევს სამხრეთისკენ.

ოსმალთა მიერ კონსტანტინოპოლისა და ტრაპიზონის აღების შემდეგ საქართველოს უდიდესი საფრთხე დაემუქრა. ქრისტიანული, მაღალკულტურული ბიზანტიის ნაცვლად საქართველოს დაუმეზობლდა მაჰმადიანური, უალრესად აგრესიული სახელმწიფო – ოსმალეთი.

2. გიორგი VIII (1446-1466). ოსმალეთის მეზობლობა არც ისე საშიში იქნებოდა, საქართველო რომ ძლიერი და მტკიცედ გაერთიანებული ქვეყანა ყოფილიყო. ყველაფერი კი საპირისპიროდ მოხდა. გიორგი VIII-ის დროს დაშლის პროცესი შეუქცევადი გახდა. სეპარატისტულ ზრახვებს ყველაზე მეტად კვლავ სამცხის მთავარი ყვარყვარე ჯაყელი ავლენდა. ყვარყვარე თითქმის აღარ ემორჩილებოდა გიორგი VIII-ს. მან კიდევ ერთხელ სცადა საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დარღვევა, მაგრამ კათოლიკოს-პატრიარქი დავით IV ენერგიულად აღუდგა წინ ამ პროცესს და ეკლესიის ერთიანობა შეინარჩუნა.

XV საუკუნის 50-იან წლებში ევროპაში დაიწყო დიდი ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა. მასში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ ქართველებსაც. ამ მიზნით საქართველოში ჩამოვიდა რომის პაპის ელჩი ლუდოვიკო ბოლონიელი. გიორგი VIII-მ და ქართველმა მთავრებმა კოალიციაში მონაწილეობაზე თანხმობა

განაცხადეს და უკან გაბრუნებულ ლუდოვიკო ბოლონიელს თავიანთი ელჩებიც გააყოლეს.

ქართველი ელჩები შეხვდნენ უნგრეთის მეფეს, რომის საღვთო იმპერიის იმპერატორს, საფრანგეთის მეფეს (დაესწრნენ ახალი მეფის ლუი XI-ს კურთხევას), რომის პაპს, მილანის ჰერცოგს. მიუხედავად ამისა, ანტიოსმალური კოალიცია ვერ შედგა.

სანამ ანტიოსმალური კოალიციის შექმნის იმედი არსებობდა, საქართველოს მეფე და მთავრები ერთმანეთს შორის მშვიდობიან ურთიერთობას ინარჩუნებდნენ. კოალიციის ჩაშლამ ეს მშვიდობა დაარღვია. 1462 წელს გიორგი VIII-ს აუჯანყდა იმერეთის ერისთავი ბაგრატე. 1463 წელს ჩიხორის ბრძოლაში მეფე დამარცხდა და ბაგრატმა თავი იმერეთის მეფედ გამოაცხადა. გიორგი VIII-მ ვითარების გამოსწორება სცადა და სამცხის მთავრის ყვარყვარეს წინააღმდეგ გაილაშქრა, მაგრამ 1465 წელს ფარავნის ბრძოლაში დამარცხდა და ტყვედ ჩავარდა. ამით ისარგებლა იმერეთის მეფე ბაგრატმა, გადმოვიდა აღმოსავლეთ საქართველოში და თბილისი დაიკავა. იმ იმედით, რომ გიორგი და ბაგრატე ურთიერთბრძოლით დასუსტდებოდნენ, ყვარყვარემ გიორგი გაათავისუფლა. გიორგი VIII-მ ერთადერთი ის მოახერხა, რომ კახეთს დაეუფლა და 1466 წელს თავი კახეთის მეფედ გამოაცხადა.

საქართველოს სამხრეთით ერთმანეთს ებრძოდა თურქმანთა ორი ტომი – შავბატკნიანები და თეთრბატკნიანები. XV საუკუნის მეორე ნახევარში ბრძოლა შავბატკნიანებსა და თეთრბატკნიანებს შორის ამ უკანასკნელთა გამარჯვებით დამთავრდა. მათმა მმართველმა უზუნ-ჰასანმა ხუთჯერ ილაშქრა საქართველოში და დიდი ზიანი მიაყენა ქვეყანას. თუმცა, როცა თვით უზუნ-ჰასანს სჭირდებოდა, იგი საქართველოს მოკავშირედაც გამოდიოდა ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1466 წლიდან, მართალია, ბაგრატ VI ქართლ-იმერეთის მეფედ ითვლებოდა, მაგრამ იგი ძირითადად დასავლეთ საქართველოში იყო. ქართლში გიორგი VIII-ის ძმისშვილი კონსტანტინე II მეფობდა. მშვიდობიანი ურთიერთობა მეფეებს შორის მალე მძაფრი დაპირისპირებით შეიცვალა. XV საუკუნის 70-იან წლებში ბაგრატმა ქვეყნის

ერთიანობის საწინააღმდეგო ღონისძიება გაატარა და დასავლეთ საქართველო ეკლესიურად ჩამოაშორა მცხეთის საკათალიკოსო ტახტს.

1478 წელს ბაგრატ VI გარდაიცვალა. მისმა ძემ ალექსანდრემ ტახტის დაკავება ვერ შეძლო. ალექსანდრე ბაგრატის ძის წინააღმდეგ გამოვიდნენ დასავლეთ საქართველოს მთავრები. კონსტანტინე II გადავიდა დასავლეთ საქართველოში და თავისი ძალაუფლება აღადგინა ამ მხარეში. მაგრამ ყვარყვარე ჯაყელთან განცდილმა მარცხმა საშუალება არ მისცა კონსტანტინეს, რათა გაეგრძელებინა ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის. 1483 წელს არადეთის ბრძოლაში ყვარყვარე ჯაყელმა დაამარცხა ქართლის მეფის ჯარი. ამით ისარგებლა ალექსანდრე ბაგრატის ძემ და იმერეთში გამეფდა. კონსტანტინე II არ აპირებდა ასე ადვილად შეჰგუებოდა მარცხსა და ქვეყნის დაშლას. მან 1490 წელს თბილისში სამეფო დარბაზი მოიწვია და რჩევა ჰკითხა. ვახუშტი ბატონიშვილი გვაუწყებს, რომ მეფეს ასეთი რჩევა მისცეს: „ვინაითგან მტკიცედ დგანან ერთგულებასა ზედა თვისთა რჩეულთა მეფეთა იმერნი და კახნი და კუალად ათაბაგისა სამცხელნი, ამისთვის არა განვიზრახავთ ბრძოლასა, რამეთუ თუმცა მრე ვექმნეთ ერთსა, არლარა მოგვცემს მეორე ნებასა, არამედ ვაცადოთ ჟამი, უკეთუ კუალად აგოს ღმერთმან მეფობასავე შენსა“. ამის შემდეგ მეფე და ათაბაგი დაზავდნენ და საკუთარი სამფლობელოების საზღვრები დაადგინეს. საქართველოს დაშლა ოფიციალურად გაფორმდა.

იმ დროს, როდესაც საქართველოს უდიდესი საგარეო საფრთხე დაემუქრა, ქვეყანა დაქუცმაცებული აღმოჩნდა: ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოებად ბაგრატიონებით სათავეში და სამცხის სამთავროდ ჯაყელების მეთაურობით.

შემდგომ საუკუნეებში სისხლისმღვრელი ბრძოლები მიმდინარეობდა უკვე არა იმდენად საქართველოს გაერთიანების, არამედ ქართველობისა და საქართველოს გადარჩენისთვის.

3. სოციალური და ეკონომიკური ვითარება XIII-XV საუკუნეებში

1. სოციალური ვითარება. XIII-XV საუკუნეების ძნელბედობამ მკვეთრად შეცვალა საქართველოში არსებული სოციალური ვითარება. ყველაზე მეტად დაზარალდა გლეხობა. თითქმის სამსაუკუნოვანმა განუწყვეტელმა ომიანობამ გლეხობის რიცხო-ბრივი შემცირება გამოიწვია. დაირღვა თანაფარდობა საზოგადოების სხვადასხვა ფენას შორის. გლეხობა კიდევ უფრო გაღარიბდა. მატერიალური სიდუხჭირე ყველა ფენას შეეხო, მაგრამ განსაკუთრებით გლეხობა დაზარალდა. გაიზარდა გლეხთა ექსპლოატაცია. მათ უხდებოდათ დამპყრობლების მიერ დანესებული ხარკისა და ტრადიციული საბატონო გადასახადების გადახდაც. ფეოდალები (დიდებულები, აზნაურები) საკუთარი მდგომარეობის შენარჩუნების მიზნით აძლიერებდნენ გლეხთა ჩაგვრას, ზრდიდნენ გადასახადებს. გლეხების მიერ თავდაცვის ყველაზე გაერცელებული საშუალება ხიზნობა იყო. ისინი ტოვებდნენ მამაპაპისეულ საცხოვრებელს და მიდიოდნენ იქ, სადაც შედარებით უკეთესი პირობები ეგულებოდათ. სახელმწიფო ცდილობდა დაპირისპირებოდა ამ მოვლენას. ბექა-აღბულას სამართლის მიხედვით, მებატონეს გაქცეული გლეხის უკან დაბრუნების უფლება ჰქონდა: თუკი მას ეძებდა – ოცდაათი წლის მანძილზე და თუ არ ეძებდა – შვიდი წლის მანძილზე. ამავე დროს, თუ გაქცეული ყმა გადანყვებდა უკან დაბრუნებულიყო ძველ ბატონთან, ახალ ბატონს მისი დაკავების უფლება არ ჰქონდა.

ცვლილება შეეხო მსახურთა ფენასაც. გაუარესდა მათი უფლებრივი და ეკონომიკური მდგომარეობა, თუმცა მსახურთა ფენა გლეხობასთან შედარებით მაინც უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ბექა-აღბულას სამართლის მიხედვით, მსახურის სისხლი შეფასებული იყო 1000 თეთრად, გლეხისა კი – 400 თეთრად.

გაუარესდა ვაჭრებისა და ხელოსნების მდგომარეობაც.

გლეხობის მსგავსად, კატასტროფულად შემცირდა აზნაურთა ფენაც. ეს გასაკვირი არაა, რადგან აზნაურების ძირითადი

საქმიანობა სამხედრო სამსახური იყო. საქართველოში ზოგჯერ ომიანობის გამო, აზნაურთა მთელი გვარები ამონყდებოდა ხოლმე. გაუარესდა აზნაურთა ეკონომიკური მდგომარეობაც. დიდ სახსრებს მოითხოვდა შეიარაღებაც. ეკონომიკურად დასუსტებული აზნაური ველარ ახერხებდა კარგად შეიარაღებულიყო. ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესება იწვევდა სოციალური მდგომარეობის დაქვეითებას. ბექა-ალბულას სამართლის თანახმად, საპატიო აზნაურს ჰქონდა დიდი მამული, სასახლე, ციხე და კარის ეკლესია. მისი სისხლი 20 ათას თეთრად იყო შეფასებული. თუ საპატიო აზნაურის ეკონომიკური მდგომარეობა შეირყეოდა, შეუმცირდებოდა მამული, დაკარგავდა ციხეს, მისი შთამომავლები ორი თაობის მანძილზე ინარჩუნებდნენ სოციალურ სტატუსს. თუ საპატიო აზნაური მესამე თაობაშიც ვერ გამოისწორებდა მდგომარეობას, ხდებოდა ქვემოთ აზნაური, რომლის სისხლიც 12 ათას თეთრად იყო შეფასებული. თუ „ქვემოთ აზნაურიც“ „დაემცრობოდა“ და სამი თაობის მანძილზე ვერ გამოისწორებდა მდგომარეობას, იგი საერთოდ კარგავდა აზნაურობას. ხელისუფლება ცდილობდა გაეუმჯობესებინა აზნაურთა მდგომარეობა. შეძლებისდაგვარად ურიგებდა მათ მიწებს, ზრდიდა სამეფო და საეკლესიო აზნაურთა რაოდენობას, აწინაურებდნენ აზნაურთა ახალ საგვარეულოებს.

განსხვავებული ვითარება იყო დიდებულებთან დაკავშირებით. მათი სისხლი 40 ათას თეთრად იყო შეფასებული. რა თქმა უნდა, ქვეყანაში შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობა მათზეც ახდენდა გავლენას, თუმცა სხვა სოციალურ ფენებთან შედარებით – გაცილებით ნაკლებად. დიდი ფეოდალების ნაწილი კიდევ უფრო გაძლიერდა და გამდიდრდა. მათ ჰქონდათ საშუალება იაფად ეყიდათ მამულები. მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობის დროს ისინი ეუფლებოდნენ გარკვეულ ალაფს. დიდებულები ხელთ იგდებდნენ პოლიტიკურ ძალაუფლებასაც. XV საუკუნეში საქართველოში იწყება სათავადოების ჩამოყალიბება. სათავადო მოიცავდა გარკვეულ ტერიტორიას, თავისი ციხესიმაგრეებით,

სასახლეებით, ეკლესია-მონასტრებით. სათავადოს სათავეში იდგა თავადი. მას ემორჩილებოდნენ საკუთარი საგვარეულოს წარმომადგენლები – თავადიშვილები და ასევე აზნაურები, მსახურები, გლეხები. თავადის ხელში იყო მთელი ძალაუფლება: პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, სამხედრო, სასამართლო. სათავადო, ფაქტობრივად ნახევრად დამოუკიდებელი სამფლობელო იყო. მისი არსებობა ხელს უშლიდა ქვეყნის პოლიტიკურ გაერთიანებას.

2. ეკონომიკური მდგომარეობა. მუდმივმა ომებმა, მონღოლთა ასწლოვანმა ბატონობამ, თემურ-ლენგის რვა გამანადგურებელმა ლაშქრობამ მთლიანად დაანგრია ქვეყნის ეკონომიკა.

მომთაბარეთა შემოსევებმა მოსპო ქართული ეკონომიკის საფუძველი – სოფლის მეურნეობა. აღარ მუშავდებოდა საუკეთესო სახნავ-სათესი ფართობები (ტირიფონასა და მუხრანის ველები, მტკვრის, ივრისა და ალაზნის სანაპიროები, ჯავახეთის ზეგანი და სხვა). დაეცა სოფლის მეურნეობის დონე. დაზარალდა ქალაქები. ეკონომიკურად გაუჭირდა თითქმის ყველა ფენას. მონღოლთა ბატონობის დროს ეკონომიკურად ყველაზე კარგ მდგომარეობაში ეკლესია იმყოფებოდა. ეკლესია განთავისუფლებული იყო გადასახადებისაგან. საყაენოს აღწერის დროს ეკლესიის ქონება საგადასახადო დავთრებში არ შეუტანიათ. შექმნილი მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობიდან გამოსავლის ძიების მიზნით გარკვეული გეგმა შეიმუშავა მნიგნობართუხუცესმა ბასილ ჭყონდიდელ-უჯარმელმა. მან გამოიყენა ის იურიდიული ნორმა, რომელიც მოქმედებდა საქართველოში – ყოველი ახალი მეფე ხელახლა ამტკიცებდა ნებისმიერი სახის შეწირულობას, წყალობას. დავით ულუს დროს XIII საუკუნის 50-60-იან წლებში დაიწყო შეწირული მიწების უკან „გამოწირვა“ ანუ ეკლესიისთვის მიწების ჩამორთმევა. 1263 წლის საეკლესიო კრებამ მეფეს მოსთხოვა შეეწყვიტა ეკლესიისთვის მიწების ჩამორთმევა. ბასილ ჭყონდიდელ-უჯარმელს მეფესთან ცილი დასწამეს და იგი სიკვდილით დასაჯეს.

ქალაქების დაცვამ და განადგურებამ, თავის მხრივ, დასცა
ვაჭრობა, ჩაკედა ხელოსნობა.

ეკონომიკის გამოცოცხლება დაიწყო გიორგი V-ის დროს.
ეს პირველ რიგში ქალაქებს დაეტყო. აღორძინდა ხელოსნობა,
კვლავ აღდგა სავაჭრო ურთიერთობები სხვადასხვა ქვეყანასთან.
მშვიდობის დამყარებამ შექმნა პირობები სოფლის მეურნეობის
განვითარებისთვის. აღდგა სოფლის მეურნეობის ტრადიციული
დარგები. ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესე-
ბაზე ისიც მიუთითებს, რომ ზარაფხანებში დაიწყო ქართული
ვერცხლის ფულის მოჭრა.

თემურ-ლენგის შემოსევებმა კვლავ ყველაფერი მოსპო და
განადგურა. ალექსანდრე I-ის მეფობის პერიოდში დაიწყო
ეკონომიკის ერთგვარი გამოცოცხლება, რაც საერთო ვითარე-
ბას მაინც ვერ ცვლიდა. დამპყრობლები ცდილობდნენ საქარ-
თველოში მეურნეობის ტრადიციული დარგების მოსპობასა და
მომთაბარე მეჯოგეობის დანერგვას. მტერმა აყვავებული ბალ-
ვენახები საძოვრებად აქცია. ქვეყნის საზღვრისპირა რეგიონებში
ხდებოდა მომთაბარე ტომების ჩამოსახლება. დაიცალა სოფლები.
განადგურდა და არსებობა შეწყვიტა ბევრმა ქალაქმა (რუსთავი,
ხორნაბუჯი).

მომთაბარეთა სამსაუკუნოვანი თარეშის შედეგად ერთ
დროს ეკონომიკურად ძლიერი, განვითარებული და დანი-
ნაურებული საქართველო XV საუკუნის ბოლოსათვის უმძიმეს
მდგომარეობაში აღმოჩნდა.

4. კულტურა XIII-XV საუკუნეებში

საქართველოში შექმნილმა უმძიმესმა პოლიტიკურმა, ეკონო-
მიკურმა და სოციალურმა მდგომარეობამ გავლენა იქონია ქარ-
თული კულტურის განვითარებაზეც.

1. **სწავლა-განათლება.** ქვეყნის კულტურის მთავარ ცენტრს თბილისი წარმოადგენდა. მიუხედავად მრავალგზის აოხრებისა, საქართველოს დედაქალაქს მაინც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. ეკლესია-მონასტრების დანგრევამ, რა თქმა უნდა, ბევრი სასწავლო-საგანმანათლებლო და კულტურის ცენტრი მოშალა. ამ პერიოდის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კერას წარმოადგენდა **ლარგვისის მონასტერი** (ქსნის ხეობა). მონასტერზე ზრუნავდნენ და მას მფარველობდნენ ქსნის ერისთავები. ლარგვისის მონასტერში ხდებოდა ხელნაწერების გადანერა, თარგმნა, ხელნაწერი წიგნების მოხატვა. მონასტერში არსებობდა მდიდარი **ბიბლიოთეკა**. აქ მოღვაწეობდნენ ცნობილი კალიგრაფები და გადამწერები, მამა-შვილი **ავგაროზ და გრიგოლ ბანდაისძეები**. მნიშვნელოვანია და განათლების მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა **მძოვრეთი** (საციციანოს ცენტრი). აქ მოღვაწეობდა **ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი**, რომლის სახელთანაც არის დაკავშირებული **კარაბადინის** შექმნა. კარაბადინი წარმოადგენს წიგნს, რომელიც შეიცავს სხვადასხვა ავადმყოფობის მკურნალობის წესებს, ასევე სამკურნალო საშუალებათა აღწერას.

მოღვაწეობას განაგრძობდნენ საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებული ქართული მონასტრები. ქვეყნის დასუსტების გამო მათი მდგომარეობაც მეტად მძიმე იყო. ქართველი მეფეები და მთავრები ყოველნაირად ეხმარებოდნენ საზღვარგარეთ არსებულ მონასტრებს. განსაკუთრებული ზრუნვის ობიექტი იყო **იერუსალიმში** არსებული მონასტრები. ქართველები არაერთხელ გამოაძევეს **ჯვრის მონასტრიდან** და იგი მისგითად გადააქციეს. თუმცა ქართველები კვლავ ახერხებდნენ მის დაბრუნებასა და აღორძინებას. სწორედ იერუსალიმის **ჯვრის მონასტერში** დაინერა **ლუკა იერუსალიმელისა და ნიკოლოზ დვალის მარტვილობები**.

ძნელბედობის მიუხედავად მაინც მოქმედებდა **პეტრიწონის მონასტერი**. აქ მოღვაწეობდნენ ტაოელი ძმები – **ათანასე და ოქროპირ ეგნატისშვილები**.

2. ისტორიოგრაფია. ჩვენამდე მოაღწია XIII-XV საუკუნეებში შექმნილმა რამდენიმე ისტორიული ხასიათის ნაწარმოებმა. ლაშა-გიორგის მეფობის დროს უცნობმა მემკვიდრემ დაწერა თხზულება, რომელშიც აღწერილია დემეტრე I-ის, გიორგი III-ის, თამარისა და გიორგი IV-ის მეფობა. სამწუხაროდ, ნაწარმოები ძალიან მოკლეა, სულ რამდენიმე ფურცლისაგან შედგება. მიუხედავად ამისა, იგი შეტანილი იყო „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში.

არა მხოლოდ ამ ეპოქის, არამედ მთელი ჩვენი ისტორიული მწერლობის ერთ-ერთი შესანიშნავი ძეგლია უცნობი ავტორის თხზულება. თხზულების ავტორს ივანე ჯავახიშვილმა უამთაალმწერელი უწოდა. ეს ნაწარმოები მოიცავს ასი წლის ისტორიას (გიორგი IV-ის გამეფებიდან გიორგი V ბრწყინვალეს გამეფებამდე), ამიტომაც ეწოდება მას „ასწლოვანი მკვიდრი“. უამთაალმწერელი უაღრესად განათლებული პიროვნება ჩანს. მან კარგად იცის არა მარტო საქართველოს, არამედ მსოფლიოს ისტორია. უამთაალმწერელი იყენებს ქართულ, სპარსულ და მონღოლურ წყაროებს, ემყარება ზეპირ გადმოცემებს. აღსანიშნავია, რომ იგი ყველაფერს უკრიტიკოდ არ იღებს, ცდილობს ახსნას ამა თუ იმ მოვლენის მიზეზები და შედეგები, საკუთარ დამოკიდებულებას ამჟღავნებს ცალკეული პიროვნებისა და ფაქტების მიმართ. უამთაალმწერლის თხზულებაც „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში იყო შეტანილი.

XIV საუკუნის მეორე ნახევარში დაიწერა ავგაროზ ბანდაისძის „ძეგლი ერისთავთა“. ეს არის ქსნის ერისთავთა საგვარეულოს ისტორია. ნაწარმოებში აღწერილია ქსნის საერისთავოში მიმდინარე ან ქსნის ერისთავებთან დაკავშირებული მოვლენები და ფაქტები.

როგორც ჩანს, არსებობდა სხვა საისტორიო ნაწარმოებებიც, მაგრამ მათ ჩვენამდე არ მოუღწევიათ. ერთ-ერთ ასეთ თხზულებაში აღწერილი უნდა ყოფილიყო ბაგრატ V-ისა და კონსტანტინე I-ის მეფობა.

XV საუკუნის ბოლოს ანა დედოფლის (ალექსანდრე I კახთა მეფის მეუღლის) ბრძანებით უნდა იყოს გადანერილი „ქართლის ცხოვრება“. დღეისათვის იგი „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაერთა შორის უძველესია.

3. ლიტერატურა. XIII საუკუნეში მოღვაწეობდა აბუსერიძე ტბელი, რომელმაც დაწერა „სასწაული წმიდისა მთავარმონაგმისა გიორგისანი“. ამ ნაწარმოებში ასევე აღწერილია აჭარაში (შუარტყალში) მონასტრის მშენებლობის ისტორია. XIII საუკუნის ბოლოს მაკარი მესხმა სირიულიდან თარგმნა „პეტრე იბერიელის ცხოვრება“ (თავად ეს ძეგლი V საუკუნეში დაიწერა).

XIII საუკუნეში დაიწერა „ლუკა იერუსალიმელის წამება“. ლუკა მუხაისძე იყო ჯვრის მონასტერის წინამძღვარი. როდესაც მონასტერი მუსლიმებმა მიიტაცეს, ლუკამ არ უარყო ქრისტიანობა, რის გამოც ის სიკვდილით დასაჯეს. სწორედ მისი მონამეობრივი ცხოვრებაა აღწერილი ზემოთ ხსენებულ თხზულებაში. XIV საუკუნეში შეიქმნა „ნიკოლოზ დვალის წამება“. ნიკოლოზი იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში მოღვაწე ბერი იყო. მოძღვრის მიერ დამასკოში წარგზავნილი ნიკოლოზი შეიპყრეს და ქრისტიანობისადმი ერთგულების გამო თავი მოჰკვეთეს. „ნიკოლოზ დვალის წამებიდან“ ირკვევა, რომ კვიპროსზე არსებობდა ქართული მონასტერი, სადაც გარკვეული ხნის მანძილზე იმყოფებოდა ნიკოლოზი.

4. ხელოვნება. XIII-XV საუკუნეების ხუროთმოძღვრული ძეგლების დიდი ნაწილი სამცხეში შენდებოდა. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სხვაგან არაფერი აგებულა. დემეტრე II-ის დროს აშენდა მეტეხის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი, ასევე გერგეტის სამება. სამცხეში აიგო: საფარის წმინდა საბას ეკლესია, ზარზმა, ჭულე, ბიეთი. ალექსანდრე I-ის დროს აღადგინეს სვეტიცხოველი და სხვა მრავალი დანგრეული თუ დაზიანებული ეკლესია-მონასტერი.

ეპოქის კულტურული მონაპოვრიდან აღსანიშნავია: უბისას მოხატულობა; საფარის, ზარზმის, ჭულეს, ხობის, გელათის

ფრესკები; ჯრუჭის დავითნის მინიატურები. ოქრომჭედლობის ნიმუშებიდან მნიშვნელოვანია ანჩისხატის კარედის შიდა პირის მოჭედილობა.

XIII-XV საუკუნეები ქართული კულტურისთვისაც მძიმე პერიოდია. XVI საუკუნიდან უკვე იწყება კულტურის გარკვეული გამოცოცხლება.

5. საქართველოს ეკლესია XIII-XV საუკუნეებში

საქართველოს ეკლესია ყოველთვის უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა ქართველი ერის ცხოვრებაში. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ეკლესიას ძნელბედობის დროს. მისი როლი მნიშვნელოვანი იყო არა მხოლოდ იმიტომ, რომ საჭირო ხდებოდა ქართველობის სულიერი გამხსნევება და განმტკიცება, არამედ უფრო მეტად იმ მიზეზით, რომ ეკლესია იყო ერთადერთი, რაც აერთიანებდა სამეფო-სამთავროებად დაშლილ საქართველოს.

ლაშა-გიორგის მიერ „ველისციხელი ქალის“ ცოლად მოყვანის წინააღმდეგ, დიდებულებთან ერთად, გამოვიდნენ საეკლესიო პირები. მემატყიანე გვამცნობს: „შეკრბეს კათალიკოსნი, ეპისკოპოსნი და ვაზირნი და მოახსენებდეს: არა ჯერ არს, რათა მხევალი გესვას და არა ცოლი ამისთვის წარგვარეს ქალი იგი, დედა დავითისი და ქმარსავე მისსა მისცეს“. ეს ფაქტი კარგად მიუთითებს ეკლესიის როლზე ქვეყნის ცხოვრებაში.

მონღოლთა მიერ ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ კათოლიკოსი ნიკოლოზ III მონღოლთა ყაენთან წავიდა და მიაღწია გადასახადებისაგან ეკლესიის გათავისუფლებას. როგორც ცნობილია, მნიგობართუხუცეს ბასილ ჭყონდიდელ-უჯარმელის ინიციატივით გატარდა ღონისძიებები, რომლის მიზანი იყო ეკლესიისათვის წინათ შეწირული მიწების „გამონირვა“, რასაც საბოლოოდ

შეენირა კიდეც იგი. 1263 წელს გაიმართა საეკლესიო კრება, რომელმაც მეფეს მიწების „გამონირვის“ შეწყვეტა მოსთხოვა: „ვიცით, რომე მრავალნი კადრებენ ჟამისა ძნელბედობასა და საჭიროობასა, მაგრა ამისა უძნელბედსნიცა ყოფილან მაშინ ჟამნი... არავინ კადრა საყდართა ქუეყნისა ქონებისა და დარღუევისა მნებებელმან?.. ესე უწესოი წესი ნულაროდეს იქნების, ნუცა დაგუემართების!“ ეს იყო ეკლესიის მტკიცე ნება.

ქვეყანაში შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან გამოსავლის ძიების გზაზე დემეტრე II ცდილობდა მეტ-ნაკლებად კარგი ურთიერთობა შეეწოდა სხვადასხვა ძალასთან. ამ პოლიტიკამ კვალი დააჩნია მის პირად ცხოვრებასაც. მეფეს სამი ცოლი ჰყავდა: ტრაპიზონის იმპერატორის ასული, მონღოლთა ნოინის შვილი და ბექა ჯაყელის ქალიშვილი. მემათიანე გვაუწყებს, რომ ამას ძალზე აღუშფოთებია საქართველოს კათოლიკოსი: „ნიკოლოზ კათალიკოსი განრისხებული უთქმიდავე და ამხილებდა მრავლად და ვერ არწმუნა“. ამის გამო ნიკოლოზმა დატოვა კათოლიკოსობა და თავისივე ხელით აკურთხა ახალ კათოლიკოსად მეფის ჯვრისმტვირთველი აბრაჰამი. ამავე პერიოდში ჩამოვიდა საქართველოში ათონის ივერთა მონასტრიდან ბასილი მონაზონი, რომელიც ასევე ამხელდა და მკაცრად კიცხავდა მეფესაც და დიდებულებსაც „უწესობათა“ გამო. დემეტრეს მეფობის პერიოდში მოღვაწეობდა გარეჯელი ბერი პიმენ სალოსი. მას დიდი წვლილი მიუძღვის „ლეკთა წარმართობისაგან“ მოქცევაში.

კათოლიკოს-პატრიარქი აბრაჰამ I აქტიურად მონაწილეობდა იმ მოლაპარაკებებში, რომლებიც მიმდინარეობდა აჯანყებულ დავით VIII-სა და ყაზან-ყაენის წარმოგზავნილ მონღოლ მოხელეს შორის.

ერთიანი საქართველოდან გამოყოფის ტენდენციები ყველაზე მეტად სამცხის ათაბაგების საქმიანობაში შეინიშნებოდა. ისინი ეკლესიური ერთიანობის დარღვევასაც ცდილობდნენ. XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე ივანე ათაბაგის ნაქეზებით და მისგან ზურგგამაგრებულმა აწყურის (მანყვერელმა) ეპისკოპოსებმა, რომლებიც სამხრეთ საქართველოში ყველაზე დიდი პატივით

სარგებლობდნენ, შეწყვიტეს ლოცვებში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქების მოხსენიება. ალექსანდრე I-ის ენერგიულმა ღონისძიებებმა (ივანე ათაბაგის შეპყრობამ, სამცხეში გადასვლამ და ურჩი ერისთავების გადაყენებამ) შეაჩერა დაწყებული პროცესი. მანყვერელი ეპისკოპოსები ფიცის წიგნს აძლევდნენ კათოლიკოს-პატრიარქს, რომ ლოცვებში მოიხსენიებდნენ კათოლიკოსსაც და მეფესაც და ყველაფერში მცხეთის საკათალიკოსო ტახტს დაემორჩილებოდნენ.

1438-1439 წლებში **ფერარა-ფლორენციის საეკლესიო კრებას**, როგორც აღვნიშნეთ, ესწრებოდნენ ქართველებიც (ამ დროს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი დავით III იყო). მათ შორის იყვნენ მიტროპოლიტი **გრიგოლი** და მანგლელ-თბილელი ეპისკოპოსი **იოანე**. ქართველი სასულიერო პირები ხშირად ასრულებდნენ დიპლომატიების ფუნქციებს, ხოლო საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებული მონასტრები გარკვეულწილად, საქართველოს „წარმომადგენლობები“ იყო.

XV საუკუნის 50-იან წლებში ყვარყვარე ათაბაგმა კვლავ სცადა სამცხის ეკლესიური გამოყოფა. მან თვითონ დაიწყო ეპისკოპოსების დანიშვნა, მიიტაცა კათოლიკოსის კუთვნილი მამულები, სამცხის ეკლესიებში აკრძალა მეფისა და კათოლიკოს-პატრიარქის მოხსენიება. ასეთ ვითარებაში დაყოვნება არ შეიძლებოდა და კათოლიკოს-პატრიარქმა **დავით IV-მ** რადიკალურ ღონისძიებას მიმართა. იგი ჩავიდა სამცხეში და საფარაში „უჯუარო და შეუნდობელნი ყვნა“ განდგომილი მღვდელმსახურები, ანუ შეაჩვენა და განკვეთა ისინი. განდგომილებს ღვთისმსახურების შესრულება აღარ შეეძლოთ და თანაც საშინელი სასჯელი – უზიარებლობა ეკისრებოდათ. ამ სასჯელის ახსნა მხოლოდ კათოლიკოს-პატრიარქსვე შეეძლო. განდგომილები იძულებული გახდნენ დანაშაული მოენანიებინათ და ერთგულების პირობა დაედოთ.

კათოლიკოს-პატრიარქის **დავით IV-ის** დროს დასავლეთ საქართველოში მყოფმა ანტიოქიის და იერუსალიმის პატრიარქმა **მიქაელმა** აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათოლიკოსად აკურთხა ცაიშელ-ბედიელი მთავარეპისკოპოსი **იოვაკიმე**. აქამ-

დე არსებული წესით აფხაზეთის კათოლიკოსს მცხეთის კათო-
ლიკოს-პატრიარქი აკურთხებდა და აფხაზეთის კათოლიკოსი
მცხეთის ტახტს ექვემდებარებოდა. ამის შემდეგ ეს იერარქიული
დამოკიდებულება მოიშალა. აფხაზეთის კათოლიკოსის რეზიდენ-
ცია ბიჭვინთაში იყო.

სეპარატისტული მისწრაფებები არსებობდა კახეთშიც. ამას
ადასტურებს ის, რომ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს ერ-
თგულების წიგნს აძლევდა ალავერდელი ეპისკოპოსი.

სამეფო ხელისუფლების დასუსტებისა და საქართველოს
პოლიტიკური დაშლის ჟამს საქართველოს ეკლესიის ერთია-
ნობის შენარჩუნებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

1. ქართლის სამეფო

1. კონსტანტინე II (1478-1505). საქართველოს ერთიანი სამეფოს არსებობის პერიოდში ქართველი პოლიტიკოსები ყოველთვის ცდილობდნენ მოკავშირეები მოეძებნათ კარს მომდგარი მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მით უმეტეს საჭირო გახდა მოკავშირეების პოვნა მას შემდეგ, რაც ქვეყნის ერთიანობა დაირღვა. სამეფო-სამთავროებს რიცხვმრავალ მტერთან ბრძოლა ძალიან უჭირდათ. ქართლს უმთავრესი საფრთხე XV საუკუნის ბოლოს თეთრბატკნიანი თურქმანებისაგან ელოდა. მათ რამდენჯერმე დალაშქრეს ქართლი. კონსტანტინე II-ის მონოდებას, ერთად ებრძოლათ მტრის წინააღმდეგ, ქართველი მეფე-მთავრები არ გამოეხმაურნენ. მიუხედავად ამისა, კონსტანტინემ ისარგებლა თურქმანთა შორის დაწყებული შინაომით და მოახერხა მათი განდევნა ქართლიდან. ამავე დროს, ქართლის მეფემ ელჩი გაუგზავნა ეგვიპტის სულთანს და ოსმალთა წინააღმდეგ ერთობლივ ბრძოლაში მოკავშირეობა შესთავაზა. კონსტანტინე II-მ წერილები გაუგზავნა ესპანეთის მეფე ფერდინანდსა და დედოფალ იზაბელას და მათაც ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა შესთავაზა. ქართველი ელჩი დიდი პატივით მიიღეს ესპანეთშიც და შემდეგ რომის პაპთანაც, მაგრამ რეალური დახმარება ქართლის მეფემ ვერ მიიღო.

ამასობაში გაძლიერდა არდებილის (პროვინცია სამხრეთ აზერბაიჯანში) მფლობელი ისმაილი, რომლის მთავარი მოწინააღმდეგე თურქმანები იყვნენ. ისმაილმა დახმარება ქართლისა და კახეთის მეფეებსა და სამცხის მთავარს სთხოვა. ისმაილი ქართველებს შეჰპირდა, რომ გამარჯვების შემთხვევაში გაათავისუფლებდა მათ იმ ხარკისაგან, რომელსაც ისინი თურქმა-

ნებს უხდიდნენ. გადამწყვეტ ბრძოლაში თურქმანთა წინააღმდეგ ისმაილის ჯარის ძირითად ნაწილს (9 ათას კაცს) ქართველები შეადგენდნენ (სამ-სამი ათასი ქართლიდან, კახეთიდან და სამ-ცხიდან), თავად ისმაილს მხოლოდ 7 ათასი მეომარი ჰყავდა. ბრძოლა ისმაილის გამარჯვებით დამთავრდა. ყიზილბაშური ირანის პირველმა სეფიანმა შაჰმა ისმაილ I-მა (იგი არდებილის შეიხის სეფი ედ-დინის შთამომავალი იყო და ამიტომ იწოდებოდა სეფიანად) მალე უზარმაზარ ტერიტორიაზე, ამუ-დარიიდან ევფრატამდე, განავრცო თავისი ძალაუფლება.

2. დავით X (1505-1525). 1505 წელს ქართლში კონსტანტინე II-ის ძე დავით X გამეფდა. გამწვავდა მდგომარეობა ქართლსა და კახეთს შორისაც. კახეთის მეფე გიორგი II-მ (ავ-გიორგიმ) რამდენჯერმე ილაშქრა ქართლში. მის წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა დავით X-ის ძმა ბაგრათი. ბაგრატმა მეფისაგან საუფლისწულოდ მუხრანი ითხოვა და საფუძველი ჩაუყარა ბაგრატიონების მუხრანბატონთა შტოს. 1513 წელს ბაგრათი ჩაუსაფრდა ქართლში შემოსულ ავ-გიორგის, შეიპყრო იგი და ციხეში გამოკეტა, სადაც ის მალევე გარდაიცვალა. დავით X-მ ისარგებლა გიორგის დატყვევებით და კახეთი დაიკავა, თუმცა სულ რამდენიმე წლით.

1518 წელს ყიზილბაშები ქართლში შემოიჭრნენ. დავით X-მ წინააღმდეგობის გაწევა უაზროდ ჩათვალა და ირანელებთან დაზავება გადაწყვიტა. ქართლის მეფემ ყოველწლიური ხარკი იკისრა. ქართლში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით ისარგებლეს კახელმა თავადებმა და ავ-გიორგის ძე ლევანი გაამეფეს. დავით X-მ ძალით სცადა კახეთის შენარჩუნება, მაგრამ მარცხი იწვნია. 1520 წელს ქართლში კვლავ შემოიჭრნენ ყიზილბაშები. დავითმა ბრძოლა გაუმართა მათ, მაგრამ დამარცხდა. მტერმა თბილისი აიღო და ქალაქში თავისი გარნიზონი ჩააყენა. ისმაილის გარდაცვალების შემდეგ დავით X-მ ისარგებლა შექმნილი მდგომარეობით და თბილისი გაათავისუფლა. 1525 წელს დავით X ტახტიდან გადადგა და ბერად აღიკვეცა. წესისა და კანონის მიხედვით, მეფე

მისი ძე ლუარსაბი უნდა გამხდარიყო, მაგრამ ტახტზე დავითის ძმა გიორგი IX (1525-1527) ავიდა. ლუარსაბმა იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის დახმარებით მოახერხა ქართლის ტახტზე ასვლა.

3. ლუარსაბ I (1527-1556). ქართლის მეფე ლუარსაბ I კარგად ხედავდა, რომ რამდენიმე ნაწილად დაშლილ საქართველოს უდიდესი საფრთხე ემუქრებოდა. ოსმალეთი და ირანი საქართველოს დაპყრობისთვის აქტიურად იბრძოდნენ. ლუარსაბი ზრუნავდა არა მხოლოდ ქართლზე, არამედ მთელს საქართველოზე. შექმნილ მდგომარეობაში აუცილებელი იყო მტკიცე კავშირი მეფეებს შორის. ლუარსაბ I და იმერეთის მეფე ბაგრატ III შეთანხმებულად მოქმედებდნენ. როდესაც 1535 წელს ბაგრატ III-მ სამცხე დაიმორჩილა, იმავე დროს ლუარსაბ I-მა ჯავახეთი დაიკავა. სამწუხაროდ, სხვა ქართველი მეფე-მთავრები ლუარსაბსა და ბაგრატს მხარს არ უჭერდნენ.

1541 წელს ქართლში შაჰ-თამაზი შემოიჭრა. მტერი თბილისს მოადგა და ქალაქი აიღო. მეფე თავის ოჯახთან ერთად მცხეთაში იმყოფებოდა გარდაცვლილი მცირეწლოვანი შვილის დასაკრძალად. ლუარსაბმა მტერს პარტიზანული ბრძოლები გაუმართა და დიდი ზარალი მიაყენა.

1545 წელს სოხოისტას ბრძოლაში ოსმალთა წინააღმდეგ იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ს ლუარსაბ I-იც ეხმარებოდა, მაგრამ ბრძოლა ქართველთა მარცხით დამთავრდა და იმერეთის მეფემ სამცხე დაკარგა. ლუარსაბ I-მა მოახერხა ჯავახეთის შენარჩუნება. სამცხის ათაბაგმა ქართლის მეფის წინააღმდეგ შაჰ-თამაზს სთხოვა დახმარება. 1547 წელს ყიზილბაშებმა ჯავახეთი და ქვემო ქართლი დალაშქრეს და ააოხრეს. მიუხედავად ამისა, ლუარსაბი ბრძოლას არ წყვეტდა. ქართლის მეფე შესანიშნავად ხედებოდა რა მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდებოდა მთელი საქართველო, თუ მტერი (ოსმალეთი ან ირანი) მოახერხებდა სამცხე-საათაბაგოს დამორჩილებას. სამცხე-საათაბაგო იყო მთელი საქართველოს თავდაცვის ის პირველი და უმნიშვნელოვანესი ზღუდე, რომლის დაკარგვის შემდეგაც მტერს თავისუფლად

ეხსნებოდა გზა როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოსკენ. ამიტომ ლუარსაბ I-მა 1551 წელს სამცხე-საათაბაგოს ნაწილი დაიკავა. ამას საპასუხოდ შაჰ-თამაზის მესამე შემოსევა მოჰყვა. ყიზილბაშებმა უზარმაზარი მსხვერპლის ფასად მოახერხეს ვარძიის აღება, სადაც თავს აფარებდნენ ლუარსაბის მომხრე მესხები. ვარძია გაძარცვეს, იქ მყოფი ქართველები, მათ შორის ბერებიც, თითქმის სულ ამოწყვეტეს. ამის შემდეგ შაჰმა მარბიელი რაზმები შეუსია ქართლს, მაგრამ ლუარსაბის ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხა. ლუარსაბმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია ყიზილბაშებს. 1554 წელს შაჰ-თამაზი მეოთხედ შემოიჭრა ქართლში. მტერმა აიღო გორი და ატენის ციხეს შემოარტყა ალყა. ატენის ციხეში იმყოფებოდა მეფის დედა. ყიზილბაშებმა ტყვედ ჩაიგდეს ერთ-ერთი გლეხი და აიძულეს ის წყარო ეჩვენებინა, საიდანაც ციხე წყლით მარაგდებოდა. უწყლოდ დარჩენილი გარნიზონი მტერს დანებდა. ციხის აღებისა და ტყვეების ხელში ჩაგდების შემდეგ შაჰ-თამაზმა ქართლის დატოვება და ირანში გაბრუნება გადაწყვიტა. ლუარსაბი მტერს დაედევნა. ქართველები მტრის „უკანამავალთ“ (არიერგარდს) დაენივნენ და დიდი ზიანიც მიაყენეს, მაგრამ ტყვეების გათავისუფლება ვერ შეძლეს. დედოფალმა გზაში თავი მოიწამლა. შაჰ-თამაზის ოთხმა შემოსევამ მძიმე დარტყმა მიაყენა ქართლის სამეფოს, მაგრამ ყიზილბაშებმა ვერ შეძლეს ქართლის დაპყრობა. ლუარსაბი არ წყვეტდა ბრძოლას ყიზილბაშთა წინააღმდეგ. 1555 წელს ოსმალეთსა და ირანს შორის ქალაქ ამასიაში დაიდო ზავი. ამ საზავო ხელშეკრულებით აღმოსავლეთ საქართველო ირანს ხვდა წილად. ირანს ერგო სამცხე-საათაბაგოს აღმოსავლეთი ნაწილიც. ამის შემდეგ ორივე დიდ სახელმწიფოს, ირანსა და ოსმალეთს, საქართველოს დასაპყრობად ხელები გაეხსნათ. გარდა ამისა, ამასიის ზავის შემდეგ ფაქტობრივად უკვე შეუძლებელი გახდებოდა საქართველოს გაერთიანება. არც ირანი და არც ოსმალეთი ამას არ დაუშვებდა.

1556 წელს ქართლში ირანელები შემოიჭრნენ. ბრძოლა მოხდა სოფელ გარისტან. ბრძოლის ველზე ქართველებს ლუარსაბ I-ის

ძე სვიმონი მეთაურობდა. მტერი დამარცხდა და გაიქცა. ერთ-ერთი გაქცეული რაზმი იმ გორაკზე აღმოჩნდა, საიდანაც მოხუცი მეფე ლუარსაბი ბრძოლას დასცქეროდა. მტერთან შეტაკების დროს მეფეს ცხენი წაექცა. სწორედ ამ დროს ყიზილბაშებმა ლუარსაბ I სასიკვდილოდ დაჭრეს. ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: „მეფე ლუარსაბ ბრძოდა დღეთა თვისთა მაჰმადიანთა, რათა არა დაუტეონ ქრისტე ქართველთა და უკეთუმცა მორჩილ მათდა ქმნილ იყო, საეჭუელ იყო, რამეთუ მრავლგზის დიდნი ძლევანი და მაგრებანი შესძინა ქუეყანათა სიმხნითა თვისთა. მიიღეს და დაფლეს მცხეთას“.

4. სვიმონ I (1556-1600). ქართლის სამეფოს ტახტი 1556 წელს ლუარსაბის ძემ, 19 წლის სვიმონ I-მა, დაიკავა. სვიმონმა გადანყიტა თბილისი გაეთავისუფლებინა და დახმარება კახეთის მეფეს ლევანს სთხოვა. კახეთიდან მოსულ ჯარს ლევანის ძე გიორგი სარდლობდა. ყიზილბაშებმა თბილისში დამატებითი სამხედრო რაზმები შეიყვანეს. ქართველებმა ციხედიდთან (ძეგვის მახლობლად) ბანაკი გამართეს და თბილისზე შეტევისთვის ემზადებოდნენ. ყიზილბაშებმა ქართველებზე მალულად თავდასხმა გადანწყვიტეს. ქართველთა იმ საყარაულო რაზმის მეთაურმა, რომელიც მუხათგვერდთან იდგა, უყურადღებობა გამოიჩინა. აღდგომის ღამე (6 აპრილი) იყო და იგი მთელ თავის რაზმთან ერთად მუხათგვერდში წავიდა წირვაზე დასასწრებად. ყიზილბაშები კი სწორედ ამ გზით მიადგნენ ქართველთა ბანაკს და მოულოდნელად დაესხნენ თავს. ბრძოლის დროს მოკლეს გიორგი. კახელები ბრძოლას განერიდნენ. სვიმონი იძულებული გახდა უკან დაეხია.

1569 წელს ყიზილბაშები ქართლს შემოესივნენ. მტერს მეგზურობას მოლაღატიე კახაბერ ყორღანაშვილი უწევდა. ბრძოლა ფარცხისტან მოხდა. ბრძოლის დროს მეფე მცირერიცხოვან რაზმთან ერთად მოსწყდა ქართველთა ძირითად ლაშქარს. ყორღანაშვილმა იცნო მეფე და ირანელებს შეატყობინა. ყიზილბაშებმა მეფის თანამებრძოლები ამოწყვიტეს, სვიმონი კი ტყვედ

ჩაიგდეს და ირანში გაგზავნეს. სვიმონმა უარი განაცხადა გამაჰმადიანებაზე. ქართლის მეფე ალამუთის ციხეში გამოკეტეს (ალამუთის ციხე ცნობილი იყო, არა მარტო თავისი მიუვალობით, არამედ მძიმე და ცუდი კლიმატური პირობებითაც). მოლაღატე ყორღანაშვილი საჩინო ბარათაშვილმა კლდიდან გადააგდო.

1569-1578 წლებში ქართლის მეფედ სიმონის გამაჰმადიანებული ძმა დაუთ-ხანი (დავით XI) ითვლებოდა, თუმცა მას რეალურად მხოლოდ თბილისი და ქვემო ქართლი ემორჩილებოდა.

1578 წელს ოსმალებმა ამასიის ზავი დაარღვიეს. იმავე წელს ჩილდირის ბრძოლაში ოსმალებმა გაანადგურეს ყიზილბაშები და სამცხის გავლით ქართლში შემოვიდნენ. ოსმალთა სარდალი ლალა მუსტაფა ფაშა თბილისს მოადგა და ქალაქი აიღო. დაუთ-ხანი სულთანს ეახლა და მორჩილება გამოუცხადა. დაუთ-ხანი ოსმალეთში დარჩა. იქ შეადგინა მან სამკურნალო წიგნი „იადიგარ დაუდი“. ოსმალებმა ქართლის ციხეებში თავიანთი გარნიზონები ჩააყენეს, თბილისში კი ფაშა დასვეს. ირანმა თითქმის მთელი სამხრეთ კავკასია დაკარგა. ირანის შაჰი ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზებას ვერ ახერხებდა. ასეთ პირობებში შაჰის კარზე გადანყვითეს სვიმონი გაეთავისუფლებინათ. ყიზილბაშებმა შესანიშნავად იცოდნენ, რომ სვიმონი ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლას დაიწყებდა. შექმნილ ვითარებაში ეს ირანის ინტერესებშიც შედიოდა.

ქართლში დაბრუნებული სვიმონი ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლას ჩაუდგა სათავეში. 1582 წელს ქართლში ოსმალთა 20-ათასიანი ჯარი შემოვიდა. ოსმალთა ჯარს თან სამცხის გამაჰმადიანებული ათაბაგი მუსტაფა (მანუჩარი) მოჰყვებოდა. მუხრანთან სვიმონმა სასტიკად დაამარცხა ოსმალები, რომლებიც იძულებული გახდნენ უკან გაბრუნებულიყვნენ. სამცხეში დაბრუნებულმა ოსმალო სარდლებმა მარცხი მანუჩარს დააბრალეს და მისი შეპყრობა განიზრახეს. მანუჩარმა და მისმა მხლებლებმა შეძლეს ბრძოლით გაეღწიათ ოსმალთა ბანაკიდან. მანუჩარი ისევ გაქრისტიანდა და სამცხეში ოსმალთა წინააღმდეგ აჯანყება წამოიწყო.

1590 წელს ოსმალეთსა და ირანს შორის ზავი დაიდო. ირანის ახალი შაჰი აბას I (1587-1629) იძულებული იყო მთელი საქართველო ოსმალებისათვის დაეთმო. ამ ზავის შედეგად ოსმალეთის გაძლიერებამ ევროპის ქვეყნებიც შეაშფოთა. დაიწყო ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა. რომის პაპმა წერილები გაუგზავნა სვიმონ I-ს და კოალიციაში მონაწილეობა შესთავაზა. ქართლის მეფე სიხარულით შეხვდა ამ ამბავს და ესპანეთის მეფე ფილიპე II-სთან წერილებიც გააგზავნა, თუმცა რეალური შედეგის მიღწევა ვერც ამჯერად მოხერხდა.

სვიმონი ბრძოლას მაინც არ წყვეტდა. ქართველებმა ალყა შემოარტყეს გორის ციხეს. ალყა ცხრა თვეს გაგრძელდა. დიდმარხვის დღეები იყო. ოსმალებმა ამის გამო ყურადღება მოაღუნეს, რადგან იცოდნენ, რომ ქართველები დიდმარხვის დროს ბრძოლას ერიდებოდნენ. სწორედ ამით ისარგებლა სვიმონმა და 1599 წელს გორი გაათავისუფლა. ჯერი თბილისზე მიდგა. შემინებულმა ოსმალებმა 1600 წელს თბილისის დასახმარებლად ჯარი გამოგზავნეს. სვიმონმა ვერ მოასწრო მთელი ლაშქრის შეკრება. მცირერიცხოვანი რაზმით მეფემ მტერს გზა გადაუჭრა, რათა ოსმალები თბილისში არ შეეშვა. ბრძოლის წინ ქართველებმა ზიარება მიიღეს და ერთმანეთს გამოემშვიდობნენ. ბრძოლა 5 საათს გაგრძელდა. ოსმალთა რიცხოვნობა უპირატესობამ თავი იჩინა და ქართველებმა უკან დახევა დაიწყეს. ფარცხისთან, ვიწრო გზაზე, ვილაცამ შემთხვევით მეფის ცხენს თავისი ცხენი დაატაკა და სვიმონი ცხენითურთ საფლობში ჩავარდა. სანამ ქართველებს მეფე საფლობიდან ამოჰყავდათ, ოსმალებიც წამოენივნენ. ერთ-ერთმა მოღალატე თავადმა მეფე იცნო და ოსმალთა სარდალს მოახსენა. ქართველები სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებამდე იცავდნენ მეფეს. ოსმალებმა მეფის დამცველები დახოცეს და მარტოდ დარჩენილი სვიმონი ტყვედ ჩაიგდეს. დატყვევებული მეფე ოსმალეთში გაგზავნეს. სულთნის ბრძანებით ოსმალები სამ დღეს ზეიმობდნენ სვიმონ I-ის დატყვევებას.

1611 წელს სვიმონი ტყვეობაში გარდაიცვალა. ქართველებმა დიდი საფასური გაიღეს და მეფე საქართველოში გადმოასვენეს. სვიმონ I სვეტიცხოველში, ლუარსაბ I-ის გვერდით, დაკრძალეს.

1600 წელს ქართლის ტახტი სვიმონის ძემ, გიორგი X-მ დაიკავა.

2. კახეთის სამეფო

1. ალექსანდრე I. ერთიანი საქართველოს უკანასკნელმა მეფემ გიორგი VIII-მ XV საუკუნის 60-იან წლებში განვითარებული მოვლენების შედეგად მხოლოდ კახეთის შენარჩუნება და იქ გამეფება მოახერხა. გიორგი VIII კახეთში გიორგი I-ის სახელით მეფობდა. გიორგიმ კახეთის სამეფოში ადმინისტრაციული რეფორმა გაატარა – გააუქმა საერისთავოები და კახეთი სამოურავოებად დაყო. ლაშქრის ორგანიზაციის თვალსაზრისით კი ქვეყანა ოთხ სადროშოდ დაიყო. ქართლისა და იმერეთისაგან განსხვავებით, კახეთში სადროშოების სათავეში იდგნენ ეპისკოპოსები. ეპისკოპოსები მეფეს უფრო ერთგულად ემსახურებოდნენ, ვიდრე თავადები.

1476 წელს კახეთის მეფე გიორგი I გარდაიცვალა და ტახტი მისმა ძემ ალექსანდრე I-მა (1476-1511) დაიკავა. სწორედ ალექსანდრემ ჩაუყარა საფუძველი იმ პოლიტიკას, რომელსაც მთელი საუკუნის მანძილზე მისდევდნენ მისი შთამომავლები. ალექსანდრე I ნებისმიერი საშუალებით ცდილობდა კახეთის მშვიდობიანი ცხოვრება უზრუნველყო და მტრის შემოსევები თავიდან აეცილებინა. ამ მიზნით მეფე დათმობაზე მიდიოდა და კარს მომდგარი მტრის წინაშე ხარკს კისრულობდა, მოჩვენებით ერთგულებას ეფიცებოდა, ოღონდ კი საკუთარი სამეფო დაეცვა. ასეთი პოლიტიკის გამო კახეთის მეფეები ხშირად მხოლოდ თავიანთი ვიწრო ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებდნენ.

ალექსანდრე კახთა მეფე პირველი იყო ქართველ პოლიტიკოსთა შორის, რომელმაც ურთიერთობა დაამყარა რუსეთთან. 1483 წელს მან ელჩობა გაუგზავნა მოსკოვის დიდ მთავარს ივანე III-ს. რეალური დახმარების მიღება მოსკოვის დიდი მთავრისაგან იმ დროს შეუძლებელი იყო. რუსეთი სულ სამი წლის გათავისუფლებული იყო მონღოლთა ორასწლოვანი უღლისგან. რუსეთი არც ჩრდილო და არც სამხრეთ კავკასიაში იმხანად რეალურ ძალას არ წარმოადგენდა. მაგრამ მას სხვა ქვეყნებთან შედარებით ერთი დიდი უპირატესობა ჰქონდა – მართლმადიდებლური ქვეყანა იყო. მართლმადიდებლობა უნდა ყოფილიყო იმისი გარანტი, რომ რუსეთი გულწრფელად დაეხმარებოდა საქართველოს. ცხადია, ასეთი ვარაუდი მოკლებული იყო რეალობას. რუსეთს მართლმადიდებლობა მხოლოდ მაშინ ახსენდებოდა, როდესაც კონკრეტული მიზნის მისაღწევად მართლმადიდებელი ხალხების გამოყენება სჭირდებოდა.

კახეთში ერთი შეხედვით მშვიდობა სუფევდა, მაგრამ დაძაბული მდგომარეობა იყო სამეფო კარზე. ალექსანდრეს უფროსი ძე გიორგი ეჭვიანობდა, რომ მამა მეორე ვაჟს – დიმიტრის ანიჭებდა უპირატესობას. 1511 წელს გიორგიმ მოკლა მამა, ძმას კი თვალები დასთხარა და კახეთიდან გააძევა. გიორგის მეფობამ ორ წელიწადს გასტანა (მამის მკვლელი ავ-გიორგის სახელით შევიდა ისტორიაში). 1513 წელს ავ-გიორგი ქართლში ლაშქრობის დროს შეიპყრეს და ციხეში გამოკეტეს, სადაც მალევე გარდაიცვალა. კახელმა თავადებმა ავ-გიორგის შვილი, კახეთის ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე ლევანი გადამალეს. შემდგომში მათ ისარგებლეს ქართლში ყიზილბაშების შემოსევით და 1518 წელს ლევანი კახეთის მეფედ აკურთხეს.

2. ლევანი (1518-1574). კახეთის მეფე ლევანი ცდილობდა ქვეყანაში მშვიდობა შეენარჩუნებინა. ამავე დროს, ლევანმა სამეფოს გაძლიერებაზე დაიწყო ზრუნვა. მან შაქი დალაშქრა. შაქი ირანის ვასალი იყო და მისი დაცვა შაჰმა იკისრა. კახეთის წინააღმდეგ ყიზილბაშთა ჯარი დაიძრა. ლევანი იძულებუ-

ლი გახდა ყიზილბაშებს დამორჩილებოდა და კახეთი სეფიანთა სახელმწიფოს ვასალი გახდა. ამის შემდეგ ლევანის მთელი მცდელობა იქითკენ იყო მიმართული, რომ ირანთან ურთიერთობა არ გაემწვავებინა და ყიზილბაშთა გამანადგურებელი ლაშქრობები აერიდებინა ქვეყნისთვის. ლევანმა ეს ამოცანა შესანიშნავად შეასრულა. მისი მეფობის დროს კახეთში მშვიდობა იყო. ლევანმა დაიმორჩილა ფშავლები, ხევსურები და თუშები. კახეთის მეფემ მოაგვარა ურთიერთობა შამხალთან (შამხალი დალესტნის ტერიტორიაზე არსებული ფეოდალური სამფლობელოს მმართველს ეწოდებოდა).

1551 წელს შაჰ-თამაზმა შაქი აიღო და უშუალოდ შეუერთა სეფიანთა ირანს. ამ ბრძოლაში შაჰს ლევანიც ეხმარებოდა. მართალია, შაქის მმართველი კახთა მეფის მოწინააღმდეგე იყო და მისი დამარცხებით ლევანი, ერთი შეხედვით, მდგომარეობას იუმჯობესებდა, მაგრამ სინამდვილეში ვითარება კიდევ უფრო მძიმდებოდა. კახეთს უშუალოდ უკვე ყიზილბაშური ირანი გაუმეზობლდა. ეს კი გაცილებით დიდ საფრთხეს წარმოადგენდა.

ამასიის ზავის შემდეგ შაჰმა კახეთის მეფეს წუქეთი (საინგილოს ნაწილი, დალესტნის მოსაზღვრე მხარე) ჩამოართვა. კახეთს უკვე რეალური საფრთხე დაემუქრა დალესტნის მხრიდან. ლევანმა შაჰს თავისი ერთგულების დამტკიცების მიზნით შვილი იესე გაუგზავნა მძევლად. იესე გაამაჰმადიანეს და ისა-ხანი უწოდეს.

ამასობაში ჩრდილოეთ კავკასიის მისადგომებთან რუსეთი გამოჩნდა. რუსეთის მეფე ივანე IV მრისხანემ თავისი ყურადღება კავკასიასაც მიაპყრო.

1533 წელს რუსეთის დიდი მთავარი ივანე IV გახდა. ივანეს მცირეწლოვნების გამო ქვეყანას მისი დედა განაგებდა. შვიდი წლის იყო ივანე IV, როდესაც დედამისიც გარდაიცვალა. ქვეყნის მართვა ბოიარების (დიდი ფეოდალების) ხელში აღმოჩნდა. 1547 წელს, პირველად რუსეთის ისტორიაში, ივანე მრისხანე მეფედ აკურთხეს და „Царь“ უწოდეს („Царь“ მომდინარეობს ბიზანტიური „კეისარიდან“, რუსულად – „Цезарь“-იდან). ამით

რუსეთმა კიდევ ერთხელ აღნიშნა, რომ თავს ბიზანტიის მემკვიდრედ თვლიდა (ბიზანტიიდან მიითვისეს რუსებმა სახელმწიფო გერბი – ორთავიანი არწივი). ივანე მრისხანემ სახელმწიფოში მთელი რიგი რეფორმები განახორციელა. ეს რეფორმები სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებისკენ იყო მიმართული. მის დროს იწყება რუსეთის სწრაფი ტერიტორიული ზრდა.

ივანე მრისხანე აქტიურ პოლიტიკას ატარებდა ჩრდილო კავკასიაშიც. კახეთის მეფე ლევანმა დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა მასთან. მალე ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსთა 500-კაციანი რაზმი მოვიდა. რაზმის ნაწილი არაგვის ხეობაშიც შემოვიდა. არაგვის ერისთავი ამ დროს ლევანს ემორჩილებოდა. რუსთა ეს მცირე რაზმი ლევანმა საშამხლოს მოსაზღვრე ციხეებში ჩააყენა. ამ ფაქტს პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, თორემ რუსთა მცირე რაზმი რეალურად არაფერს ნიშნავდა. ივანე IV-მ მდინარე თერგის ხეობაში ციხესიმაგრეების მშენებლობაც დაიწყო. რუსეთის გააქტიურებამ თურქეთისა და ირანის შემოტება გამოიწვია. მათ სასწრაფოდ მოსთხოვეს რუსეთს ციხესიმაგრეების დანგრევა და ჯარის გაყვანა. ამავე დროს, თურქეთის ნაქეზებით ყირიმელი თათრები რუსეთში შეიჭრნენ, მოსკოვამდეც მიაღწიეს და ქალაქის ნაწილი გადაწვეს. ივანე IV ბალტიის ზღვაზე გასასვლელის მოპოვებისათვის ომში იყო ჩაბმული. თურქეთთან და ირანთან ურთიერთობის გართულება საშიში იყო. სწორედ ამიტომ ივანე მრისხანემ პოზიციები დათმო. რუსეთმა კახეთიდან ჯარი მალევე გაიყვანა, ხოლო შემდეგ თერგის ხეობაში აგებული ციხესიმაგრეებიც დაანგრია.

ამრიგად, რუსეთის ცდა, ჩარეულიყო კავკასიის საქმეებში, მარცხით დამთავრდა. თურქეთმა და ირანმა პოზიციები არ დათმეს.

1574 წელს ლევან კახთა მეფე გარდაიცვალა.

3. ალექსანდრე II (1574-1605). ლევანის გარდაცვალების შემდეგ კახეთში ბრძოლა ატყდა ტახტისთვის. ალექსანდრე ლევანის ძემ სძლია თავის ძმისშვილებს და 1574 წელს კახეთის ტახტი

დაიკავა. ალექსანდრე II, თავისი წინაპრების მსგავსად, ფრთხილ პოლიტიკას ატარებდა. 1578 წელს თბილისის ალების შემდეგ კახეთს ლალა ფაშა მიადგა. კახეთის მეფემ ხარკის გადახდა და სულთნის ვასალობა იკისრა. ამ გზით კახეთი მშვიდობიანად გადარჩა. 1578 წელს შაჰმა ალექსანდრეს გამაჰმადიანებული ძმა ისა-ხანი (იესე) შაქის მმართველად დანიშნა. აშკარა იყო, რომ შაჰი ალექსანდრეს მისსავე ძმას უპირისპირებდა ალექსანდრემ სწორად შეაფასა შექმნილი ვითარება. შაქში ილაშქრა, ძმა დაამარცხა და მმართველად თავისი ძე ერეკლე დატოვა.

ამასობაში კავკასიით კვლავ დაინტერესდა რუსეთი. თუ რუსეთი საშამხლოს (დაღესტანს) დაიკავებდა, იგი უშუალოდ გაუმეზობლდებოდა კახეთს და დაღესტნელთა თავდასხმებიც აილაგებოდა. თავის მხრივ, რუსეთისთვისაც სასურველი იყო კახეთის მოკავშირეობა. 1587 წელს კახეთის მეფე ალექსანდრე II-მ ხელი მოაწერა რუსეთის მეფისადმი „ფიცის წიგნს“. 1589 წელს რუსეთის მეფე თევდორემ კახეთის მეფეს „წყალობის სიგელი“ გამოუგზავნა, რითაც დაადასტურა „ფიცის წიგნის“ პირობები. რუსეთს უნდა დაეცვა კახეთი მტრებისაგან. თავის მხრივ, კახეთი უნდა დახმარებოდა რუსეთს ჩრდილოეთ კავკასიაში სამხედრო მოქმედებების დროს. სამწუხაროდ, ისევე როგორც ერთი საუკუნის წინ, რუსეთს არც ამჯერად ძალუძდა წინ აღდგომოდა ირანისა და ოსმალეთის აგრესიას. რუსეთს კახეთის დაცვა არ შეეძლო.

ალექსანდრე II ცდილობდა კავკასიის დაუფლებისათვის მეზობელ სამივე სახელმწიფოსთან – რუსეთთან, ირანსა და თურქეთთან – მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონოდა. კახეთი ფაქტობრივად სამივეს ვასალობას აღიარებდა. XVI საუკუნის ბოლოსთვის ეს პოლიტიკა თითქოს ამართლებდა. სხვა ქართული სამეფოებისაგან განსხვავებით კახეთი აღმავლობას განიცდიდა. აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ კახეთში მშვიდობის შენარჩუნებას დიდად განაპირობებდა ქართლის შეურიგებელი ბრძოლა დამპყრობთა წინააღმდეგ. ირანი და ოსმალეთი, იმის შიშით,

რომ ქართლს კახეთიც არ შეერთებოდა და ერთობლივი ძალით არ გამოსულიყვნენ, კახეთის მეფეებს შედარებით თავისუფალი მოქმედების საშუალებას აძლევდნენ, მოჩვენებითი ყმობით კმაყოფილდებოდნენ. ყველამ კარგად იცოდა, მათ შორის კახეთის მეფეებმაც, რომ სიმშვიდე კახეთში დროებითი იყო. ქართლის განადგურების შემდეგ კახეთის ჯერი დადგებოდა. ამიტომაც ამყარებდნენ კახეთის მეფეები კავშირს რუსეთთან.

ვითარება მკვეთრად შეიცვალა XVII საუკუნის დასაწყისში.

3. იმერეთის სამეფო

იმერეთის მეფემ ალექსანდრე II-მ (1484-1510) მოახერხა თავისი ძალაუფლება გაევრცელებინა გურიაზე, სამეგრელოზე, აფხაზეთსა და სვანეთზე. დასავლეთ საქართველო თითქმის მთლიანად იმერეთის მეფეს ემორჩილებოდა, თუმცა მთავრების მორჩილება მეტწილად ფორმალური იყო. იმერეთის მეფე ალექსანდრე II ცდილობდა საკუთარი პოზიციების განმტკიცებას არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართლშიც. 1509 წელს მან ქართლში ილაშქრა და გორი აიღო, ქართლის ნაწილი იმერეთის მეფის ხელში აღმოჩნდა. ალექსანდრემ დიდხანს ვერ შეძლო ქართლის შენარჩუნება, რადგან შეატყობინეს, რომ იმერეთს ოსმალეთის ჯარი დასხმოდა თავს. 1510 წელს ოსმალებმა გადანვეს ქუთაისი და გელათი. ეს ოსმალეთის პირველი შემოსევა იყო იმერეთში. ალექსანდრემ მიატოვა გორი და უკან გაბრუნდა, მაგრამ მტერი წასული დახვდა. ოსმალეთი უშუალოდ არ ესაზღვრებოდა იმერეთს, მათ შორის სამცხე-საათაბაგო მდებარეობდა. ათაბაგები საკუთარი თავის გადარჩენის მიზნით ოსმალებს გზას უსხნიდნენ იმერეთისაკენ.

1510 წელს იმერეთის მეფე ალექსანდრე II გარდაიცვალა და ტახტზე მისი ძე ბაგრატ III (1510-1565) ავიდა.

ბაგრატ III ლუარსაბ I-ს დაეხმარა ქართლში გამეფებაში და სანაცვლოდ ქართლის დასავლეთი ნაწილი (აღი, სურამი, ახალ-დაბა) მიიღო. ბაგრატ III კარგად ხედავდა, რომ იმერეთის სამეფოს უდიდესი საფრთხე ემუქრებოდა ოსმალეთის მხრიდან. ამ დროისათვის ოსმალებმა ჯიქების ტომი დაიმორჩილეს და უშუალოდ გაუმეზობლდნენ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთიდან. ბაგრატმა გადანყვიტა პირველად სწორედ ამ მიმართულებით შეეცა მტრისთვის. 1533 წელს იმერეთის მეფის ინიციატივით ჯიქეთში ილაშქრეს ოდიშისა და გურიის მთავრებმა – მამია დადიანმა და მამია გურიელმა. მართალია, პირველი ბრძოლა ქართველების გამარჯვებით დამთავრდა, მაგრამ შემდგომში მთავრებმა სასტიკი მარცხი იწვნის. უთანხმოება მოხდა დადიანსა და მის სამხედრო რაზმს შორის, რის შედეგადაც დადიანის მებრძოლების დიდი ნაწილი უკან გამობრუნდა. ქართველთა დარჩენილმა ნაწილმა კი მტერს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია. დადიანი დაიღუპა, გურიელი კი ტყვედ ჩავარდა.

ამ მძიმე მარცხმა ბაგრატ III-ს ხელი ვერ ააღებინა თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლაზე. იმერეთის მეფემ გადანყვიტა სამცხე დაეკავებინა. 1535 წელს ბაგრატ III, გურიისა და ოდიშის მთავრების მხარდაჭერით, სამცხეში შეიჭრა. მურჯახეთთან (ახალქალაქის მახლობლად) გამართულ ბრძოლაში ბაგრატმა გაიმარჯვა, ათაბაგი ყვარყვარე ჯაყელი ტყვედ ჩავარდა და მალე ტყვეობაშივე გარდაიცვალა. სამცხე-საათაბაგო იმერეთის მეფის ხელში აღმოჩნდა. ბაგრატ III-მ გურიელს აჭარა და ჭანეთი გადასცა. ამ ნაბიჯით მეფემ გურიის მთავარი მოიმადლიერა, მაგრამ სამაგიეროდ დადიანი გაანაწყენა. სამცხის თავადების ნაწილისათვის მიუღებელი იყო სამცხე-საათაბაგოს იმერეთის სამეფოსთან შეერთება და მათ ოსმალეთს მიმართეს დახმარებისთვის. სამცხის გავლენიანი თავადი ოთარ შალიკაშვილი ოსმალეთის სულთანს ეახლა. ოთარ შალიკაშვილმა თან წაიყვანა ყვარყვარეს მცირეწლოვანი შვილი ქაიხოსრო და სულთანს სთხოვა მისთვის სამფლობელო დაებრუნებინა. ამ დროისთვის სულთან სულეი-

მან I-ის ძირითადი ყურადღება ეგვიპტესა და ევროპისაკენ იყო მიმართული და მას სამცხე-საათაბაგოსათვის არ ეცალა. თუმცა ცხადი იყო, რომ სულთანი არ შეურიგდებოდა იმერეთის მეფის წარმატებას და მის წინააღმდეგ გამოილაშქრებდა. ბაგრატ III ცდილობდა ოსმალთა წინააღმდეგ ძლიერი მოკავშირე მოეძებნა. იმერეთის მეფე 1541 წელს ქართლში შემოსულ შაჰ-თამაზს ეახლა და ოსმალეთის წინააღმდეგ შემწეობა სთხოვა.

1543 წელს თურქეთის სულთანმა 20-ათასიანი ჯარი გამოგზავნა ბაგრატის III-ის წინააღმდეგ. იმერეთის მეფემ გურიელის მხარდაჭერით მოახერხა ოსმალთა დამარცხება. ოდიშის მთავარი ლევან დადიანი იმერეთის მეფეზე განწყობილი იყო და ამიტომ ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიუღია.

1545 წელს სულთანმა ახალი ჯარი გამოგზავნა. ლევან დადიანი ისევ არ გამოცხადდა იმერეთის მეფის დასახმარებლად. სამაგიეროდ, ბაგრატ III-ს ქართლის მეფე ლუარსაბ I დაეხმარა. ბრძოლა მოხდა ბასიანში, სოხოისტასთან. ბრძოლის წინ მეფეების მხარეზე მებრძოლმა მესხებმა ლაშქრის მენინავეობა მოინდომეს (საქართველოს ერთიანი მონარქიის არსებობის დროს მესხები ყოველთვის მენინავეები იყვნენ). ამაზე მათ, ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, უარი მიიღეს. მაშინ მესხებმა საერთოდ მიატოვეს ბრძოლის ველი. ბრძოლა დიდიდან დაღამებამდე გაგრძელდა. ქართველებმა მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს მტერს, მათი დიდი ნაწილი ბრძოლის ველზე დაიღუპა, მაგრამ გამარჯვება ოსმალებს დარჩათ.

ამის შემდეგ ბაგრატ III შეეცადა ურჩი დადიანი დაემორჩილებინა. მეფემ მოახერხა ოდიშის მთავრის დატყვევება (მეფემ დადიანი სადარბაზოდ მიიწვია და იქ შეიპყრო) და გურიელს შესთავაზა ერთობლივი ძალით ელაშქრათ ოდიშზე. გურიელი არ ენდო მეფეს და ამიტომ არ ეახლა. ბაგრატის გაძლიერება არც სამცხის ათაბაგს ქაიხოსროს აძლევდა ხელს. ქაიხოსრომ მოახერხა ლევან დადიანის გაპარება ციხიდან. დადიანი გურიელს დაუხვდა და ამ უკანასკნელის დახმარებით კვლავ დაიბრუნა

სამთავრო. ბაგრატ III-ის ქვეშევრდომობიდან ოდიშის მსგავსად გურიაც გამოვიდა. დასავლეთ საქართველო ფაქტობრივად რამდენიმე ნაწილად დაიშალა. ამავე პერიოდში იწყება დასავლეთ საქართველოში ისეთი საშინელი მოვლენის გავრცელება, როგორიც იყო „ტყვეთა სყიდვა“. ბაგრატ III-მ სცადა აღეკვეთა ტყვეებით ვაჭრობა. მეფის ინიციატივით მოიწვიეს საეკლესიო კრება. კრებას ესწრებოდა ქართლის კათოლიკოსიც. გადანყდა, რომ ტყვეებით მოვაჭრეები სიკვდილით დაესაჯათ. ასეთი მკაცრი სასჯელიც კი არ აღმოჩნდა საკმარისი ტყვეთა სყიდვის შესაჩერებლად. ოსმალეთი ყოველმხრივ ხელს უწყობდა ადამიანებით ვაჭრობას. განსაკუთრებით გაძლიერდა ოსმალური აგრესია ამასიის ზავის (1555 წ.) შემდეგ, როდესაც დასავლეთ საქართველო ირანმა თურქეთის კუთვნილ ტერიტორიად აღიარა.

1565 წელს ბაგრატ III გარდაიცვალა.

ბაგრატ III-ის გარდაცვალების შემდეგ დასავლეთ საქართველო საშინელი შინაომების ასპარეზად იქცა. გამწვავდა ურთიერთობა იმერეთის მეფეს, სამეგრელოსა და გურიის მთავრებს შორის. XVI საუკუნის 80-იან წლებში ქართლის მეფე სვიმონ I-მა გადანყვიტა დასავლეთ საქართველოში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით ესარგებლა და იმერეთი შემოეერთებინა. სვიმონი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და ქუთაისი დაიკავა. ქართლის მეფეს არ შეეძლო იმერეთში დიდხანს გაჩერება, რადგან ქართლში ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლისთვის უნდა ეხელმძღვანელა. დატოვა თუ არა სვიმონმა ქუთაისი, ბაგრატ III-ის შვილიშვილმა ლევანმა იმერეთის მეფის ტახტი დაიბრუნა. იმერეთის დაკავებას კვლავ შეეცადა სვიმონი, მაგრამ გადამწყვეტ ბრძოლაში ქართლის მეფე დამარცხდა. იმერეთის თავადებმა, რომლებიც წინათ მხარს უჭერდნენ სვიმონ I-ს, ამჯერად უღალატეს მას. თავადებს ქართლის მეფის გაძლიერების შეშინდათ.

თურქეთის აგრესიის თანადროულად სულ უფრო და უფრო რთულდებოდა ვითარება დასავლეთ საქართველოში.

4. სამცხე-საათაბაგო

ოსმალეთისა და ირანისთვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა სამცხე-საათაბაგოს დაკავებას. ვინც მოახერხებდა სამცხე-საათაბაგოში გაბატონებას, იგი დიდ სტრატეგიულ უპირატესობას მოიპოვებდა როგორც მოწინააღმდეგესთან ომის, ისე საქართველოს მომავალი დაპყრობის დროს. მესხეთიდან ადვილად შეიძლებოდა შეჭრა დასავლეთ საქართველოშიცა და ქართლშიც. სამცხე-საათაბაგოს დაკარგვა გაართულებდა საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროების ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის. ამიტომ იყო, რომ ქართლისა და იმერეთის მეფეები ცდილობდნენ არ დაეშვათ მესხეთში ოსმალეთის ან ირანის გაბატონება. სამნუხარო ის იყო, რომ თავად სამცხის ათაბაგები თავს იცავდნენ უფრო ქართლისა და იმერეთის მეფეებისაგან, ვიდრე ოსმალეთისა და ირანისაგან. ასე მოიქცა 1510 წელს ათაბაგი მზეჭაბუკი, როდესაც ოსმალები გაატარა თავის სამთავროზე და გზა გაუხსნა მტერს იმერეთისაკენ. 1515 წელს, მზეჭაბუკის გარდაცვალების შემდეგ, სამცხეში ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ მზეჭაბუკის ძმა მანუჩარი და მზეჭაბუკის ძმისშვილი ყვარყვარე. მანუჩარი თურქეთის ორიენტაციისა იყო. მან თავის მომხრეებთან ერთად მოახერხა ყვარყვარეს დამარცხება. ყვარყვარემ დახმარება შაჰ-ისმაილს სთხოვა და ყიზილბაშთა მხარდაჭერით სამცხე დაიკავა. ყვარყვარე ათაბაგი შაჰის ვასალი გახდა.

XVI საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში ოსმალეთმა ყიზილბაშთა წინააღმდეგ ომი განაახლა. შექმნილი ვითარებით ისარგებლა იმერეთის მეფემ ბაგრატ III-მ და სამცხეში შევიდა. 1535 წელს მურჯახეთის ბრძოლაში ყვარყვარე ტყვედ ჩავარდა და მესხეთის დიდი ნაწილი იმერეთის მეფეს დარჩა. ოთარ შალიკაშვილმა ყვარყვარეს მცირეწლოვანი ძე ქაიხოსრო ოსმალეთის სულთანთან წაიყვანა და ბაგრატ III-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში შემწეობა ითხოვა. სულთანი ევროპაში ომობდა და სამცხე-საათაბაგოსთვის არ ეცალა. მიუხედავად ამისა, სულთნის ბრძანებით 1543 წელს ბაგრატ III-ის წინააღმდეგ ლაშქრობისას, ოსმალებმა

დიდ წარმატებას ვერ მიაღწიეს, მაგრამ ის კი მოახერხეს, რომ ტაოსა და კლარჯეთის ტერიტორიაზე თავისი ადმინისტრაციული ერთეულები – სანჯაყები შექმნეს. ეს იყო პირველი ცდა ოსმალური ადმინისტრაციული სისტემის დანერგვისა ქართულ მიწებზე. ეს კი ქართული მიწების ოსმალთა იმპერიის შემადგენლობაში შესვლას ნიშნავდა.

1545 წელს სოხოისტას ბრძოლაში ბაგრატ III და ლუარსაბ I დამარცხდნენ. ათაბაგმა ქაიხოსრომ სამცხე დაიკავა. ლუარსაბი კიდევ ინარჩუნებდა ჯავახეთს. ქართლის წინააღმდეგ ქაიხოსრომ შაჰ-თამაზთან დაამყარა კავშირი. ქაიხოსროს, ცხადია, არ მოეწონა, რომ თურქეთმა სამცხის ციხეებში თავისი გარნიზონები ჩააყენა და ორიენტაცია შეიცვალა. ათაბაგები ცდილობდნენ ოსმალეთსა და ირანს შორის ლავირება მოეხდინათ, მაგრამ ეს პოლიტიკა დიდხანს წარმატებას ვერ მოიტანდა.

ამასიის ზავის (1555 წ.) მიხედვით სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთსა და ირანს შორის აღმოჩნდა გაყოფილი. სამცხის დასავლეთი ნაწილი ოსმალეთს ერგო, აღმოსავლეთი – ირანს. საათაბაგოში შექმნილი მძიმე ვითარება კიდევ უფრო დაამძიმა იმ შინაომმა, რომელიც დაიწყო ჯაყელებსა და შალიკაშვილებს შორის. 1578 წელს ოსმალეთმა ამასიის ზავი დაარღვია. ლალა მუსტაფა ფაშა სამხრეთ საქართველოში შეიჭრა და დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად ციხეები დაიკავა. მტერმა ვერ აიღო მგელციხე, რომლის დამცველებიც ხუთ დღეს უმკლავდებოდნენ ოსმალებს. ლალა ფაშამ მეციხოვნეთა წინააღმდეგობა რომ ვერ გატეხა, ციხეს თავი მიანება. ჩილდირის ბრძოლაში გამარჯვებულ ფაშას ჯარით მანუჩარ ჯაყელი ეახლა და მორჩილება აღუთქვა. მანუჩარი ბრძოლის მიმდინარეობას მთიდან აკვირდებოდა და გამარჯვებულის მხარის დაკავებას აპირებდა. მანუჩარს იმედი ჰქონდა, რომ ოსმალები საათაბაგოს მას გადასცემდნენ და ამ მიზნით გამაჰმადიანდა კიდევც.

1579 წელს სულთნის ბრძანებით საათაბაგოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო და ფაშად გამაჰმადიანებული მანუჩარი (მუსტაფა) დაინიშნა. 1582 წელს მანუ-

ჩარი კვლავ გაქრისტიანდა და სამცხეში აჯანყება წამოიწყო. ერთი წლის შემდეგ მან ცოლად მოიყვანა სვიმონ I-ის ასული ელენე. ამით კიდევ უფრო განმტკიცდა კავშირი ქართლის მეფესა და ათაბაგს შორის.

1587 წელს მანუჩარის წინააღმდეგ ოსმალთა დიდი ჯარი დაიძრა. ათაბაგმა დახმარება ქართლის მეფეს სთხოვა. სვიმონ I სამცხეში გადავიდა, მაგრამ მალევე უკან დაბრუნდა, რადგან ოსმალები ქართლშიც შეიჭრნენ. ოსმალებთან გამოცხადდნენ შალიკაშვილები და ჯაყელების მოწინააღმდეგე სხვა თავადები. ოსმალებმა ახალციხე აიღეს. მანუჩარი იძულებული გახდა სამცხე დაეტოვებინა.

1590 წლის ირან-ოსმალეთის ზავით მთელი სამცხე-საათაბაგო (ისევე როგორც მთელი სამხრეთ კავკასია) ოსმალეთს ერგო. სამხრეთ საქართველო დიდი ხნით მოექცა ოსმალთა იმპერიის შემადგენლობაში. ოსმალებმა აღწერეს მთელი სამცხე-საათაბაგო ანუ „გურჯისტანის ვილაიეთი“. მასში 1160 სოფელი შედიოდა. თურქეთმა სამცხეში დანერგა მინათმფლობელობის თავისი წესი. მიწა შეიძლებოდა ჰქონოდა მხოლოდ იმას, ვინც მაჰმადიანი იყო და სულთნის სამსახურში იმყოფებოდა. ქართველი ფეოდალების წინაშე ორი არჩევანი იყო: ან გამაჰმადიანება და მამულების შენარჩუნება, ან ყველაფრის დაკარგვა. დაიწყო ქრისტიანობის სასტიკი დევნა. ეკლესია-მონასტრებს ანგრევდნენ, მათ ადგილზე მეჩეთებს ხსნიდნენ. მძიმე გადასახადი დაეკისრა ადგილობრივ მოსახლეობას. გლეხობა მასობრივად ტოვებდა სოფლებს. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით 300-ზე მეტი სოფელი დაცარიელებული იყო. გაუქმდებულ ადგილებში თურქებმა დაიწყეს არაქართველთა ჩამოსახლება. საქართველოს უძველეს კუთხეს გადაშენების საფრთხე დაემუქრა.

სამხრეთ საქართველოს დაკარგვამ მეტად გაართულა ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ.

ქართველები არ შეჰგუებიან სამცხე-საათაბაგოში ოსმალეთის გაბატონებას. იყო აჯანყებები, ბრძოლა დამპყრობთა წინააღმდეგ, მაგრამ მდგომარეობის გამოსწორება შეუძლებელი გახდა.

1. ქართლისა და კახეთის სამეფოები XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში

1. ქართლისა და კახეთის სამეფოები XVII საუკუნის დასაწყისში. XVII საუკუნის დასაწყისში ძალზე დაიძაბა ვითარება კახეთის სამეფოში. 1601 წელს ალექსანდრე II ავად გახდა. კახეთის ტახტი დაიკავა მისმა ძემ დავით I-მა. როდესაც ალექსანდრე გამოჯანმრთელდა, დავითმა მამას ტახტი აღარ დაუთმო. ალექსანდრე II იძულებული გახდა ბერად აღკვეცილიყო. დავითი, როგორც ჩანს, არ აპირებდა კახეთის სამეფოს საგარეო ორიენტაციის მკვეთრად შეცვლას. 1602 წელს იგი გარდაიცვალა. კახეთის სამეფო ტახტი კვლავ ალექსანდრე II-მ დაიკავა.

ამასობაში დაირღვა ზავი ოსმალეთსა და ირანს შორის. 1603 წელს ირანის შაჰმა აბას I-მა ომი განაახლა ოსმალთა წინააღმდეგ. პირველსავე ბრძოლებში ოსმალებმა მარცხი იწვნეს. ირანელებმა ერევნის ციხეს ალყა შემოარტყეს. აბას I-მა თავისთან დაიბარა ქართლის მეფე გიორგი X (1600-1606) და კახეთის მეფე ალექსანდრე II.

ირანის შაჰი აბას I 1587 წელს ავიდა ტახტზე. ჭკვიანი შაჰი მიხვდა, რომ იმ დროს ირანს არ შეეძლო ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლა და 1590 წელს მძიმე ზავი დადო. აბას I-ს დრო სჭირდებოდა, რათა რეფორმები გაეტარებინა და ქვეყანა ახალი ომისათვის მოემზადებინა. შაჰმა დაიწყო თავისი ხელისუფლების განმტკიცება. იგი დაუპირისპირდა ყიზილბაშურ არისტოკრატიას და მათ ნაცვლად დაანინაურა ქართველები, სომხები, ჩერქეზები. შაჰმა არმია შეაიარაღა თოფებითა და ზარბაზნებით. შაჰ აბას I-ის დროს ირანს 120-ათასიანი არმია ჰყავდა. აბას I ხელს უწყობდა ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარებას. მის დროს დანი-

ნაურდა მევენახეობა-მელვინეობა და მებარეშუმეობა, რაც ძირითადად საქართველოდან აყრილ და ირანში გადასახლებულ ქართველებთან არის დაკავშირებული. შაჰ აბას I-მა ირანი ძლიერ ქვეყნად აქცია.

აბას I-ის დროს შაჰის კარზე წინაურდებიან ქართველები (თავად შაჰმა კარგად იცოდა ქართული). სამხედრო რეფორმის ძირითადი გამტარებელი და ხელმძღვანელი იყო ალავერდი-ხანი. ალავერდი-ხანი გამაჰმადიანებული ქართველი იყო, გვარად უნდილაძე. იგი ბავშვობაში გაიტაცეს საქართველოდან და ირანში აღიზარდა. ალავერდი-ხანის სახელს უკავშირდება დიდი სამშენებლო საქმიანობაც. ისპაანში დღესაც არის მის დროს აგებული ხიდი. ალავერდი-ხანი იყო ირანის პირველი ყულარაღასი (ყულის ჯარის – გვარდიის სარდალი). ირანის სახელმწიფოს სამსახურში დანიშნურდნენ ალავერდი-ხანის ვაჟებიც: იმამყული-ხანი და დაუდ-ხანი. შაჰ აბას I-ის კარზე სხვა ქართველებიც მოღვაწეობდნენ: სარდალი როსტომ სააკაძე, ხოსრო-მირზა (როსტომ-ხანი). ხოსრო-მირზა ისპაანის ტარული (მოურავი) იყო. აღსანიშნავია, რომ ისპაანის ტარულები მთელი ერთი საუკუნის მანძილზე მხოლოდ ქართველები იყვნენ.

სამხედრო რეფორმის გატარებისა და არმიის გაძლიერების შემდეგ აბას I-მა დაიწყო ომი ოსმალეთთან. გიორგი X სწრაფად გამოცხადდა ერევნის ციხესთან მდგომ შაჰ აბასთან. ალექსანდრე II-მ ყოყმანი დაიწყო. კახეთის მეფე მოვლენების განვითარებას ელოდა და ამის მიხედვით აპირებდა მოქმედებას. საბოლოოდ ალექსანდრე მაინც ეახლა შაჰს. ქართლისა და კახეთის ჯარებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ერევნის ალყაში. შაჰმა ერთგულებისა და ომში მონაწილეობის მიღებისათვის „დაასაჩუქრა“ მეფეები. გიორგისა და ალექსანდრეს სოფლები აჩუქა ირანში და ჯამაგირიც დაუნიშნა. შაჰმა სანაცვლოდ, გიორგის მდინარე დებედას ხეობა და ლორეს მხარე, ხოლო ალექსანდრეს კაკენისელი (პროვინცია საინგილოში) „სთხოვა“. მეფეები იძულებული იყვნენ შაჰისათვის დაეთმოთ. ამ ტერიტორიებზე აბას I-მა

თურქმანული ტომების ჩამოსახლება დაიწყო (დებედას ხეობაში „ბორჩალუს“ ტომი ჩამოსახლდა).

შაჰმა გიორგი ქართლში გამოუშვა, ალექსანდრე კი თან წაიყვანა ირანში. ცბიერი შაჰი ამ გზით ცდილობდა საშუალება არ მიეცა ალექსანდრესათვის კახეთში მყოფ რუსეთის ელჩებს შეხვედროდა. ალექსანდრე II-ს არყოფნის დროს კახეთის სამეფოს გიორგი ბატონიშვილი განაგებდა. 1605 წლის დასაწყისში შაჰმა ალექსანდრე კახეთში გამოუშვა და თან მისივე ძე, გამაჰმადიანებული კონსტანტინე-მირზა გამოაყოლა (კონსტანტინე 7 წლის იყო, როცა ირანში წაიყვანეს მძევლად). ალექსანდრეს შაჰისაგან ნაბრძანები ჰქონდა შარვანში ელაშქრა და იქ მმართველად კონსტანტინე დაესვა. კახეთის მეფე არ ჩქარობდა შაჰის დავალების შესრულებას. კონსტანტინე-მირზას საიდუმლო ბრძანება ჰქონდა შაჰისაგან: თუ შეატყობდა, რომ ალექსანდრე ორჭოფობდა და შაჰს ეურჩებოდა, მოეკლა იგი და თავად გამეფებულიყო. 1605 წლის 12 მარტს ძეგამში გაიმართა თათბირი, რომლის დროსაც კონსტანტინე-მირზამ ყიზილბაშებს ლალატიტ მოაკვლევინა მამა და ძმა გიორგი. ამის შემდეგ კონსტანტინემ თავი მეფედ გამოაცხადა. ცხადია, მამისა და ძმის მკვლელს კახელები მეფედ არ მიიღებდნენ, მაგრამ ჯერ აჯანყების დრო არ იყო და მათაც ერთგულებად მოაჩვენეს თავი. კონსტანტინემ ყიზილბაშთა და კახელების გაერთიანებული ლაშქრით შარვანს ილაშქრა, ალყა შემოარტყა ქალაქ შემახას, მაგრამ ქალაქი ვერ აიღო. კახელებმა გადანყვიტეს ამით ესარგებლათ და ღამით კონსტანტინეს კარავში შეიჭრნენ. მამის მკვლელმა გაქცევა მოახერხა და დახმარება შაჰს სთხოვა. აბას I ოსმალეთთან გადამწყვეტი ბრძოლისთვის ემზადებოდა და კახეთისთვის არ ეცალა. მაშინ კონსტანტინემ ჯარი თავად დაიქირავა და კახეთის დასამორჩილებლად დაიძრა. ალექსანდრეს რძალმა, დავითის ქვრივმა, ქეთევან დედოფალმა დახმარება გიორგი X-ს სთხოვა. გიორგიმ ჯარი გაუგზავნა კახელებს მაშველად. კახელებმა დაამარცხეს მტერი. კონსტანტინე-მირზა კი ბრძოლის ველზე მოკლეს.

კახელებმა მეფედ ალექსანდრე II-ის შვილიშვილი, დავითისა და ქეთევანის ვაჟი თეიმურაზი ითხოვეს. შაჰს ქართველებთან ბრძოლისთვის ჯერ არ ეცალა და დათანხმდა თეიმურაზის მეფედ კურთხევას. 1606 წელს თეიმურაზ I ქრისტიანული წესით მეფედ აკურთხეს. იმავე წელს გარდაიცვალა გიორგი X და ქართლის მეფე მისი ძე ლუარსაბ II (1606-1614) გახდა.

1609 წლის ივნისში ქართლში ოსმალთა ჯარი შემოიჭრა. ლუარსაბ მეფე მცირე ამალით ცხირეთის ციხეში (მიდა ქართლი) იმყოფებოდა. ოსმალებმა ეს შეიტყვეს და მეფის დატყვევება განიზრახეს. სოფელ კველთაში მათ მღვდელი თევდორე შეიპყრეს და ცხირეთისაკენ გზის ჩვენება მოსთხოვეს. თევდორემ მტერი სულ სხვა მიმართულებით ატარა და მეფის სამყოფელს დააშორა. როცა ოსმალები ყველაფერს მიხვდნენ, თევდორე ჯერ სასტიკად აწამეს, შემდეგ კი თავი მოჰკვეთეს. თევდორეს გმირობამ ლუარსაბ II-ს საშუალება მისცა დრო მოეგო. თბილისის მოურავმა გიორგი სააკაძემ ჯარი შეკრიბა და მტერს შეებრძოლა. ოსმალებმა თავის განზრახვაზე ხელი აიღეს, მტკვრის ხეობის გაყოლებით ახალციხისაკენ დაიძრნენ და სოფელ ტაშისკართან დაბანაკდნენ. გიორგი სააკაძემ მტერს ახალციხისაკენ მიმავალი გზა მოუჭრა და აიძულა ბრძოლაში ჩაბმულიყო. ქართველებმა ტაშისკართან სასტიკად დაამარცხეს რიცხვმრავალი მტერი.

გიორგი სააკაძის წინაპრები აზნაურები იყვნენ. გიორგის მამა სიაუში მეფის სალაროს მოლარე იყო. გიორგი ჯერ კიდევ სვიმონ I-ის ხელმძღვანელობით იბრძოდა ოსმალთა წინააღმდეგ. ლუარსაბის გამეფებისთანავე გიორგი სააკაძე გვერდში ამოუდგა მეფეს. მალე იგი თბილისის, ცხინვალისა და დვალეთის მოურავი გახდა. თავისი ციხესიმაგრე გიორგის ნოსტეში ჰქონდა, საგვარეულო მონასტერი კი - ერთაწმინდაში. გიორგის გავლენა განსაკუთრებით მას შემდეგ გაძლიერდა, რაც ლუარსაბ II-მ ცოლად შეირთო მისი და. გიორგი სააკაძის გაძლიერებამ დიდი თავადები განარისხა. ბერი ეგნატაშვილი გვაუწყებს: „მაშინ თავადთა და დიდებულთა ქართლისათა და რომელიცა არა იყო

მოურავის მოყუარე იწყინეს და დაუწყეს ბეზლობა მოურავისა... და უმეტესად სუფრაჯმან შადიმან ბარათაშვილმან". ლუარსაბ II-მ დაიჯერა, რასაც თავადები ეუბნებოდნენ – გიორგის მეფობა უნდაო. 1612 წელს გიორგი სანადიროდ დაიბარეს. განზრახული იყო ნადირობის დროს მისი მოკვლა. მოურავი მისმა ერთ-ერთმა მომხრემ დროზე გააფრთხილა. გიორგი მიხვდა, რომ მას ქართლში აღარ ედგომებოდა და სამშობლო დატოვა – ირანში გაიხიზნა ოჯახთან ერთად.

1612 წელს შაჰ აბასმა, ვითომცდა სანადიროდ, თავისთან დაიბარა თეიმურაზ I და ლუარსაბ II. მეფეები შაჰს არ ეახლნენ და შეთანხმდნენ, რომ ერთობლივად ემოქმედათ მტრის წინააღმდეგ.

ამასობაში ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ზავის დადების შემდეგ ირანის შაჰს უკვე შეეძლო მთელი ყურადღება საქართველოსკენ გადმოეტანა.

2. შაჰ აბასის ლაშქრობები. 1613 წელს შაჰი აბას I უზარმაზარი ლაშქრით საქართველოსკენ დაიძრა. აქედან მან ელჩი გაუგზავნა თეიმურაზ I-ს და მიძევლები მოსთხოვა. თეიმურაზი იძულებული გახდა ქეთევან დედოფალი და შვილები (ლევანი და ალექსანდრე) შაჰთან გაეგზავნა. ამის შემდეგ აბასმა თეიმურაზიც თავისთან დაიბარა. კახეთის მეფე შაჰს არ ეახლა. აბას I-მა მიძევლები ირანში გაგზავნა, თავად კი 1614 წელს კახეთში შეიჭრა. ყიზილბაშებმა მოახერხეს და ქართველები ალყაში მოაქციეს. კახელები თავგანწირვით ეკვეთნენ მტერს, ალყა გაარღვიეს და მეფე სამშვიდობოს გაიყვანეს. თეიმურაზი ქართლში გადავიდა და ლუარსაბ II-ს შეხვდა. გაირკვა, რომ შაჰისთვის წინააღმდეგობის განევა ქართლსაც არ შეეძლო. მეფეებმა თავი იმერეთს შეაფარეს. აბასმა მათი ხელში ჩაგდება განიზრახა და ქართლის მეფეს შადიმან ბარათაშვილი მიუგზავნა. ლუარსაბი ენდო თავის გამზრდელს და შაჰთან გამოცხადდა. აბასი 50 დღე იმყოფებოდა საქართველოში. ამ ხნის განმავლობაში საშინლად აოხრდა ქართლი და განსაკუთრებით კახეთი. ირანში გაბრუნებულმა აბას I-მა თან წაიყვანა ლუარსაბ II.

კახელებმა დიდხანს ვერ აიტანეს ყიზილბაშთა ბატონობა. 1615 წელს დაიწყო აჯანყება, რომელსაც დავით ჯანდიერი მეთაურობდა. გახიზნული თეიმურაზ I სასწრაფოდ დაბრუნდა კახეთში და აჯანყებას ჩაუდგა სათავეში. კახელების დასასჯელად შაჰმა რჩეული ლაშქარი გამოგზავნა. თეიმურაზი თავად წაუძღვა ჯარს შეტევაზე. 5 ათასმა ქართველმა მუსრი გაავლო 15 ათას ყიზილბაშს და ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა.

განრისხებული შაჰი 1616 წელს კახეთის დასასჯელად და ამოსაგდებად დაიძრა. აბას I ჯერ თბილისში შემოვიდა და ქართლის მმართველად ბაგრატ-ხანი (დაუთ-ხანის შვილი) დანიშნა. შაჰმა თავისი ჯარი რამდენიმე ნაწილად დაყო და კახეთს შეუტია. თეიმურაზი მიხვდა, რომ ირანელებს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა და იმერეთში გაიხიზნა. კახელები, რომლებსაც დავით ჯანდიერი ხელმძღვანელობდა, მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს, უბრძოლველად არ ტოვებდნენ არც ერთ ციხესა თუ სოფელს. ყიზილბაშები ანგრევდნენ სახლებს, ეკლესია-მონასტრებს, ჩეხავდნენ ბალებსა და ვენახებს.

1617 წელს ირანელებმა კვლავ დალაშქრეს კახეთი. შაჰ აბას I-ის გამანადგურებელი შემოსევების შედეგად კახეთი საშინლად აოხრდა და განადგურდა. ირანელი ისტორიკოსი წერდა: „ისეთი ქვეყანა, რომელიც ყოველდღე ურიცხვ სარგებელსა და შემოსავალს იძლეოდა, დაინგრა და მიწასთან იქნა გასწორებული“. 100 ათასი ქართველი დაიღუპა ყიზილბაშებთან ბრძოლაში, 200 ათასი კი აყარეს და ირანის შიდა პროვინციებში (ძირითადად, ფერეიდანში) გადაასახლეს. ფერეიდანში დღესაც ცხოვრობენ იმ დროს გადასახლებული ქართველების შთამომავლები. მართალია, ისინი გამაჰმადიანდნენ, მაგრამ შეინარჩუნეს ენა და იციან, რომ მათი სამშობლო საქართველოა. გადასახლებული ქართველების ადგილზე მომთაბარეების ჩამოსახლება დაიწყო. ბაგრატ-ხანის გარდაცვალების შემდეგ შაჰმა ქართლის მმართველად მისი ძე სვიმონ-ხანი დანიშნა. სვიმონ-ხანი მცირეწლოვანი იყო და მეურვედ გიორგი სააკაძე დაუნიშნა. ქართლს ფაქტობრივად გიორგი სააკაძე მართავდა. ამით გიორგი სააკაძეს არ უსარგებლია და

პირად მტრებთან ანგარიშის გასწორება არ დაუწყია. ზოგიერთ მათგანს (ქაიხოსრო ჯავახიშვილს, ფარსადან ციციშვილს) შეუ-რიგდა კიდეც. გიორგი სააკაძეს დიდი გეგმები ჰქონდა. მან კავშირი დაამყარა იმერეთის მეფე გიორგი III-თან. 1624 წლის ბოლოს შაჰ აბასმა გიორგი სააკაძე და მისი ცოლისძმა, ზურაბ არაგვის ერისთავი ირანში დაიბარა.

3. მარტყოფის ბრძოლა. კახეთიდან ლტოლვილი თეიმურაზ I ყოველნაირად ცდილობდა საიდანმე დახმარება მიეღო. თეიმურაზმა რუსეთშიც გააგზავნა ელჩები, მაგრამ უშედეგოდ. თეიმურაზის გაუტყეხლობით განრიხსებულმა შაჰმა შური მის შვილებზე იძია – ლევანი და ალექსანდრე დაასაჭურისეს.

შაჰ აბასმა განიზრახა ერთხელ და სამუდამოდ გადაეწყვიტა საქართველოს საკითხი. მან ჯერ ქართველების მორალური გატეხვა დააპირა და ლუარსაბ II-ს გამაჰმადიანება მოსთხოვა. უარის მიღების შემდეგ 1622 წელს ლუარსაბი ციხეში მოაშთობინა. ქართულმა ეკლესიამ მეფე ლუარსაბ II წმინდანად შერაცხა და მისი ხსენების დღედ 21 ივნისი (4 ივლისი) დაანესა.

შემდეგ შაჰმა გამაჰმადიანება მოსთხოვა ქეთევან დედოფალს. დედოფალი ქეთევანი უდიდესი სახელითა და გავლენით სარგებლობდა ხალხში. თეიმურაზ I-ის მეფობის პირველ წლებში ფაქტობრივად ის განაგებდა სამეფოს. შაჰმა იცოდა, თუკი დედოფალი გამაჰმადიანდებოდა, ეს ირანის შაჰის უდიდესი გამარჯვება იქნებოდა. მრისხანე შაჰმა ვერაფრით აიძულა ქეთევანი გამაჰმადიანებულყო. 1624 წლის 12 სექტემბერს შირაზში ქეთევან დედოფალი სასტიკად აწამეს. ეკლესიამ წამებული დედოფალი წმინდანად შერაცხა. ქეთევან დედოფლის მონამეობრივმა აღსასრულმა დიდი გამოხმაურება ჰპოვა ქრისტიანულ სამყაროში. პორტუგალიაში, ერთ-ერთი ტაძრის კედელზე მოთავსებულია ქეთევანის წამების ფრესკა.

1625 წელს შაჰ აბასმა საქართველოს წინააღმდეგ ახალი ჯარი გამოგზავნა. მას სათავეში წარმოშობით სომეხი ყარჩიხა-ხანი ჩაუყენა. ქართველების თვალის ასახვევად ირანელები ხმას ავრცელებდნენ, რომ მათი ჯარი მაყრად მოჰყვებოდა შა-

პის შვილიშვილს, რომელიც სვიმონ-ხანზე უნდა გაეთხოვებინათ. სინამდვილეში ყარჩიხა-ხანს დავალებული ჰქონდა კახელების სრული ამოწყვეტა, ქართველების აყრა და ირანში გადასახლება. ყიზილბაშებს თან ახლდნენ გიორგი სააკაძე და ზურაბ ერისთავი. შაჰი ქართველების ხელითვე აპირებდა ქართველების დამარცხებას. აბას I ქართველებს ბოლომდე არ ენდობოდა, ამიტომაც თავისთან მძევლად დაიტოვა გიორგი სააკაძის ვაჟი პაატა და ზურაბ ერისთავის მეუღლე. ადრე გაზაფხულზე ყიზილბაშები ქართლში შემოვიდნენ და მუხრანთან, ალაიანის ველზე, დაბანაკდნენ. ირანელებმა ხმა გაავრცელეს, იმერეთზე მივდივართ სალაშქროდო. ალაიანის ველზე შაჰის ბრძანების თანახმად გამოცხადდა კახელების ჯარიც. ირანელებს მუხანათური ჩანაფიქრი ჰქონდათ. ისინი კახელებს სათითაოდ ცალკე მდგარ კარავში ეპატიჟებოდნენ, ვითომდა შაჰის საჩუქრების მისაღებად. სინამდვილეში კი იქვე ხოცავდნენ. კახელებმა ეს ვერაგობა შეიტყვეს და ბრძოლით მოახერხეს სამშვიდობოს გაღწევა. დრო არ ითმენდა. ყიზილბაშები მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს განადგურებას აპირებდნენ. გიორგი სააკაძემ აჯანყების გეგმა შემოუშავა. თავიდან ზოგიერთი თავადი ეჭვით შეხვდა შაჰის სამსახურში მყოფი „დიდი მოურავის“ წინადადებას, მაგრამ მალე ყველასათვის ნათელი გახდა თუ რა დიდი საფრთხე ემუქრებოდა ქართლსა და კახეთს.

1625 წლის 25 მარტს, ხარება დღეს, დილით ადრე მარტყოფის ველზე დაბანაკებულ მტრის 30-ათასიან ჯარს ქართველები სხვადასხვა მხრიდან თავს დაესხნენ. ყარჩიხა-ხანმა სასწრაფოდ სარდლები შეკრიბა. ირანელთა ჯარში მყოფი გიორგი სააკაძე, მისი ძე ავთანდილი და მათი ორი ქართველი მხლებელი ყიზილბაშ ხანებს დაერივნენ. გიორგიმ პირადად მოკლა ყარჩიხა-ხანი, მისმა ვაჟმა ავთანდილმა – ყიზილბაშთა სარდლის შვილი. ირანელთა ჯარი სარდლობის გარეშე დარჩა. ქართველებმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს. მხოლოდ 3 ათასმა ირანელმა უშველა თავს გაქცევით. რამდენიმე დღეში თითქმის მთელი ქართლ-კახეთი გაიწმინდა დამპყრობლებისაგან. გიორგი სააკაძემ თეიმურაზ I

ქართლ-კახეთის მეფედ მოიწვია. ამავე დროს, მან ირანელთა წინააღმდეგ ერთობლივი სამხედრო მოქმედების დაწყება შესთავაზა ოსმალთა დიდ ვეზირს, რომელსაც ყიზილბაშთა მოკვეთილი თავები, დროშები და ძვირფასი საჩუქრები გაუგზავნეს ქართველებმა.

2. ქართლისა და კახეთის სამეფოები XVII საუკუნის მეორე მეოთხედში

1. ქართლ-კახეთის სამეფო თეიმურაზ I-ის მეფობის დროს. მარტყოფის ველზე განცდილმა მარცხმა საშინლად განარისხა აბას I. შაჰის ბრძანებით ირანში მძევლად მყოფ პაატა სააკაძეს თავი მოჰკვეთეს და გიორგის გამოუგზავნეს (შემდგომში პაატას ნეშტი საქართველოში გადმოასვენეს და ერთანმინდაში დაკრძალეს). ორმოცი წლის მანძილზე ირანს ასეთი მძიმე მარცხი არ განეცადა. ქართველების სამაგალითოდ დასასჯელად შაჰმა ახალ ჯარს მოუყარა თავი და სარდლად თავისი სიძე ისა-ხან ყორჩიბაში დაუნიშნა. 1625 წლის ივნისის ბოლოს ირანელები ქართლში შემოვიდნენ და მარაბდის ველზე დაბანაკდნენ. ქართველთა 20-ათასიანი ლაშქარი კოჯორ-ტაბახმელას ვიწროებში იყო გამაგრებული. ირანელები შეტევაზე გადასვლას არ ჩქარობდნენ, რადგან ჯარის ნაწილი ჯერ კიდევ მოსასვლელი იყო. გიორგი სააკაძის გეგმით, ქართველებს მტერი ვიწროებში უნდა შეეტყუებინათ და იქ გაენადგურებინათ. გაშლილ ველზე მტერს შეეძლო თავისი რიცხოვრები უპირატესობის გამოყენება. თანაც ზაფხულის საშინელი სიცხეები იდგა, ირანელები კი სიცხეში ბრძოლას შეჩვეულები იყვნენ. გიორგი სააკაძის გეგმა არ გაიზიარეს. თავადების ნაწილი დაუყოვნებლივ ბრძოლის დაწყებას ითხოვდა. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ბარათაშვილები. ყიზილბაშები ქვემო ქართლში იდგნენ და ბარათაშვილთა მამულებს

აოხრებდნენ. ბარათაშვილები ველზე გასვლასა და ირანელებთან შებმას მოითხოვდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი წასვლით იმუქრებოდნენ.

1625 წლის 1 ივლისს, დილით, თეიმურაზ I-ის მეთაურობით ქართველები შეტევაზე გადავიდნენ. ირანელები მომზადებული დახვდნენ იერიშს. შეტევაზე გადასულ ქართველთა შერჩევა შეუძლებელი გახდა. ბრძოლაში ქართველი ეპისკოპოსებიც მონაწილეობდნენ. მტრის ჯარი აირია, ნაწილმა ბრძოლის ველი მიატოვა. ქართველების ერთი ნაწილი გაქცეულებს დაედევნა და ბრძოლის ადგილს დასცილდა. მეორე ნაწილი მტრის ალაფს ინაწილებდა და ბრძოლა მოთავეებული ეგონა. სწორედ ამ დროს ბრძოლის ველზე ყიზილბაშთა ახალი ძალა მოვიდა (ეს იყო ის დაგვიანებული რაზმები, რომელსაც ისა-ხანი ელოდა). ამას ზედ ისიც დაერთო, რომ ბრძოლაში დაიღუპა თეიმურაზ მუხრანბატონი, მაგრამ ხმა გავრცელდა თეიმურაზ მეფე მოკლესო. ყველაფერი ერთმანეთს დაემატა და საბოლოოდ ქართველები დამარცხდნენ. 10 ათასი ქართველი დაეცა ბრძოლის ველზე. მათ შორის იყვნენ: დავით ჯანდიერი, რუსთველი და ხარჭაშნელი ეპისკოპოსები, ცხრა ძმა ხერხეულიძე, ცხრა მაჩაბელი, შვიდი ჩოლოყაშვილი და სხვა მრავალი. არც ყიზილბაშებს დაადგათ კარგი დღე. 14 ათასი ყიზილბაში დაიღუპა მარაბდის ბრძოლაში.

ქართველებმა გიორგი სააკაძის მეთაურობით პარტიზანული ბრძოლა გააჩაღეს და დიდი ზიანი მიაყენეს მტერს. მათ ქსნის ხეობაში 12-ათასიანი ყიზილბაშთა ლაშქარი გაანადგურეს. გადარჩა მხოლოდ მცირე რაზმი, რომელსაც ზოსრო-მირზა (მომავალი ქართლის მეფე – როსტომ-ხანი) მეთაურობდა.

საბოლოო ჯამში, ირანის შაჰმა უდიდესი სამხედრო მარცხი განიცადა. მისი არმიის ნახევარი (დაახლოებით 60 ათასი კაცი) საქართველოში განადგურდა. აბას I მიხვდა, რომ ძალით ის ქართველების წინააღმდეგ ვერაფერს გააწყობდა და პოლიტიკა შეცვალა. თეიმურაზ I-სა და შაჰს შორის შეთანხმება მოხდა. აბასმა ცნო თეიმურაზი ქართლ-კახეთის მეფედ, სამაგიეროდ

თეიმურაზმა თავი ირანის ვასალად აღიარა. ქართველ თავადთა ნაწილიც მალე ირანელების მხარეზე გადავიდა. უთანხმოება ჩამოვარდა თეიმურაზსა და გიორგი სააკაძეს შორისაც. გიორგი სააკაძემ დახმარება იმერეთის მეფეს გიორგის სთხოვა და სამაგიეროდ მისი შვილის ალექსანდრეს ქართლ-კახეთში გამეფება შესთავაზა. არც თეიმურაზი იჯდა გულხელდაკრეფილი. მან გიორგი სააკაძის ძელი მოკავეშირე, მისი ცოლისძმა ზურაბ არაგვის ერისთავი მიიმხრო. 1626 წლის შემოდგომაზე ბაზალეთის ტბასთან თეიმურაზ I და გიორგი სააკაძე ერთმანეთს შეებრძოლნენ. გიორგი სააკაძე დამარცხდა და იძულებული გახდა თავის მხლებლებთან ერთად ოსმალეთში გაქცეულიყო. გიორგი სააკაძე მალე დაწინაურდა სულთნის სამსახურშიც, მაგრამ 1629 წელს გიორგის, მის ვაჟს ავთანდილსა და მასთან მყოფ ორმოც ქართველს ღალატი დააბრალეს და დიდი ვეზირის ბრძანებით თავი მოჰკვეთეს. იმავე წელს გარდაიცვალა აბას I-იც. ისპაანის ტარულამ (მოურავმა) ხოსრო-მირზამ ჯარის დახმარებით შაჰის ტახტზე დასვა აბას I-ის შვილიშვილი სეფი I. ამის შემდეგ ხოსრო-მირზა ირანის შაჰის სეფი I-ის უახლოესი პირი გახდა.

აბას I-ის გარდაცვალების შემდეგ ირანში ორი ქართული დაჯგუფება დაუპირისპირდა ერთმანეთს. ერთ დაჯგუფებაში შედიოდნენ ხოსრო-მირზა და როსტომ-ხან სააკაძე, მეორეში – ძმები უნდილაძეები. ამ დაპირისპირებაში ჩაება თეიმურაზიც. თეიმურაზმა განჯა-ყარაბაღში ილაშქრა. ამ ლაშქრობაში მას მხარს უჭერდა დაუდ-ხან უნდილაძე. ეს ირანის შაჰის წინააღმდეგ ომის დაწყებას ნიშნავდა. თეიმურაზისა და დაუდ-ხანის მიერ განხორციელებული სამხედრო ოპერაცია, სავარაუდოა, რომ ერთი დიდი გეგმის ნაწილი იყო. ამ გეგმის თანახმად ირანის ტახტზე სეფი I-ის ნაცვლად უნდა დაესვათ აბას I-ის უმცროსი ძე, რომელიც იმამყული-ხან უნდილაძესთან იზრდებოდა.

შაჰმა სეფი I-მა თეიმურაზის ნაცვლად ქართლში ხოსრო-მირზა გამოგზავნა, კახეთი კი სელიმ-ხანს ჩააბარა. ამავე დროს, შაჰმა განჯა-ყარაბაღში ლაშქრობა უნდილაძეებთან ანგა-

რიშსწორების მიზეზად გამოიყენა. ქართველთა ორ დაჯგუფებას შორის არსებული დაპირისპირება უნდოდაც განადგურებით დამთავრდა.

2. როსტომი. 1633 წელს ხოსრო-მირზა ქართლში გამეფებდა და როსტომ-ხანი დაირქვა. თეიმურაზ I-მა თავი იმერეთს შეაფარა. ამ დროს როსტომი უკვე 67 წლისა იყო. ქართულ წყაროებში როსტომ-ხანი მეფედ მოიხსენიება, სამაგიეროდ, ირანის სამეფო კარი მას თავის მოხელედ – „ვალად“ მიიჩნევდა („ვალი“ ეწოდებოდა ამა თუ იმ მხარის მმართველ ირანელ მოხელეს, რომელიც წარმოშობით ადგილობრივ დინასტიას ეკუთვნოდა. ირანში ოთხი ვალი იყო: გურჯისტანის, არაბისტანის, ლურისტანისა და ქურთისტანის). ქართლის დაკავებისთანავე როსტომმა ციხეებში (გორში, სურამში) ყიზილბაშური გარნიზონები ჩააყენა. დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა როსტომის დაქორწინებას ოდიშის მთავრის ლევან II დადიანის დაზე – მარიამზე. ლევან დადიანი იმერეთის მეფის მოწინააღმდეგე იყო. საქართველოში ორი დაჯგუფება შეიქმნა: როსტომი და ლევანი დაუპირისპირდნენ თეიმურაზ I-სა და იმერეთის მეფეს გიორგი III-ს, რომლის ძესაც ცოლად ჰყავდა თეიმურაზის ასული. თეიმურაზ I-მა სცადა ქართლის დაბრუნება, მაგრამ ვერ მოახერხა. თეიმურაზმა მხოლოდ კახეთში გამეფება შეძლო. მან ელჩები გაგზავნა რუსეთში და „ფიცის წიგნიც“ განაახლა, მაგრამ რუსეთიდან რეალური დახმარება მაინც არ ჩანდა. რუსეთი არც ამჯერად წარმოადგენდა იმ ძალას, რომელსაც ირანის აგრესიის აღკვეთა შეეძლო.

როსტომის მეფობის დროს დაიწყო ქვეყნის ეკონომიკური გაძლიერება. დაბრუნდა გახიზნული მოსახლეობა, აღდგა ქალაქები, გამოცოცხლდა ვაჭრობა-ხელოსნობა. ქართლმა დაისვენა ყიზილბაშთა გამანადგურებელი შემოსევებისაგან. როსტომი შაჰის მორჩილი იყო და ირანელთა ლაშქრობის არანაირი საჭიროება აღარ არსებობდა. როსტომმა ქართულ სამოხელეო თანამდებობებს სახელები შეუცვალა და მათ ირანული სახელები დაარქვა, თუმცა თანამდებობათა დანიშნულება უცვლელი დატოვა. მარ-

თალია, ქრისტიანობა არ იდევნებოდა, მაგრამ გარკვეულწილად ვრცელდებოდა ირანული ნეს-ჩვეულებები. როსტომის დროიდან ქართლისა და კახეთის ტახტზე ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენელი მხოლოდ გამაჰმადიანების შემდეგ ადიოდა.

1648 წელს როსტომი კახეთში შეიჭრა. ბრძოლაში კახელები დამარცხდნენ, დაილუპა თეიმურაზ I-ის ვაჟი დავითი. დამარცხებული თეიმურაზი ყველამ მიატოვა. თითქოსდა როსტომს არაფერი უშლიდა ხელს, რომ თეიმურაზი შეეპყრო, მაგრამ მან „სულგრძელობა“ გამოიჩინა და საშუალება მისცა თეიმურაზს იმერეთში გადასულიყო. გურჯისტანის ვალმა კარგად იცოდა, რომ სანამ თეიმურაზი თავისუფალი იყო და სანამ ყიზილბაშებს მისი აჯანყების შიში ექნებოდათ, ისინი როსტომს თავისუფალი მოქმედების მეტ საშუალებას მისცემდნენ. როგორც კი თეიმურაზისაგან საფრთხე აღარ ექნებოდათ, შაჰი მაშინვე უფრო მეტ მორჩილებას მოსთხოვდა როსტომს. სწორედ ამ მიზეზის გამო არ შეიპყრო როსტომმა თეიმურაზი. ირანის შაჰმა კახეთიც როსტომს უბოძა და ქართლ-კახეთი კვლავ გაერთიანდა. იმერეთში გადასული თეიმურაზი ბრძოლის შეწყვეტას არ აპირებდა. თეიმურაზ I-მა 1653 წელს მოსკოვში გააგზავნა თავისი ერთადერთი ცოცხლად დარჩენილი მემკვიდრე – შვილიშვილი **ერეკლე**.

1656 წელს როსტომს კახეთი ჩამოართვეს და განჯის ხანს გადასცეს სამართავად. 1658 წელს როსტომი გარდაიცვალა. იგი ირანში, **ყუმში**, დაკრძალეს (ყუმი შიიტი მუსლიმების ერთ-ერთი წმინდა ქალაქია. აქაა დასაფლავებული აბას I). როსტომს შვილი არ ჰყავდა და ტახტზე ავიდა მისი ნაშვილები, ბაგრატიონთა უმცროსი შტოს – მუხრანბატონების – შთამომავალი **ვახტანგ V**.

1658 წელს თეიმურაზ I მოსკოვში გაემგზავრა. რუსეთიდან თეიმურაზმა რეალური დახმარება ვერ მიიღო და იმერეთში დაბრუნებული ბერად აღიკვეცა. თეიმურაზი **სკანდის** ციხეში განმარტოვდა. როდესაც ვახტანგ V-მ იმერეთში ილაშქრა, თეიმურაზი მას ჩაუვარდა ტყვედ. მთელი ცხოვრება ყიზილბაშების წინააღმდეგ მებრძოლი მეფე ირანში გაგზავნეს. ისლამის

მიღებაზე უარის თქმის შემდეგ თეიმურაზი ასტრაბადის ციხეში გამოკეტეს. 1663 წელს 74 წლის თეიმურაზ I გარდაიცვალა. ქართველებმა მეფის ნეშტი ჩამოასვენეს და ალავერდში დაკრძალეს.

3. ქართლისა და კახეთის სამეფოები XVII საუკუნის მეორე ნახევარში

1. **ბახტრიონის აჯანყება.** XVII საუკუნის 50-იანი წლების ბოლოს უმძიმესი მდგომარეობა შეიქმნა კახეთში. ირანის შაჰმა აბას II-მ თავისი წინაპრის, აბას I-ის, პოლიტიკა განაახლა და კახეთში მომთაბარე თურქმანების ჩამოსახლება დაიწყო. ჩამოსახლეს დაახლოებით 80 ათასამდე თურქმანი. კახეთი კიდევ ერთხელ დადგა გადაგვარებისა და გადაშენების საფრთხის წინაშე. თურქმანები ყოველმხრივ ჩაგრავდნენ და ავიწროვებდნენ ქართველებს. თურქმანთა შორის მესაქონლეობა იყო განვითარებული და მათ მხოლოდ საძოვრები აინტერესებდათ. კახეთი კი მიწათმოქმედების, მევენახეობა-მებაღეობის ქვეყანა იყო. კახეთის მეურნეობის ტრადიციულ დარგებს განადგურება ელოდა. თურქმანების ჩამოსახლებამ მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო თუშები, ფშაველები და ხევსურები. მთასა და ბარს შორის საუკუნეების მანძილზე ურთიერთკავშირი არსებობდა. ბარის მოსახლეობა გაჭირვებისას მთაში იხიზნებოდა, მთის მოსახლეობის ნაწილი კი საცხოვრებლად ბარში ჩადიოდა. მთაში, ძირითადად მესაქონლეობა იყო განვითარებული. მთა და ბარი ერთმანეთში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციას ცვლიდა. თურქმანთა ჩამოსახლების შემდეგ ბარშიც მესაქონლეობა აღმოჩნდა წამყვანი, რამაც მოსახლეობა მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო. მომავალში სერიოზული საფრთხე ემუქრებოდა ქართლსაც. დიდი მიხვედრა არ სჭირდებოდა იმას, რომ თუ აბას II კახეთში წარმატებით განახორციელებდა თავის

ჩანაფიქრს, ჯერი ქართლზე მიდგებოდა. მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს გადაშენების საფრთხე დამუქრა.

ირანის წინააღმდეგ აჯანყებას სათავეში ჩაუდგნენ ზაალ არაგვის ერისთავი, ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავები. აჯანყებაში მონაწილეობა მიიღეს: თუშებმა – ზეზვა გაფრინდაულის მეთაურობით, ხევსურებმა – ნადირა ხოშარაულის წინამძღოლობით და ფშავლებმა – გოგოლაურის თავკაცობით. თურქმანებს კახეთში ორი ძლიერი გამაგრებული პუნქტი ჰქონდათ: ბახტრიონის ციხე და ალავერდი, რომელიც ასევე ციხესიმაგრედ ექციათ. აჯანყება 1660 წელს მოხდა. არაგვის საერისთავოს ჯარი ზაალის შვილის ზურაბის სარდლობით და ქსნის ერისთავების ჯარი ახმეტაში შეიკრიბნენ. ბახტრიონის ციხესთან მოვიდნენ თუშები, ფშავლები და ხევსურები. კახელები კი ბიძინა ჩოლოყაშვილის მეთაურობით ალავერდს მიადგნენ. ქართველებმა თითქმის ერთდროულად შეუტიეს ბახტრიონსა და ალავერდს და ორივე აიღეს. ამის შემდეგ მათ სხვა ადგილებში ჩასახლებულ თურქმანებსაც შეუტიეს. თურქმანთა დიდი ნაწილი ამოწყდა, გადარჩენილებმა კი გაქცევით უშველეს თავს. კახეთი ფიზიკურ განადგურებას გადაურჩა.

შაჰის ბრძანებით, ვახტანგ V-მ ზაალ ერისთავი მოაკვლევინა. შალვა, ელიზბარი და ბიძინა კი შაჰს ეახლენ, რათა ამით მაინც დაეცხროთ აბას II-ის მრისხანება და ქვეყანა ირანელთა შესაძლო დამსჯელი ლაშქრობებისაგან ეხსნათ. აბას II-ის ბრძანებით, ბახტრიონის აჯანყების ხელმძღვანელები დასასჯელად იმ თურქმანებს გადასცეს, ვისი თანატომელებიც კახეთში განყვითეს. 1662 წელს თურქმანებმა ქართველი მამულიშვილები ნამებით დახოცეს. შემდგომში ისინი სამშობლოში გადმოასვენეს და იკორთის მონასტერში დაკრძალეს. ეკლესიამ შალვა, ელიზბარი და ბიძინა წმინდანებად შერაცხა.

2. ვახტანგ V (1658-1675). ბახტრიონის აჯანყების დროს ქართლის მეფე ვახტანგ V იყო. ვახტანგი ჯერ კიდევ როსტომხანის სიცოცხლეში წავიდა ირანში. იქ იგი გამაჰმადიანდა და

შაჰნავაზი ეწოდა. 1658 წელს ქართლში გამეფებულმა ვახტანგმა როსტომის პოლიტიკა განაგრძო. მოჩვენებითი გამაჰმადიანებითა და ყმობის აღიარებით იგი ცდილობდა მშვიდობიანი ურთიერთობა შეენარჩუნებინა ირანთან. ეს კი, თავის მხრივ, ქვეყნის ნორმალური განვითარების საშუალებას იძლეოდა.

ბახტრიონის აჯანყების შემდეგ ვახტანგ V-ს კახეთიც დაემორჩილა. მან ისარგებლა დასავლეთ საქართველოში არსებული არეულობით და იმერეთში თავისი შვილი არჩილი გაამეფა. ვახტანგის მიერ გატარებული პოლიტიკა მიუღებელი იყო ირანისა და ოსმალეთისათვის. 1639 წლის ზავით, დასავლეთ საქართველო ოსმალეთს ეკუთვნოდა. სულთანმა ვახტანგის მოქმედება თავის შინაურ საქმეებში ჩარევად მიიჩნია და ირანს „გურჯისტანის ვალის“ მორჩილებაში ყოლა მოსთხოვა. ვახტანგ V იძულებული გახდა ორწლიანი მეფობის შემდეგ არჩილი ქართლში წამოეყვანა.

1664 წელს შაჰმა კახეთის მეფედ არჩილი დაამტკიცა (მანამდე არჩილიც გამაჰმადიანდა, თუმცა შემდგომში ის კვლავ დაუბრუნდა ქრისტიანობას). მისი მეფობის დროს კახეთი ეკონომიკურად მოღონიერდა, განახლდა ეკლესიები, შეაკეთეს ან ააშენეს ახალი ნაგებობები. ნაწილობრივ მოხერხდა ლეკთა თარეშის აღკვეთა. მიუხედავად ამისა, კახელი თავადები არჩილს მაინც „უკანონო“ მეფედ მიიჩნევდნენ, რადგან ის ქართლელი ბაგრატიონი იყო და თვალი თეიმურაზ I-ის შვილიშვილისკენ, ერეკლე ბატონიშვილისკენ ეჭირათ.

1674 წელს ერეკლე რუსეთიდან კახეთში დაბრუნდა. ცოტა ხნის შემდეგ ის შაჰმა თავისთან დაიბარა. არჩილმა იფიქრა, რომ შაჰი ერეკლეს კახეთის მეფედ დაამტკიცებდა, ამიტომ მამის უკითხავად მიატოვა კახეთი და კვლავ იმერეთში გამეფებას შეეცადა.

შაჰს უყურადღებოდ არ დარჩენია ქართლსა და კახეთში მიმდინარე მოვლენები. მან თავისთან დაიბარა ვახტანგ V. ვახტანგმა ქართლის გამგებლად თავისი ძე გიორგი დატოვა, თვითონ კი ირანში წავიდა. 1675 წელს ირანში მიმავალი ვახტანგ V გზაშივე გარდაიცვალა. იგი ყუმში დაკრძალეს.

3. გიორგი XI და ერეკლე I. ვახტანგის ნაცვლად ქართლის მეფედ მისი უფროსი ძე გიორგი XI დაინიშნა, კახეთი კი ყიზილბაშ ხანებს გადაეცათ სამართავად. ისინი ცდას არ აკლებდნენ, რომ კახეთი ბოლოს და ბოლოს ყიზილბაშურ სახანოდ ექციათ. ხანები ხელს უწყობდნენ არა მარტო ლეკთა თარეშს, არამედ მათ ჩამოსახლებასაც აღმოსავლეთ კახეთში (კაკ-ენისელში, ჭარ-ბელაქანში).

გიორგი XI კი ყოველნაირად ცდილობდა ყაზილბაშთა უღელი გადაეგდო. იგი დახმარებას სთხოვდა ოსმალეთს, მაგრამ ამაოდ. XVII საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს გიორგი XI რომის პაპს დაუკავშირდა და მხარდაჭერა სთხოვა, მაგრამ პაპსა და ევროპის სახელმწიფოებს საქართველო არ აინტერესებდათ. გიორგი მხარს უჭერდა უმცროს ძმას არჩილს, რომელიც იმერეთში გამეფებას ცდილობდა. შაჰმა ქართლის მეფეს ძმის შეპყრობა მოსთხოვა, გიორგიმ ბრძანება არ შეასრულა. უფრო მეტიც, გიორგიმ ირანის მომხრე ქართლის თავადებს შეუტია და კახეთის დაკავებასაც შეეცადა. ყოველივე ამის საპასუხოდ შაჰმა ის გადააყენა და 1688 წელს ქართლის მეფედ ერეკლე I დანიშნა.

ერეკლე I თითქმის ოცდაათი წელი უცხო ქვეყნებში (ჯერ რუსეთში, მერე ირანში) ცხოვრობდა. რუსეთში ერეკლე უფლისწულ ნიკოლოზის სახელით იყო ცნობილი. იგი იყო დაახლოებული მეფე ალექსი მიხეილის ძესთან. ალექსისა და ნატალია ნარიშკინას (პეტრე I-ის დედის) ქორწილში 25 წლის ერეკლე ჯვრისწერისა და ქორწილის მთელი მსვლელობის მთავარი განმკარგულებელი („ტისიაცკი“) იყო. „ტისიაცკი“ ნათლიად და სიძის მამობილად ითვლებოდა. ერეკლე ახალშობილი უფლისწულის პეტრეს ნათლობაზეც (1672 წ.) გამორჩეული პირი იყო. 1674 წელს კი იგი ძალიან ცივად გამოისტუმრეს მოსკოვიდან. ერეკლე I-ს ცხოვრების დიდი ნაწილი უცხოეთში ჰქონდა გატარებული, ამიტომ კარგად ვერ ერკვეოდა ქვეყანაში შექმნილ ვითარებაში. მეფე ქართლის თავადებს არ ენდობოდა და ყველგან თავის მომხრეებს ნიშნავდა. ერეკლე შეეცადა განემტკიცებინა მეფის ხელისუფლება, მოენეს-

რიგებინა ქვეყნის მართვა-გამგეობა, მაგრამ მას დასაყრდენი არ ჰქონდა და ქართლში ფეხი ვერ მოიკიდა. ამას ისიც ემატებოდა, რომ გიორგი XI არ აპირებდა ერეკლე I-ის მეფობას შეჰგუებოდა. ისინი ოთხი წელი ებრძოდნენ ერთმანეთს. გიორგიმ ვერ მოახერხა ტახტის დაბრუნება. ის ჯერ იმერეთში გადავიდა, შემდეგ კი ირანის შაჰს ეახლა. გიორგი შეიძლებოდა სასტიკად დაესაჯათ, მაგრამ ირანის შაჰს იმხანად ამისთვის არ ეცალა. ავღანელებმა აჯანყება წამოიწყეს და ირანს დიდი საფრთხე დაემუქრა. გიორგი შაჰის სამსახურში ჩადგა და მალე თავიც გამოიჩინა.

1703 წელს ირანის შაჰმა ქართლის მეფედ კვლავ გიორგი XI დანიშნა. გიორგი შაჰმა საქართველოში არ გამოუშვა. ქართლის მეფეს შაჰმა ირანის სპასალარობა და ყანდაარის (პროვინცია ავღანეთში) ბეგლარბეგობა უბოძა და ავღანელთა წინააღმდეგ ბრძოლა დაევალა. ქართლის მმართველად (ჯანიშინად) გიორგი XI-ის ძმის, ლევანის შვილი ვახტანგი დაინიშნა.

1703 წელს შაჰმა ერეკლე I-იც დაიბარა თავისთან და მას კახეთის მეფობა მისცა. შაჰმა ერეკლეს ირანში დატოვა. ერეკლე ყულარაღასად (ყულის ჯარის – გვარდიის – სარდლად) დაინიშნა. კახეთის მმართველი კი ერეკლე I-ის ძე დავითი გახდა.

4. დასავლეთ საქართველო XVII საუკუნეში

XVII საუკუნეში დასავლეთ საქართველო რამდენიმე პოლიტიკურ ერთეულად იყო დაშლილი. იმერეთის სამეფოსაგან ფაქტობრივი დამოუკიდებლობა მოიპოვეს ოდიშისა და გურიის მთავრებმა. დადიანი და გურიელი იმერეთის მეფეს თავის თანასწორად მიიჩნევდნენ. აფხაზეთი ჯერ კიდევ ოდიშის შემადგენლობაში შედიოდა, მაგრამ შარვაშიძეები ცდილობდნენ დამოუკიდებელი სამთავრო ჩამოეყალიბებინათ. ეს ყველაფერი ხდებოდა მაშინ, როცა სულ უფრო ძლიერდებოდა ოსმალთა აგრესია. ამ

დროს იმერეთის მეფე გიორგი III (1604-1639) იყო. სწორედ მასთან აფარებდნენ თავს ქართლიდან და კახეთიდან შაჰ აბასს გამოქცეული ლუარსაბ II და თეიმურაზ I. გიორგი III-მ, მიუხედავად ირანის მრისხანე მბრძანებლის მუქარისა, უარი განაცხადა მათ გაცემაზე.

დასავლეთ საქართველოში მეფე-მთავრებს შორის ურთიერთობა გართულდა XVII საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც ლევან II დადიანი (1611-1657) რეალურად გახდა ოდიშის მთავარი. ლევანის დედა კახთა მეფის ალექსანდრე II-ის ასული იყო, გარკვეული პერიოდი სამეგრელოს სამთავროს ტახტის მემკვიდრე კახეთში იზრდებოდა. ლევან II დადიანი ენერგიული, ჭკვიანი და დიდი ხნის მანძილზე ყველაზე ძლიერი ხელისუფალი იყო დასავლეთ საქართველოში. იგი ცდილობდა თავისი ჰეგემონობა გაეგრძელებინა მთელს დასავლეთ საქართველოზე. ლევან II დაუპირისპირდა იმერეთის მეფე გიორგი III-ს. ბაზალეთის ბრძოლაში იმერეთის მეფე მხარს გიორგი სააკაძეს უჭერდა. თუმცა მალე გიორგი III თეიმურაზს დაუმოყვრდა და მისი მოკავშირე გახდა. სამაგიეროდ, ლევან II ქართლის მეფეს როსტომ-ხანს დაუმოყვრდა.

1634 წელს ლევან II დადიანმა დაამარცხა და ტყვედ ჩაიგდო იმერეთის მეფე გიორგი III. მეფის გამოსახსნელად გიორგის შვილმა ალექსანდრემ ლევანს ტერიტორიები დაუთმო. გარდა ამისა, იმერეთში მცხოვრები სომეხი და ებრაელი ვაჭრები ოდიშის მთავარმა რუხში გადაასახლა. ლევან დადიანს განზრახული ჰქონდა რუხში ქალაქის დაარსება და სამთავროში ვაჭრობის განვითარება. ტყვეობიდან გათავისუფლებული იმერეთის მეფე მალევე გარდაიცვალა და იმერეთში ალექსანდრე III (1639-1660) გამეფდა.

მეტად დაიძაბა ლევან II დადიანის ურთიერთობა აფხაზეთთანაც. XVII საუკუნეში აფხაზეთში მკვეთრად იცვლება მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა. მთებიდან ზღვისპირეთში სახლდებიან ადიღეური ტომები, რომლებიც თავიანთ თავს „აფსუას“ უწოდებენ (მთის მოსახლეობის ბარში ჩამოსვლა XVII საუ-

კუნეში მთელი საქართველოს მასშტაბით ხდებოდა. ამის მიზეზი სასტიკი და ხანგრძლივი ომების შედეგად ბარის დაცარიელება იყო). ჩამოსახლებული აფსუები განვითარების შედარებით დაბალ დონეზე იდგნენ, მათი ძირითადი საქმიანობა პრიმიტიული მინათმოქმედება, მესაქონლეობა, ნადირობა და ძარცვა-ყაჩაღობა იყო. აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთში, ამ უძველეს ქრისტიანულ კუთხეში, ფეხს იკიდებს წარმართობა, რაც თან მოიტანეს მთიდან ჩამოსახლებულებმა. შარვაშიძეები, რომლებიც ჯერ კიდევ ბაგრატ IV-ის (1027-1072) დროიდან აფხაზეთის ერისთავები იყვნენ, იძულებული გახდნენ შეპყრობოდნენ შექმნილ ვითარებას და ცდილობდნენ დამოუკიდებელი სამთავროს შექმნას. ჩამოსახლებულთა შემოტევას წინ აღუდგა ლევან დადიანი. ოდიში რომ დაეცვა აფხაზეთის მხრიდან შემოსევებისაგან, ლევან დადიანმა ცხუმის (სოხუმის) მახლობლად ზღვიდან მთამდე ააგო კედელი. ამ თავდაცვით ნაგებობას ყოველთვის ოდიშის სამთავროს ჯარი იცავდა. ლევან II დადიანმა შეძლო აფსუების შემოტევების შეჩერება. მისი ენერგიული მოქმედება რომ არა, აგრესიის სფერო უფრო გაფართოვდებოდა. ეს კი ძალზე დაამძიმებდა ისედაც რთულ ვითარებას.

ლევან II დადიანის მმართველობის პერიოდში ოდიშის სამთავრო გაძლიერდა როგორც პოლიტიკურად, ისე ეკონომიკურად.

ლევან დადიანის გარდაცვალების შემდეგ გაძლიერდნენ შარვაშიძეები. მათ ნელ-ნელა გააფართოეს აფხაზეთის სამთავროს ტერიტორია აღმოსავლეთით და XVII საუკუნის ბოლოს მდინარე კოდორამდეც მოაღწიეს. კიდევ უფრო გაძლიერდა ოსმალეთის აგრესია. ოსმალებმა თავიანთი გარნიზონი ქუთაისშიც კი ჩააყენეს. თურქეთი ყოველმხრივ უწყობდა ხელს „ტყვეთა სყიდვას“. ათასობით მოტაცებული ქართველი გაჰყავდათ და მონათა ბაზარზე ყიდდნენ.

დასავლეთ საქართველოში მეფე-მთავრებს შორის წარმოებულ ბრძოლაში ჩარევას ცდილობდნენ გიორგი XI და მისი ძმა

არჩილი. არჩილმა რამდენჯერმე დაიკავა იმერეთის ტახტი, მაგრამ ვერც ერთხელ ვერ შეინარჩუნა. 1699 წელს არჩილი რუსეთში წავიდა თავის ოჯახთან და მომხრეებთან ერთად. იგი დასახლდა მოსკოვის მახლობლად სოფელ ვსესვიატსკოეში. ერთი წლის შემდეგ რუსეთის მეფემ პეტრე I-მა არჩილს მამულები უბოძა. საფუძველი ჩაეყარა პირველ ქართულ სათვისტომოს რუსეთში. არჩილი 1713 წელს გარდაიცვალა მოსკოვში. დაკრძალეს დონის მონასტერში.

XVII საუკუნის ბოლოს დასავლეთ საქართველოში უმძიმესი მდგომარეობა შეიქმნა. პოლიტიკურ ანარქიასა და ეკონომიკურ გაჩანაგებას ზედ დაერთო მოსახლეობის კატასტროფული შემცირება.

5. სამცხე-საათაბაგო XVII საუკუნეში

სამცხე-საათაბაგოს უდიდესი ნაწილი ოსმალეთს ჰქონდა დაპყრობილი, მაგრამ ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ კვლავ გრძელდებოდა. ათაბაგი მანუჩარ II ცდილობდა ოსმალეთსა და ირანს შორის არსებული წინააღმდეგობები გამოეყენებინა და ირანის დახმარებით ოსმალეთი განედევნა. ამ მიზნით, დაახლოებით 1605 წელს, მანუჩარი ირანში იმყოფებოდა და მოლაპარაკებას აწარმოებდა აბას I-თან. შაჰი ხვდებოდა, თუ რა დიდ უპირატესობას მოიპოვებდა იგი მანუჩარის თავის მხარეზე გადმოხრებით. ამიტომ აბას I დახმარებას ჰპირდებოდა მანუჩარს, თუმცა, ცხადია, რომ თავად შაჰსაც სამცხის სრული დაპყრობა სურდა.

მანუჩარ II-ის გარდაცვალების შემდეგ ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა მისი მეუღლე, სვიმონ I-ის ასული ელენე. ელენემ დახმარებისათვის კვლავ ირანს მიმართა. ირან-ოსმალეთის ომის დროს ელენემ ქართლის სამეფოს ჯარის

დახმარებით მოახერხა ახალციხის აღება (ამ ბრძოლაში ყიზილბაშთა რაზმიც მონაწილეობდა). ახალციხის დაკავების შემდეგ აბას I-მა ათაბაგად მანუჩარის ვაჟი მანუჩარ III ცნო. ბრძოლის ამ ეტაპზე შაჰი ათაბაგის ვასალობას თანხმდებოდა და თავის ნამდვილ ზრახვებს არ ამჟღავნებდა. შაჰის მთავარი ამოცანა იყო ათაბაგისა და, საერთოდ, სამცხის მოსახლეობისთვის ეჩვენებინა, რომ ირანი გაცილებით უფრო ღმობიერ პოლიტიკას ატარებდა, ვიდრე ოსმალეთი. სამწუხაროდ, ქართველებმა ახალციხე ვერ შეინარჩუნეს. ოსმალებმა დიდი ჯარი გამოგზავნეს და ქალაქი კვლავ დაიბრუნეს.

ქართლი და კახეთი, რომლებიც ყიზილბაშთა წინააღმდეგ სასტიკ ბრძოლაში იყვნენ ჩაბმული, სამცხის დახმარებას ვერ ახერხებდნენ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართველ პოლიტიკოსთა ნაწილი (თეიმურაზ I) სწორედ ოსმალეთის მეშვეობით აპირებდა ყიზილბაშთა წინააღმდეგ ბრძოლას. ოსმალეთი კარგად იყენებდა ამ მომენტს. ირანი არ აპირებდა ასე ადვილად სამცხის დათმობას. XVII საუკუნის 20-იან წლებში ირანელებმა ახალციხე დაიკავეს. ამჯერად შაჰმა საჭიროდ აღარ ჩათვალა ხელისუფლება კვლავ მანუჩარისათვის ჩაებარებინა და აქ მმართველად თავისი მოხელე დანიშნა, რომელიც სამცხის გაყიზილბაშებას შეუდგა. ცხადი გახდა, რომ ირანისა და ოსმალეთის ზრახვები სამცხესთან დაკავშირებით არაფრით განსხვავდებოდა ერთმანეთისგან. აღსანიშნავია, რომ ირანი და ოსმალეთი, ამ ეტაპზე საკუთრივ სამცხისა და ახალციხის დაკავებისთვის იბრძოდნენ. მესხეთის დანარჩენი ნაწილი: ტაო, კლარჯეთი, შავშეთი, კოლა, არტაანი უკვე დიდი ხანია დაპყრობილი ჰქონდა ოსმალეთს. ამან განაპირობა ის, რომ მარაბდის ბრძოლაში (1625 წ.) ყიზილბაშების წინააღმდეგ იბრძოდა სამცხის ათაბაგი მანუჩარ III თავის მომხრეებთან ერთად.

მარაბდის ბრძოლისა და ქსნის ხეობაში ყიზილბაშთა განადგურების შემდეგ გიორგი სააკაძე სამცხეში გადავიდა. 1625 წელს ასპინძასთან მან სასტიკად დაამარცხა ირანელები, აიღო

ანყურისა და ხერთვისის ციხეები. ამის შემდეგ ახალციხე თავისით დატოვეს ირანელებმა. გიორგი სააკაძემ დახმარება სთხოვა სულთანს. სულთანი დახმარებას შეჰპირდა მას, მაგრამ რეალურად არაფერი გააკეთა. სულთანს ხელს აძლევდა, რომ ირანელებს ჯარის ნაწილი საქართველოში გამოეგზავნათ, რითაც თავისთავად შემცირდებოდა ოსმალთა წინააღმდეგ მებრძოლი სამხედრო ძალის რაოდენობა. ეს ოსმალებს ბრძოლას გაუადვილებდა. ამიტომ იყო, რომ სულთანი გიორგი სააკაძეს ბრძოლის გაგრძელებას ურჩევდა. გიორგიმ სამცხე მალე დატოვა და ქართლში დაბრუნდა.

მანუჩარ III იძულებული გახდა სულთანს ხლებოდა და მორჩილება გამოეცხადებინა. ირან-ოსმალეთის ომის დროს სულთანი მოხარული იქნებოდა თუ ათაბაგი მის მხარეს დაიჭერდა. ამიტომ ამჯერად სულთანი მცირე „დათმობაზე“ წავიდა და მანუჩარს ქრისტიანობის უარყოფა არ მოსთხოვა, ისე დაამტკიცა ათაბაგად. უკან გამობრუნებული მანუჩარ III გზაში მისმა ბიძამ მოაწამვლინა.

1639 წელს ოსმალეთსა და ირანს შორის ზავი დაიდო. ზავის თანახმად, მთელი სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთს დარჩა. საქართველოს ტერიტორიის ერთი მესამედი დაიკარგა. სამცხე-საათაბაგოს ქართველებს მხოლოდ თავიანთი თავის იმედილა უნდა ჰქონოდათ. ისინი მარტოდმარტო აღმოჩნდნენ ოსმალეთის პირისპირ. ბრძოლა უთანასწორო იყო. მოსახლეობის ნაწილი ტოვებდა სამცხეს, ნაწილი იძულებული გახდა გამაჰმადიანებულიყო, გარკვეულმა ნაწილმა კი მაინც შეინარჩუნა მართლმადიდებლობა. ამ დროიდან იწყება კათოლიკობის გავრცელება სამცხე-საათაბაგოში. ოსმალები კათოლიკეებს უფრო ნაკლებად ავიწროებდნენ, ვიდრე მართლმადიდებლებს. ამიტომ ქართველების ერთმა ნაწილმა მაჰმადიანობის მიღებას გაკათოლიკება არჩია.

საქართველომ ველარ მოახერხა სამცხე-საათაბაგოს ძირძველი ქართული მიწების დაბრუნება. მიუხედავად ამისა, ქართველები არ წყვეტდნენ ბრძოლას ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.

6. კულტურა XVI-XVII საუკუნეებში

XVI-XVII საუკუნეები ერთ-ერთი უმძიმესი პერიოდია საქართველოს ისტორიაში. ქვეყანა პოლიტიკურად დაშლილი და დაქუცმაცებული იყო. ოსმალეთისა და ირანის აგრესიის შედეგად განყდა მოსახლეობის დიდი ნაწილი, მოიშალა ქვეყნის ეკონომიკა. ყოველივე ამან, ცხადია, იმოქმედა კულტურის განვითარებაზე.

ქართული კულტურის ისტორიაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1629 წელს პირველი ქართული ნაბეჭდი წიგნის გამოცემა. იტალიაში თეიმურაზ I-ის ელჩის ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის ინიციატივით დაიბეჭდა ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. ნიკიფორე რვა წლისა იყო, როდესაც იტალიაში გააგზავნეს სასწავლებლად. ის ბერძნულ სკოლაში მიაბარეს, სადაც აღიკვეცა კიდეც ბერად. ნიკიფორე უაღრესად განათლებული პიროვნება იყო. ფლობდა ფრანგულ, იტალიურ, ესპანურ, არაბულ, თურქულ ენებს. XVII საუკუნის 40-იან წლებში იყო იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის წინამძღვარი. დასახელებული იყო იერუსალიმის პატრიარქობის კანდიდატად.

1. **სწავლა-განათლებისა და კულტურის კერები.** განათლების მიღება ხდებოდა ოჯახებში ან ეკლესია-მონასტრებში. დიდი საგანმანათლებლო ცენტრები ამ დროს საქართველოში აღარ არსებობდა. XVII საუკუნეში საქართველოში მრავლად ჩამოდიოდნენ კათოლიკე მისიონერები. მათი მთავარი მიზანი კათოლიკობის პროპაგანდა და გავრცელება იყო. კათოლიკე მისიონერები აარსებდნენ თავიანთ სკოლებს, სადაც ასწავლიდნენ ქართულს, ლათინურს, იტალიურს და სხვა საგნებს. ნიჭიერ ახალგაზრდებს შემდგომში ევროპაში აგზავნიდნენ. კათოლიკე მისიონერების მიერ გახსნილი სკოლები ფუნქციონირებდა თბილისში, გორში, ქუთაისში. ზოგიერთი ქართველი ფეოდალი, როგორც ჩანს, თავიანთ შვილებს სასწავლებლად თავიდანვე უცხოეთში აგზავნიდა. თუმცა მათი რიცხვი მცირე იყო.

თბილისი კვლავ რჩებოდა კულტურის მძლავრ კერად. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კულტურული კერა ისევ გელათი იყო. გან-

საკუთრებით გაიზარდა მისი მნიშვნელობა მას შემდეგ, რაც იქ გადმოიტანეს აფხაზეთის კათოლიკოსის რეზიდენცია. კულტურული საქმიანობა მიმდინარეობდა საეპისკოპოსოსისა და სათავადოების ცენტრებშიც. ამ პერიოდში კიდევ განაგრძობს არსებობას ქართული მონასტრები იერუსალიმში და ათონის მთაზე, თუმცა ისინი უმძიმეს მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. განადგურდა ქართული კულტურის ცენტრები სამხრეთ საქართველოში.

2. ისტორიოგრაფია. XVI-XVII საუკუნეებში დაწერილი ისტორიული ხასიათის ნაწარმოებებიდან ჩვენამდე სულ რამდენიმე მოაღწია.

XVI საუკუნეში შეიქმნა საგვარეულო მატთანე, რომელიც მოგვითხრობს ჯაყელების შესახებ და ცნობილია როგორც „მესხური დავითნის ქრონიკა“. მასში აღწერილია, ძირითადად, სამცხე-საათაბაგოს ისტორია XVI საუკუნის 60-80-იან წლებში. აქვე მოიპოვება ცნობები საქართველოს სხვა კუთხეების შესახებაც. ავტორის ვინაობა უცნობია.

XVII საუკუნეში ირანში მოღვაწეობდა ქართველი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე. ფარსადანი როსტომ-ხანის კარზე აღიზარდა. როსტომმა, რომელიც ქართლში გამეფების შემდეგაც ტარულად ითვლებოდა, თავის ნაცვლად ამ თანამდებობაზე ფარსადანი გააგზავნა. ფარსადან გორგიჯანიძემ დაწერა საქართველოს ისტორია. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი თხზულების ბოლო ნაწილი, სადაც მოთხრობილია XVII საუკუნის ისტორია. ავტორი ხომ მის მიერ აღწერილი ბევრი ფაქტისა და მოვლენის თვითმხილველია. ამავე დროს, იგი იყენებს ირანელი ისტორიკოსების თხზულებებსაც. ფარსადან გორგიჯანიძის ნაშრომი საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი წყაროა.

XVII საუკუნის 30-40-იან წლებში, როსტომის მეუღლის მარიამ დედოფლის ბრძანებით გადაიწერა „ქართლის ცხოვრების“ კრებული. „ქართლის ცხოვრების“ ამ ნუსხას „მარიამისეული“

ენოდება. ეს კრებული XVII საუკუნის მეორე ნახევარში კიდევ ერთხელ გადაინერა უცნობი ავტორის მიერ.

3. ლიტერატურა. აღსანიშნავია მეფე-პოეტის თეიმურაზ I-ის მოღვაწეობა. მთელი ცხოვრება ირანის წინააღმდეგ მებრძოლი მეფის პოეზია გარკვეულწილად სპარსული ლიტერატურის გავლენას განიცდის. თეიმურაზის ერთ-ერთი უმთავრესი ნაწარმოებია ისტორიული ხასიათის პოემა „ნამება ქეთევან დედოფლისა“, რომელშიც აღწერილია კახეთზე თავსდამტყდარი უზედურება და დედამისის მონამებრივი აღსასრული. გარდა ამისა, თეიმურაზი ავტორია მთელი რიგი პოეტური ნაწარმოებებისა: „გაბაასება გაზაფხულისა და შემოდგომისა“, „თამარის სახე დავით გარეჯას“, „ანბანთქებანი“ და სხვ. თეიმურაზმა გადმოაქართულა სპარსული პოეზიის ცალკეული ნიმუშებიც.

ფეშანგი ხითარიშვილს ეკუთვნის ისტორიული ხასიათის პოემა „შაჰნავაზიანი“, რომელშიც აღწერილია ვახტანგ V-ის მოღვაწეობა.

XVII საუკუნეში კიდევ ერთი მეფე პოეტი მოღვაწეობდა. ეს იყო ვახტანგ V-ის ვაჟი არჩილი. არჩილის უმნიშვნელოვანესი ნაწარმოებია „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა“. მასში განხილულია XVII საუკუნის საქართველოში მიმდინარე მოვლენები. არჩილის კალამს ეკუთვნის ისეთი საინტერესო ნაწარმოებები, როგორიცაა: „გაბაასება კაცისა და სოფლისა“, „საქართველოს ზნეობანი“ და სხვა.

არჩილის დავალებით, თბილისის მიტროპოლიტმა იოსებ თბილელმა (სააკაძემ) დაწერა „დიდმოურავიანი“. მასში აღწერილია გიორგი სააკაძის ცხოვრება და მოღვაწეობა.

XVI-XVII საუკუნეებში იქმნებოდა „ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელებები, ხდებოდა ჩამატებანი თავად პოემის ტექსტშიც. ითარგმნებოდა სპარსული ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ძეგლები. აღსანიშნავია „ქილილა და დამანა“ (ეს არის არაკების კრებული, რომლის ძირითადი მოქმედი პერსონაჟია ორი ტურა – ქილილა და დამანა). ამ ნაწარმოებების თარგმნა პირველად

დაიწყო კახეთის მეფემ დავით I-მა. პოპულარული იყო „შაჰ-ნამეს“ ქართული თარგმანები („შაჰნამე“ ანუ „მეფეთა წიგნი“ არის მითოლოგიური გადმოცემების, ლეგენდებისა და ძველი ირანის მეფეების ცხოვრების ცალკეული ისტორიული ფაქტების კრებული).

4. **ხელოვნება.** XVI-XVII საუკუნეებში, ძირითადად, შემოსევებისა და ომების შედეგად დანგრეული ეკლესია-მონასტრებისა და ციხესიმაგრეების აღდგენა ხდებოდა, თუმცა მიმდინარეობდა ახალი მშენებლობებიც. აღსანიშნავია გრემის საქალაქო ანსამბლი. ქალაქში იყო საბაზრო მოედანი, ქულბაქები, აბანოები, სხვადასხვა შენობა-ნაგებობა. დღეს აქედან მხოლოდ ნანგრევებიღა შემორჩა. გადარჩა მთაზე აშენებული მთავარანგელოზის ეკლესია, რომელიც ზემოდან დაჰყურებდა გრემს.

მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ძეგლია არაგვის ერისთავთა რეზიდენცია ანანური. კომპლექსი, რომელიც შემოსაზღვრულია დიდი კოშკებიანი გალავნით, შედგება ორი ეკლესიისა და სამრეკლოსაგან. ამ პერიოდში აიგო: ახალი შუამთის მონასტერი, მჭადიჯვრის ეკლესია, ნინოწმინდისა და ანჩისხატის სამრეკლოები, როსტომის სასახლე. აშენდა ისეთი მნიშვნელოვანი თავდაცვითი ნაგებობა, როგორიცაა ქსნის ციხე.

ფრესკულ მხატვრობაში საკმაოდ დიდ ადგილს იკავებდა მეფეებისა თუ ცალკეული მთავრებისა და თავადების პორტრეტული გამოსახულებები (იმერეთის მეფეებისა გელათში, კახეთის მეფეებისა გრემში და სხვა). კვლავ გრძელდება ხელნაწერების შემკობა მინიატიურებით. ამ მხრივ აღსანიშნავია მამუკა თავაქარაშვილის მიერ მინიატიურებით შემკულ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი. მამუკა იმერეთის მეფის გიორგი III-ის მდივანი იყო. იგი ტყვედ ჩაუვარდა ლევან II დადიანს და ოდიშის მთავრის კარზე განაგრძო მოღვაწეობა. „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტიც მამუკამ გადანერა.

ქვეყანაში შექმნილი მძიმე ვითარების მიუხედავად, ქართული კულტურა კვლავ ვითარდებოდა.

თავი XI

საქართველო XVIII საუკუნეში

1. ქართლისა და კახეთის სამეფოები XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში

1. ქართლი ვახტანგის ჯანიშინობის დროს. 1703 წელს ქართლის ჯანიშინად (მმართველად) დანიშნულმა ვახტანგმა თავიდანვე ენერგიული ღონისძიებები გაატარა სამეფო ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით. მან ქვეყნის მართვას ჩამოაშორა ერეკლე I-ის მიერ დანიშნურებული მოხელეები და მათ ნაცვლად თავისი ერთგული პირები დანიშნა. ვახტანგი შესანიშნავად ხედებოდა, რომ ნებისმიერი ღონისძიების გატარება გაჭირდებოდა თუ არ ექნებოდა მხარდაჭერა ეკლესიის მხრიდან. 1705 წელს მოწვეულ საეკლესიო კრებაზე კათოლიკოს-პატრიარქად აირჩიეს ვახტანგის ძმა დომენტი.

სამეფო ხელისუფლების გაძლიერების მიზნით შეიქმნა „მცველთა ჯარი“, რომელიც თავადიშვილების, აზნაურებისა და მსახურებისაგან კომპლექტდებოდა. აღსანიშნავია, რომ ისინი ხელფასს სახელმწიფოსაგან იღებდნენ. „მცველთა ჯარი“, ძირითადად, თავადების ურჩობის აღსაკვეთად იყო შექმნილი.

მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გაატარა ვახტანგმა საკანონმდებლო სფეროში. მისი ბრძანებით საგანგებოდ შეაგროვეს სხვადასხვა სახის სასამართლო გადაწყვეტილებები, სიგელები, საბუთები და მათი გათვალისწინებით შეიქმნა „დასტურლამალი“. მასში დადგენილი იყო მოხელეების უფლება-მოვალეობანი, მინათმფლობელობის ფორმები, გადასახადების რაოდენობა და სხვა მრავალი პრაქტიკული საკითხი. ვახტანგის ბრძანებითვე შეკრიბეს ძველი ქართული და უცხოური (სომხური, ბერძნული, ებრაული) სამართლის წიგნები. თვითონ ვახტანგმა შეადგინა კა-

ნონთა კრებული - „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“, რომელიც მთელს საქართველოში მოქმედებდა.

1709 წელს ავღანეთში დაიღუპა ვახტანგის ბიძა, ქართლის მეფე გიორგი XI. იგი წარმატებით იბრძოდა აჯანყებული ავღანელების წინააღმდეგ. გიორგი XI-ს თან ახლდა ორი ათასი ქართველი. ავღანელთა ბელადმა გიორგის დანათესალება შესთავაზა და ნადიმზე მიიპატიჟა. გიორგი ენდო და მცირე რაზმით მივიდა მასთან. ავღანელებმა ქართლის მეფე თავისი მხლებლებითურთ ღალატით მოკლეს. გიორგი XI-ს მკერდზე ჩამოკიდებული ჯვარი ახსნეს და შაჰს გაუგზავნეს იმის დასტურად, თუ როგორი „ერთგული“ იყო გიორგი ირანის მბრძანებლისა. შაჰმა ქართლის მეფედ ვახტანგის ძმა ქაიხოსრო დანიშნა და ისიც ავღანელების წინააღმდეგ გააგზავნა. ქართლის ჯანიშინად კვლავ ვახტანგი დარჩა.

ამავე პერიოდში ვახტანგმა გადააყენა თბილისის ყიზილბაში ციხისთავები და მათ ნაცვლად ქართველები დანიშნა. ვახტანგმა კარგად შეარჩია დრო. დასუსტებული ირანის დაცვას ავღანელების შემოსევებისაგან ქართველები ხელმძღვანელობდნენ. ასეთ ვითარებაში შაჰი ყიზილბაში ციხისთავების შეცვლაზე რეაგირებას არ მოახდენდა.

ვახტანგმა 1709 წელს თბილისში დააარსა სტამბა. მანამდე, 1705 წელს, მოსკოვში არჩილმა დაბეჭდა „დავითნი“. თბილისში სტამბის დაარსების საქმეში ვახტანგს დიდი დახმარება გაუწია ანთიმოზ ივერიელმა. ბავშვობაში სამშობლოდან გატაცებული ანთიმოზი იერუსალიმის პატრიარქის კარზე მოხვდა და იქ აღიზარდა. როდესაც ვლახეთის მთავარმა იერუსალიმის პატრიარქს სთხოვა მისთვის გაეგზავნათ სასტამბო საქმის მცოდნე პირი, პატრიარქმა ანთიმოზი გააგზავნა. ანთიმოზმა რუმინეთში რამდენიმე სტამბა დააარსა, სადაც იბეჭდებოდა წიგნები რუმინულ, ბერძნულ, ძველ სლავურ და არაბულ ენებზე. აღსანიშნავია, რომ ანთიმოზი თავადვე ამკობდა მისსავე გამოცემულ წიგნებს მინიატურებითა და ილუსტრაციებით. ანთიმოზ ივერიელმა დიდი

გაელენა და სახელი მოიპოვა ვლახეთში და ვლახეთის მიტროპოლიტიც გახდა. იგი აქტიურად იბრძოდა რუმინეთის დამოუკიდებლობისათვის, მოითხოვდა, რომ მღვდელმსახურება რუმინულ ენაზე ყოფილიყო. რუმინეთის მართლმადიდებელმა ეკლესიამ ანთიმოზი წმინდანად შერაცხა. ანთიმოზ ივერიელმა საქართველოში გამოაგზავნა თავისი მოსწავლე მიხაილ იშტვანოვიჩი. თბილისის სტამბაში ვახტანგმა პირველად „სახარება“ დაბეჭდა.

სამი წლის მანძილზე თბილისში დაისტამბა 14 წიგნი. 1712 წელს თბილისის სტამბაში დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“. აღსანიშნავია, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ დაიბეჭდა ვახტანგის რედაქციითა და კომენტარებით.

1709 წელს ირანში გარდაიცვალა ერეკლე I. მის ნაცვლად შაჰმა კახეთის მეფედ ერეკლეს ძე დავით II (1709-1722) დანიშნა.

1711 წელს ყანდაარის (ქალაქი ავღანეთში) იერიშის დროს ბევრი ქართველი დაიღუპა, მათ შორის ქართლის მეფე ქაიხოსროც. ამჯერად შაჰმა თავისთან ვახტანგი დაიბარა. 1712 წელს ვახტანგი თავის ამაღლასთან ერთად ირანში გაემგზავრა. ვახტანგს თან ახლდა სულხან-საბა ორბელიანიც. ქართლის მეფედ დანიშვნისათვის მთავარი პირობა გამაჰმადიანება იყო. ვახტანგმა გამაჰმადიანებაზე უარი განაცხადა, შაჰმა იგი დაატყვევა. ქართლი შაჰმა ვახტანგის ძმას, გამაჰმადიანებულ იესეს გადასცა. იესე ვახტანგის საპირისპირო პოლიტიკას ატარებდა და ყოველმხრივ ცდილობდა შაჰისთვის ერთგულება დაემტკიცებინა. იესესთვის წინააღმდეგობის გაწევას ვახტანგის შვილი ბაქარი ცდილობდა.

ქართველი პოლიტიკოსები შეეცადნენ დახმარება ევროპაში ეპოვათ და იქნებ ის მაინც მოეხერხებინათ, რომ შაჰს ვახტანგი ქრისტიანი დაესვა ქართლის ტახტზე. ამ მისიით გაემგზავრა ევროპაში სულხან-საბა ორბელიანი. სულხან-საბა შეხვდა საფრანგეთის მეფე ლუი XIV-ს. ქართველი ელჩი სთხოვდა ლუი XIV-ს ირანში გაეგზავნა თავისი წარმომადგენელი, რომელიც ვახტანგის გათავისუფლების საკითხს მოაგვარებდა. სულხან-საბამ შემწეობა რომის პაპსაც სთხოვა. რომის პაპმა ლუი XIV-ს

მართლაც მისწერა წერილი, რომელშიც სთხოვა დახმარება აღმოეჩინა ვახტანგისთვის. ლუი XIV-ს საქართველო არ აინტერესებდა. ევროპის ქვეყნები ირანს თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირედ განიხილავდნენ. სულხან-საბა ორბელიანის ვიზიტამდე რამდენიმე წლით ადრე დაიდო სავაჭრო ხელშეკრულება საფრანგეთსა და ირანს შორის. ხელშეკრულება ორივე მხარეს აკმაყოფილებდა და ვახტანგის გამო ლუი XIV შაჰთან ურთიერთობას არ გაიფუჭებდა.

ვახტანგი მიხვდა, რომ დახმარებას ვერსაიდან მიიღებდა. თანაც იესეს მმართველობით შეწუხებული მოსახლეობა მხოლოდ მასზე ამყარებდა იმედს. 1716 წელს ვახტანგმა მოჩვენებით მიიღო მაჰმადიანობა და შაჰმა ვახტანგ VI ქართლის მეფედ დაამტკიცა, მაგრამ ირანში დატოვა. ქართლის გამგებლად ვახტანგ VI-ის ძე ბაქარი დაინიშნა.

2. ქართლი ვახტანგ VI-ის მეფობის უამს. 1719 წელს ვახტანგ VI ქართლში დაბრუნდა. ქვეყანა მძიმე მდგომარეობაში იყო. განსაკუთრებულ ზიანს აყენებდა ქართლსა და კახეთს დაღესტნელთა თავდასხმები.

ჯერ კიდევ ირანში ყოფნის დროს ვახტანგ VI-თან კავშირი დაამყარა რუსეთის მეფის პეტრე I-ის ელჩმა არტემ ვოლინსკიმ. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, ვახტანგ VI-სა და პეტრე I-ს შორის შეთანხმება დაიდო.

პეტრე I (1696-1725) თავიდანვე ენერგიულად შეუდგა მეფობას. მან თურქეთის წინააღმდეგ მოკავშირეების მოძებნისა და დასავლეთ ევროპის ტექნიკური და კულტურული მიღწევების გაცნობის მიზნით მოაწყო „დიდი ელჩობა“ ევროპაში. ელჩობაში რუსეთის მეფეს თან ახლდა მისი მეგობარი, არჩილ მეფის (ვახტანგ V-ის ძის) შვილი ალექსანდრე ბატონიშვილი. პეტრეს მითითებით ალექსანდრემ საარტილერიო საქმის შესწავლა დაიწყო. რუსეთში დაბრუნების შემდეგ ალექსანდრე დაინიშნა რუსეთის არმიის არტილერიის უფროსად. პეტრემ ევროპაში თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირე ვერ იპოვა. სამაგიეროდ,

მოკავშირეები იპოვა შვედეთის წინააღმდეგ. 1700 წელს რუსეთმა შვედეთის წინააღმდეგ ომი დაიწყო, რომელიც ცნობილია როგორც ჩრდილოეთის ომი. პირველსავე ბრძოლაში რუსეთმა სასტიკი მარცხი იწვნია. ტყვედ ჩავარდა ალექსანდრე ბატონიშვილი. რამდენიმე წლის შემდეგ მოხერხდა მისი გათავისუფლება, მაგრამ ტყვეობაში ჯანმრთელობაშერყეული ალექსანდრე გზაში გარდაიცვალა. განცდილი მარცხიდან პეტრემ სათანადო დასკვნები გამოიტანა – განახორციელა ადმინისტრაციული, სამხედრო, ეკონომიკური რეფორმები; 1703 წელს საფუძველი ჩაუყარა ქალაქ სანკტ-პეტერბურგს (წმინდა პეტრეს ქალაქს). რუსებმა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ბრძოლა მოიგეს. 1721 წელს რუსეთსა და შვეციას შორის დაიდო ზავი, რომლის მიხედვითაც რუსეთმა მოიპოვა გასასვლელი ბალტიის ზღვაზე. პეტრემ ბოლოს და ბოლოს „გაქრა ფანჯარა ევროპაში“. იმავე წელს პეტრემ იმპერატორის ტიტული მიიღო. რუსეთი იმპერიად გამოცხადდა. ამის შემდეგ პეტრემ გადაწყვიტა განემტკიცებინა თავისი პოზიციები აღმოსავლეთითაც – ხელში ჩაეგდო კასპიის ზღვისპირეთში გამავალი სავაჭრო გზები.

1722 წლის ზაფხულში პეტრემ კასპიის ზღვისპირეთში ლაშქრობა დაიწყო და ამის შესახებ ვახტანგ VI-ს აცნობა. ვახტანგმა დარბაზი შეკრიბა. გადასაწყვეტი იყო ერთი საკითხი: ჩაბმულიყვნენ თუ არა ქართველები ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობაში. დარბაზის წევრთა უმეტესობა წინააღმდეგი იყო. მათ ემინოდათ, რომ ქვეყანა მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა. ვახტანგ VI-მ არ გაიზიარა დარბაზის უმრავლესობის აზრი. მეფემ 40-ათასიანი ჯარი შეკრიბა და განჯასთან დაბანაკდა. აქ უნდა დალოდებოდა ვახტანგ VI რუსეთის იმპერატორს.

ამ დროს ირანი უმძიმეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ავღანელებმა ალყა შემოარტყეს ირანის დედაქალაქს ისპაანს. ავღანელებთან ბრძოლაში დაიღუპა ვახტანგის ძმა, რომელიც შაჰის გვარდიის სარდალი იყო. შაჰმა მის ადგილზე ვახტანგის შვილი ბაქარი დანიშნა და სასწრაფოდ დახმარება ითხოვა. ბაქარმა,

რომელიც არ ეთანხმებოდა მამის კავშირს პეტრესთან, შაჰის დასახმარებლად ჯარის შეკრება დაიწყო. ვახტანგ VI-მ ბაქარს შაჰის დახმარება აუკრძალა. ამანაც იქონია გარკვეული გავლენა იმაზე, რომ ისპაანი ავლანელებმა აიღეს.

აღსანიშნავია, რომ ზუსტად იმ დროს, როდესაც პეტრე I-მა ირანის წინააღმდეგ კასპიისპირეთში ლაშქრობა დაიწყო, ვახტანგ VI-ს მოკავშირეობა შესთავაზა ოსმალეთის სულთანმაც. ოსმალეთიც აპირებდა ირანის წინააღმდეგ ბრძოლის დაწყებას.

ასეთ რთულ საერთაშორისო ვითარებაში, ძალიან სწორი და ზუსტი გადაწყვეტილების მიღება იყო საჭირო. ვახტანგი გულწრფელად ენდობოდა პეტრე I-ს. რუსეთის იმპერატორს კი თავისი კონკრეტული მიზნები ჰქონდა და ქართლის სამეფოს ბედი არ აინტერესებდა. რუსებმა დაიკავეს დარუბანდი, მაგრამ შემდგომ ლაშქრობა აღარ გააგრძელეს. ვახტანგი განჯაში იდგა და პეტრეს ელოდა. ვახტანგ VI-მ ვერ გაბედა მარტო დაეწყო საომარი მოქმედებები. ქართლის გათავისუფლება ირანელთა ბატონობისგან იმხანად რუსეთის გეგმებში არ შედიოდა. რუსეთის წარმატებებმა შეაშფოთა ოსმალეთი. პეტრე I-ს რომ თავის დანაპირები აესრულებინა, მაშინ ომი უნდა დაეწყო ოსმალეთთან. ირანთან და ოსმალეთთან ერთდროული ომი რუსეთს დიდ სირთულეებს შეუქმნიდა.

პეტრე I-ის იმედად მყოფი ვახტანგ VI მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ირანის ახალმა შაჰმა ქართლის მეფობა ერკლე I-ის ძეს კონსტანტინეს გადასცა. გამაჰმადიანებული კონსტანტინე კახეთის მეფე გახდა, თავისი ძმის დავით II-ის გარდაცვალების შემდეგ. 1723 წელს კონსტანტინემ ლეკების დახმარებით თბილისი აიღო. მაგრამ მალე ქართლში ოსმალები შემოიჭრნენ. ოსმალებმა დაიკავეს თბილისი და მთელი ქართლი. დაიწყო „ოსმალობა“. ასეთ ვითარებაში 1724 წელს ვახტანგ VI 1200 კაცთან ერთად რუსეთში წავიდა. იმავე წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული ზავით რუსეთმა ცნო აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობა თურქეთის მიერ. პეტრე I-ს ვახტანგ VI-ის

მიღებაც არ სურდა. ვახტანგს პეტერბურგში ცივად ეპყრობოდნენ მანამ, სანამ კვლავ არ გართულდა რუსეთ-ირანის ურთიერთობები. ივანე ჯავახიშვილი ყოველივე ამის შესახებ წერდა: „ასე უკუღმართად დამთავრდა საქართველოსთვის რუსთა ხელმწიფის მიერ აღთქმული აღმოსავლეთის ქრისტიანთა მფარველობა. ჯერ თავის სასარგებლოდ ქართველთა ომში ჩათრევით და შემდეგ მტრის წინაშე უმწეოდ მიტოვებითა და მტრისთვის გაცემით, პეტრე დიდმა ისეთი უმადურობაც კი გამოიჩინა, რომ მის მიერვე მოტყუებული და გაუბედურებული მეფე ვახტანგისთვის შესაფერისი თავშესაფრისა და საცხოვრებელი ადგილის მიჩენა არ ჰნებავდა“.

3. ოსმალთა და ყიზილბაშთა. ქართლში გაბატონებულ ოსმალებს ვახტანგ VI-ის ძმა იესე ეახლა და მორჩილება აღუთქვა. დამპყრობლებმა იესე ქართლის მმართველად დანიშნეს. კახთა მეფემ კონსტანტინემ სცადა წინააღმდეგობა გაენია, რამდენჯერმე შეებრძოლა კიდეც ოსმალებს, მაგრამ მარცხი იწვნია. უპატრონოდ დარჩენილი ქვეყანა ლეკებს დარჩათ სათარეშოდ. ისინი არა მარტო კახეთს, არამედ ქართლსაც ესხმოდნენ თავს. დამპყრობლებმა ქართველებს ხარკის გადახდა დააკისრეს. მოსახლეობა ტოვებდა თავის საცხოვრებელ ადგილებს და გარბოდა. მინის დიდი ფართობები აღარ მუშავდებოდა. იდევნებოდა ეკლესია. აჯანყება ქართლის ხან ერთ კუთხეში იფეთქებდა, ხან მეორეში. 1732 წელს ოსმალებმა კახთა მეფე კონსტანტინე მოკლეს და კახეთის სამეფოს მმართველი გახდა მისი ძმა თეიმურაზ II.

ამასობაში ვითარება შეიცვალა ირანში. XVIII საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს ირანელთა სარდალი ნადირ-ხანი იწყებს აქტიურ ბრძოლას ავღანელთა წინააღმდეგ. მალე მან მოახერხა ავღანელთა განდევნა ირანიდან. XVIII საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში ნადირმა ოსმალეთიც დაამარცხა და აიძულა აღმოსავლეთ საქართველო დაეტოვებინა. ირანი რუსეთსაც დაუპირისპირდა და იძულებული გახდა ხელი აეღო პეტრე I-ის მიერ დაპყრობილ კასპიის ზღვისპირა ტერიტორიებზე. ნადირმა თა-

ვისთან დაიბარა ვახტანგ VI და ქართლის ტახტს შეჰპირდა. ვახტანგი ნადირს არ ეახლა. ვახტანგ VI 1737 წელს გარდაიცვალა ასტრახანში.

1735 წელს ერევანში მყოფმა ნადირმა თავისთან დაიბარა ქართლ-კახეთის თავადები, ქვეყანას კი ხარკი დააკისრა. „ოსმალობა“ „ყიზილბაშობამ“ შეცვალა. მალე ნადირ-ხანი ირანის შაჰი გახდა. 1737-1739 წლებში ნადირ-შაჰმა ინდოეთში ილაშქრა. ამ ლაშქრობაში მას თან ახლდა ერეკლე თეიმურაზ II-ის ძე. ერეკლე 15 წლისა იყო, როდესაც პირველი საბრძოლო ნათლობა მიიღო. მან ლეკთა მარბიელი რაზმების წინააღმდეგ ბრძოლაში უსარდლა ჯარს. ნადირ-შაჰს, მართალია, ერეკლე მძევლად ჰყავდა წაყვანილი, მაგრამ „პატარა კახმა“ დიდი გამოცდილება მიიღო ისეთ ნიჭიერ სარდალთან ყოფნით, როგორიც ნადირ-შაჰი იყო.

ნადირ-შაჰმა ქართლს დიდი გადასახადი დააკისრა. ანტიირანული აჯანყება წამოიწყო გივი ამილახორმა. ბრძოლის ბოლო ეტაპზე გივი ამილახორმა თურქეთსაც კი სთხოვა დახმარება. ჭკვიანი დიპლომატი თეიმურაზ II სხვანაირად ფიქრობდა ქართლისა და კახეთის შველას. იგი ნადირ-შაჰთან კარგ ურთიერთობას ამყარებდა. გივი ამილახორის წინააღმდეგ ბრძოლაც შაჰმა სწორედ თეიმურაზს დაავალა. იმავე წელს დამარცხებული და სურამის ციხეში აღყაშემორტყმული გივი ამილახორი თეიმურაზს დანებდა. 1744 წელს ნადირ-შაჰმა თეიმურაზი ქართლის, ხოლო მისი ძე ერეკლე კახეთის მეფედ დაამტკიცა. 1745 წლის 1 ოქტომბერს სვეტიცხოველში თეიმურაზ II ქრისტიანული წესით მეფედ აკურთხეს. 1632 წლის შემდეგ ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც ქართლის ტახტზე ქრისტიანი მეფე ავიდა.

2. ქართლ-კახეთი XVIII საუკუნის 40-70-იან წლებში

1. თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს მეფობა. ქართლში თეიმურაზის, ხოლო კახეთში ერეკლეს გამეფების შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველო ფაქტობრივად გაერთიანდა. მამა-შვილი ერთიან პოლიტიკას ატარებდა და შეთანხმებულად მოქმედებდა. ნადირ-შაჰი თურქეთს ეომებოდა. ქართლი და კახეთი ირანის მოკავშირეებად ითვლებოდნენ. ამის შედეგად გართულდა ურთიერთობა ახალციხის საფაშოსთან და გახშირდა დაღესტნელთა მარბიელი ლაშქრობები. დაღესტნელებს თურქეთი აქეზებდა. მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში თეიმურაზი და ერეკლე ყიზლბაშთა ჯარსაც იშველიებდნენ. თეიმურაზი ცდილობდა თავის სასიკეთოდ გამოეყენებინა ნადირ-შაჰის „კეთილგანწყობა“ მის მიმართ. თურქეთთან ომის დამთავრების შემდეგ ნადირ-შაჰმა გადასახადები გაუზარდა დაპყრობილ ქვეყნებს, მათ შორის ქართლსა და კახეთს. გადასახადების გაზრდას აჯანყებები მოჰყვა ირანის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში. აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიაზე არსებული სახანოების მმართველები თეიმურაზსა და ერეკლეს დაუკავშირდნენ. აჯანყების შემთხვევაში ისინი მოკავშირეობასა და თანადგომას სთავაზობდნენ მათ. ნადირ-შაჰმა იგრძნო ის საფრთხე, რომელიც დაემუქრებოდა თეიმურაზისა და ერეკლეს განდგომის შემთხვევაში და გადასახდელი ხარკის რაოდენობა შეუმცირა ქართლ-კახეთს. ამასთან ერთად, შაჰმა თავისთან დაიბარა ერეკლე II. თეიმურაზ II-მ შვილი საქართველოში დატოვა და თვითონ წავიდა ნადირ-შაჰთან. 1747 წელს შეთქმულებმა ნადირი მოკლეს და ირანში ჩასულ თეიმურაზს ტახტზე ახალი შაჰი დახვდა. ნადირის სიკვდილის შემდეგ ირანში ბრძოლა დაიწყო პირველობისათვის. შაჰობის ბევრი პრეტენდენტი გამოჩნდა, მაგრამ ვერც ერთი მათგანი დიდი ხნით ტახტის დაკავებას ვერ ახერხებდა. ერთი პერიოდი თეიმურაზის სიძე (ქალიშვილის ქმარი) ადილ-შაჰიც დაეუფლა ტახტს, მაგრამ მცირე დროით.

თეიმურაზ II კი თავის სასარგებლოდ ცდილობდა შექმნილი ვითარების გამოყენებას.

თეიმურაზ II-მ ირანში გამგზავრების წინ ქართლის მართვა-გამგეობა ერეკლე II-თან ერთად, ვახტანგ VI-ის ძმის იესეს შვილს აბდულა-ბეგსაც ჩააბარა. ამით თეიმურაზი ცდილობდა აერიდებინა კონფლიქტი მათ შორის, მაგრამ მისი ვარაუდი არ გამართლდა. აბდულა-ბეგმა ქართლის ტახტზე პრეტენზია განაცხადა და ერეკლეს დაუპირისპირდა. ერეკლემ დაამარცხა აბდულა-ბეგი. 1748 წელს ქართლმა და კახეთმა უკანასკნელად გადაუხადეს ხარკი ირანს (100 მეომარი და რამდენიმე ქალი გაუგზავნეს). ერეკლეს შეეძლო ეს ხარკიც არ გადაეხადა, მაგრამ თეიმურაზი ჯერ კიდევ ირანში იყო და შეიძლება მას სირთულეები შექმნოდა. 1749 წელს თეიმურაზი საქართველოში დაბრუნდა და ჩამოიტანა შაჰის სიგელი, რომლის მიხედვითაც ყაზახ-ბორჩალოს მხარე ქართლ-კახეთის კუთვნილება ხდებოდა. იმავე წელს ერეკლემ საბოლოოდ განდევნა ყიზილბაშური გარნიზონი თბილისიდან.

თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ის ძალუფლება და გავლენა სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა. თეიმურაზსა და ერეკლეს მფარველობა სთხოვეს და ფაქტობრივად მათი ვასალები გახდნენ: ერევნის, განჯისა და ნახიჩევანის ხანები. მამა-შვილმა ჭარის შემოერთებაც გადაწყვიტა. ჯერ ერთი, ჭარი ქართული ტერიტორია იყო და მეორეც, მისი დაკავებით დაღესტნელთა შემოსევების ალაგმვა გაცილებით გაიოლდებოდა. სამწუხაროდ, შაჰი-შარვანის ხანის აჯი-ჩალაბის ლალატის გამო, 1750 წელს ალაზნთან ქართველებმა მარცხი იწვნეს. ამასობაში თეიმურაზსა და ერეკლეს ახალი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდათ. ეს იყო სამხრეთ ადარბადაგანის (აზერბაიჯანის) მფლობელი აზატ-ხანი, რომელიც ირანის შაჰობაზეც კი აცხადებდა პრეტენზიას. აზატ-ხანმა კარგად იცოდა, რომ, თუ ის თეიმურაზსა და ერეკლეს დაიმორჩილებდა, გაცილებით გაუადვილდებოდა შაჰის ტახტის დაუფლება. 1751 წელს ყირბულახთან (ერევნის ახლოს) ერეკლემ სამი ათასი ქართველით აზატ-ხანის 18-ათასიანი ჯარი დაამარ-

ცხა. გამარჯვება ბრწყინვალე და შთამბეჭდავი იყო. აზატ-ხანმა ზავი ითხოვა.

1752 წელს განჯასთან ბრძოლაში აჯი-ჩალაბმა ქართველები კვლავ დაამარცხა. ამ მარცხმა თეიმურაზისა და ერეკლეს ავტორიტეტი შეარყია. სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასიაში მათი პირველობა საეჭვო გახდა. საჭირო იყო სასწრაფო, გადამწყვეტი ღონისძიებების გატარება. თეიმურაზმა და ერეკლემ რუსეთში დახმარების მისაღებად ელჩობა გააგზავნეს. იმავდროულად მეფეებმა ჩერქეზთა რაზმი დაიქირავეს. რუსეთმა დახმარებაზე ამჯერადაც თავი შეიკავა. მიუხედავად ამისა, სერიოზული მზადების შემდეგ 1752 წელსვე ერეკლემ სასტიკი მარცხი აგემა აჯი-ჩალაბს, მისი ლაშქარი მთლიანად განადგურდა. თეიმურაზმა და ერეკლემ კვლავ აღადგინეს თავიანთი გავლენა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში.

მიღწეული წარმატებების ფონზე გადაუჭრელი რჩებოდა „ლეკიანობის“ პრობლემა. დაღესტნელები სულ უფრო აძლიერებდნენ თარეშს. უფრო მეტიც, ისინი უკვე აღარ კმაყოფილდებოდნენ პატარ-პატარა მოთარეშე რაზმების თავდასხმებით და რამდენიმე სერიოზული ლაშქრობაც კი მოაწყვეს. 1754 წელს მჭადიჯვართან, ხოლო 1755 წელს ყვარელთან ერეკლე II-მ დაამარცხა ნურსალ-ბეგის მეთაურობით შემოჭრილი დაღესტნელები.

1758 წელს თეიმურაზ II-ს, ერეკლე II-სა და იმერეთის მეფე სოლომონ I-ს შორის ხელშეკრულება დაიდო ურთიერთდახმარების შესახებ.

მიუხედავად იმისა, რომ თეიმურაზმა და ერეკლემ მნიშვნელოვნად გააძლიერეს ქართლ-კახეთი, მოახერხეს უშუალო მოწინააღმდეგეების დამარცხება, ისინი შექმნილ მდგომარეობას სტაბილურად არ მიიჩნევდნენ. არ იყო გამორიცხული ირანის აგრესიის განახლება. ამ შემთხვევისთვის ქართლსა და კახეთს ძლიერი მოკავშირე სჭირდებოდა. ასეთად მამა-შვილს რუსეთი ეგულებოდა. 1760 წელს თეიმურაზ II პირადად გაემგზავრა რუსეთში. რუსეთის საიმპერატორო კარს მან საკმაოდ საინტე-

რესო გეგმა შესთავაზა. ქართველები საგანგებო ჯარით ირანში შეიჭრებოდნენ და შაჰად რუსეთისთვის მისაღებ კანდიდატს დას-
ვამდნენ. ამ დროს რუსეთი ევროპაში ომს აწარმოებდა და მთელი
ყურადღება ამ ომზე ჰქონდა გადატანილი. აღმოსავლეთის პრო-
ბლემები იმხანად რუსეთისათვის არ იყო აქტუალური. თეიმურა-
ზის გეგმა არ მიიღეს, თავად მეფე კი 1762 წელს პეტერბურგში
გარდაიცვალა. თეიმურაზ II ასტრახანში, ვახტანგ VI-ის გვერდით
დაკრძალეს.

მამის გარდაცვალების შემდეგ ქართლის სამეფო მემკვი-
დრეობით ერეკლე II-ს ეკუთვნოდა და 1762 წლიდან იგი გაერ-
თიანებული ქართლ-კახეთის მეფე გახდა.

**2. ქართლ-კახეთის სამეფო XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებ-
ში.** ხანგრძლივი ბრძოლა შაჰის ტახტისთვის ირანში ქერიმ-ხან
ზენდის გამარჯვებით დამთავრდა. ერეკლემ ქერიმ-ხანს დატყვე-
ვებული აზატ-ხანი გაუგზავნა (ეს უკანასკნელი ერეკლემ 1760
წელს შეიპყრო) და ამით ირანის გამგებლის კეთილგანწყობა და
ნდობა მოიპოვა. აზატ-ხანი თავადაც იბრძოდა ირანის შაჰობისა-
თვის და ქერიმ-ხანის ერთ-ერთი სერიოზული მეტოქე იყო.

ერეკლე II საკმაოდ მკაცრ საშინაო პოლიტიკას ატარებდა და
თავადების თვითნებობას ვერ ითმენდა. ერეკლეს მტკიცე ხელი
და მისი მკაცრი დამოკიდებულება თავადებისადმი ამ უკანას-
კნელთა უკმაყოფილებას იწვევდა. ქართლის თავადების ნაწილმა
მეფის წინააღმდეგ შეთქმულების მზადება დაიწყო. შეთქმულებს
ერეკლეს ნაცვლად ტახტზე ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილის პაა-
ტა ბატონიშვილის აყვანა უნდოდათ. შეთქმულება შემთხვევით
გამჟღავნდა 1765 წელს და მისი მონაწილენი შეიპყრეს. შეთქ-
მულთა გასასამართლებლად საგანგებო სხდომა მოიწვიეს. პაატა
ბატონიშვილი, ელიზბარ თაქთაქიშვილი, დავით აბდულა-ბეგის
ძე სიკვდილით დასაჯეს. თავად ციციშვილს ენა მოკვეთეს, ხო-
ლო ალექსანდრე ამილახვარს ცხვირი მოჭრეს და კოჭის ძარ-
ღები გადაუჭრეს. შეთქმულთა მკაცრი დასჯა იმით იყო განპი-
რობებული, რომ სასჯელი სამაგალითო ყოფილიყო მეფის ყველა
მონაწილემდგისათვის.

1768 წელს რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო. იმერეთის მეფე სოლომონ I თავისი ელჩის პირით რუსეთს სთხოვდა დახმარებას. რუსეთის საიმპერატორო კარი დაინტერესებული იყო იმერეთის ომში ჩაბმით. სოლომონ I მზად იყო ომში ჩაბმულიყო, ოღონდ აუცილებელ პირობად საქართველოში რუსეთის ჯარის გამოგზავნას ითხოვდა. რუსეთი დათანხმდა ამ მოთხოვნას. სოლომონი და ერეკლე ერთმანეთს შეხვდნენ. მეფეები ერთობლივ მოქმედებაზე შეთანხმდნენ. როდესაც საქართველოში ჯარს აგზავნიდა, რუსეთის საიმპერატორო კარს არ ანუხებდა არც ქართლ-კახეთისა და არც იმერეთის ბედი. რუსეთისთვის მთავარი იყო, რომ თურქეთს სერიოზული სირთულეები შექმნოდა კავკასიაში და, აქედან გამომდინარე, შეესუსტებინა თურქეთის არმიის ბრძოლისუნარიანობა მთავარ ფრონტზე – ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში. ეს კი, თავის მხრივ, რუსეთს ომს გაუადვილებდა. იმპერატორმა ეკატერინე II-მ საქართველოში გამოგზავნილი ჯარის სარდლად დანიშნა გენერალი ტოტლებენი.

ერეკლე და სოლომონი რუსეთის დახმარებით თურქების დამარცხებას იმედოვნებდნენ.

ერეკლემ ტოტლებენს ახალციხეზე ლაშქრობა შესთავაზა. ქართველებისა და რუსების გაერთიანებული ჯარი მართლაც დაიძრა ახალციხისაკენ, მაგრამ ანჟურის ციხესთან ტოტლებენმა მიატოვა ერეკლე და ქართლში დაბრუნდა (თავად გენერალი შემდგომში ამ გადაწყვეტილებას სურსათის ნაკლებობით ხსნიდა). მართალია, ერეკლე II-მ 1770 წელს 20 აპრილს ასპინძასთან სასტიკად დაამარცხა თურქებისა და დაღესტნელების გაერთიანებული ლაშქარი, მაგრამ მაინც იძულებული გახდა თავადაც ქართლში დაბრუნებულიყო. ამის მიზეზი ტოტლებენის საქმიანობა იყო. ის დაუკავშირდა ერეკლეს მონინალმდევგე თავადებს, დაიწყო ციხეების დაკავება და ხალხის დაფიცება რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე. როგორც ირკვევა ტოტლებენის ზრახვები უფრო შორსაც მიდიოდა. ტოტლებენს ერეკლე II-ის ტახტიდან გადაყენებაც კი ჰქონდა ჩაფიქრებული. გარკვეული

მიზეზების გამო, ბოლოს, გენერალმა ამ განზრახვაზე ხელი აიღო. საეჭვოა, რომ ტოტლებენის მთელი ეს საქმიანობა მხოლოდ მისი პირადი ინიციატივა ყოფილიყო.

რუსეთის ჯარის ყოფნამ საქართველოში არავითარი სარგებელი არ მოუტანა ერეკლეს. თუ არ ჩავთვლით იმას, რომ ქართველებმა უშუალოდ ნახეს რეგულარული ჯარი და შეიტყვეს, რა უპირატესობა ჰქონდა მას.

რეგულარული ჯარის შექმნის საშუალება ერეკლეს არ ჰქონდა, მაგრამ მეფემ საინტერესო გამოსავალი მოძებნა. 1774 წელს დანესდა **მორიგე ჯარი**. ქართლ-კახეთის სამეფოს ყველა მამაკაცი – არ ჰქონდა მნიშვნელობა იყო ის ბატონიშვილი, თავადი, აზნაური, გლეხი, ხელოსანი თუ სხვა ვინმე – ვალდებული იყო თავისი ხარჯით, წელიწადში ერთი თვით წასულიყო ჯარში. ამან საშუალება მისცა ერეკლეს, ყოველთვის მზად ჰყოლოდა 5 ათასი მოლაშქრე. „მორიგე ჯარმა“ განსაკუთრებით კარგი შედეგი გამოიღო დაღესტნელების მარბიელი ლაშქრობების წინააღმდეგ. „მორიგე ჯარის“ სარდალი და სულისჩამდგმელი ერეკლეს ძე **ლევანი** იყო, ამიტომ ერეკლესა და მთელი სამეფოსთვის დიდი დარტყმა იყო ლევან ბატონიშვილის უეცარი გარდაცვალება. ლევანი ძალიან ენერგიული და ჭკვიანი მოღვაწე იყო. იგი ყოველთვის მამის გვერდით იდგა და ბევრ სახელმწიფოებრივ მნიშვნელობის საკითხს აგვარებდა.

3. დასავლეთ საქართველოს

სამეფო-სამთავროები XVIII საუკუნეში

1. დასავლეთ საქართველო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. 1703 წელს ოსმალთა სულთნის ბრძანებით დიდი ჯარი შეიჭრა დასავლეთ საქართველოში. მათი მიზანი იყო ამ მხარის საბოლოო დამორჩილება. მართალია, ქართველები სასტიკი წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს, მაგრამ ძალები არათანაბარი

იყო. ოსმალებმა თითქმის მთლიანად დაიკავეს გურია, იმერეთი, სამეგრელო. მაგრამ სულთნის კარზე მომხდარი გადატრიალების გამო ჯარმა საომარი მოქმედებები შეწყვიტა და დასავლეთ საქართველო დატოვა. მართალია, დასავლეთ საქართველო გადარჩა სრულ დაპყრობას, მაგრამ მდგომარეობა მაინც მძიმე იყო. ომის შედეგად აოხრდა ქვეყანა. სასტიკი შინაომები მიმდინარეობდა იმერეთის სამეფოს ტახტის დასაკავებლადაც.

ასეთ ვითარებაში 1721 წელს იმერეთის ტახტზე ავიდა ალექსანდრე V. ალექსანდრე ვახტანგ VI-ის კარზე იყო აღზრდილი და მისი მხარდაჭრით სარგებლობდა. ალექსანდრეს გამეფებისთანავე, ოსმალებმა დაიკავეს შავი ზღვის მთელი აღმოსავლეთ სანაპირო. თურქეთის გარნიზონები იდგა: ბათუმში, ფოთში, სოხუმში და სხვ. ამის შედეგად დასავლეთ საქართველოს მოესპო გასასვლელი ზღვაზე. ქვეყნის შიდა რაიონებში ოსმალებს ეკავათ: ქუთაისის, ბაღდათის, შორაპნის ციხეები. ვახტანგ VI-ის რუსეთში გადახვეწამ დასავლეთ საქართველოში შექმნილ ვითარებაზეც იქონია გავლენა. ვახტანგი VI, გარდა იმისა, რომ უშუალოდ ეხმარებოდა ალექსანდრე V-ს, ამავე დროს, თავისი დიდი ავტორიტეტით ყოველთვის ახერხებდა მეფე-მთავართა შორის ურთიერთობის მოგვარებას.

ალექსანდრე V ცდილობდა მოკავშირეები მოეძებნა ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში და ამ მიზნით თავისი ელჩი გაგზავნა რუსეთში დახმარების სათხოვნელად, მაგრამ უარი მიიღო.

იმერეთში ძლიერი სამეფო ხელისუფლების შექმნა არ ხერხდებოდა და მეფე ურჩი ფეოდალების დამორჩილებას მათი დასაჩუქრებით ახერხებდა. ამ პოლიტიკის შედეგად მეფის კუთვნილი ციხეებისა და მიწების დიდი ნაწილი თავადების ხელში გადავიდა. 1752 წელს ალექსანდრე გარდაიცვალა და ტახტზე მისი ძე სოლომონ I ავიდა.

2. სოლომონ I (1759-1784). გამეფებისთანავე სოლომონმა აკრძალა „ტყვეთა სყიდვა“. ამის გამო მის წინააღმდეგ გამოვიდნენ მისივე ბიძები, საკუთარი ბაბუა და დედაც კი. მათ მოახერხეს

სოლომონის ტახტიდან ჩამოგდება. სოლომონ I-მა მალევე დაიბრუნა ტახტი. მეფემ ირგვლივ შემოიკრიბა წერილი თავადები და აზნაურები (წერეთლები, წულუკიძეები, აგიაშვილები და სხვა). სოლომონი შესანიშნავად ხვდებოდა, რომ ურჩი თავადების დასჯა ძნელი იქნებოდა, სანამ ქვეყანაში ოსმალთა გარნიზონები იდგა. მეფის ნებისმიერ მოწინააღმდეგეს ოსმალთა მხარდაჭერის იმედი ჰქონდა. ამავე დროს, ოსმალები ყოველმხრივ უწყობდნენ ხელს „ტყვეთა სყიდვას“. ამიტომ, უმთავრესი ამოცანა ოსმალების დამარცხება და მათი იმერეთიდან განდევნა იყო.

1757 წელს სოლომონ I-ის დასამორჩილებლად იმერეთში ოსმალთა დიდი ჯარი შემოვიდა. ოსმალთა ჯარის ძირითადი ნაწილი ხრესილის ველზე იყო დაბანაკებული. ბრძოლის დაწყების წინ სოლომონმა ჩაკეტა ფოთიდან, გურიიდან და ახალციხიდან მომავალი გზები, რათა ოსმალებს დახმარება არ მიეღოთ. 1757 წლის 14 დეკემბერს ქართველები შეტევაზე გადავიდნენ. ოსმალთა რიგებში ლევან აბაშიძე (სოლომონის ბაბუა) და როსტომ რაჭის ერისთავი იმყოფებოდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ბრძოლის დასაწყისში ოსმალებმა გარკვეული უპირატესობა მოიპოვეს, ქართველთა თავდადებამ თავისი გაიტანა. მტერმა სასტიკი მარცხი იწვნია. ლევან აბაშიძე ბრძოლის დროს მოკლეს.

1758 წელს ქართლის მეფე თეიმურაზ II-მ, კახეთის მეფემ ერეკლე II-მ და იმერეთის მეფემ სოლომონ I-მა ხელშეკრულება დადეს ურთიერთდახმარების შესახებ.

1759 წელს სოლომონ I-მა საგანგებო საეკლესიო კრება მოიწვია. კრების გადაწყვეტილებით დადგინდა, რომ „ტყვეთა სყიდვაში“ მონაწილე პირები სიკვდილით დაესაჯათ. ეკლესიამ მხარი დაუჭირა მეფის უმკაცრეს ღონისძიებებს, რადგან ქვეყანაში უმძიმესი ვითარება იყო და სხვა გამოსავალი არ ჩანდა.

სოლომონის მოღვაწეობა, რომელიც მიმართული იყო ქვეყნის გაძლიერებისაკენ, ცხადია, ოსმალეთის სულთანის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. ოსმალებმა ილაშქრეს იმერეთში და ქუთაისში მეფედ დასვეს სოლომონის ბიძაშვილი თეიმურაზი. სოლომონმა

დახმარებისთვის რუსეთს მიმართა, მაგრამ უშედეგოდ. მიუხედავად ამისა, როგორც კი ოსმალებმა ქვეყანა დატოვეს, სოლომონმა დაიბრუნა მეფობა. თეიმურაზი გაიქცა. სოლომონ I-ის მეთაურობით ქართველების უკომპრომისო ბრძოლის შედეგად 1767 წლის ხელშეკრულებით ოსმალეთი იმერეთს ცნობდა არა ვასალურ, არამედ მფარველობაში მყოფ სამეფოდ.

1768 წელს სოლომონმა საბოლოოდ დაამარცხა თავისი ბიძაშვილი თეიმურაზი და ციხეში გამოკეტა იგი. მეფემ როსტომ რაჭის ერისთავიც დაატყვევა და სასტიკად დასაჯა, მისი საერისთავო კი გააუქმა.

1768 წელს სოლომონ I-მა თავისი ელჩი მაქსიმე ქუთათელი გაგზავნა რუსეთში. მაქსიმეს ჩასვლა რუსეთში დაემთხვა რუსეთ-ოსმალეთის მორიგი ომის დაწყებას. რუსეთი დაინტერესებული იყო კავკასიაში ოსმალეთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედებებით, რის გამოც საქართველოში გენერალ ტოტლებენის მეთაურობით მცირერიცხოვანი ჯარის გამოგზავნა გადაწყდა. 1769 წელს ტოტლებენი უკვე იმერეთში იყო. ქართველებისა და რუსების ჯარმა შორაპნის ციხე აიღო. ამ დროს სოლომონს ცნობა მოუვიდა, რომ იმერეთში ოსმალები შეიჭრნენ და მათ დასახვედრად წავიდა. ტოტლებენი კი ქართლში დაბრუნდა. რუსები იმერეთში ხელახლა ასპინძის ბრძოლის შემდეგ გადავიდნენ. ტოტლებენი იმერეთშიც მხოლოდ თავისი მოსაზრებებით მოქმედებდა და სოლომონის რჩევებს არ ითვალისწინებდა. მალე ტოტლებენი რუსეთში გაიწვიეს. ახალმა სარდალმა არ გაითვალისწინა გაფრთხილება, რომ ზაფხულში ფოთისთვის ბრძოლების დაწყება არ შეიძლებოდა (კოლხეთის ქაოში ჯარი ვერ იბრძოლებდა) და სამხედრო მოქმედებები მაინც დაიწყო. ამის შედეგად უამრავი ჯარისკაცი ციებ-ციხელებით დაავადდა. 1772 წელს რუსეთის ჯარმა დატოვა იმერეთი და საერთოდ საქართველოც.

1774 წელს რუსეთ-ოსმალეთს შორის დადებული ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის თანახმად, რუსეთმა ცნო დასავლეთ საქართველოზე ოსმალეთის უფლებები, ოღონდ ოსმალეთს იმერეთიდან ხარკის აღებაზე უარი უნდა ეთქვა.

1778 წელს სოლომონს აუჯანყდა თავისივე შვილი ალექსანდრე. მეფემ აჯანყება ჩაახშო. ამ მოვლენიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ ალექსანდრე გარდაიცვალა.

ოსმალეთი არ წყვეტდა ცდებს მთელი დასავლეთ საქართველოს დასამორჩილებლად. 1780 წელს ოსმალები აფხაზეთის მხრიდან ოდიშში შეიჭრნენ. დადიანს სოლომონიც მიეხმარა და რუხის ციხესთან ქართველებმა დაამარცხეს მტერი. ამის შემდეგ ოსმალებმა შეტევის მიმართულება შეცვალეს და აჭარა-გურიის მხრიდან დაემუქრნენ იმერეთს. მეფემ საპასუხო ღონისძიებების გატარება გადაწყვიტა და ლაშქრობის მზადება დაიწყო. ქართველებმა დაიკავეს ქობულეთის მხარე და ბათუმამდე მივიდნენ, მაგრამ უკან დაბრუნებისას ჩასაფრებულ მტერს წააწყდნენ. მხოლოდ ქართველთა თავდადებამ იხსნა მეფე ტყვეობისაგან.

1784 წელს სოლომონ I გარდაიცვალა. მეფე გელათში დაკრძალეს.

სიკვდილამდე ერთი წლით ადრე სოლომონ I-მა თავის მემკვიდრედ ძმისშვილი დავით არჩილის ძე გამოაცხადა. დავითი, ამავე დროს, ერეკლეს შვილისშვილიც იყო (დავითის დედა ელენე ერეკლეს ასული იყო). სოლომონის გარდაცვალების დროს დავით არჩილის ძე 12 წლის იყო და ბაბუასთან იზრდებოდა. ამით ისარგებლა სოლომონ I-ის ბიძაშვილმა დავით გიორგის ძემ და იმერეთის თავადების გარკვეული ჯგუფის მხარდაჭერით იმერეთის სამეფო ტახტი დაიკავა.

4. ქართლ-კახეთის სამეფო XVIII საუკუნის 80-90-იან წლებში

1. გეორგიევსკის ტრაქტატი. XVIII საუკუნის 80-იანი წლების დამდეგისათვის რუსეთმა ფაქტობრივად გადაწყვიტა ყირიმის სახანოს შეერთების საკითხი და მთელი ძალები მობილიზებულ იქნა შავი ზღვის აუზში გაბატონებისათვის. აშკარად გამოიკვეთა

რუსეთის ინტერესები კავკასიაშიც. სამხრეთ კავკასიის დაუფლებისათვის მებრძოლ ოსმალეთსა და ირანს რუსეთიც შეემატა. ამ სამ სახელმწიფოს შორის რუსეთი აშკარად ყველაზე ძლიერი იყო. ცხადი ხდებოდა, რომ ვერც ოსმალეთი და ვერც ირანი მას წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ. ერეკლე II ყოველივე ამას, რა თქმა უნდა, ხედებოდა. იგი ცდილობდა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა რუსეთის სწრაფვა სამხრეთ კავკასიისაკენ. შექმნილ ვითარებაში აშკარა პრორუსული საგარეო პოლიტიკის გატარება გარკვეულ საშიშროებასთან იყო დაკავშირებული. მართალია, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთიცა და ირანიც საგრძნობლად დასუსტებულები იყვნენ, მაგრამ ჯერ კიდევ შესწევდათ იმის ძალა, რომ მძიმე და სერიოზული დარტყმა მიეყენებინათ საქართველოსთვის. მით უმეტეს, რომ თავად საქართველო უმძიმეს მდგომარეობაში იყო. მთელი საქართველოს მოსახლეობა 700-800 ათას კაცს არ აღემატებოდა. ერი ფიზიკური განადგურების საფრთხის წინაშე იდგა. ასეთ პირობებში ძლიერი მფარველის ძებნა სრულიად ბუნებრივი ჩანდა. ირანისა და ოსმალეთის მფარველობაზე ფიქრიც არ შეიძლებოდა. ქართველებს ამ ქვეყნებთან ურთიერთობის მწარე და ხანგრძლივი გამოცდილება ჰქონდათ. შექმნილ ვითარებაში, როდესაც ევროპიდან დახმარების იმედი ამოიწურა, რჩებოდა მხოლოდ რუსეთი.

რუსეთი, თავის მხრივ, მოხარული იქნებოდა, თუ სამხრეთ კავკასიაში პლაცდარმს შეიქმნიდა და უბრძოლველად გადმოლახავდა კავკასიონის ქედს. ორმხრივი დაინტერესება აშკარა იყო, მაგრამ რუსეთს სურდა საქმე ისე წარმოეჩინა, რომ ხელშეკრულების დადების ინიციატორი ერეკლე II ყოფილიყო. ამიტომ 1782 წელს რუსებისვე რჩევით, ერეკლემ ოფიციალური თხოვნით მიმართა ეკატერინე II-ს ქართლ-კახეთის სამეფოს მფარველობაში მიღების შესახებ. შემუშავდა ხელშეკრულების (ტრაქტატის) პროექტი, რომლის ტექსტი ეკატერინე II-მ და ერეკლე II-მ მოინონეს. 1783 წლის 24 ივლისს ჩრდილოეთ კავკასიის ციხესიმაგრე გეორგიევსკში ტრაქტატს ხელი მოაწერეს: რუსეთის

მხრიდან – პავლე პოტიომკინმა, ხოლო ქართლ-კახეთის მხრიდან – იოანე მუხრანბატონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ. გეორგიევსკის ტრაქტატით ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის მფარველობაში შევიდა. ტრაქტატის პირობების თანახმად:

ქართლ-კახეთის მეფეს ამტკიცებდა რუსეთის იმპერატორი; რუსეთი არ ერეოდა ქართლ-კახეთის საშინაო საქმეებში;

საგარეო ურთიერთობები ქართლ-კახეთის მეფეს უნდა შეეთანხმებინა რუსეთთან.

საიდუმლო მუხლების თანახმად, ქართლ-კახეთში უნდა მდგარიყო რუსეთის ორი ბატალიონი და 4 ზარბაზანი, ომის შემთხვევაში კი გამოიგზავნებოდა დამატებითი ძალები. ასევე რუსეთი ეცდებოდა დაებრუნებინა მტრისაგან მიტაცებული ქართული მიწები.

1784 წლის 24 იანვარს ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელს ხელი მოაწერა ერეკლე II-მ. ეს ნიშნავდა ტრაქტატის რატიფიკაციას. ტრაქტატის რატიფიკაცია მოახდინა ეკატერინე II-მაც.

ერეკლე II იმედოვნებდა, რომ რუსეთის დახმარებით სამეფო ხელისუფლებას განამტკიცებდა, ლეკთა თარეშს აღკვეთდა, ქვეყანა ირანისა და ოსმალეთისგანაც საიმედოდ იქნებოდა დაცული და ბოლოს და ბოლოს, საქართველოს გააერთიანებდა. მაგრამ ერეკლე ცდებოდა. რუსეთს, ისევე როგორც საქართველოს დაპყრობის მსურველ ყველა ქვეყანას, არ სჭირდებოდა ერთიანი და ძლიერი საქართველო. რუსეთს სჭირდებოდა სუსტი ქვეყანა, რომელსაც მის იქით გზა არ ექნებოდა.

გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებას ქართლ-კახეთის მეზობელი მაჰმადიანური სახანოები თავიდანვე შიშით შეხვდნენ. მალე ეს შიში აგრესიით შეიცვალა. ტრაქტატის დადებამ ყველას დაანახა, რომ ერეკლე რუსეთის მოკავშირე იყო. სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის გამოჩენა ხელს არ აძლევდა არა მარტო ოსმალეთსა და ირანს, არამედ ევროპის დიდ სახელმწიფოებს – ინგლისსა და საფრანგეთს.

რუსეთს რომ პატიოსნად შეესრულებინა თავისი ვალდებულებები, შეიძლება საშიშროება ნაკლები ყოფილიყო, მაგრამ

იგი ქართლ-კახეთის სამეფოს დაცვას არ აპირებდა. ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „1783 წლის ხელშეკრულებას საქართველოსთვის სარგებლობა არა მოუტანია რა, ზიანი კი – აუარებელი. პოლიტიკური მდგომარეობა გაუმჯობესების მაგიერ საშინლად გაუარესდა. ხმა ამ ხელშეკრულებასა და რუსეთის სახელმწიფოს მფარველობას დიდი ჰქონდა, საქმით კი ძალიან მცირედი იყო ის დახმარება, რომელიც რუსეთის მხრით საქართველოს აღმოეჩინა“.

ერეკლეს განუდგნენ ძველი მოკავშირეებიც კი (მაგალითად, შუშის ხანი). რუსეთის ორი ბატალიონი და 4 ზარბაზანი კი საკმარისი არ იყო იმ ძალების მოსაგერიებლად, რომლებიც საქართველოს დაემუქრა.

2. ქართლ-კახეთის სამეფო XVIII საუკუნის 80-90-იან წლებში. პირველი სერიოზული დარტყმა, რომელიც ქართლ-კახეთის სამეფომ გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შემდეგ მიიღო, დაღესტნელთა შემოსევა იყო. 1785 წელს ომარ-ხანის წინამძღოლობით დაღესტნელთა ლაშქარი ქართლ-კახეთს შემოესია. რუსეთმა რეალური დახმარება არ აღმოუჩინა ერეკლე II-ს. ქართლ-კახეთის მეფემ ომარ-ხანს, ფაქტობრივად, ხარკის გადახდა აღუთქვა და ამ გზით სცადა ქვეყნის უსაფრთხოების მოპოვება.

ერეკლე II მიხვდა, რომ რუსეთის იმედად ყოფნა არ შეიძლებოდა და საკუთარი ძალებით სცადა ვითარების გამოსწორება. ერეკლე შეეცადა რუსეთის გარდა სხვა მოკავშირეებიც მოედებნა. ქართლ-კახეთის მეფემ ელჩი გააგზავნა ეგვიპტეში, სადაც ძალაუფლება იმ დროს ქართველი მამლუქი ბეგების ხელში იყო. მამლუქებმა სიხარულით მიიღეს ერეკლეს ელჩი, მაგრამ რეალური დახმარება ვერ აღმოუჩინეს ქართლ-კახეთს. ამ დროს ერეკლემ სამშვიდობო ხელშეკრულება დადო ახალციხის ფაშასთან. ქართლ-კახეთის მეფის წარგზავნილი დიდი პატივით მიიღო ირანის შაჰის ტახტისათვის მებრძოლმა ალა-მაჰმად-ხანმაც. თუმცა ცხადი იყო, რომ რაც უფრო ძლიერდებოდა იგი, მით უფრო აგრესიული ხდებოდა მისი დამოკიდებულება ქართლ-კახეთისადმი.

1786 წელს გაიმართა თათბირი, რომელზეც სცადეს საგარეო ორიენტაციის გადასინჯვა, მაგრამ საგარეო კურსის შეცვლა არ მოხდა. პრორუსული ორიენტაციის შეცვლა მკვეთრად გაამწვავებდა ურთიერთობას რუსეთთან და არც ოსმალეთი და ირანი ენდობოდნენ უკვე ერეკლეს.

1787 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის ომი. იმავე წელს რუსეთმა ქართლ-კახეთიდან ჯარი გაიყვანა. ჯარის გაყვანა რუსეთმა იმით ახსნა, რომ თითქოს ეს საშუალებას მისცემდა ქართლ-კახეთს მოეგვარებინა ურთიერთობა მეზობლებთან.

1789 წელს დავით არჩილის ძესა და დავით გიორგის ძეს შორის მიმდინარე ბრძოლისაგან დაღლილი და თავმოებურებული იმერეთის სამეფოს წარმომადგენლები თბილისში ჩამოვიდნენ და ერეკლეს იმერეთის შეერთება შესთავაზეს. მეფემ დარბაზი მოიწვია ამ უმნიშვნელოვანესი საკითხის გადასაწყვეტად. დარბაზის უმეტესობა იმერეთის შეერთების მომხრე იყო. ორდღიანი განხილვის შემდეგ ერეკლემ განაცხადა, რომ ის ვერ შემოიერთებდა იმერეთის სამეფოს და ვერ წაართმევდა ტახტს თავის შვილიშვილს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ იმერეთი ოსმალეთის გავლენის სფერო იყო და მისი შემოერთება გაამწვავებდა ერეკლე II-ის ურთიერთობას ოსმალეთთან. 1789 წელს იმერეთში დავით არჩილის ძე გაამეფეს, რომელიც სოლომონ I-ის პატივსაცემად სოლომონ II-დ იწოდდა.

1790 წელს ერეკლე II-ის მდივნის სოლომონ ლიონიძის ძალისხმევით დაიდო „ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართა“. ამ ხელშეკრულებით იმერეთის მეფე სოლომონ II, სამეგრელოს მთავარი გრიგოლ დადიანი და გურიის მთავარი სვიმონ გურიელი აღიარებდნენ ერეკლეს უპირატესობას და მასვე ანდობდნენ რუსეთთან ურთიერთობის მოგვარებას, თუმცა არ უერთდებოდნენ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატს.

XVIII საუკუნის 90-იან წლებში ერეკლე II-მ ორი ბრძანება გამოსცა, რომლებმაც საკმაოდ გაართულა ვითარება ქვეყნის შიგნით. 1791 წელს ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ მიღე-

ბული კანონის მიხედვით, მეფობა უნდა გადასულიყო ძმიდან ძმაზე. კანონი უფლებას აძლევდა ერეკლეს ყველა ვაჟს მეფობა მოეთხოვა. ეს კი სამეფოში მუდმივი არეულობის მიზეზი იქნებოდა. მეორე ბრძანებით მეფემ საუფლისწულოები გამოუყო თავის ვაჟებს. ასეთი საუფლისწულო ექვსი იყო. ამით ფაქტობრივად დაიშალა ქართლ-კახეთის სამეფოს ერთიანობა, რადგან ბატონიშვილები საუფლისწულოებში ჩაიკეტნენ და აღარავის ემორჩილებოდნენ.

ქართლ-კახეთს კი რეალური საფრთხე ემუქრებოდა ალა-მაჰმად-ხანის მხრიდან. ალა-მაჰმად-ხანი ერეკლესგან უკვე რუსეთთან ურთიერთობის სრულ განწყვეტას მოითხოვდა. ის, რომ ალა-მაჰმად-ხანი ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ გამოილაშქრებდა, ცხადი იყო. ერეკლე დახმარებას სთხოვდა რუსეთს. რუსეთი მას აიძულებდა, მაგრამ ჯერ არ აგზავნიდა. რუსეთი რომ ქართლ-კახეთს არ დაეხმარებოდა, ეს ალა-მაჰმად-ხანმაც იცოდა. რუსეთს ხელს აძლევდა ერეკლეს მარცხი, რადგან დამარცხებულ მეფეს რუსეთის გარდა სხვა გზა არ ექნებოდა. 1795 წლის სექტემბერში ალა-მაჰმად-ხან ყაჯარი თბილისისკენ დაიძრა. 10 სექტემბერს სოღანლულთან ბრძოლაში ირანელები დამარცხდნენ. ალა-მაჰმად-ხანი უკან გაბრუნებასაც კი აპირებდა, მაგრამ მას მოღალატეებმა შეატყობინეს, რომ ერეკლეს მცირერიცხოვანი ჯარი ჰყავდა. 11 სექტემბერს კრწანისის ბრძოლაში 5 ათასმა ქართველმა სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართა 35 ათას ირანელს. ეს ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული ბრძოლა იყო ქართველი ერის ისტორიაში. რიცხოზობრივმა უპირატესობამ თავისი გაიტანა. ქართველები დამარცხდნენ. 75 წლის ერეკლე ბრძოლის ველიდან ძალით გაიყვანეს შვილიშვილებმა. ქართლ-კახეთის ბედი გადაწყდა. დამარცხებულ ერეკლეს რუსეთთან ურთიერთობაზე უარის თქმა არაფრით აღარ შეეძლო.

ალა-მაჰმად-ხანმა თბილისი აიღო და საშინლად ააოხრა. 1796 წელს რუსებმა, ვითომდა ალა მაჰმად-ხანის „დასჯის“ მიზნით, ლაშქრობა მოაწყვეს ირანის წინააღმდეგ. ამ შემთხვევაში

რუსეთს სურდა განემტკიცებინა თავისი პოზიციები კავკასიაში. ეკატერინე II-ის გარდაცვალების გამო ლაშქრობა შეწყდა და რუსეთის ჯარი უკან გაბრუნდა. კრწანისის ბრძოლაში განცდილმა მარცხმა მძიმედ იმოქმედა ერეკლე II-ზე. ალა-მაჰმად-ხანის წასვლის შემდეგ მეფე თბილისშიც აღარ დაბრუნებულა. იგი თელავში გადავიდა, სადაც გარდაიცვალა კიდეც 1798 წლის 11 იანვარს. ერეკლე II სვეტიცხოველში დაკრძალეს.

3. ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება. ერეკლე II-ს გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტი მისმა ძემ გიორგი XII-მ დაიკავა. გიორგი გამეფებისას უკვე ავადმყოფი იყო. გიორგის მამის სიცოცხლეშივე რთული ურთიერთობა ჰქონდა თავის ნახევარძმებთან. ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ კი ეს დამოკიდებულება კიდევ უფრო დაიძაბა. ბატონიშვილები საუფლისწულოებში ჩაიკეტნენ და მეფეს არ ემორჩილებოდნენ. გიორგი XII-მ სცადა მათი დამორჩილება, მაგრამ ვერ მოახერხა. ქართველი თავადები და აზნაურები, ძირითადად, ორ ჯგუფად დაიყვნენ. ერთნი მხარს უჭერდნენ გიორგი XII-ის ძეს დავითს, მეორენი კი – ერეკლე II-ის ძეს იულონს.

1799 წელს ქართლ-კახეთში რუსეთის ჯარის ერთი პოლკი შემოვიდა გენერალ ლაზარევის მეთაურობით. ამ ჯარს ჩამოჰყვა რუსეთის ოფიციალური წარმომადგენელი გიორგი XII-ის კარზე – კოვალენსკი.

გიორგი XII-ის მთავარი საზრუნავი ის იყო, რომ ტახტი მის შთამომავლობას დარჩენოდა და მეფობა არ გადასულიყო მის ძმებზე. რუსეთი, რომელიც შესანიშნავად იყო ინფორმირებული ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე მიმდინარე მოვლენების შესახებ, კარგად იყენებდა ერეკლეს შვილებს შორის არსებულ დაპირისპირებას. რუსეთის იმპერატორმა პავლე I-მა დააკმაყოფილა გიორგი XII-ის თხოვნა და ტახტის მემკვიდრედ მისი ძე დავითი დაამტკიცა. ამ ამბავმა გიორგის ძმების აღშფოთება გამოიწვია.

გიორგი XII-მ ეიწრო წრესთან თათბირის შემდეგ გადაწყვეტილება მიიღო შეეცვალა ტრაქტატის გარკვეული მუხლები.

კერძოდ, უფლება მიეცა რუსეთისათვის ჩარეულიყო ქართლ-კახეთის სამეფოს საშინაო საქმეებში. ამის სანაცვლოდ, მეფე გიორგი XII რუსეთისაგან გარანტიას ითხოვდა, რომ მეფობა მის შთამომავლობას დარჩებოდა. ეს გადაწყვეტილება თავად დავით გიორგის ძისათვისაც კი არ იყო ცნობილი.

გიორგი XII-ის მცდელობას უკვე აღარც ჰქონდა მნიშვნელობა. რუსეთის საიმპერატორო კარზე ყველაფერი გადაწყვეტილი იყო. 1800 წლის 18 დეკემბერს პავლე I-მა ხელი მოაწერა მანიფესტს, რომლის მიხედვითაც ქართლ-კახეთის სამეფო უქმდებოდა და აღმოსავლეთ საქართველო უშუალოდ რუსეთის შემადგენლობაში შედიოდა. ათი დღის შემდეგ, 1800 წლის 28 დეკემბერს გიორგი XII გარდაიცვალა. ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე სვეტიცხოველში დაკრძალეს.

გიორგი XII-ის გარდაცვალებისთანავე გენერალმა ლაზარე-ვმა შეკრებილ თავადებს განუცხადა, რომ ქვეყნის შემდგომ ბედს რუსეთის იმპერატორი გადაწყვეტდა. მომავალი მეფის საკითხს გენერალი საერთოდ არ შეხებია. ლაზარევის სიტყვას მისი თარჯიმანი თარგმნიდა, მაგრამ იქვე მდგარმა სოლომონ ლიონიძემ თავადებს განუცხადა: გენერალი დავით გიორგის ძეს მეფობას ულოცავსო. ამის გამო სოლომონ ლიონიძემ მკაცრი შენიშვნა მიიღო, რომ არ ჩარეულიყო იმ საქმეში, რაც მას არ ეხებოდა. შეკრების დამთავრების შემდეგ სოლომონ ლიონიძე დააპატიმრეს. მან გაქცევა მოახერხა და თავი იმერეთს შეაფარა.

ამასობაში, 1801 წლის 18 იანვარს რუსეთში პავლე I-ის მანიფესტი გამოქვეყნდა.

ქართლ-კახეთის სამეფოს დროებით გამგებლად დავით გიორგის ძე დაინიშნა. 1801 წლის მარტში შეთქმულებმა მოკლეს რუსეთი იმპერატორი პავლე I (შეთქმულთა ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე იყო რუსეთის არმიის მომავალი გენერალი ვლადიმერ იაშვილი). ახალმა იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა კავკასიის ხაზის უფროსს გენერალ კნორინგს დაავალა გაერკვია ვითარება ქართლ-კახეთის სამეფოში. კნორინგი ჩამოვიდა

თბილისში, სამეფოს გამგებლობიდან გადააყენა დავით გიორგის ძე და ქვეყნის მმართველად გენერალი **ლაზარევი** დანიშნა. კნორინგმა „შეისნავლა“ ვითარება ქართლ-კახეთში და თავისი დასკვნა რუსეთის **სახელმწიფო საბჭოს** გააცნო. კნორინგის აზრით, ქართლ-კახეთს დამოუკიდებლად არსებობა არ შეეძლო.

ალექსანდრე I-ის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით, ქართლ-კახეთის სამეფო გაუქმდა და აღმოსავლეთ საქართველო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა. ეს მანიფესტი მხოლოდ 1802 წლის 12 აპრილს წაუკითხეს სიონის ტაძრის ეზოში შეკრებილ ალყაშემორტყმულ ქართველებს.

რუსეთმა ფაქტობრივად უბრძოლველად მოახერხა ის, რასაც ბრძოლით ვერ ახერხებდნენ ირანი და ოსმალეთი. მან თითქმის ყოველგვარი გართულების გარეშე გააუქმა ქართლ-კახეთის სამეფო.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება როგორც ქვეყნის შინაგანი სისუსტის, ასევე არახელსაყრელი საერთაშორისო ვითარების შედეგი იყო.

ქართველი ერი არასდროს შეჰგუებია თავისუფლების დაკარგვას. გრძელდებოდა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის.

5. სოციალური და ეკონომიკური ვითარება XVI-XVIII საუკუნეებში

1. **სოციალური ვითარება.** საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ წარმოქმნილ სამეფო-სამთავროებში თითქმის ერთნაირი სოციალური ვითარება იყო. ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოების სათავეში მეფეები იდგნენ **ბაგრატიონთა** საგვარეულოდან. სამეფოს ცხოვრებაში დიდ როლს თამაშობდნენ **დედოფალი** და **მეფის შვილები (ბატონიშვილები)**. ოდიშის, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროების სათავეში **დადიანები, გურიელები** და **შარვაშიძეები** იდგნენ.

XVI-XVIII საუკუნეები სათავადოების არსებობის პერიოდია. სათავადოს სათავეში თავადი იდგა. თავადის მოვალეობაში შედიოდა: სათავადოს მართვა-გამგეობა, საგადასახადო სისტემის ორგანიზება, ყმა-მამულის ყიდვა-გაყიდვა, ურთიერთობა მეფესა და სხვა თავადებთან. თითოეულ სათავადოს ჰქონდა თავისი საგვარეულო ნიშანი. თავადის გარდაცვალების შემთხვევაში საგვარეულოს წევრები მეფეს მიაართმევდნენ ამ ნიშანს. მეფე ნიშანს ახალ თავადს გადასცემდა. თავადის სახლში ხდებოდა ხოლმე გაყრა. ამ შემთხვევაში ყმა-მამული იყოფოდა. გაყრა ეს უკიდურესი ნაბიჯი იყო. ცდილობდნენ, საქმე გაყრამდე არ მიეყვანათ და სახლიკაცებს შორის წინააღმდეგობები სხვაგვარად გადაეჭრათ.

სათავადოების ურთიერთდამოკიდებულება განპირობებული იყო მათი პირადი ინტერესებით. სათავადოები ხან ერთმანეთს ებრძოდნენ, ხან კი ერთიანდებოდნენ და საერთო ძალით იბრძოდნენ საკუთარი ინტერესების დასაცავად. თავადები მეფის ვასალები იყვნენ, მაგრამ თუ თავს საკმაოდ ძლიერად თვლიდნენ, მეფესაც ებრძოდნენ და დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებასაც იწყებდნენ.

ვახტანგ VI-ის სამართლის მიხედვით, არსებობდა სამი ხარისხის თავადი: დიდებული თავადი (მისი სისხლი 1536 თუმანად იყო შეფასებული), შუა თავადი (768 თუმანი) და მესამე ხარისხის თავადი (384 თუმანი). ქართლში ექვსი დიდებული ანუ დიდი თავადი იყო (არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ბარათაშვილი, ამილახორი, მუხრანბატონი და ციციშვილი), იმერეთში – ათი.

სამ კატეგორიად იყოფოდნენ აზნაურებიც: გადიდებული აზნაური ანუ დიდი აზნაური (მისი სისხლი 192 თუმანად იყო შეფასებული), შუა აზნაური (96 თუმანი) და ცალმოგუი აზნაური (48 თუმანი). აზნაურები ეკუთვნოდნენ მეფეებს, თავადებსა და ეკლესიას. სოლომონ I-მა სამეფო ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით შეიქმნა ახალი ინსტიტუტი – ფიცის კაცები. ფიცის

კაცები, ძირითადად, იყვნენ აზნაურები და მცირე რაოდენობით გლეხები. ფიცის კაცები ყოველი წლის 15 მაისს იკრიბებოდნენ და ფიცს დებდნენ მეფის ერთგულებაზე. მეფის ბრძანებისთანავე ომის დროს ფიცის კაცებიდან ლაშქარში გამოდიოდა ყველა აზნაური, გლეხებიდან კი – კომლზე ერთი კაცი. ფიცის კაცებს თავადი **ლორთქიფანიძეები** ედგნენ სათავეში.

მოსახლეობის ძირითადი ნაწილს წარმოადგენდნენ **მსახურები** (მათი სისხლი 24 თუმანად იყო შეფასებული) და **გლეხები** (12 თუმანი). გლეხთა რამდენიმე კატეგორია არსებობდა. ძირითადი იყო **მებეგრე** გლეხი. მისი მთავარი მოვალეობა მუშაობა და ბეგარის გადახდა იყო. არსებობდა **ნასყიდი** ანუ უმიწოდ გაყიდული გლეხი და **ხიზანი** ანუ ერთი ბატონიდან მეორესთან გაქცეული გლეხი. აღსანიშნავია, რომ იყვნენ **თავდახსნილი** ანუ ბატონყმური ურთიერთობისაგან გათავისუფლებული გლეხები. ასეთი გლეხების რაოდენობა ძალიან მცირე იყო. გლეხს კონკრეტული მიზეზების გამო ათავისუფლებდნენ. მაგალითად, ერეკლე II-მ გამოსცა ბრძანება, რომ ტყვედ წაყვანილი და გატაცებული გლეხი, თუ თავისით მოახერხებდა ტყვეობიდან გათავისუფლებასა და სამშობლოში დაბრუნებას, თავისუფალი ხდებოდა.

ხელოსანთა უმეტესობაც ყმები იყვნენ. რაც შეეხება **ვაჭრებს**, ისინი ოთხ კატეგორიად იყოფოდნენ. **დიდი ვაჭარი** შუა აზნაურთან იყო გათანაბრებული. **მეორე, მესამე და მეოთხე** კატეგორიის ვაჭრები გათანაბრებული იყვნენ **შესაბამისად – ცალმოგუი აზნაურთან, მსახურთან და გლეხთან.**

მეფეები ცდილობდნენ **ბატონყმური რიგი** დაეცვათ, არ მიეცათ საშუალება თავადებისთვის ზღვარგადასული ექსპლოატაცია გაეწიათ გლეხებისთვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით აქტიურობდა ერეკლე II, რომელიც მკაცრად აფრთხილებდა თავადებსა და აზნაურებს, რათა ისინი კარგად მოქცეოდნენ გლეხებს. ერეკლემ იცოდა, რომ სწორედ გლეხი იყო ქვეყნის ეკონომიკური და სამხედრო სიძლიერის საფუძველი.

2. ეკონომიკური განვითარება. საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისთვის XVI-XVIII საუკუნეებში მეტად მძიმე პირობები იყო. ირანისა და თურქეთის გამანადგურებელი შემოსევები აჩანაგებდა საქართველოს. სამეფო-სამთავროების პოლიტიკური სისუსტე განაპირობებდა მთის ჩამოწოლას ბარში ანუ მთაში მოსახლე, შედარებით დაბალი განვითარების ხალხების ჩამოსახლებას ბარში. ძლიერდებოდა და სულ უფრო მასობრივ ხასიათს იღებდა დაღესტნელებისა და ოსების თავდასხმები. ესეც ძირს უთხრიდა ქვეყნის ეკონომიკას. ყოველივე ამის შედეგად განსაკუთრებით ზარალდებოდა მოსახლეობის მწარმოებელი ფენა. გლეხობა მნიშვნელოვნად შემცირდა და დაძაბუნდა ეკონომიკურადაც. ძალზე შემცირდა სახნავი და სათესი მიწების ფართობი. თუმცა ქართული სამეურნეო სისტემა უაღრესად სიცოცხლისუნარიანი იყო. საკმარისი იყო მცირე ხნით მაინც ჩამოვარდნილიყო მშვიდობა, რომ ქვეყანაში იწყებოდა ეკონომიკური აღმავლობა.

XVI საუკუნეში ეკონომიკური განვითარების ყველაზე კარგი პირობები შექმნილი იყო კახეთის სამეფოში. ამას დამატებით ხელს უწყობდა ისიც, რომ კახეთი ახლოს იყო გილან-შემახა-ასტრახანის სავაჭრო გზასთან. ამ პერიოდში კახეთში დანიშნურდა ქალაქები: გრემი, ზაგემი (ძეგამი). კახეთს სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდა ირანთან, რუსეთთან. შაჰ აბას I-ის ლაშქრობებმა დიდი ხნით შეწყვიტა კახეთის ეკონომიკური აღმავლობა.

ქართლში ეკონომიკური აღმავლობა დაკავშირებულია როსტომ-ხანის სახელთან. როსტომის მეფობის დროს ქართლმა, თითქმის საუკუნოვანი სისხლისმღერელი ბრძოლების შემდეგ, მიიღო ნანატრი მშვიდობა. თბილისი კვლავ ითვლებოდა ვაჭრობა-ხელოსნობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრად. გაიზარდა ქალაქის მოსახლეობაც. თუ XVII საუკუნის 80-იან წლებში თბილისში 12 ათასი მცხოვრები იყო, XVIII საუკუნის შუა ხანებისთვის ამ რიცხვმა 20 ათასს მიაღწია. ვახტანგ VI-ის დროს თბილისში 200-მდე სავაჭრო დუქანი იყო, ერეკლე II-ის დროს მათი რიცხვი 500-მდე გაიზარდა. თბილისის გარდა, მნიშვნელო-

ვანი სავაჭრო ცენტრები იყო: გორი, ცხინვალი, სურამი, ალი. რუსეთთან ურთიერთობების გააქტიურების კვალობაზე გაიზარდა დუშეთისა და ანანურის მნიშვნელობაც. ერეკლე II-ის დროს ქართლ-კახეთში საქონელი შემოჰქონდათ ევროპიდანაც (ესპანეთიდან, საფრანგეთიდან). ქართველი ვაჭრები დადიოდნენ: ბაღდადში, ინდოეთში, სირიაში.

დასავლეთ საქართველოში შექმნილი უმძიმესი პოლიტიკური მდგომარეობა გავლენას ახდენდა ეკონომიკურ ვითარებაზეც. თითქმის სრულად დაეცა საქალაქო ცხოვრება. მკვეთრად შეიზღუდა საგარეო ვაჭრობა და ის ფაქტობრივად მთლიანად თურქეთის ხელში მოექცა. შიდა ვაჭრობის განვითარებას ხელს უშლიდა სამეფო-სამთავროებს შორის არსებული დაპირისპირება, თუმცა არსებობდა რამდენიმე პუნქტი, სადაც ვაჭრობა იმართებოდა. კერძოდ, ცნობილ სავაჭრო ადგილებს წარმოადგენდა: ხონი, რუხი, ჩხარი, ჩიხორი. ბაზრობები იმართებოდა ზღვის სანაპიროზეც. ეკონომიკური გამოცოცხლება შეინიშნებოდა ოდიშის სამთავროში ლევან II დადიანის დროს.

სოფლის მეურნეობაში კვლავ ტრადიციული დარგები იყო განვითარებული: მარცვლეული კულტურების მოყვანა, მევენახეობა, მებაღეობა, მეხილეობა, მეცხოველეობა, მეაბრეშუმეობა და სხვა. აღსანიშნავია, რომ XVII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში გავრცელდა ახალი მარცვლეული კულტურა – სიმინდი.

ერეკლე II-ის დროს ქართლ-კახეთის სამეფოში იწყება მრეწველობის განვითარება. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია სამთამადნო წარმოება. ამ მიზნით მეფემ დაახლოებით 2 ათასამდე ბერძენი გადმოასახლა ანატოლიიდან, რადგან მათ იცოდნენ მადნის მოპოვება და დამუშავება. ალავერდსა და ახტალაში მოიპოვებდნენ სპილენძს, ვერცხლს და, შესაძლოა, მცირე რაოდენობით ოქროსაც კი.

ქართლ-კახეთის სამეფოში არსებობდა ზეთსახდელი, თამბაქოს, თიხის ჭურჭლისა და აგურის ქარხნები. თბილისში იყო

იარაღის ქარხანა. სხვადასხვა საბრძოლო დანიშნულების ნივთების გარდა აქ ამზადებდნენ ზარბაზნებსაც.

შეიძლება ითქვას, რომ ერეკლე II-ის მეფობის პერიოდში ქართლ-კახეთის სამეფო ეკონომიკური აღმავლობის გზას დაადგა.

6. კულტურა XVIII საუკუნეში

1. სწავლა-განათლებისა და კულტურის კერები. XVIII საუკუნეში, ისევე როგორც წინა საუკუნეებში, განათლებისა და კულტურის ძირითად კერებს წარმოადგენდნენ ეკლესია-მონასტრები, სამეფო კარი, ცალკეული ფეოდალების ციხე-დარბაზები თუ სასახლეები.

ქართლში სასწავლო ცენტრების რაოდენობა განსაკუთრებით გაიზარდა ვახტანგ VI-ის დროს. მეფე დიდად ზრუნავდა სწავლა-აღზრდის საქმეზე. 1711 წელს თბილისის სტამბაში რამდენიმე სახელმძღვანელო დაიბეჭდა.

დიდ ყურადღებას აქცევდა სწავლა-განათლებას ერეკლე II. 1755 წელს თბილისში, ანჩისხატის ტაძრის ეზოში, გაიხსნა სასულიერო სემინარია. მისი ხელმძღვანელი იყო ფილიპე ყაითმაზაშვილი. სემინარიაში ასწავლიდნენ: გრამატიკას, ლიტერატურას, გალობას, ლოგიკას, ფიზიკას, მათემატიკას. 1758 წელს სემინარია გაიხსნა თელავშიც, რომელიც 1782 წელს გადაკეთდა ფილოსოფიურ სემინარიად. მისი პირველი რექტორი იყო გაიოზი. გაიოზმა თავდაპირველი განათლება თბილისის სემინარიაში მიიღო. აქ მისი მასწავლებლები იყვნენ ანტონ I და ფილიპე ყაითმაზაშვილი. გაიოზი იყო თელავის სემინარიის შექმნის ინიციატორი და მისი პირველი რექტორი. გაიოზი 1783 წლიდან რუსეთში მოღვაწეობდა. იგი ხელმძღვანელობდა ოსეთში ქრისტიანობის გამავრცელებელ კომისიას, შემდგომში იყო ასტრახანისა და

სტავროპოლის მთავარეპისკოპოსი. გაიოზის კალამს ეკუთვნის როგორც ორიგინალური, ასევე ნათარგმნი ნაწარმოებები.

გაიოზის შემდეგ თელავის სემინარიას ხელმძღვანელობდა დავით ალექსი-მესხიშვილი. მას ეკუთვნის რამდენიმე სახელმძღვანელო, წერდა ლექსებს, იყო შესანიშნავი კალიგრაფი და არაერთი ნაწარმოები აქვს გადანერილი.

ქართლ-კახეთის სამეფოში არსებობდა კერძო სკოლებიც. იყო კათოლიკეთა კერძო სკოლა (სკოლა დაიხურა 1755 წელს, როდესაც თეიმურაზ II-მ კათოლიკეები გაასახლა).

არა მარტო საქართველოს, არამედ სამხრეთ კავკასიის მასშტაბითაც თბილისი დიდი კულტურული ცენტრი იყო. 1749 წელს ერეკლე II-მ აღადგინა ვახტანგ VI-ის მიერ დაარსებული სტამბა. XVIII საუკუნის 80-იან წლებში სტამბა განაახლეს: შეცვალეს მოძველებული ხელსაწყოები და შრიფტი, ჩამოასხეს ნუსხური და მხედრული შრიფტები. აღა-მამყმად-ხანმა, ბევრ სხვასთან ერთად, სტამბაც დაანგრია. გიორგი XII-ის დროს სტამბა ისევ აღადგინეს.

შედარებით უფრო რთულ პირობებში არსებობდა კულტურის ცენტრები დასავლეთ საქართველოში: გელათში, კაცხში, ნიკორწმინდაში, მარტვილში, შემოქმედში.

უდიდეს კულტურულ საქმიანობას ეწეოდა მოსკოვში არსებული ქართული სათვისტომო, რომელიც არჩილმა დააარსა. 1705 წელს არჩილის თაოსნობით დაიბეჭდა „დავითნი“. განსაკუთრებით გააქტიურდა მოსკოვის სათვისტომოს საქმიანობა მას შემდეგ, რაც რუსეთში თავის რიცხვმრავალ ამალასთან ერთად ჩავიდა ვახტანგ VI. ვსესვიატსკოეში აღდგა ქართული სტამბა. მოსკოვში დაიწერა ბევრი ორიგინალური ნაწარმოები. აქვე ხდებოდა თარგმნა რუსულ და ევროპულ ენებზე შექმნილი თხზულებებისა. გარდა ამისა, ქართველები მონაწილეობდნენ საკუთრივ რუსეთის კულტურულ ცხოვრებაში.

2. მეცნიერება. აღსანიშნავია ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა. მან შეადგინა ქიმიის სახელმძღვანელო (მეფე თავადაც ატარებდა

ქიმიურ ცდებს). ამ სახელმძღვანელოსათვის ფიზიკისა და ქიმიის ზოგიერთი ხელსაწყოს ნახაზი ვახუშტი ბატონიშვილმა შექმნა. ვახტანგ VI-მ თარგმნა „**ვარსკვლავთმრიცხველობა**“ და შეადგინა **ასტრონომია-კოსმოგრაფიის** მოკლე კურსი, რომელშიც განმარტავდა ცალკეულ ასტრონომიულ ტერმინებსა და ცნებებს.

ოცდაცამეტი წელი მუშაობდა **სულხან-საბა ორბელიანი** „**სიტყვის კონის**“ შექმნაზე. „სიტყვის კონა“ წარმოადგენს ქართული ენის პირველ განმარტებით ლექსიკონს. ლექსიკონში შეტანილია ასევე ცალკეული ისტორიული პირებისა და გეოგრაფიული პუნქტების სახელები და განმარტებები, სასაუბრო ენის ნორმები. სულხან-საბა ორბელიანი თავის დროისთვის უგანათლებულესი პიროვნება იყო. XVII საუკუნის ბოლოს იგი ბერად აღიკვეცა დავითგარეჯის უდაბნოს იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში. სულხან-საბა ორბელიანი რამდენჯერმე იყო ნამყოფი ირანში, დიპლომატიური მისიით იმოგზაურა ევროპაშიც, შექმნა მემუარული სახის ნაწარმოები „**მოგზაურობა ევროპაში**“. სულხან-საბას კალამს ეკუთვნის „**სწავლანი**“ და „**საქრისტიანო მოძღვრება**“, რომელშიც განხილულია თეოლოგიური საკითხები. ყველაზე მეტად ცნობილია მისი „**სიბრძნე სიცრუისა**“. სულხან-საბა ორბელიანი თან წაჰყვა თავის აღზრდილ ვახტანგ VI-ს რუსეთში. გარდაიცვალა მოსკოვში.

ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდა **ანტონ I**. მის კალამს ეკუთვნის ორიგინალური თხზულებები: „**ღრამატიკა**“ – ქართული ენის პირველი სახელმძღვანელო, „**სპეკალი**“ (ფილოსოფიური ხასიათის ტრაქტატი). ანტონ I-მა რუსულიდან თარგმნა რამდენიმე წიგნი.

3. ისტორიოგრაფია. XVIII საუკუნეში მოღვაწეობდა ქართული ისტორიული მეცნიერების ბრწყინვალე წარმომადგენელი **ვახუშტი ბატონიშვილი**. ვახუშტის ნაშრომი „**აღწერა სამეფოსა საქართველოსა**“ მოიცავს საქართველოს ისტორიას უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის 50-იან წლებამდე. ნაშრომი შესრულებულია იმდროინდელი ევროპული მეცნიერების დონეზე. აღსანიშ-

ნავია, რომ ვახუშტის თხზულება არ არის მხოლოდ ისტორია. მას თან ახლავს მთელი საქართველოს, განსაკუთრებით დეტალურად ქართლის, გეოგრაფიული აღწერა. დახასიათებულია: საქართველოს ფლორა და ფაუნა, ქართველების წეს-ჩვეულებები, ზნე და ხასიათი. ვახუშტიმ შეადგინა საქართველოს გეოგრაფიული ატლასიც, რუსულიდან თარგმნა მსოფლიო გეოგრაფიის სახელმძღვანელო.

ვახტანგ VI-ის ბრძანებით შეიქმნა „სწავლულ კაცთა კომისია“ ბერი ეგნატაშვილის მეთაურობით. მათ რედაქტირება გაუკეთეს „ქართლის ცხოვრებას“ და დაწერეს XIV-XVII საუკუნეების ისტორია.

XVIII საუკუნეში მოღვაწეობდა სეხნია ჩხეიძე. იგი ქართლის სამეფოს მოლარეთუხუცესი იყო. ახლო ურთიერთობა ჰქონდა გიორგი XI-სთან, ვახტანგ VI-სთან; არაერთხელ იყო ნამყოფი ირანში, მონაწილეობდა სხვადასხვა ბრძოლაში. მის ნაშრომში „ცხოვრება მეფეთა“ აღწერილია 1653-1739 წლების ისტორია.

სეხნია ჩხეიძის ნაშრომი განაგრძო პაპუნა ორბელიანმა. მისი „ამბავნი ქართლისანი“ აღწერს 1739-1758 წლების მოვლენებს. პაპუნა აღწერილი მოვლენების თანამედროვეა, მაგრამ, ამავე დროს, ზოგჯერ იყენებს „სარწმუნო კაცთა“ ნაამბობსაც.

ომან ხერხეულიძეს ეკუთვნის ნაწარმოები „მეფობა ირაკლი მეორისა“. მასში მოთხრობილია ქართლ-კახეთის ისტორია 1722 წლიდან XVIII საუკუნის 80-იან წლებამდე.

4. საზოგადოებრივი აზროვნება. ევროპის მოწინავე განმანათლებლური იდეები საქართველოშიც აღწევდა და მათი გავლენით ქართველი მოღვაწეები საკმაოდ საინტერესო ნაშრომებს ქმნიდნენ. მათი ავტორები საზოგადოებას სთავაზობდნენ სახელმწიფოს მოწყობის ახალ პროექტებს.

ამ მხრივ აღსანიშნავია იოანე ბატონიშვილის პროექტი „სჯულდება“, რომელიც მან 1799 წელს წარუდგინა თავის მამას, გიორგი XII-ს. პროექტში საუბარი იყო სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებაზე, სათავადოების გაუქმებაზე, არმიის რეორგანიზა-

ციაზე, სასამართლო სისტემის დახვეწაზე. განსაზღვრული იყო მთელი რიგი ღონისძიებები, რომლებიც მიზნად ისახავდა ქვეყნის ეკონომიკურ გაძლიერებას. პროექტის მიხედვით, უნდა დაარსებულიყო აფთიაქები და საავადმყოფოები, ფოსტა, მუზეუმი, უმაღლესი სასწავლებელი, ბიბლიოთეკა და სხვ.

საინტერესოა ალექსანდრე ამილახვრის ნაშრომი „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, რომელიც ეძღვნება სოლომონ I-ს. ნაშრომში გადმოცემულია ავტორის შეხედულებები სახელმწიფო მონყობის საკითხებზე. ალექსანდრე ამილახვრის აზრით, ქვეყანას უნდა მართავდეს ბრძენი და ჰუმანური მეფე, მაგრამ მეფის უფლებები გაყოფილი უნდა იყოს რამდენიმე ორგანოს შორის; დაცულ უნდა იქნეს გლეხი, რადგან ის არის ქვეყნის ეკონომიკური ცხოვრების საფუძველი. ალექსანდრე ამილახვარი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ვაჭრობას. მისი აზრით, აუცილებელი იყო დიდი ყურადღება დათმობოდა სწავლა-განთლებასა და მეცნიერებას, რადგან ამის გარეშე ვერც ერთი ერი ვერ განვითარდებოდა.

დავით ბატონიშვილმა თარგმნა ფრანგი განმანათლებლის მონტესკიეს „კანონთა სული“.

5. ლიტერატურა. ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელია დავით გურამიშვილი (1705-1792). ოსმალების წინააღმდეგ მებრძოლი და ლეკების ტყვეობისაგან თავდახსნილი დავით გურამიშვილი მოსკოვში ჩავიდა ვახტანგ VI-თან. მეფის გარდაცვალების შემდეგ მანაც სხვებით რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო და ქართველ ჰუსართა ასეულში შევიდა. იბრძოდა ოსმალების, შვედების, პრუსიელების წინააღმდეგ. საბოლოოდ დავით გურამიშვილი დასახლდა უკრაინაში, მირგოროდში, სადაც გარდაიცვალა კიდეც. მთელი თავისი ნაწარმოებები მან გააერთიანა ერთ ნიგნში – „დავითიანში“. „დავითიანის“ ერთ-ერთი მთავარი ნაწილია ისტორიული პოემა „ქართლის ჭირი“.

საკმაოდ მდიდარი პოეტური მემკვიდრეობა დაგვიტოვა თეიმურაზ II-მ. მანვე სპარსულიდან თარგმნა იგავ-არაკთა კრებული.

უაღრესად პოპულარული იყო XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწე პოეტი **ბესარიონ გაბაშვილი**, რომელიც ბესიკის სახელითაა ცნობილი. მამამისი მღვდელი იყო და ერეკლე II-ის კარზე მოღვაწეობდა. სამეფო კარზე არსებული ინტრიგების გამო გაბაშვილების ოჯახი იძულებული გახდა იმერეთში გადასულიყო. ბესიკი დიპლომატიური მისიით იმყოფებოდა ირანში. სოლომონ II-მ იგი გაგზავნა იასში (რუმინეთი), სადაც მიმდინარეობდა რუსეთ-თურქეთის საზავო მოლაპარაკება. ბესიკი იასაშივე გარდაიცვალა. იგი ძირითადად სასიყვარულო ლექსებს წერდა. მასვე ეკუთვნის ისტორიული ხასიათის ორი პოემა: „**ასპინძისათვის**“ და „**რუხის ომი**“.

ცნობილი აშული იყო **საიათნოვა**. იგი ლექსებს თხზავდა ქართულ, სომხურ და აზერბაიჯანულ ენებზე. საიათნოვა მღეროდა თავისსავე დანერილ ლექსებს, რომლებიც ძირითადად სატრფიალო ხასიათისა იყო.

საინტერესო სამოგზაურო ჟანრის თხზულებაა **ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლა“**. ქუთაისის მიტროპოლიტმა ტიმოთემ XVIII საუკუნის 50-იან წლებში მოინახულა აღმოსავლეთის წმინდა ადგილები. სწორედ ამ მოგზაურობის შედეგად შეიქმნა „მიმოსვლა“. მასში აღწერილია საბერძნეთისა და ახლო აღმოსავლეთის ქართული სამონასტრო ცენტრები (იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღწერისას ავტორი მოიხსენიებს შოთა რუსთაველის ცნობილ ფრესკას).

ერეკლე II-ის კარზე არსებულ თეატრში იდგმებოდა რუსულიდან ქართულად ნათარგმნი პიესები. აქტიურად მონაწილეობდა ამ დადგმების განხორციელებაში **გაბრიელ მაიორი** (დაიღუპა კრწანისის ბრძოლაში).

6. ხუროთმოძღვრება. ვახტანგ VI-ის დროს განაახლეს თბილისის სიონის მოპირკეთება (პერანგი), შეაკეთეს ურბნისისა და სხვა ტაძრები. ერეკლე II-ის დროს აიგო **დარეჯან დედოფლის რეზიდენცია** – „**საჩინო**“ და ეპისკოპოსის სასახლე **ნინოწმინდის**

ეკლესიის ეზოში. რაჭაში როსტომ ერისთავმა ააგებინა ბარაკონის ეკლესია.

უმძიმესი პირობების მიუხედავად, XVIII საუკუნის მოღვაწეებმა დაგვიტოვეს უმნიშვნელოვანესი კულტურული მონაპოვარი.

7. საქართველოს ეკლესია XVI-XVIII საუკუნეებში

XVI-XVIII საუკუნეები ერთ-ერთი უმძიმესი პერიოდია საქართველოს ისტორიაში. ფიზიკური და სულიერი გადარჩენისთვის წარმოებულ ხანგრძლივ და სასტიკ ბრძოლაში ერის გვერდით ყოველთვის იდგა ეკლესია. თუ საჭირო იყო, სასულიერო პირები უშუალოდ ბრძოლებში მონაწილეობდნენ და სამშობლოს ეწირებოდნენ. ასე მოხდა მარაბდის ბრძოლაში, სადაც რუსთველი და ხარჭაშნელი ეპისკოპოსები შეაკვდნენ მტერს.

XV საუკუნის ბოლოს საქართველო სამეფო-სამთავროებად დაიშალა. მეფე-მთავრები სრული დამოუკიდებლობის მოპოვების გზაზე ქვეყნის საეკლესიო ერთიანობის დარღვევასაც არ ერიდებოდნენ. ამ მიმართულებით კვლავ აქტიურობდნენ სამცხის მთავრები. მცხეთის კათოლიკოსებს ბრძოლა უხდებოდათ ეკლესიური ერთიანობის შესანარჩუნებლად. მზეჭაბუკ ათაბაგმა ისარგებლა სამცხეში იერუსალიმის პატრიარქის ყოფნით და სამცხის ეკლესიურ გამოყოფას შეეცადა. კათოლიკოსი დოროთეოზ II აქტიურად შეენიშნა აღმდგეა ამ მოვლენას. 1518 წელს კათოლიკოს ბასილი VI-ის დროს სამცხე დაუბრუნდა მცხეთის ტახტის იურისდიქციას. ბასილი კათოლიკოსს ერთგულების წიგნი დაუწერა ყვარყვარე ათაბაგმა. ეკლესიური ერთიანობის დარღვევის ცდები კახეთშიც იყო, რასაც ენერგიულად ეწინააღმდეგებოდა კათოლიკოსი დომენტი I (1556-1560). კათოლიკოსს გვერდში ედგა სვიმონ I.

იმერეთის მეფე ბაგრატ III-მ, დასავლეთ საქართველოში შექმნილი რთული მდგომარეობის გამო, აფხაზეთის საკათალიკოსო ცენტრი ბიჭვინთიდან გელათში გადმოიტანა. ამ დროს აფხაზეთის კათოლიკოსი იყო ევდემონ I (1557-1578). მისი კათოლიკოსობის დროს გაიმართა საეკლესიო კრება დასავლეთ საქართველოში. კრებას ესწრებოდა მცხეთის კათოლიკოსიც. კრებაზე გადაწყდა, რომ სიკვდილით დაესაჯათ ტყვეებით მოვაჭრეები. ასევე „განიმართა“ ზოგიერთი საეკლესიო წესი. დაწესდა მკაცრი სასჯელები სხვადასხვა დანაშაულის გამო.

ქართლის კათოლიკოს ნიკოლოზ VII-ს (1561-1584) კვლავ მოუხდა წინ აღდგომოდა სეპარატისტულ განწყობილებებს კახეთში.

ქვეყანაზე თავსდამტყდარი უბედურებები აისახებოდა ეკლესიაზეც. სასულიერო პირებსაც უმძიმეს მდგომარეობაში უხდებოდათ მოღვაწეობა. 1614 წელს შაჰ აბასის შემოსევის დროს იმერეთის მეფესთან შეაფარეს თავი ლუარსაბ II-მ და თეიმურაზ I-მა. მათთან ერთად გადავიდა დასავლეთ საქართველოში კათოლიკოსი იოანე IX (1612-1616). იოანე იმერეთშივე გარდაიცვალა. შაჰმა იმერეთის მეფე გიორგი III-ს მასთან თავშეფარებული ლუარსაბისა და თეიმურაზის გაცემა მოსთხოვა. გიორგი III-მ მრისხანე შაჰთან მოსალაპარაკებლად აფხაზეთის კათოლიკოსი მალაქია II გურიელი მიავლინა. მალაქია, ამავე დროს, გურიის მთავარიც იყო. მას საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა კათოლიკე მისიონერებთან.

ქართველი სასულიერო პირები აქტიურად მონაწილეობდნენ ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებში. როსტომის მეფობის დროს, მართალია, ქრისტიანობა ოფიციალურად არ იდევნებოდა, მაგრამ ვრცელდებოდა მაჰმადიანობა და სპარსული წესჩვეულებები. ეს, რა თქმა უნდა, აშფოთებდა სასულიერო პირებს. ალბათ, ესეც იყო ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იმისა, რომ 1642 წელს როსტომის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში ქართლის თავადებთან და თეიმურაზ I-თან ერთად მონაწილეობდა

კათოლიკოსი **ევდემოზ I**. შეთქმულების გაცემის შემდეგ როსტომის ბრძანებით კათოლიკოსი შეიპყრეს, შემდეგ კი ციხეში მოაშთეს. ევდემოზ I ეკლესიამ წმიდანად შერაცხა.

სასულიერო პირები ჩართული აღმოჩნდნენ იმ დაპირისპირებაში, რომელიც ქართლის სამეფოში არსებობდა გიორგი XI-სა და ერეკლე I-ს შორის. გიორგის მხარს უჭერდა კათოლიკოსი **ნიკოლოზ IX**. ქართლის მეფედ დანიშნულ და თბილისში მოსულ ერეკლეს კათოლიკოსი არ ეახლა. ერეკლემ ნიკოლოზის ნაცვლად თავისი ბიძა **იოანე X** დანიშნა კათოლიკოსად. მეფემ, როგორც ჩანს, სხვა სასულიერო პირებიც გადააყენა და მათ ნაცვლად თავისი ერთგული პირები დანიშნა.

ვახტანგ VI-ს 1705 წლის საეკლესიო კრებაზე თავდაპირველად კვლავ **ნიკოლოზ IX**-ის არჩევა უნდოდა კათოლიკოსად, მაგრამ კრება არ დაეთანხმა. კათოლიკოსად მეფის ძმა **დომენტი IV** აირჩიეს. დომენტი ყოველთვის გვერდში ედგა ვახტანგ VI-ს. ვახტანგის რუსეთში წასვლის შემდეგ დომენტი IV ქსნის ხეობაში აფარებდა თავს. ანტიოსმალური საქმიანობისთვის კათოლიკოსი დააპატიმრეს და ცხრა წელი თურქეთში იმყოფებოდა ტყვეობაში. გათავისუფლების შემდეგ დომენტი IV ქართლში დაბრუნდა და 1742 წლამდე კათოლიკოსი იყო.

აფხაზეთის კათოლიკოსების ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავი ტყვეებით ვაჭრობის წინააღმდეგ ბრძოლა იყო. კათოლიკოსები პირობის წიგნებს ადებინებდნენ მთაერებსა და თავადებს, რომ მათ ამ სამარცხვინო საქმეში მონაწილეობას არ მიიღებდნენ. აფხაზეთის კათოლიკოსი **გრიგოლ II (1696-1742)** ღვთისმსახურების შეწყვეტით დაემუქრა დადიანსა და რაჭის ერისთავს, თუ ისინი თავის სამფლობელოში ტყვეებით ვაჭრობას არ აკრძალავდნენ. **გრიგოლ II** აქტიურად ზრუნავდა იმ ქართველებზე, რომლებიც მდინარეებს – კოდორსა და ენგურს შორის ცხოვრობდნენ და აფხაზეთის შემადგენლობაში მოექცნენ. ისინი სასტიკ დევნასა და ჩაგვრას განიცდიდნენ, რის გამოც ტოვებდნენ თავიანთ მამაპაპურ საცხოვრებელ ადგილებს. **გრიგოლ II** ეკონომიკურა-

დაც ეხმარებოდა დევნილ ქართველებს. კათოლიკოსი მოლაპარაკებას მართავდა შარვაშიძეებთან, რათა ტყვეობიდან დაეხსნა ქართველები და ახალ ტერიტორიებზე ასახლებდა მათ. 1759 წელს იმერეთში სოლომონ I-ის ინიციატივით ჩატარდა საეკლესიო კრება. აღადგინეს ქუთაისის საკათედრო ტაძარი. ეკლესია გათავისუფლდა გადასახადებისაგან. კიდევ ერთხელ დადასტურდა აფხაზეთის კათოლიკოსის უფლებები მის კუთვნილ ყმა მამულზე. კრებამ შეაჩვენა „ტყვის სყიდვაში“ მონაწილე პირები. ამ დროს კათოლიკოსი იყო ბესარიონი. თუმცა გარკვეული ხნის შემდეგ ბესარიონი, როსტომ რაჭის ერისთავის ძმა, უკვე აშკარად დაუპირისპირდა სოლომონ I-ს. ბესარიონი ახალციხის ფაშასთან იყო გაგზავნილი საკუთარი ძმისა და დადიანის მიერ, რათა დახმარება მიეღო მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში. შეცვლილი პოლიტიკური ვითარების გამო ახალციხის ფაშამ ბესარიონი დაატყვევა. მან გაქცევა მოახერხა და დადიანთან მივიდა. დადიანმა იგი ოდიშის კათოლიკოსად დანიშნა. ბესარიონის ნაცვლად სოლომონ I-მა აფხაზეთის კათოლიკოსად თავისი ძმა იოსები დასვა. იოსების შემდეგ კათოლიკოსი გახდა მაქსიმე II (1776-1795). მაქსიმე ჯერ კიდევ ქუთათელი მიტროპოლიტი იყო, როდესაც სოლომონ I-მა ელჩად გააგზავნა რუსეთში. კათოლიკოსობის პერიოდში მას კონფლიქტი მოუვიდა მეფესთან. კათოლიკოსმა მეფეს უფლება არ მისცა გელათის მონასტერში დაეკრძალა თავისი ძე ალექსანდრე, რადგან მას უკანონო ცოლი ჰყავდა. კონფლიქტის გამო კათოლიკოსი ქართლში გადავიდა. იმერეთში იგი სოლომონის გარდაცვალების შემდეგ დაბრუნდა. იგი აფხაზეთის უკანასკნელი კათოლიკოსი იყო, რადგან რუსეთმა იმერეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ აფხაზეთის კათოლიკოსობა გააუქმა.

თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის ერთგული თანამოაზრე იყო კათოლიკოსი ანტონ I. იგი ყოველთვის მხარში ედგა მეფეებს, ძალასა და ცოდნას არ იშურებდა ქვეყნის კეთილდღეობისათვის. კათოლიკოსი დიდი პატივისცემითა და ავტორიტეტით სარგებლობდა. ანტონ I (ერისკაცობაში თეიმურაზ ბაგრატიონი)

ვახტანგ VI-ის ძმის იესეს შვილი იყო. მისი დედა ელენე ერეკლე I-ის ასული იყო. დაწყებითი განათლება ანტონმა დავით გარეჯის მონასტერში მიიღო. XVIII საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს იგი გელათის მონასტერში ბერად აღიკვეცა. იყო გელათის მონასტრის წინამძღვარი, ქუთაისის მიტროპოლიტი. 1744 წელს ანტონი აირჩიეს კათოლიკოს-პატრიარქად. სწორედ მან აკურთხა თეიმურაზ II ქართლის მეფედ. ერეკლესა და აბდულა-ბეგს შორის დაპირისპირების დროს ანტონმა დაგმო თავისი ძმის საქციელი და ერეკლეს დაუჭირა მხარი. ანტონმა წესრიგი დაამყარა ეკლესიაში. მისი ბრძანებით შეკრიბეს ძველი ხელნაწერები და შეიქმნა ბიბლიოთეკა, რომელშიც 7 ათასამდე წიგნი იყო. ანტონ I დაუახლოვდა თბილისში მყოფ კათოლიკე მისიონერებს, ცდილობდა მათი მეშვეობით გაეუმჯობესებინა სწავლა-აღზრდის სისტემა. ეს გამოიყენეს მისმა მოწინააღმდეგეებმა, რომლებსაც მეთაურობდა თეიმურაზის კარის მოძღვარი ზაქარია გაბაშვილი (ბესიკის მამა). ანტონს კათოლიკობის მიღება დასწამეს და 1755 წელს საეკლესიო კრებამ ის გადააყენა. ანტონი რუსეთში წავიდა. მან შეძლო სინოდის წინაშე თავის მართლება და ვლადიმირის მთავარეპისკოპოსად დაინიშნა. 1764 წელს ერეკლე II-მ ანტონი კვლავ დააბრუნა კათოლიკოსად. ანტონის მოწაფეები იყვნენ: ფილიპე ყაითმაზაშვილი, გაიოზ რექტორი, დავით ალექსი-მესხიშვილი. 1788 წელს ანტონ I გარდაიცვალა.

ანტონ I-ის შემდეგ კათოლიკოსი გახდა ანტონ II (ერისკაცობაში თეიმურაზ ბაგრატიონი); ერეკლე II-ის ძე. ანტონ II აღმოსავლეთ საქართველოს ბოლო კათოლიკოსი იყო. მის დროს (1811 წელს) რუსეთმა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა.

სარჩევი

შესავალი	3
თავი I. ქართველ ღოგთა უძველესი გაერთიანებები და პირველი სახელმწიფოები	5
თავი II. საქართველო კველი წელთაღრიცხვის VI – ახალი წელთაღრიცხვის III საუკუნეებში	11
თავი III. საქართველო IV-VI საუკუნეებში	32
თავი IV. საქართველო VII-VIII საუკუნეებში	49
თავი V. საქართველო IX-XI საუკუნეებში	61
თავი VI. საქართველო XII საუკუნესა და XIII საუკუნის დასაწყისში	83
თავი VII. საქართველო XIII-XIV საუკუნეებში	115
თავი VIII. საქართველო XV საუკუნეში	141
თავი IX. საქართველო XVI საუკუნეში	159
თავი X. საქართველო XVII საუკუნეში	178
თავი XI. საქართველო XVIII საუკუნეში	205